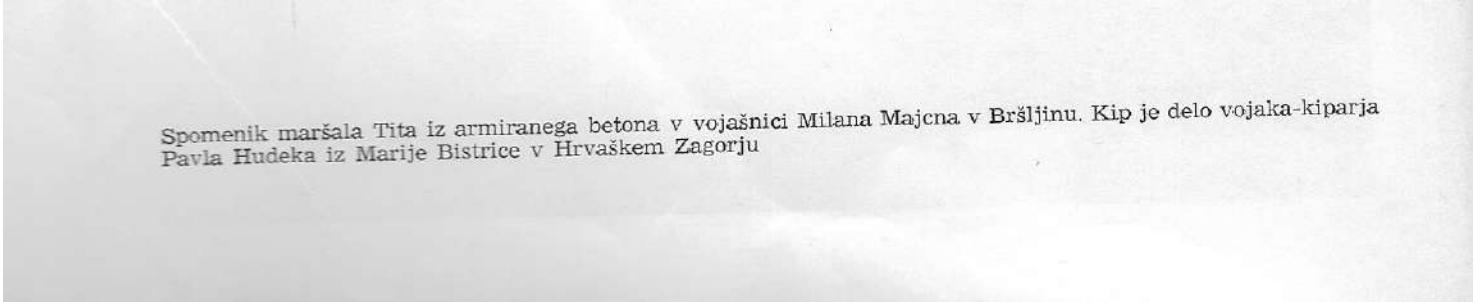

ZBORNIK SPOMENIKOV NOB
V OBČINI NOVO MESTO

SPOMENIKI NAJ GOVORE

IZDAL IN ZALOŽIL
OBČINSKI ODBOR ZVEZE ZDRUŽENJ BORCEV NOV
NOVO MESTO 1972

Spomenik maršala Tita iz armiranega betona v vojašnici Milana Majcna v Bršljinu. Kip je delo vojaka-kiparja Pavla Hudeka iz Marije Bistrice v Hrvaškem Zagorju

Med obema vojskama

Občina Novo mesto, s svojo gričevnato pokrajino, mehko obliskovanimi vzpetinami, ki jih le tu in tam trgajo dokaj strmo spuščajoča se pobočja in posamezni ostrejši vrhovi, z dolino Krke — polno naravnih lepot in zgodovinskih znamenitosti — s predelom kraškega sveta, je del jugovzhodne pokrajine Slovenije, Dolenjske. V svoji zgodovini je prešla pot, ki so ji jo narekovale lega in druge naravne razmere, razvoj ožjega in širšega področja v tem delu sveta, pot, ki so ji dogodki dajali zdaj manjši, zdaj večji pomen. V tem izmenjavanju plime in oseke je bilo za Dolenjsko v celoti usodno, da se je znašla ob robu novih prometnih poti, ki so eden od temeljev hitrejšega gospodarskega razvoja. Prve železniške proge na Slovenskem so potele zunaj Dolenjske, kar je ne samo preprečevalo nastajanje novih industrijskih obratov, celo nekateri dotedanji so prenehali delati, kakor na primer železarna na Dvoru, livarna v Zagradcu, papirница v Žužemberku, in se odseljevali v predele ob železniških progah. Industrijski izdelki so vse bolj izpodrivali izdelke mestne in vaške obrti. Zaostalo kmetijstvo ni moglo dajati dovolj kruha. Zato je zadnja desetletja preteklega stoletja in vse do prve svetovne vojske veliko ljudi odhajalo v tujino, zlasti v ZDA; ko pa so ZDA zaprle izseljencem vrata, so si le-ti iskali dela in zaslужka v zahodnoevropskih državah. Tudi med obema vojskama se gospodarstvo na tem področju ni posebno razvilo. Le nekaj industrijskih obratov z razmeroma majhnim številom delavstva, to je bilo vse, kar je dobila Dolenjska v novi državi — kraljevini Jugoslaviji. Saj tedanjim dolenjskim oblastnikom ni bilo do večjih novih industrijskih obratov, ker so se bali delavstva, ki je v svetu in tudi že pri nas vstajalo zoper izkoriščanje in zatiranje in si celo že izbojvalo prvo socialistično državo.

Z razpadom avstro-ogrsko monarhije leta 1918 so se jugoslovanski narodi prvič združili v skupni državi, ki naj bi jim zagotovila širše možnosti za vsestranski razvoj. Toda ta država, nastala s sporazumom buržoazije jugoslovenskih narodov, brez sodelovanja ljudskih množic, se ni lotila reševanja tistih vprašanj, ki so delovne ljudi najbolj težila in že proti koncu prve svetovne vojske netila med njimi revolucionarno vrenje. Želje po narodni državi in pravičnejši družbeni ureditvi so to vrenje še stopnjevale, tako da je preraščalo v bolj ali manj nenačrtno izražene revolucionarne akcije.

Delavci, kmetje in obrtniki so 27. decembra 1918 prevzeli občino Smihel-Stopiče in jo obdržali v svojih rokah do 31. decembra. V Sentjerneju so kmetje 22. decembra preprečili klerikalni shod in ostro nastopili proti predstavniku klerikalne stranke dr. Lovru Pogačniku. Čez teden dni je bil v mladoliberalni Jugoslaviji objavljen dopis Rafka Hudoklina iz Šentjerneja z naslovom Kako sodi narod. V njem med drugim piše: »Ni res, da so shod razbili pristaši JDS, ampak je to bilo nekaj drugega: to je bila obsodba nad onimi, ki v težkih časih niso stali na strani naroda... Ljudska jeza se je le obrnila proti nekim gospodom, ki so se odlikovali med vojsko kot posebno vneti priganjači Habsburžanov, sovražniki Srbov in agitatorji za vojno posojilo...«¹ Jeseni 1918 so kmetje iz Karteljevega napadli grad Hmeljnik in razbili nekaj šip. Na seji takratne slovenske narodne vlade v Ljubljani 30. decembra 1918 so govorili o boljševiških razmerah na Dolenjskem in o homatijah v industrijskih krajih. Sklenili so, naj se žandarmija v Novem mestu okrepi z oddelki srbske vojske.²

Ali subjektivne politične sile, ki bi bila sposobna in pripravljena voditi bojevito razpoloženje množic v revolucionarno akcijo za oblast, tedaj še ni bilo. Vodstvo slovenske socialnodemokratske stranke (JSDS) se je namreč odločilo vstopiti v vlado in ni sodelovalo na ustanovnem kongresu Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov) 20. do 23. aprila 1919 v Beogradu. Vendar je v njej že nastajala revolucionarna levica, a je bila še prešibka, da bi mogla vplivati na reformistično vodstvo. Na izrednem posvetovanju aprila 1919 je sicer zahtevala, da se odpokličejo predstavniki stranke iz vlade, toda vodstvo tega ni upoštevalo. Notranje trenje se je poglabljalo in ljubljanska organizacija je 2. marca 1920 sklenila stopiti iz JSDS in se razglasila za sestavni del nove Delavske socialistične stranke za Slovenijo.³ Dne 14. marca je bil zaupniški posvet te nove stranke v Ljubljani; na njem je novomeški okraj zastopal pravnik Stanko Švajger. Tedaj so sklenili, da bo strankin ustanovni kongres 11. aprila 1920 v Ljubljani. Na ustanovnem kongresu so sprejeli sklep o združitvi s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov). Ta zgodovinski sklep je pomenil, da se je na Slovenskem ustanovila komunistična stranka.⁴ Strankina pravila so določala,

da bosta na Dolenjskem dve okrožni organizaciji, in to v Kočevju in Novem mestu. V širšem izvršnem odboru je imela novomeška organizacija enega zastopnika. V naslednjih dneh so se temu sklepu pridružile skoraj vse organizacije na nekdanjem Kranjskem, med njimi tudi vse pomembnejše organizacije na Dolenjskem.

Novo mesto je bilo tedaj izrazito uradniško in trgovsko-obrtniško mesto, Dolenjska pa, razen nekaj večjih žag, skoraj brez industrije. Delavstvo je bilo pravzaprav le na železniški postaji, kjer je služilo okrog 130 delavcev in nameščencev. Zato so bili železničarji jedro revolucionarnega gibanja. Marca 1919 so pripravili ustanovni občni zbor Splošne železničarske organizacije in s tem močno okreplili organizacijo JSDS v Novem mestu. Delaveci in kmetje šmihelske občine pa so pod vodstvom Jožeta Pirnarja ustanovili svojo krajevno organizacijo JSDS.

Dne 1. maja 1919 so v Novem mestu prvič slovensko obhajali delavski praznik. Delavci in kmetje so se zbrali pred železniško postajo in odšli z rdečo zastavo in godbo skozi mesto na zborovanje v Kandijo. Prvič in zadnjič v stari Jugoslaviji so tedaj praznovali 1. maj na gimnaziji in tudi osnovne šole so imele prost dan.

In končno je tistega leta na novomeški gimnaziji dijak Lojze Mušič ustanovil napredno dijaško društvo »Prosveta«. Ker je posegel vmes gimnazijski veroučitelj, je bilo sicer kmalu razpuščeno, toda revolucionarne misli so med dijaštvom ostale in pripeljale pozneje do podtalnega marksističnega krožka. Tako je leta 1925 predsednik nacionalističnega akademskega društva Jadran v Ljubljani z neposrednimi ovadbami sprožil pregnanje komunistične srednješolske mladine ne samo v Ljubljani in Mariboru, ampak tudi v Novem mestu.⁵ Domači študentje pa so že leta 1920 ustanovili

Klub dolenskih visokošolcev, ki je bil pretežno levo usmerjen.

Aprila 1920 je revolucionarno gibanje ob koncu in po koncu prve svetovne vojske doživelo svoj največji vzpon. Med 15. in 16. aprilom 1920 se je začela splošna stavka železničarjev po vsej državi. Oblast jo je skušala preprečiti tudi tako, da je poklicala železničarje na orožne vaje. Ker pa strankino in sindikalno vodstvo nista bili pripravljeni za bolj revolucionarne oblike boja in ko so železničarji po tridnevni splošni stavki ostali sami ter je končno buržoazija z njimi krvavo obračunala na Zaloški cesti v Ljubljani, se je stavka končala z nejasnimi obljudbami oblasti, češ da bodo njihove zahteve proučili šele potem, ko se vrnejo na delo.

V Novem mestu sta bila v okviru priprav za stavko sestanka Splošne železničarske organizacije v gostilni Ane Müller (danes Osolnikova gostilna) 28. marca in 15. aprila 1920. Vodil ju je Stanko Švajger. Na sestanku 15. aprila 1920 je za stavko glasovalo nad dve tretjini navzočih. Stavkovne straže so varovale železniške naprave in preprečevali delo stavkokazom. Čeprav so 19. aprila poklicali pod orožje tudi novomeške železničarje, so bili le-ti za to, da se stavka nadaljuje. Ponoči je dvanajst orožnikov obkolilo hišo, kjer je stanoval Anton Šepetauc, eden najbolj delavnih železničarjev v stranki. Ker ni hotel na orožne vaje, so ga zaprli. Pozneje so zaprli še druge železničarje, skupaj osemnajst. Dne 30. aprila so vse izpustili.

Drugega dne, 1. maja 1920, so železničarji okrascili lokomotive z zelenjem in imeli zborovanje v Ragovem logu. Nekaj železničarjev so nato premestili, Antona Šepetaucha pa suspendirali. Tudi v mestu samem je bilo na Glavnem trgu veliko zborovanje. Udeležilo se ga je okrog 1500 ljudi in je bilo zelo pomembno za nadaljnje širjenje revolucionarne misli.

Praznovanje prvega maja v Novem mestu

Medtem je Socialistična delavska stranka Jugoslavije (komunistov) pripravljala drugi kongres v znamenju boja med komunisti in zagovorniki reformizma v stranki sami. Ta drugi kongres, na katerem se je stranka preimenovala v Komunistično stranko Jugoslavije, je bil od 20. do 24. junija 1920 v Vukovaru. Novomeško organizacijo je zastopal Anton Šepetauc. Po kongresu so na Dolenjskem ustanovili nove organizacije.

Pred volitvami v ustavodajno skupščino novembra 1920 je komunistična stranka poskrbela za zbranjanje v raznih dolenjskih vaseh (Otočec, Podgrad). Zelo močna je bila njena organizacija v Sentjerneju — okrog 100 ljudi. Najmanj pa se je naprednemu gibanju odzivala Suha krajina.

Uspehi komunistične stranke pri teh volitvah — 59 poslancev — so prestrašili vladajočo buržoazijo, zato je v noči med 29. in 30. decembrom 1920 razglasila tako imenovano »obznamo«, s katero je prepovedala komunistično propagando in tisk ter komunistične organizacije in dala zapreti njihove prostore. Novomeški komunisti so bili po obznani razbiti. Stanko Švajger je odšel v Ljubljano, Anton Šepetauc pa v Zagreb, ker so ga opozorili, da mu preti aretacija.

Toda napredno gibanje kljub vsem pritiskom ni bilo zatrto. Na občinskih volitvah maja 1921 je v Sentjerneju stranka postavila svojo listo s 24 kandidati in 24 namestniki. Tu organizacija ni bila tako prizadeta kakor v Novem mestu, bila je namreč vezana naravnost na pokrajinsko vodstvo v Ljubljani. Ker je oblast shod pred volitvami prepovedala, so člani hodili od vasi do vasi, sklicevali sestanke in delili letake delavsko-kmečke republikanske skupine. In tako so bili za odbornike na komunistični listi izvoljeni Franc Jerele, Josip Kos, Anton Majzelj, Jože Pirkovič in Franc Šmit. A že 2. avgusta 1920 je narodna skupščina v Beogradu sprejela zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi in 16. avgusta so odbornikom mandate razveljavili, na ponovnih volitvah pa niso smeli kandidirati.

Obznana in ta zakon sta potisnila komunistično stranko v ilegalno za ves čas stare Jugoslavije. Tista prva leta si komunistična stranka še o marsikatem vprašanju ni bila na jasnem, zlasti ne o kmečkem in narodnem vprašanju, in zato tudi ne enotna — od tod frakcijska nasprotja — vendar pa je skušala za svoje delo najti nove legalne oblike (Neodvisna delavska stranka Jugoslavije) ali pa izkoristiti že obstoječe.

A še hujši časi so za stranko nastopili s šestoletno diktaturo, ko je še več njenega članstva postajalo žrtev nasilja. Tudi dosti slovenskih komunistov se je znašlo za zapahi režimskih zaporov, med njimi Edvard Kardelj in Boris Kidrič. Po vrnitvi iz zapora leta 1932 sta začela obnavljati in utrjevati komunistično stranko na Slovenskem.

Medtem pa so tudi v Novem mestu in okolici nastala nekatera domača industrijska podjetja, tako industrija perila in keramike v mestu samem, opekarna v Zalogu pri Prečni in pozneje tudi v Prečni, parna žaga in parketarna v Straži, hidrocentrala v Luknji pri Prečni, kalorična centrala z žago v Bršljinu in še nekaj drugih. S temi obrati je seveda naraščalo dotlej sicer maloštevilno delavstvo. Leta 1933 je zaživel tudi že leta 1928 ustanovljeno delavsko-prosvetno društvo Svoboda, kjer je komunistična stranka dobivala vse močnejši vpliv. V društvu so se zbiral delavci in delavke omenjenih obratov, dijaštvo, vajenci in vajenke. Prirejali so izlete in predavanja ter pripravljali sestanke in na njih že proučevali nekatera vprašanja marksizma. V dneh 20. do 25. septembra 1934 je prišlo do prve stavke v Novem mestu, in sicer so stavkale delavke v Povhovi tovarni perila. Stavka je bila povezana s takratnim stavkovnim gibanjem jugoslovanskega delavstva. Tedaj so oblasti nekaj odbornikov Svobode — komunistov, organizatorjev stavke — zaprle in obsodile, Svobodo pa razpustile. Dejavnost komunistične stranke v Novem mestu je s tem v glavnem zastala, delo je nadaljevala le njena organizacija v Dolenjskih Toplicah, kjer je bil hkrati sedež okrožnega komiteja.

Po tedanjih Titovih besedah v poročilu, ki ga je poslal CK KSJ na Dunaj, je stavka popolnoma uspela; splošno je bilo znano, da so stavko pripravili komunisti, toda tudi v Novem mestu so se malomeščani z njo strinjali.⁶ Decembra 1934 je o tej stavki poročal CK KSJ tudi Edvard Kardelj v imenu pokrajinskega komiteja.

Dne 18. decembra 1934 je bila v škofijskem dvorcu v Goričnah pri Medvodah pokrajinska konferenca KSJ za Slovenijo. Udeležil se je tudi Tito. Na tem posvetu so odločno poudarili, kako silno potrebne so množične akcije in kako nujno je utrjevati enotnost delavskega razreda in enotnost gibanja množic za narodne in demokratične pravice ter kako pomembno je pri tem delo med ženskami, ki so v stavkovnem gibanju tega časa pokazale, kako so revolucionarne.

Eden najpomembnejših sadov te pokrajinske konference je bil sklep, da je treba začeti izdajati Ljudsko pravico, ki ni postala samo legalno glasilo ilegalne komunistične stranke, ampak vsega delovnega ljudstva. Kmečki ljudje, ki so jih tedaj pridobili, so bili pozneje glavna opora Zveze delovnega ljudstva na podeželju.⁷

Sprva so Ljudsko pravico pošiljali dolenjskim naročnikom po pošti, ker pa jo je ta vračala, so jo začeli pošiljati v zavoju, in to na naslov obrtnika Rudolfa Murna v Kandiji, ki jo je potem odpravljal naprej po vsej Dolenjski. Ko so oblasti marca 1936 Ljudsko pravico prepovedale, je to zbudilo med kmečkim prebivalstvom nezadovoljstvo in ogroženje. Prišlo je do podpisne akcije proti prepovedi. Ta akcija je bila posebno živahna v Šent-

delavke iz Povhove tovarne perila v Novem mestu na izletu v Dolenjskih Toplicah, kjer so se dogovorile za avko, ki je bila septembra 1934.

rneju, kjer so v zvezi s tem arretirali zdravnika Č. Dušana Rejo, oba brata Pirkovič pa zasliševali okrajnem glavarstvu v Novem mestu.⁸

Decembra 1934 je bila v Ljubljani četrta državna konferenca KSJ, na kateri so sklenili ustanoviti SS in KSH in hkrati sprejeli smernice za nadaljnje delo, za hitrejše obnavljanje strankinih organizacij, za njeno utrjevanje na vasi, v vojski, v šku, v delavskih organizacijah.

Zaradi vse večje fašistične nevarnosti, ki je tako talijanske kakor z nemške strani Slovence še posej ogrožala, je CK KSJ že od spomladi 1935 merjal delo svojih organizacij v izrazito ljudskoslovensko gibanje, kar se je kazalo v stavkovnih in drugih množičnih akcijah delavstva, žensk, visokoske in druge mladine. Takrat je bil del članov venskega pokrajinskega vodstva komunističneanke v zaporih, del v tujini, tisti del pa, ki je doma, je menil, da bi bilo treba zaradi policijega nasilja opustiti povezavo med članstvom in strgati stike z CK KSJ v tujini. To bi bilo sedla za komunistično stranko v Sloveniji lahko italo usodno. Konec leta 1936 in v prvih mesecih leta 1937 je prišel v Slovenijo Tito in s člani

vodstva razčiščeval posamezna stališča okrog dela stranke in odnosov med pokrajinskimi in osrednjim vodstvom. Nato pa je delo nadaljeval Edvard Kardelj, ki je prišel februarja 1937 v Ljubljano pripravljati ustanovni kongres slovenske komunistične stranke. Tako notranji kot zunanjepolitični položaj Jugoslavije sta pokazala, da postaja narodno vprašanje eno izmed poglavitnih vprašanj socialistične revolucije. Zato je bilo nujno z ustavovitvijo narodnih komunističnih strank dokazati, da stopa delavski razred na čelo boja ne samo proti socialnemu, ampak tudi proti narodnemu zatiranju. Do ustanovnega kongresa KSS 17. aprila 1937 se je pokrajinskemu vodstvu posrečilo obnoviti stike z mnogimi organizacijami, tako tudi z organizacijama v Novem mestu in Kočevju. Kongres je v manifestu začrtal temeljno politično smer slovenskega naprednega gibanja v boju proti fašizmu, za notranje demokratične spremembe, za enotnost vseh svobodoljubnih sil v akcijah proti narodnemu zatiranju in socialnemu izkorisčanju.

Medtem ko je bila dejavnost okrožnega komiteja KSS za Dolenjsko usmerjena bolj v delo z organizacijami v Straži, Soteski in Dolenjskih Toplicah,

se je v Novem mestu napredna dijaška in študent-ska mladina zbirala okrog Sokola in dijaškega društva Prosveta. V sokolski knjižnici so dobivali skromno marksistično literaturo, se tu sestajali, študirali, od leta 1938 pa tudi že tiskali ilegalno literaturo in letake. Najbolj prizadetni v tej skupini v sokolski knjižnici so bili Vilma Baeblerjeva, Bogo Komelj, Ciril Polajnar, Jože Preželj, Franček Saje, Niko Šilih. Tako so v knjižnici natisnili in razmnožili letak o razmerah na parni žagi v So-teski, o kmečkem vprašanju in verjetno tudi letak ob državnih volitvah 11. decembra 1938. Marksistično literaturo je za študij prevajala Vilma Baeblerjeva. Ko se je iz zaporov v Sremski Mitrovici vrnil na svoj dom v Dobrniču že prekaljeni komunist Jože Slak, so se povezali z njim in prek njega tudi z okrožnim komitejem. Vendar je zaprtost te skupine naprednega izobraženstva prebil v celoti šele Vinko Kristan, ki je prišel v Novo mesto v začetku leta 1940.

Vinka Kristana je poslal semkaj CK KSS za svojega inštruktorja, legalno pa je bil član centralnega izvršnega odbora Zveze kmečkih fantov in deklet. Zveza kmečkih fantov in deklet naj bi bila podmladek Pucljeve Samostojne kmetske stranke, a komunistična stranka je že od leta 1934 dobivala v njej vse močnejši vpliv.

S prihodom Vinka Kristana, ki se je zaposlil v splošni kmetijski zadrugi v Novem mestu, se je strankino delo organizacijsko naglo utrjevalo in se vse bolj širilo. Hitro se je večalo število njenih somišljenikov in bojevnikov za narodno enakopravnost in pravičnejši družbeni red. Razvila se je močnejša celica, katere članstvo je bilo predvsem iz vrst dijaštva in tekstilnega delavstva. V Kandiji pa je nastala samostojna celica.

V tem času se je v Sloveniji pripravljala tretja konferenca KSS. Da bi bilo njeno delo čim uspešnejše, je bilo potrebno organizacije nanjo pripraviti. Zato so bila spomladti 1940 skoraj po vseh okrožjih posvetovanja, na katerih so volili zastopnike za konferenco. Na Dolenjskem in v Beli krajini je tedaj delala Vida Tomšičeva, ki se spominja, da so imeli v tem času več sestankov.⁹ Konferenca je bila v Vinjah nad Dolskim pri Ljubljani 29. in 30. junija 1940. Najpomembnejša ugotovitev tega posvetovanja je bila, da je krepitev enotnosti demokratičnih in rodoljubnih slovenskih sil edini izhod in hkrati priprava za odločilne dogodke. Tedaj je Hitler namreč že sprožil drugo svetovno vojsko.¹⁰ Izvolili so še nov centralni komite KSS, v katerem je bil kandidat tudi Rudi Zupanc iz Dolenjskih Toplic.¹¹

Komunistična stranka je tedaj v novomeškem okrožju — prav kakor drugod — uporabljala vse oblike dela, da je čim bolj razkrinkavala pravo vlogo in podobo fašizma, protiljudske in protinarodno delovanje meščanskih strank in ljudi seznanjala s Sovjetsko zvezo. Zbiranje pomoči za

Plošča na Domu JLA v Novem mestu (pred vojsko Sokolski dom), kjer je bila sokolska knjižnica, žarišče napredne dejavnosti v letih 1935—1940. Vzidal jo je občinski odbor ZB NOV Novo mesto

žrtve španske državljanke vojske in političnega nasilja v Jugoslaviji, demonstracije ob napadu Nemčije na Češkoslovaško, ustanavljanje Društva priateljev Sovjetske zveze, izdajanje raznih letakov, vse to je ljudem na Dolenjskem omogočalo domnevati bistvo zgodovinskih trenutkov, ki so prihajali, spoznavati krivce in nosilce fašističnega nasilja doma in v svetu, jih tako zbljevalo ter povezovalo s komunistično stranko. Ilegalna tehnika v Novem mestu, ki je med obema vojskama s presledki delovala bodisi v mestu samem, bodisi v okolici (v gradu Luknja nad Prečno, na Gorjancih, v cerkvici Sv. Roka), je imela v času pred drugo svetovno vojsko vse več opraviti, zato si je iskala primernih prostorov, se neprestano selila, dokler ni nazadnje, že tik pred vojsko, našla zavetje v Medveščkovih hiši v Žabji vasi.

Delo komunistov se je krepolo tudi v raznih društvih, predvsem v Sokolu in v Društvu kmečkih fantov in deklet. Sokolsko društvo je 30. junija 1940 pripravilo predavanje Vinka Kristana O življenju delavca in kmeta v Sovjetski zvezi. K predavanju so se pripeljali tudi kmečki ljudje iz okoliških vasi na vozovih. Okrajno glavarstvo se je tega ustrašilo in v zadnjem trenutku predavanje v »interesu javnega reda in miru« prepovedalo.

Ko se je delo stranke v mestu vse bolj širilo in poglabljalo, kar je terjalo boljšo povezavo s celotnim področjem, je bilo nujno, da se sedež okrožnega komiteja prenese iz Dolenjskih Toplic v Novo mesto. Septembra 1940 je bila v Dolenjskih Toplicah v Henigmanovi hiši okrožna konferenca, ki so se je udeležili že izvoljeni odpolanci novomeškega okrožja. Centralni komite KSS je zastopal Franc Leskošek. Sekretar okrožnega komiteja je postal Vinko Kristan, v komiteju pa so bili še Vilma Baebler, Ivan Bartol, Maks Henigman in njegova sestra Angela, Jože Ravbar-Gregor, Niko Šilih in verjetno Jože Slak. Okrožni komite se je odslej sestjal na dva do tri tedne, in to bodisi v Henigma-

Plošča na Henigmanovi hiši v Dolenjskih Toplicah, kjer je bila jeseni 1940 okrožna partijska konferenca. Vzidal jo je okrajni komite ZKS Novo mesto

novi hiši, v Straški gori, v Vavti vasi ali v Novem mestu. Zelo prizadetno se je sestajal z delavstvom, in to na Drski, v gozdu Brezovici ali pri starem gradu, Ivan Bartol, govoreč mu predvsem o boju za izboljšanje njegovega socialnega položaja, o boju proti kapitalističnemu izkoriščanju. Veliko sestankov v mestu in okolici je imel tudi Vinko Kristan.

Ko se je ob koncu leta 1940 Tone Tomšič vrátil iz Bele krajine, je obiskal organizaciji v Straži in Dolenjskih Toplicah, nato pa se sestal v Mali Bučni vasi pri Svetličevih z novomeškim članstvom. Navzoči so mu pripovedovali o svojem delu in razmerah na Dolenjskem, on pa jim je pripovedoval o bogatih izkušnjah iz svojega političnega dela v Dalmaciji.¹²

SKOJ se je sestajal v Murnovi gostilni na Bregu pa tudi na prostem, zlasti ko je njegovo delo spomladi 1941 močneje zajelo še vajensko mladino. Okrožni komite je posvečal vso skrb posebno ideo-loški rasti svojega članstva. In prav ideoško izpopolnjevanje in vse večje povezovanje z množicami je iz dneva v dan krepilo politični vpliv komunistične stranke, hkrati pa seveda dražilo njene nasprotnike, da so komuniste še huje preganjali in začeli presti svojo obveščevalno mrežo.

Dne 17. marca 1941 so komunisti v Medveščkovi hiši v Žabji vasi razmnožili svoj zadnji letak (Baeblerjeva, Kristan, Janko Kastelic), razglas CK KSJ proti namerni jugoslovanske vlade, da pristopi k trojnemu paktu. Žandarji so bili že nekaj časa pozorni na protizakonite letake in so zasledovali Baeblerjevo in Kristana. Dne 17. marca zvečer so orožniki videli Vinka Kristana na Brodu v bližini hiše starega komunista Antonja Pirnarja in zato je komandir orožniške postaje v Novem mestu takoj naslednji dan predlagal preiskavo v prostorih splošne kmetijske zadruge, na stanovanju Vinka

Kristana in Vilme Baeblerjeve ter tudi na stanovanju trgovskega pomočnika Ferda Kuneja in osmošolke Cvetke Metlikove, ker sta se družila s Kristanom in Baeblerjevo. Aretirali so Vinka Kristana in Vilmo Baeblerjevo, v naslednjih dneh pa še več komunistov in skojevcov ter proti devetim vajencem vložili ovadbo, da so se udeleževali komunističnih sestankov. Ob napadu na Jugoslavijo 6. aprila 1941 so glede »na izredne prilike« izpustili devet zapornikov, 10. aprila še tri, a zadnje štiri šele 12. aprila, drugi dan potem, ko so v Novo mesto že vdrle prve nemške predhodnice.

V Evropi je tiste čase že divjala vojna vihra in vse bolj je pretila nevarnost, da bodo vanjo potegnili tudi Jugoslavijo. Pred Komunistično stranko Jugoslavije so bile zdaj nove naloge: boj proti sodelovanju Jugoslavije v vojski na strani osi, boj za obrambo njene neodvisnosti pred fašističnimi silami, ki so zmeraj bolj pritiskale nanjo. Peta državna konferenca KSJ 19. do 23. oktobra 1940 v Dubravi pri Zagrebu je svojemu članstvu glede na mednarodni in notranjopolitični položaj postavila določene naloge: brezpogojen boj proti kapitulantski politiki režima Cvetković-Maček, ki je vodil Jugoslavijo v fašistični tabor, boj za sklenitev pogodb s Sovjetsko zvezo, boj za demokratične pravice in svoboščine delovnega ljudstva ter boj za enakopravnost jugoslovanskih narodov. Za čim uspešnejše izvajanje teh nalog pa se je konferenci zdelo še posebno potrebno, da se okrepi delo med ženskami in mladino.

Centralni komite KSS je v 3. številki »Dela« januarja 1941 posredoval članstvu sklepe tega posvetovanja v celoti. Sicer pa je KSS svoje delo že med IV. državno konferenco v letu 1934 in V. državno konferenco oktobra 1940 usmerjala v ljudsko fronto, ki je svoje hotenje izražala v raznih množičnih akcijah, stavkah, taborih, izletih, tako da se je to gibanje jeseni 1939 izoblikovalo v Zvezdo delovnega ljudstva Slovenije, predhodnico Oslobodilne fronte slovenskega naroda.

Dne 24. oktobra 1939 je bil zbor zastopnikov Zveze delovnega ljudstva za Belo krajino in Dolenjsko v Črnomlju. Udeležili so se ga Rudi Zupanc in Maks Henigman iz Dolenjskih Toplic, Anton Pirnar z Broda pri Novem mestu ter Jože Pirkovič iz Šentjerneja. Zbor sta vodila Franc Leskošek in Ivan Kreft.¹³

To nevarno naraščajoče vrenje pa je vznenirilo režim Cvetković-Maček, ki je spoznal, da z zakonom o zaščiti države ne more več dovolj učinkovito zaustavljati protifašističnega gibanja in dela komunistične stranke. Zato je 15. decembra 1939 izšla ministrska odredba, po kateri so mogle že upravne oblasti prve stopnje pošiljati kamorkoli osebe, ki motijo red in mir. S tem se je tudi v Jugoslaviji začela doba koncentracijskih taboriš-

(Ivanjica, Bileča). Kljub povečanemu nasilju režima se je Zveza delovnega ljudstva naglo širila, njeni prizadevanji, da se navežejo stiki s Sovjetsko zvezo, se je izražalo predvsem v akciji za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze. Banska uprava pravil društva sicer ni potrdila, toda akcija je KSS še bolj zbližala z drugimi demokratičnimi silami na Slovenskem. Tako je prišlo do tesnejšega sodelovanja z delom krščanskih sociali-

stov in z demokratičnim krilom Sokola kakor tudi do združevanja delavskega razreda v okviru Delavske enotnosti.

Če poznamo prizadevanje komunistične stranke zadnja leta pred drugo svetovno vojsko za čim tesnejše povezovanje vseh demokratičnih sil, potem šele lahko prav razumemo tako zgodnjo ustanovitev Osvobodilne fronte slovenskega naroda aprila 1941.

Začetki vstaje

Po pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu 25. marca 1941 in po velikih demonstracijah, ki so se zato razplamtele po vsej državi, ter po padcu vlade je CK KSJ v razglasu 30. marca 1941 oblikoval zahteve ljudstva, Simovićeva vlada pa je prepričevala Hitlerja in Mussolinija, da se z novo vlado zunanja politika ni spremenila, ter se obenem pogajala s Sovjetsko zvezo za sklenitev pogodbe o medsebojni pomoči in prijateljstvu. Zavlačevala je obrambne priprave, boječ se izzvati Hitlerja. Toda Hitler je zaradi dogodkov v Jugoslaviji odložil napad na Sovjetsko zvezo, določen za 15. maj 1941, in nemudoma sklenil opraviti najprej z Jugoslavijo.

Začelo se je 6. aprila 1941 z bombardiranjem Beograda, a fašistične divizije — nemške, italijanske, madžarske — so strnjeno ogrožale skoraj vse jugoslovanske meje. Ban dravske banovine dr. Marko Natlačen je istega dne, 6. aprila 1941, sestavil narodni svet, poiskal stike z Nemci in jim pojasnil svoje želje o ustanovitvi »neodvisne« slovenske države v okviru nemškega rajha ter od poveljstva jugoslovanske vojske v Sloveniji zahteval, da opusti sleherni odpor, častniki in vojaki pa naj do nadaljnjega ostanejo na svojih mestih. Hkrati je izdal razglas o ustanovitvi slovenske legije, ki naj bi varovala red in mir. Na Dolenjskem so slovensko legijo, ki so jo v Novem mestu in okolici imenovali narodno stražo, ustanavljali župani. Natlačen je izdal še razglas z zahtevo, da vse civilne osebe izročijo orožje, pač iz strahu, da se ne bi ljudstvo oborožilo s povsod razmetanim orožjem.

Novomeški komunisti so narodno stražo dobro izkoristili. Kot njeni člani so pazili na vojaško skladisče v Žabji vasi, od koder so odnašali orožje in strelivo v bližnji Ragov log in ga tam poskrili. S tem orožjem in tem strelivom se je pozneje oboržila prva novomeška partizanska četa.

Jugoslovanska vojska se je v razsulu umikala, saj se je večina generalov in drugih častnikov predala sovražniku. Razpadala je tako naglo, da ni bilo mogoče pripraviti nobenega odpora. Nemčija je zavrnila ponudbo njenega vrhovnega poveljstva o sklenitvi premirja in zahtevala brezpogojno vdajo; to so podpisali 17. aprila 1941. Simovićeva vlada je s kraljem vred pobegnila v tujino.

Tudi delo bana Natlačena in narodnega sveta je kmalu prenehalo, in to 20. aprila 1941, ko je ci-

vilno oblast v Ljubljani prevzel visoki komisar Emilio Grazioli. Del slovenske buržoazije z banom Natlačenom na čelu je začel z italijanskimi fašisti takoj odkrito sodelovati in iz njenih predstavnikov so Italijani 27. maja 1941 sestavili tako imenovano konzulto — sosvet — kot organ svoje okupatorske uprave.

Komunistična stranka Slovenije je takoj 6. aprila javno z letakom pozvala prostovoljce na obrambo domovine pred fašističnimi osvajalcji. Prostovoljci so že naslednji dan začeli prihajati v Novo mesto, kjer je bil štab dravske divizije, in to iz vse Slovenije. Vojaško poveljstvo jih je nastanilo v gimnaziji, ni pa poskrbelo niti za prehrano niti za uniforme in orožje. Prostovoljci so se povezali s partijsko organizacijo v Novem mestu in zahtevali izpustitev zaprtih komunistov. Potem jih je del odšel proti Zagrebu in Karlovcu, od koder so se le težko rešili, ker so tam že razglasili Neodvisno državo Hrvatsko, del se jih je odpravil na svoje domove. Dne 10. aprila 1941 je odšlo iz Ljubljane tudi devet članov CK KSS, da bi se v Novem mestu pridružili prostovoljcem. Toda že pri Trebnjem so naleteli na znamenja razsula, zvedeli za razglasitev Neodvisne države Hrvatske in zato poti niso nadaljevali. Naslednji dan so imeli blizu Trebnjega sejo pod vodstvom Franca Leskoška ter na njej sklenili, da je treba takoj začeti zbirati orožje, ki ga je odmetavala vojska, razkrinkavati politike in generale, ki so izdali domovino; člani CK KSS naj se pri priči vrnejo na svoja mesta, kompromitirani pa morajo brž v ilegalno.

V Novem mestu ni bilo več nobene oblasti: vojaška je razpadla, civilna se je potuhnila. Množice so plenile vojaška skladisča, čeprav je bilo povsod še polno vojakov. Vse je že bilo prepričano, da je vojske konec. Tedaj pa so 11. aprila 1941 nemški zračni razbojniki — štuke začeli metati bombe. In tako je Novo mesto, ki je bilo brez obrambe, doživel prvi napad iz zraka. Bombardirali so divizijsko skladisče streliva v poslopju tedanje meščanske šole (danes osnovna šola Katje Rupena).

Italijanski XI. armadni zbor je z dvema divizijama prodiral proti Ljubljani. Diviziji Re in Isonzo sta s predhodnicama divizije Celere in bersaljerov v večernih urah 11. aprila 1941 dosegli Ljubljano. Štab XI. armadnega zbora je 13. aprila 1941 prišel na Vrhniko. Ljubljano je zasedla divizija Re, divizija Isonzo pa se je pomikala proti Kočevju. Dne

13. aprila sta oddelek divizije Celere in bersaljerski oddelek, ki sta prva prišla v Ljubljano, odšla preko Grosupljega, Žužemberka, Dolenjskih Toplic, Starih žag in Bele krajine v sestav VI. armadnega zbora proti Vrbovskemu. Za zasedbo Italijanom prepuščenega dela Slovenije sta torej ostali dve diviziji, Re in Isonzo. Poveljstvo divizije Re je bilo v Ljubljani, poveljstvo divizije Isonzo pa v Kočevju. V prvi polovici maja 1941 je divizija Re odšla iz sestava XI. armadnega zbora, zato je zapustila Ljubljano. Nadomestila jo je divizija Granatieri di Sardegna.

V dneh 12. in 13. aprila 1941 so prišle v Novo mesto prve večje nemške enote. Ker dotlej razmejitvena črta med Nemčijo in Italijo — kaj bodo zasedli eni in kaj drugi — ni bila določena, sta se 22. aprila 1941 sestala na Dunaju zunanjia ministra grof Ciano in von Ribbentrop. Nemci, ki so se čutili močnejši in so računali tudi na razpoloženje ljudi, so Italijanom mejo kar narekovali. Mussolini je na posvetu generalov v Gorici 31. julija 1942 potožil: »Po razpadu Jugoslavije nam je ostal v rokah manjši, in to slabši del Slovenije. Nemci so nam določili mejo in nam ni preostalo drugo, kakor da smo to vzeli na znanje.«

Na Dolenjskem so Nemci Italijane izrivali, tako da si niso mogli zagotoviti niti tistega, kar jim je bilo obljudljeno z dunajskim sporazumom. Tudi na Dolenjskem so si namreč že poprej zagotovili spretne agitatorje. To so bili člani nemške narodne manjšine, organizirani v Kulturbundu, in naši delavci, ki so odhajali v Nemčijo, kjer so jim omogočali dobre življenske in delovne pogoje. Ti so ob vrnitvi prikazovali nemški rajh kot raj za delovne ljudi. Marsikdo, ki so ga leta in leta stiskale hude gospodarske razmere, je zaradi nevednosti in politične nerazgledanosti v prvem trenutku naseljal teh hitlerjevski propagandi, ki mu je prikazovala nemški nacizem kot edino mogočo obliko socialne pravičnosti. In ker je Nemčija leta 1939 sklenila celo pogodbo s Sovjetsko zvezo, je to bilo novo, močno propagandno sredstvo pete kolone in kulturbundovcev.

Nikoli pa ni mogel našega človeka preslepiti italijanski fašizem, ker se je dobro spominjal italijanskih vojakov s soške fronte kot strahopetcev in vedel, kako na Primorskem zatirajo slovenski živelj.

Če vse to upoštevamo, razumemo, da so Nemci lahko izkoriščali razpoloženje naših ljudi — ti so sami premikali table z napisom *Deutsches Reichsgebiet* (nemško državno ozemlje), trgali italijanske zastave in razobešali nemške — ter jih hujskali proti Italijanom kakor na primer v Šentjerneju, kjer je 22. aprila 1941 prišlo do spopada med domačini in žandarji, ki so nastopili po nalogu Italijanov in nekaj ljudi aretirali. Pridrvelji so tudi Italijani iz Novega mesta. Že naslednje jutro pa so se pripeljali Nemci iz Brežic, izpustili zaprte in lju-

dem naročili, naj jih v sili pokličejo. Italijani so se poparjeni vrnili v Novo mesto.

Nemški vojaki so dan za dnem vdirali na ozemlje, določeno Italiji, in plenili, največ v pleterskem samostanu. Dne 27. aprila 1941 so novomeški hitlerjanci za eno noč prevzeli oblast in razglasili priključitev Novega mesta k rajhu. Dne 1. maja 1941 so pripravili protiitalijanske demonstracije. Pohod okoličanov je bil kmalu pri kraju, ker so jih zastavili vojaki železniške milice in nekaj karabinjerjev, to je posadka, ki je bila takrat v mestu. Dne 2. maja 1941 so bile demonstracije še v Trebnjem; tu so padle tudi prve žrtve (7 mrtvih in 8 ranjenih).

Ta nered ob razmejitveni črti je generala Maria Robottija pripravil do tega, da je zaukal prenestiti poveljstvo divizije Isonzo iz Kočevja v Novo mesto. Prav tako je pohitel Mussolini in 3. maja 1941 izdal ukaz, da se zasedeno slovensko ozemlje kot »Ljubljanska pokrajina«, ki bo imela zaradi strnjenega slovenskega prebivalstva avtonomen značaj, priključi Italiji. Toda Nemci so v začetku maja 1941 dolino Krke skoraj do Novega mesta ponovno zasedli. Ko so Italijani 3. maja 1941 prišli v Šentjernej, jim je podčastnik, poveljnik tamkajšnjega nemškega oddelka, izjavil, da je treba po sporočilu krajevnega političnega komisarja, ki sprejema ukaze naravnost iz nemške državne pisarne, imeti ta predel za nemški in da morajo zato nemške čete ostati.¹⁴ Začelo se je potiskanje nemške meje ob obeh bregovih Krke navzgor, tako da so Nemci vzhodno od Novega mesta dosegli Mačkovec, Smolenjo vas in Cikavo. Meja se je umirila šele 9. in 10. junija 1941, ko so Nemci zapustili Šentjernej. Tedaj je njihov policijski nadporočnik v Šentjerneju vpil na trgu, da ne gredo daleč in naj jih prijatelji le pokličejo, če bodo potrebovali pomoč.

In res niso šli daleč. Utaborili so se že na Bučki, v Kostanjevici pa postavili svoje straže onkraj mostu. Šele tedaj so Italijani lahko poslali v Kostanjevico in Šentjernej svojo vojsko in karabinjerje in uveljavili svojo civilno oblast.

Medtem ko so okupatorji zasedali slovensko ozemlje in je močnejši skušal izpodriniti šibkejšega, kjerkoli in kakorkoli je mogel, ter postavljal svojo oblast, pa CK KPS niti trenutek ni miroval, saj ga dogodki niso našli nepripravljenega. Že 27. aprila 1941 so se na pobudo Komunistične partije Slovenije sestali v Ljubljani njeni predstavniki s predstavniki krščanskih socialistov, demokratičnega krila Sokolov in kulturnih delavcev ter ustavili Protimperialistično fronto, ki se je po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo preimenovala v Osvobodilno fronto slovenskega naroda.¹⁵ Na tem sestanku so ugotovili, da so uspehi Hitlerjeve demagogije lahko le trenutni, saj je na vidiku množično gibanje za osvoboditev sloven-

skega naroda, da se bodo protiljudski politiki razkrkali kot protinarodni elementi, da sta usoda in prihodnost slovenskega naroda kar najtesneje povezani z usodo Sovjetske zveze in da je treba slovenske množice začeti takoj zbirati na temelju boja za osvoboditev in združitev.

Ustanovitev Osvobodilne fronte je bila posledica predvojnega delovanja komunistične stranke, ki je z ljudsko fronto in z Zvezo delovnega ljudstva Slovenije zbirala okrog sebe vse, kar je bilo naprednega v slovenski družbi, ter tako gradila splošno narodnoosvobodilno gibanje in na široko odprla vrata tistim, ki so v tem gibanju resnično želeli sodelovati.

Vinko Kristan je, potem ko so ga izpustili iz zapora, odšel na politično delo v Ljubljano, posle sekretarja okrožnega komiteja KPS Novo mesto pa je prevzel Dušan Jereb. Po navodilih CK KPS je okrožni komite že ob koncu aprila 1941 začel pripravljati bojne skupine, v katere je članstvo KPS in SKOJ vključevalo številne simpatizerje. Te skupine so zbirale orožje, imele vojaške vaje, raznašale ilegalno literaturo, predvsem pa s političnim delom širile ideje Osvobodilne fronte. Število strankinega članstva se je povečalo, ker se jih je veliko vrnilo domov iz raznih krajev Jugoslavije.

Maja in junija 1941 so se ustanavljali terenski odbori Osvobodilne fronte (OF) po vsej Dolenjski. Že maja 1941 so ti odbori začeli delati v St. Petru (zdaj Otočec), Gabrju, Žužemberku, junija 1941 na gimnaziji v Novem mestu, v Kandiji, verjetno tudi že v Bršljinu in Prečni, takoj po napadu na Sovjetsko zvezo v Šentjerneju, v Kostanjevici in še drugod. Glavni organizatorji in organizatorke OF na Dolenjskem so se sestali v drugi polovici junija 1941 v Novem mestu v Mramorjevi hiši (nasprič lekarne; zaradi razširjitve ceste so jo podrli). Ugotovili so, da so dani vsi pogoji, da Osvobodilna fronta zajame večino prebivalstva. Izvolili so

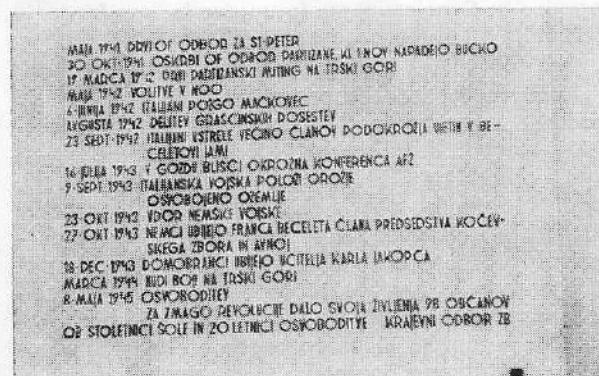

Plošča na Pavčevi zidanici v Hrastju, kjer je bil oktober 1941 ustanovljen krajevni odbor OF. Vzidal jo je KO ZB NOV Orehotica

okrožni odbor OF s sekretarjem dr. Francem Hočvarjem. V njem so bili Dušan Jereb, Marjan Viveda, Ivan More, Fani Košir in pozneje Lado Ambrožič. Zdaj se je organizacija OF hitro krepila. V Novem mestu so nastajali odbori po ustanovah in podjetjih, ženske so delale v posebnih terenskih, ostali pa v uličnih odborih. Zbirale so predvsem hrano, denar, obliko, zdravstvene potrebuščine in razširjale ilegalno literaturo.

Julija in avgusta 1941 so postavili odbore OF krojaški pomočniki, železniško osebje, osebje v tekstilni tovarni in v tovarni keramike. Prav tako so imeli takšne odbore že v Žabji vasi, na Mali in Veliki Cikavi, na Slatniku, v Smolenji vasi, na Krki, na Selih pri Ratežu, v Gotni vasi, Regrči vasi, na Gorenjih Kamencah in drugod. V ta čas sodi tudi ustanovitev treh rajonskih odborov: rajonskega odbora Novo mesto desni breg in rajonskega odbora Novo mesto levi breg ter na železniški postaji. Železniški rajonski odbor je pripravil po navodilih iz Ljubljane terenske odbore OF na vsem področju sekcije za vzdrževanje proge od Grosupljega do Metlike. Jeseni 1941 so šentjernejski aktivisti na sestanku na Vinjem vrhu pri Beli cerkvi sklenili, da bodo organizacijsko povezali odbore OF v nekdanjih občinah Šentjernej, Sv. Križ pri Kostanjevici (danes Podbočje), Kostanjevica, Orehotica, Šmarjeta, Škocjan in Bela cerkev. Po vseh vseh tega področja so se ustanavljali terenski odbori OF, tako npr. avgusta 1941 na Javorovici, oktobra 1941 v Hrastju, že avgusta 1941 pa so v Kosovi gostilni v Vrhpolju ustanovili rajonski odbor OF Šentjernej. Ob koncu poletja 1941 je deloval tudi že rajonski odbor OF Straža-Toplice, še predtem pa je bila organizirana vsa Topliška dolina. Julija 1941 so izvolili tudi rajonski odbor OF Mirna peč.

Po ljubljanskem sestanku komunistične stranke 1. in 2. junija 1941, na katerem so pripravili vse za

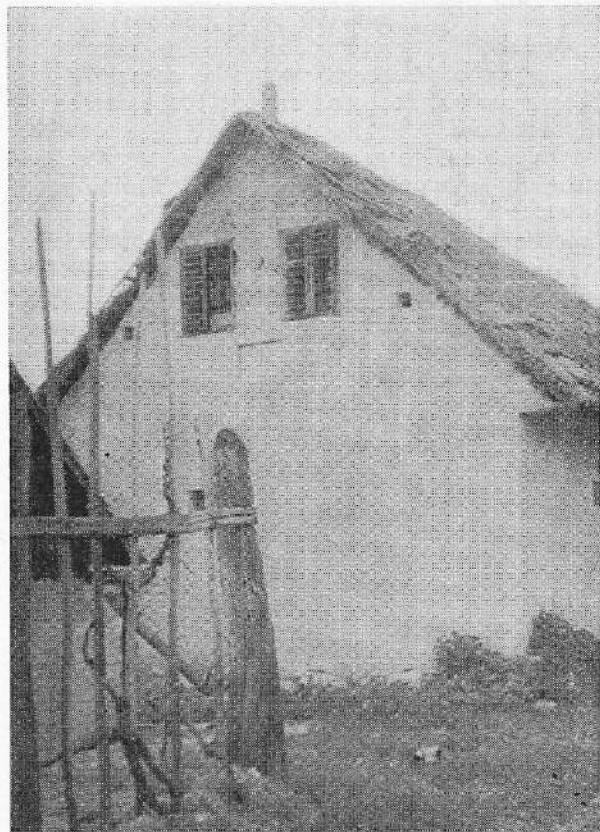

Plošča na osnovni šoli Otočec; na njej piše, da je bil na Otočcu ustanovljen odbor OF že maja 1941. Poleg tega pa so na njej vpisani še vsi važnejši krajevni dogodki. Vzidal jo je KO ZB NOV Otočec

prehod na oboroženo vstajo, so pri okrožnem komiteju KPS Novo mesto izbrali tričlanski vojni komite, ki so ga sestavljali Dušan Jereb, Srečo Preželj in Niko Šilih. Vojnim potrebam se je prilagodila tudi strankina organizacija in se uredila v trojke. Na dan napada na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 je CK KPS ustanovil Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet in sklenil pozvati slovenski narod, naj se upre z orožjem. Še isti dan se je sestal okrožni komite KPS v Novem mestu in sklenil, da je treba hitro sestaviti manjše vojaške skupine, ki naj pri priči začno s sabotažnimi akcijami — tako naj na primer podirajo telefonske drogove in režejo telefonske žice — kompromitirani komunisti in komunistke pa naj se brž umaknejo v ilegalno. Kurirji so s sklepi takoj seznanili strankine organizacije v okrožju. V noči na 23. junij 1941 so komunisti v več krajih Dolenjske že pretrgali vojaške in poštne telefonske zveze.

Kmalu nato — ob koncu junija ali v začetku julija 1941 — je prišel v Novo mesto Miha Marinko in posredoval sklep CK KPS, da je treba takoj preiti v oborožen upor. Na seji okrožnega komiteja v mlinu nad Srebrničami se je pokazalo, da nekateri niso dovolj trdni v odločitvi za prehod na oboroženi boj. Zato so jih nekaj izključili. In prav zato je ta seja pomembna, saj je obračunala s prečakljivostjo in omahovanjem v trenutku, ko je bilo treba odločno stopiti na čelo oboroženega upora. Dne 20. julija 1941 je bilo v gozdu nad operarno v Prečni širše posvetovanje komunistov in komunistk, kjer so razpravljali o rajonskih in terenskih odborih OF, o njihovem delu in o vpklicu borcev in bork. Poleti 1941 se je sešel v Novem mestu okrožni odbor OF s predstavniki rajonskih odborov novomeškega okrožja. Oktobra 1941 je po odhodu dr. Franca Hočevarja v Belo krajino postal sekretar okrožnega odbora OF Dušan Jereb, po njegovem odhodu v Ljubljano pa 2. decembra 1941 Viktor Avbelj-Rudi.

Poleti 1941 sta okrožni komite KPS in okrožni odbor OF skušala v glavnem vključiti v Osvobodilno fronto vse zavedne ljudi, bodisi iz narodnjaških, bodisi iz katoliških vrst. Članstvo Sokola sta v Osvobodilno fronto vključevala dr. Jože Rus in Lado Ambrožič. Na njuno pobudo so julija oziroma avgusta 1941 sklicali sejo sokolske župe v Novem mestu, ki je bila v Kobetovi hiši na Glavnem trgu (danes zavarovalnica Sava). Sokolska župa se je Osvobodilni fronti takoj pridružila in pozvala vsa svoja društva, naj v njej sodelujejo. Nato so člani sokolske župe začeli povezovati članstvo Sokola v OF in uredili zbiranje orožja. Lado Ambrožič je povezel članstvo Sokola v rajonu Dolenjske Toplice, ki se je že pred tem na svojo pobudo vključilo v priprave na oborožen odpor. Glavna pobudnika teh priprav na topliškem področju sta bila Jože Bradač in Martin Šlibar. Vodstvo sokolske župe je

Plošča na zidanici na Vinjem vrhu pri Beli cerkvi, kjer so se jeseni 1941 šentjernejski aktivisti dogovorili, da bo rajonski odbor OF Šentjernej organizacijsko povezaval OF odbore v bivših občinah Bela cerkev, Kostanjevica, Orehotica, Sv. Križ pri Kostanjevici, Šentjernej, Škocjan, Smarjeta. Vzidal jo je KO ZB NOV Bela cerkev

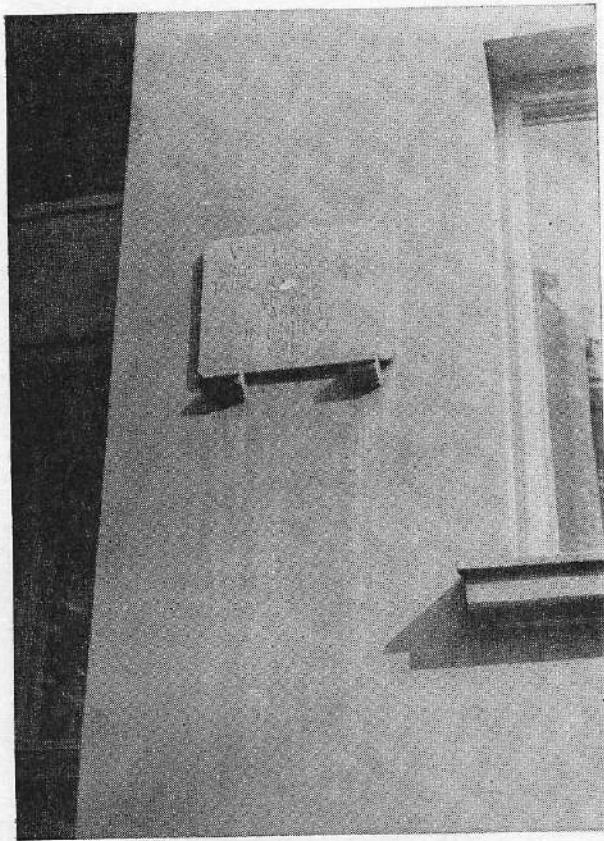
bilo potem v stalnih stikih z društvom in skrbelo za prizadevnost članstva v Osvobodilni fronti.

Tudi društva Zveze kmečkih fantov in deklet so v novomeškem okrožju nastopila proti nekaterim članom glavnega odbora Zveze, ki so bili za politiko čakanja, in se izrekla za takojšnje sodelovanje v Osvobodilni fronti. Sicer pa je Zveza kmečkih fantov in deklet, potem ko je prečistila svoje vrste, stopila v Osvobodilno fronto kot celota in imela svojega predstavnika v vrhovnem plenumu OF.

Vzporedno z Osvobodilno fronto so se utrjevale tudi organizacije komunistične stranke in SKOJ. Naraščalo je število članstva in nastajale so nove organizacije. Tako je bilo v Novem mestu med železničarstvom pet celic: dve na postaji, dve v kurilnici in ena na odseku za vzdrževanje proge. Naloge teh železničarskih celic so bile izredno pomembne. Skrbele so za zbiranje vojaškega materiala in za širjenje propagandnega gradiva, še posebno pa za obveščanje vojaških in političnih forumov o premikih okupatorja. Železničarji-komu-

nisti so opravljali kurirske posle med Ljubljano in Novim mestom, poskrbeli za prevoze precejšnjih količin najrazličnejšega materiala, spravljali ilegalce v partizanske enote in opravljali razna sabotажna dejanja.

Posebno nalogo je imela, s svojimi bogatimi izkušnjami še iz predvojnih let, ilegalna tehnika, ki je v začetku oskrbovala z literaturo tudi Belo krajino. Nekaj časa je bila v hotelu Metropol. V njej so delali Ljuban Jakše, Marjeta Vasič in Ciril Polajnar ter Vera in Jože Moretti. Ljuban Jakše je navodila za delo tehnike dobival neposredno od tedanjega organizacijskega sekretarja CK KPS Toneta Tomšiča.

Plošča na hotelu Metropol v Novem mestu, kjer je bila tehnika novomeškega okrožja, z napisom: *V tej hiši so do srede marca 1942 tajno razmnoževali letake, časnike in knjižice OF*. Vzidal jo je občinski odbor ZB NOV Novo mesto

O tem pripoveduje takole: »V začetku decembra 1941 me je okrožni komite poslal v Ljubljano, da bi se natanko dogovoril, kako tehniko urediti. Točno ob določeni uri me je nekje za Bežigradom čakal Tomšič. Povedal sem mu geslo, on pa se mi je samo nasmehnil, saj sva se poznala že izpred vojske. O vsem potrebnem za ureditev tiskarne, o potrebščinah za tiskarno, o količinah papirja,

matricah itd. sva se dogovorila v dobrih petih minutah. Naročil mi je, da mora naša tiskarna posiljati gradivo tudi v Belo krajino. Zapisal si je, kar sem naštel, da tiskarna potrebuje, in čez nekaj dni smo že dobili vse, kar sem zahteval. Nekaj časa smo dobivali iz Ljubljane matrice že natipkane, potem pa smo jih tipkali sami.«¹⁶

Začetna naklada tehnike je bila sicer majhna — le okrog 200 izvodov — a pozneje je narasla že na okrog 1000. Poleg ponatisov osrednjega tiska je izdelovala tudi letake za potrebe rajonskih komitejev KPS in odborov OF ter propagandne listke za trosilne akcije. Papir je dobivala bodisi iz raznih uradov (sodišče), bodisi iz knjigarne in papirnice Vinka Kosa.

Do jeseni 1941 je imela komunistična stranka v novomeškem okrožju okrog 100 članov in članic, vključenih v 25 celic na 5 področjih in v 2 rajonih. Seveda pa se je število članstva stalno spremenjalo. Nekateri z daljšim stažem niso prebili prve težje preizkušnje, ko je stranka zahtevala prehod na oboroženi odpor in zavzela stališče, da mora biti vsak komunist borec, bodisi v enoti, bodisi na terenu. Okrožni komite KPS Novo mesto je to politiko dosledno izvajal in obračunal s slehernim omahovanjem, kar je organizacijo le še utrdilo in povečalo število njenega članstva. Tako je bilo do spomladi 1942 v okrožju 129 članov in članic in prav toliko kandidatov in kandidatk. Okrožni komite je vzdrževal redne stike z Ljubljano, predvsem z organizacijskim sekretarjem Tonetom Tomšičem. Vsak teden sta izmenoma hodila tjakaj Dušan Jereb in Marjan Vivoda, da sta poročala o delu v okrožju in prejemala navodila za naprej.

Ob koncu leta 1941 je bila organizacija OF že povsod postavljena. Okrožje je imelo več rajonskih odborov. Žužemberk, ki je najprej pripadal okrožju Stična-Grosuplje, se je vključil v novomeško okrožje šele januarja 1942. Zaradi razsežnosti novomeškega okrožja so se do poletja 1942 izoblikovala podokrožja, in to 6 podokrožij in 2 rajona:

podokrožje Gorjanci: Sv. Križ pri Kostanjevici (danes Podbočje), Kostanjevica, Šentjernej, Orehovica, Gorenje Vrhopolje, Brusnice;

podokrožje Šmarjeta: Bela cerkev, Šmarjeta, Škocjan, Št. Peter (danes Otočec);

podokrožje Trebelno: Trebelno, Mokronog, Šentupert, Tržiče;

podokrožje Trebnje: Trebnje, Mirna, Sv. Križ pri Litiji (danes Gabrovka), Čatež;

podokrožje Mirna peč-Žužemberk: Mirna peč I, Mirna peč II, Žužemberk, Ajdovec, Dvor;

podokrožje Dolenjske Toplice: Dolenjske Toplice, Straža, Črmošnjice.¹⁷

Jeseni 1941 je začela nastajati »narodna zaščita« (NZ). Odredbo o njeni ustanovitvi sta izdala Izvršni odbor OF in Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet 17. oktobra 1941. Odredba pravi,

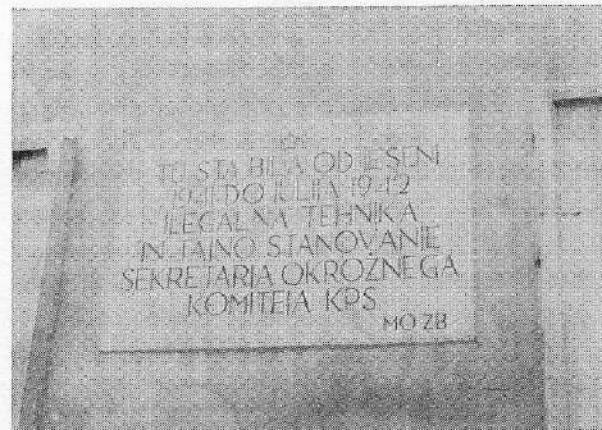
naj se NZ ustanovi v okviru OF in kot sestavni del slovenskih oboroženih sil za obrambo našega naroda pred okupatorjevim nasiljem. Pravila o ureditvi in nalogah NZ pa je izdalo glavno poveljstvo 20. januarja 1942. V Novem mestu je bil ob koncu leta 1941 bataljon NZ s tremi četami s po 2 do 3 vodi in z okrog 400 člani.

V mestu in pozneje tudi drugod je delovala varnostno-obveščevalna služba (VOS), ki je imela predvsem naloge zbirati podatke o izdajalcih, sodelavcih okupatorja, katerih dejavnost se je v Novem mestu povečala zlasti po vrnitvi odvetnika Demetrija Webleta iz ujetništva. Pri njem se je skrival tudi odvetniški pripravnik Miha Benedičič, ki so ga semkaj poslali iz Ljubljane, da bi skupaj s kanonikom Francem Kekom in kaplanom Karлом Wolbangom omrtvil delo Osvobodilne fronte in hkrati pripravil vse za boj proti njej. Tudi pristaši Draže Mihailovića so pošiljali v Novo mesto svoje ljudi, da bi vplivali na članstvo sokolske župe, toda ta se je že odločila za sodelovanje v Osvobodilni fronti.

Prizadevnost mladih je bila od vsega začetka v boju proti okupatorjem povezana z delom v OF in z njenimi akcijami. Mladina je bila med prvimi, ki je po zlomu Jugoslavije zbirala in skrivala orožje. Obstajali so številni aktivni SKOJ, vendar v okrožju še niso bili povezani, ker še ni bilo okrožnega komiteja SKOJ. Oktobra 1941 je množično mladinsko gibanje dobilo svojo organizacijsko obliko v Mladinski OF, ki jo je ustanovil izvršni odbor OF. Odbor Mladinske OF je bil tudi v Novem mestu, ni pa bilo njenih odborov po vaseh. Mladinska OF je imela tele naloge: pridobivati mlade za boj proti okupatorju, krepiti njihovo enotnost ne glede na svetovnonazorske razlike, nastopati proti fašističnemu pozdravljanju in vpisovanju v razne fašistične organizacije, udeleževati se sabotažnih akcij in mlade politično izobraževati. Dne 1. decembra 1941 je dijaštvu novomeške gimnazije obhajalo nekdanji državni praznik, ki je seveda zdaj imel čisto drugačen pomen, in to — pomen ohranjanja skupnosti jugoslovanskih narodov in skupnega boja zoper okupatorja. V šolo so prišli vsi dijaki in dijakinje od 3. do 8. razreda praznično oblečeni in ob 10. uri vstali k dvominutnemu molku. Zato je bilo 12. decembra 1941 izključenih 200 dijakov in dijakinj (natančno 201).

Delo okrožnega komiteja KPS pri doslednem izpolnjevanju politike oboroženega odpora, pri pritegovovanju prebivalstva v vrste OF, pri mobiliziranju za partizane je ob splošnem revolucionarnem razpoloženju rodilo vidne uspehe. Že decembra 1941 so izvedli vpoklic v vojsko, kar je prve mesece 1942 pospešilo dotok novih borcev in bork in že marca tistega leta pripeljalo do ustanovitve prve večje partizanske enote. Skoraj vsi so prihajali v enote oboroženi. To, da je bilo v novomeškem okrožju po zlomu Jugoslavije zbranega toliko

orožja, kaže, kako visoka je bila zavest in politična zrelost prebivalstva. Preskrba partizanske vojske ob pripravah na zimo je v celoti potekala izredno množično in urejeno. Pri tem je treba poudariti, da velja podobno kakor za Ljubljano tudi za Novo mesto, da je bilo središče vsega tega delovanja. Prebivalstvo Novega mesta je razen redkih izdajalcev, ki so jih poznali vsi, delalo za OF in izvajalo vse akcije množično in disciplinirano. Noben transport niti vpoklicanih v partizane niti orožja ni tedaj padel v roke Italijanom, čeprav je večina vsega tega šlo skozi Novo mesto, navadno kar podnevi. To, da je v Novem mestu lahko ilegalno živel sekretar okrožnega komiteja KPS, da so bile seje po raznih prostorih, da so domačini vedeli za partizanske ranjence, ki so se zdravili v Novem mestu, da so vedeli za ljudi, ki so odhajali v partizane, da pa Italijani vsega tega niso zvedeli, jasno in dovolj zgovorno priča, kako je bilo prebivalstvo našega mesta predano narodnoosvobodilnemu gibanju.

Plošča na Glavnem trgu na hiši št. 29 v Novem mestu, kjer je bilo stanovanje okrožnega sekretarja KPS Rudijs Avbla. Vzidal jo je mestni odbor ZB NOV v Novem mestu

Po sklepu seje okrožnega komiteja KPS v mlinu nad Srebrničami je začelo članstvo novomeškega okrožja pripravljati prvo partizansko taborišče, kamor je najprej odšel Jože Slak-Silvo, ker mu je grozila aretacija. Za njim je prišel Maks Henigman iz Dolenjskih Toplic in iz Bele krajine Janko Stariha, dijak novomeške gimnazije. Pridružil se jim je še Ivan Bartol, tekstilni delavec in predvojni komunist, ki je 3. avgusta 1941 na Kamen vrhu vzel orožje italijanskemu vojaku. Iz gozda nad razvalinami gradu Luknja so se premaknili v bližino Brezove rebri; tukaj se jim je pridružil ljubljanski dijak Jože Sašek-Devi. Stalno so patruljirali po okoliških vaseh ter se nekajkrat spoprijeli z italijanskimi obhodnimi stražami. Dne 17. avgusta 1941 so minirali progo Novo mesto—Mirna peč. Ko je

v drugi polovici oktobra 1941 zapadel sneg, so se preselili na Brezovo reber.

Skupina se je postopoma večala, prihajali so novi borci, in se v pripravah za napad na Bučko izoblikovala v prvo novomeško partizansko četo 29. oktobra 1941 s komandirjem Nikom Silihom in komisarjem Jožetom Slakom. Ostali borci čete so bili: Ivan Bartol iz Novega mesta, Maks Henigman iz Dolenjskih Toplic, Janko Stariha iz Črnomlja, Jože Sašek-Devi iz Ljubljane, Srečko Berlič iz Ptuja, Franc Bizjak z Rake, medicinec Anton Čokan iz Mozirja, Štefan Iskra iz Ajdovca, Leon Kavšek in Ciril Kulovec iz Vavte vasi, Franta Komel iz Ptuja, Franc Majcen iz Borovcev pri Ptaju, Milan Merčjak iz Slovenskih Konjic, Jože Murn-Pero in Franc Novina iz Podturna, Stojan Oprešnik iz Beltinec v Prekmurju, Franc Picej-Luka iz Gorenjega Polja, Janez Šalehar-Peter z Dolža, a sicer delavec v Henigmanovi čevljarski delavnici v Dolenjskih Toplicah, Tone Škufera z Dvora in Edi Valant ter Božidar Vrce-Dare iz Žumberka.

Plošča na hiši sredi vasi Brezova reber, kjer je bila 29. oktobra 1941 (ne 26. oktobra!) ustanovljena novo-meška partizanska četa. Vzidal jo je KO ZB NOV Dvor

Ko se je četa odpravljala v napad na Bučko, je ostal v taborišču oziroma na Frati Jože Slak-Silvo, ker zaradi močne kratkovidnosti v noči, megli in snegu ni mogel na pot. Pohoda na Bučko se ni udeležila tudi trojica partizanov, ki je prišla v taborišče novomeške skupine septembra 1941 s Krškega polja prek Gorjancev, kamor se je umaknila po porazu krške partizanske skupine ob koncu julija 1941. Ta — Milka Kerin, Franc Pacek in Edi Zidarič — se je namreč predtem vrnila v Zasavje.

Vodja civilne uprave za Spodnjo Stajersko je 20. oktobra 1941 izdal odredbo o izselitvi slovenskega življa iz Zasavja. Na to ozemlje naj bi se naselili kočevski Nemci in se tako vrnili v nemški rajh. S tem je bila določena tretja stopnja veli-

kega nemškega izselitvenega načrta, ki pa zaradi naglega razmaha narodnoosvobodilnega gibanja ni bil nikdar uresničen.

Dne 26. septembra 1941 je bilo v Stolicah pri Krupnju posvetovanje pokrajinskih poveljstev narodnoosvobodilne vojske z glavnim štabom, ki sta se ga iz Slovenije udeležila Franc Leskošek in Miha Marinko. Tu se je glavni štab preimenoval v Vrhovni štab narodnoosvobodilnih in partizanskih odredov Jugoslavije. Na tem posvetovanju so ugovorili, da bi morali na Slovenskem neusmiljeno uničevanje in preganjanje slovenskega naroda z rodne grude bolj izkoristiti za splošni narodni odpor.

Pod vplivom tega posvetovanja in v zvezi z odredbo vodje civilne uprave za Spodnjo Štajersko je hotelo Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet dvigniti v Zasavju splošno ljudsko vstajo, ki naj bi jo spodbudile skupine slovenskih partizanskih enot. Zato naj bi se v Zasavju zbrale določene enote: v severne predele izselitvenega pasu naj bi prišel prvi štajerski bataljon pod poveljstvom Franca Rozmana-Staneta, ki bi se mu pridružila še brežiška četa, v južnem delu izselitvenega pasu pa naj bi operiral dolenski bataljon, ki bi se ustanovil iz novomeške, belokrajske, mokronoške in grosupeljske čete. Ta bataljon naj bi vdrl na nemško zasedbeno ozemlje pri Bučki in tam obračunal z nemško postojanko. Akcija je bila nadvse pomembna, zato so politično in vojaško vodstvo zaupali Mihi Marinku in dr. Alešu Beblerju.

Mokronoško četo je v začetku septembra 1941 v Mirenki dolini ustanovil Milan Majcen. Tjekaj je prišel iz mokrške čete s španskim borcem Jožetom Nosegom-Španom in s še 7 tovariši, da bi nabral borce za bojno enoto, ki naj bi takoj začela z akcijami. Tako se je Milan Majcen vrnil na domača tla, saj je bil rojen 17. novembra 1914 v Št. Janžu na Dolenjskem. V Karlovcu se je v kolodvorski restavraciji izučil za natakarja in bil nato zaposlen v Zidanem mostu, na Pragerskem in v Daj-damu v Ljubljani. Leta 1940 je vzel v najem gostilno pri Keršiču na Celovški cesti v Ljubljani. Ker je bil vseskozi napredno usmerjen, je v zadnjih letih pred vojsko sodeloval v glavnem odboru Zveze kmečkih fantov in deklet. Bil je somišljenik komunistične stranke in v njegovi gostilni je bilo zbirašče komunistov in protifašistov.

Takoj po okupaciji je postal vnet aktivist Osvojitelne fronte. Italijanski zaupniki so že 26. junija 1941 sporočili karabinjerjem, da je njegova gostilna komunistično gnezdo, kjer se zbirajo ljudje, ki pripravljajo akcije proti Italijanom. Ko so v Ljubljani 29. julija 1941 ustrelili nekega gestapovca, so za napad osumili Milana in ga v noči med 1. in 2. avgustom 1941 aretirali ter odpeljali v policijske zapore v šentpetrski vojašnici. S pomočjo ljubljanskih komunistov je 7. avgusta 1941 skupno

Narodni heroj Milan Majcen

s Francem Leskoškom, Ludvikom Smrekarjem, Francem Pokovcem, Tonetom Zalarjem in Jožetom Revelandom pobegnil iz zaporov in odšel takoj v partizane na Mokrc. Dne 7. septembra se je pomešal med izletnike v koči v Iškem Vintgarju, ker so bili partizani obveščeni, da so med izletniki tudi preoblečeni italijanski policijski agenti. Majcen jih je sam odkril in polovil. General Robotti se je potem razburjal, da so policijski agenti z nespretnim vohunjenjem pokvarili že pripravljeni vojaški nastop proti partizanom.

Ko je Milan Majcen prišel v Mirensko dolino, je ustanovil mokronoško četo in hodil na razne akcije, zlasti v predele okrog Kuma — na nemško zasedeno ozemlje in spodbujal prebivalce k uporu. Proti koncu oktobra 1941, preden je mokronoška četa šla v napad na Bučko, je odšel z Jančijem Mevžljem v Murnice pri St. Janžu na sestanek s kmeti. Tu pa sta bila Majcen in Mevželj izdana. Nemška obmejna policija je 28. oktobra 1941 zvezcer obkolila hišo, v kateri sta bila oba partizana. Začel se je neenak boj. Nemcem je prišel na pomoč še en policijski oddelek iz Sevnice. Oba borca sta izredno pogumno, iznajdljivo in domiselno odbi-

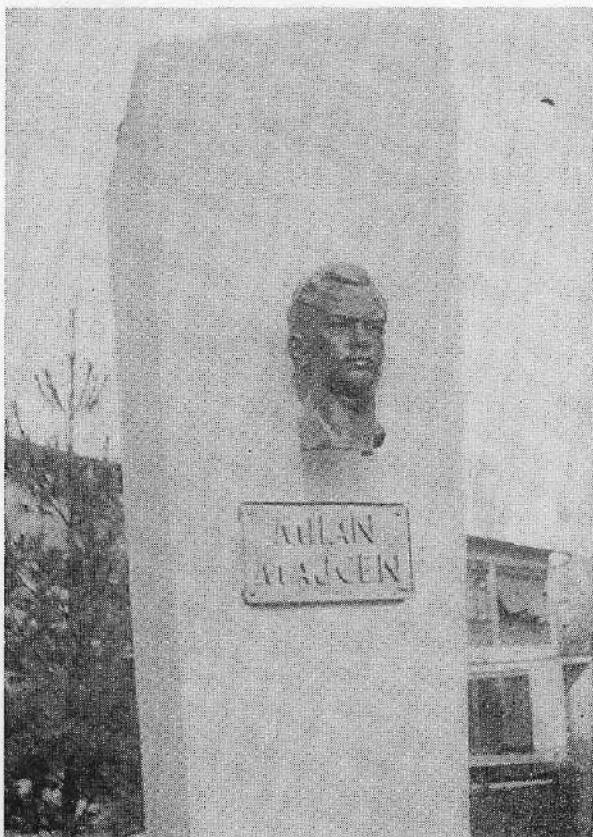
jala napad za napadom. Lovila sta nemške ročne bombe in jih, še preden so se razletele, metala nazaj med Nemce. Tedaj pa se je ena izmed bomb Mevžlu razpočila v roki in ga ubila. Nemci so dobili še težke minomete in strojnice ter z minometi hišo ponovno zažgali. Ranjeni Majcen se je nato umikal proti kleti in streljal na napadajoče sovražnike, ki so ga končno prerešetali s strojnico. Po nemškem uradnem poročilu so imeli Nemci 7 ranjenih, po zatrjevanju naših ljudi pa nekaj mrtvih in 19 ranjenih. Oba borca so najprej dali zakopati blizu prizorišča boja, čez 14 dni pa so ju odkopali in z vsemi vojaškimi častmi pokopali na pokopališču v St. Janžu.

Milan Majcen je že takrat zaživel med ljudmi kot legendaren junak, bil jim je zgled bojevitosti in ljubezni do domovine. Odlikovan je bil z redom narodnega heroja, njegovo ime pa je vklesano v spominski loži v Novem mestu. Tudi vojašnica v Novem mestu se imenuje po narodnem heroju Miljanu Majcnu.

V zvezi s pripravami za napad na Bučko je prišel v Novo mesto dr. Aleš Bebler. Po njegovem načrtilu je odšel v Belo krajino Jože Košir, da bi zbral tamkajšnje partizane in jih pripeljal na zborni mesto nad Šmarješkimi Toplicami. V gostilni ob cesti blizu Šmarjeških Toplic je bila javka. Tu je bil štab in tu sta Miha Marinko in Aleš Bebler sprejemala poročila o pripravah, sestavlja načrt pohoda in dajala potrebna navodila.

Zaradi neprestanega sneženja ni mogla priti na zborni mesto grosupeljska četa. Novomeška četa je krenila z Brezove rebri pod Hmeljnikom preko Trške gore in mimo starega gradu, kjer je zajtrkovala, proti Šmarjeti 29. oktobra 1941 ponoči. Italijanski komisar za javno varnost v Novem mestu je sporočal, da je 30. oktobra 1941 prišlo na Stari grad 17 upornikov, ki so, dobro oboroženi, po dvernem počitku krenili v neznano smer. Bila je to novomeška četa, ki na svoji poti od Brezove rebri do Otavnika ni nikjer naletela na Italijane, ker so jo domačini mimo njihovih postojank varno vodili.

Tu bi se bili morali združiti z belokranjsko četo. Toda Belokranjcev ni bilo. Belokranjska četa, ki se je zbrala na Smuku nad Semičem in od tod krenila preko Gornjih Laz mimo Radohe in Pristave pri Podgradu skozi Koroško vas, Plemberk, Orehek in Veliki Slatnik, nad Ratežem prečkala cesto Novo mesto—Brežice ter mimo Sel in Gumberka prišla do Otočca, bi bila moralna tu prek Krke na levi breg. Ker je bil most med otokom, na katerem stoji grad Otocec, in desnim bregom Krke porušen in ker četa pa šesturnem postanku ni mogla najti prehoda prek Krke, se je odločila, da se vrne. V noči od 1. na 2. november 1941 je prenočila na Podgradu, naslednjo noč pa na Gornjih Lazah, ne da bi vedela, da so ji za petami enote 24. polka divizije Isonzo. Zato je bila napadena iznenada. Dne 2. novem-

Doprski kip Milana Majcena na dvorišču vojašnice »Milana Majcena« v Novem mestu. Postavila ga je komanda garnizona Novo mesto

bra 1941 je prišlo pri Gornji Težki vodi do streljanja med prvo italijansko kolono in partizani; tako so partizani sami odkrili sovražniku svojo sled. Italijani so četni sledili do Radohe, kjer so izgubili vsako sled za njoo in že mislili tu prenočiti. Tedaj pa sta jim izdajalca povedala, da so partizani na Gornjih Lazah. Italijani so prodirali proti vasi in okrog pol devetih zvečer je prišlo do ostrega boja, v katerem je od 29 partizanov ostalo živih samo 8. Italijani so ujeli Jožeta Mihelčiča, člena CK KPS, in ga v Ljubljani ustrelili. Jože Mihelčič je bil odlikovan z redom narodnega heroja.¹⁸

Na Otavniku se je novomeška četa združila z mokronoško četo, ki jo je vodil španski borec Jože Nose-Špan. S to skupino je prišel tudi komisar glavnega poveljstva Miha Marinko. Za komandanata bataljona, ki naj bi nastal po združitvi dolenskih čet, je glavno poveljstvo poslalo Jerneja Gašperšiča, predvojnega komunista in do tedaj komandanta krimskega bataljona. (Ustreljen je bil 11. maja 1942 kot talec na strelišču ob Dolenjski cesti v Ljubljani skupaj s prof. Jožetom Šeškom iz Kočevja in s še 8 tovariši.)

Dne 1. novembra 1941 je skupina prekoračila italijansko-nemško razmejitveno črto in se ustavila pod Bučko; tu so vse borce podrobnejše seznavili z načrtom napada na ta kraj, kjer je bila nemška postojanka z zapori. Enota se je razdelila na tri desetine. Določeno je bilo, da napadejo šolo, v kateri je bila posadka, s celne in hrbitne strani, hkrati pa naj bi z močnim ognjem razbili šipe, pometali skozi okna v razrede čimveč bomb in nato z jurišem prisilili sovražnika k predaji. Napad naj bi se začel ob polnoči.

Franček Majcen, eden izmed udeležencev napada na Bučko, opisuje trenutke pred napadom in napad sam takole:

»Čakali smo do polnoči, ko bi morali napasti. Za večino je bila Bučka prvi večji napad — ognjeni krst. Med šelestenje koruznice so se mešale tesnobne slutnje. Sedela sva skupaj z Jožkom Saškom-Devijem. Sašek je bil kakšni dve leti mlajši od mene. Spoznala sva se šele v novomeški četi. Dotlej sva govorila med sabo samo nepomembne stvari. Zdel se mi je preveč površen, morda celo pobalinski, da bi se mu približal. V kozolcu pod Bučko sva le po naključju sedela drug zraven drugega.

Kdo je začel pogovor, ne vem. Bržas on. Pripovedoval mi je o svoji težki mladosti in o tem, da se je oče, ko je ovdovel, znova poročil, da ga mačeha ni marala. Se očeta je tako spravila pod svojo oblast, da se mu ni upal izkazovati naklonjenosti. Devi je večkrat poudaril, da mu je v partizanih, kljub težavam in nevarnostim, laže, kakor mu je bilo doma.

Sredi pogovora pa mi je kar naravnost zastavil vprašanje, ki je mučilo tudi mene: Ali bo nočoj

Plošča na gostilni »Bet« ob cesti Družinska vas—Šmarjeta, na križišču, kjer se odcepi cesta v Šmarješke Toplice. Tu sta bila javka in štab, ki je pripravil napad na Bučko. Vzidal jo je KO ZB NOV Šmarjeta

nevarno? Ali se ne bojiš, da bi padel? Delal sem se junaka, čeprav mi je bilo težko pri srcu. Saška moje junačenje ni prepričalo. Začel mi je pripovedovati o dekletu, ki ga je imel rad. Njegova izvoljenka je bila mesarjeva hčerka iz soseščine. Videti je bilo, da ji še ni razodel svojih čustev. Bila je pač navadna mladenička ljubezen, ki se je izražala v pogledih, nejasnih namigovanjih, pomenjana z otroškim igranjem. Spominjam se, da mi je resno, brez posmeha, zaupal, da jo je nekoč za šalo prebunkal in da mu tega ni zamerila. Tedaj sta se bržkone zblížala. Glas mu je zadrhtel: Ali ji boš sporočil moj pozdrav, če bom padel? Tolažil sem ga, da ne bo padel in da nima pomena govoriti o takšnih stvareh. Ostal je trmast, povedal mi je njeno ime in natanko opisal mesarijo v Šiški, kjer jo bom lahko našel. Obljubil sem mu, da bom izpolnil njegovo naročilo. Pomiril se je. Po tem pogovoru sva umolknila in tudi za kakšno minuto zadremala.

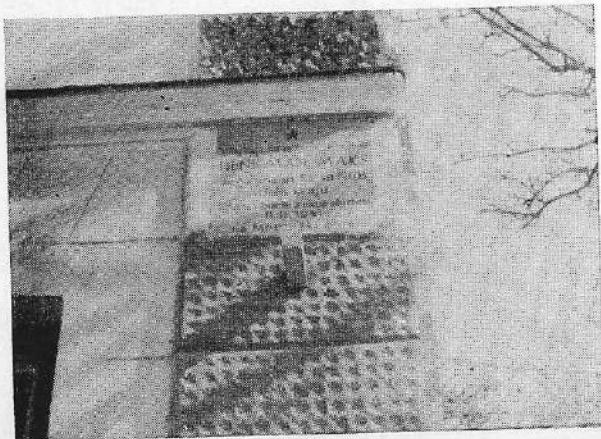
Ko so me pred napadom zbudili, sem kar drgetal od mraza in bil čisto pijan od zaspanosti. Nisem se je mogel otresti do Bučke, do katere smo od ko-

zolca hodili približno pol ure. Bil sem v skupini, ki je imela nalogi napasti s čelne strani. Pa smo že v začetku imeli smolo. Prostovoljca, ki bi morala odstraniti stražarja, nista bila dovolj spretna, zato seveda ni šlo brez streljanja. Nemci v šoli so bili pravočasno obveščeni. Poslopu smo se približali brez težav na 100 do 150 metrov, iskali za drevesi, hišami in cerkvijo varno kritje in potem na poselje začeli streljati. Vse kaže, da so se Nemci, takoj ko so bili opozorjeni na napad, umaknili iz razredov in stranskih sob v osrednji hodnik in niso streljali, ker so čakali na juriš.

Sipe, ki so jih razbijale naše krogle, so žvenke tale, in ročne bombe, s katerimi smo bili dobro zaščiteni, so krušile omet. Stal sem ob velikem konstanju. Zraven mene je stal partizan, ki ga v tem nisem mogel prepoznati. Naslonil je puško na ramo in ustrelil. Močan pok me je omamil. Ko sem se zavedel, nisem slišal ničesar več, čutil sem le šumenje v obeh ušesih, v levem pa še močne bolečine. Prva misel je bila, da sem ranjen. A takoj sem spoznal, da so bolečine v ušesu in šumenje nastale zaradi poka iz puške tik ob glavi. Sunkovito sem potisnil cev od sebe; tovariš je menda razumel, za kaj gre, in izginil. Ker nisem slišal, sem tem bolj napenjal oči. Videl sem pobliskovanje strelov in tu in tam ognjene bliske ročnih bomb.

Nekdo je pritekel, nekaj vpil, česar pa nisem mogel razumeti, in z rokami kazal proti šoli. Odvilen sem bombo, jo udaril in vrgel. Še danes se spominjam: videl sem pred seboj svetlečo se svetlico, ne da bi karkoli slišal. Ustrašil sem se, da bom oglušel, toda nisem se utegnil ukvarjati s svojimi stvarmi.

Ogenj je pojenjeval. Nastala je tihota, ki sem jo videl, videl kakor črno temo, ki je niso več parali bliski. Zdaj bi bili morali jurišati na postojanko.

Plošča na Henigmanovi hiši v Dolenjskih Toplicah, kjer se je 10. januarja 1910 rodil Maks Henigman, organizator vstaje v Topliški dolini. Padel je 11. novembra 1941 na Moravški gori. Vzidal jo je KO ZB NOV Dolenjske Toplice

Dogovorjeno je bilo, da bo naša skupina lahko vzdrževala zvezo s skupino, ki je napadala s hrbitne strani. Ker pa potem, ko smo prenehali streljati, ni bilo nikogar več najti na pokopališču, smo bili prepričani, da je bila druga skupina hitrejša in da je že pred nami vdrla v šolo, kjer razorožuje Nemce. Približali smo se šoli na nekaj metrov. Od tam ni padel noben strel. Od vsepovsod samo grozča tišina. Komandant je v naglici zbral nekaj prostovoljcev, ki naj bi šli gledat, kaj je v šoli. Med njimi je bil tudi Sašek.

Počasi so se bližali vhodnim vratom in za trenutek obstali. Spremljali smo jih z očmi. Videl sem, kako je Sašek omahnil kakor pokošen in kako se je neki partizan zgrabil za život in skočil nazaj. Zvedel sem, da je Sašek zaslišal v hodniku za vrati šum in zaklical: Kdo je? Zdajci je prhnil rafal in ga pokosil, Nika Šiliha pa ranil. Odskočili smo. Nemci nas niso zasledovali in tudi streljali niso za nami. Skupina, ki bi morala napasti s hrbitne strani, ni pravočasno prišla na mesto. Sklenili smo se umakniti in ugotoviti, kaj se je pripetilo.

Dober kilometer od Bučke smo slišali močno streljanje pri šoli. Trajalo je nekaj minut in potem utihnalo, le tu in tam je bilo še čuti kakšen osamljen strel. Ustavili smo se spet pred kozolcem.

Cez pol ure je prišla druga skupina. Zvedeli smo, da so se zamudili, ker jih je vodnik peljal po napočni poti. Sami so skušali od zadaj napasti postojanko, vendar brez uspeha. Ko so ugotovili, da smo obleganje opustili, so tudi sami odšli. Spotoma so naleteli na nemško patruljo, verjetno z Bučke, in z njo izmenjali nekaj strelov. V tej skupini so imeli enega ranjenca.

Počakali smo še nekaj časa pred kozolecem, da bi se vsi zbrali. Vecina se jih je zbrala, nekaj pa se jih je porazgubilo.²¹⁹

Prvi štajerski bataljon, ki bi bil moral operirati v severnem delu izselitvenega področja, je odšel iz Savinjske doline v noči od 28. na 29. oktober 1941 nad Ostrožnim mimo Ljubečne do Razborja ter preko prog Maribor—Celje in Grobelno—Rogaška Slatina. Dne 31. oktobra 1941 popoldne se je obkoljen prebijal po izredno visokem snegu proti Žusmu. Po globokem snegu in več dni trajajočem pohodu se je vrnil tja, od koder je prišel, in se zaradi prezimovanja razdelil na sedem skupin.

Po napadu na Bučko so borci novomeške in močnoške čete nekaj dni križarili po Zasavju, sumikali spopadom z Nemci in se v glavnem prehranjevali z jabolki, ki so jih pobirali po sadovnjakih, in z repo, ki so jo kmetje pustili na nji vah. Izčrpani in izmučeni so bili prisiljeni vrniti s v Ljubljansko pokrajino. V dolinici blizu Mokro noga so prisegli partizansko prisego. Ko so se znotravnih hoteli vrniti v Zasavje, prehod preko razmejil vene črte ni bil več mogoč, ker so jo tako Nemci kakor tudi Italijani zavarovali z močnimi silami. Zato je skupina pod vodstvom Miha Marinka

spretno manevrirala v prostoru Moravče—Kum—Šentrupert. Ustavila se je na Moravški gori, da bi se malo odpočila. Nastanila se je v dveh zidanicah. Toda kmalu je stražar opazil, da se Italijani bližajo v strelcih. Planili so iz zidanic, puške, ki so se na toplem spotile, so zunaj zamrznile in le malokatera je delala. Partizani so se razpršili in prav to jih je rešilo, ker so morali Italijani razsipati streliivo na vse strani. Vsi so se izvlekli iz obroča, le Maks Henigman in Ivan Bartol sta na Moravški gori omahnila v smrt. Maks Henigman, predvojni komunist in član okrožnega komiteja KPS Novo mesto, je bil organizator narodnoosvobodilnega gibanja v Topliški dolini.

Na osrednjem Dolenjskem po napadu na Bučko ni bilo nobene partizanske enote, ker so se borci novomeške čete vključili v mokronoško četo, ki je decembra 1941 na Kremenjaku prišla v sestav drugega štajerskega bataljona. Tudi v drugih predelih

Slovenije so takrat partizanske enote doživljale hude udarce, zato je bil vojaški položaj težak. Kljub temu pa so decembra 1941 začele povsod nastajati spet nove partizanske enote in tudi Osvobodilna fronta se je vse bolj razvijala in utrjevala. Gesli »vsi v partizane« in »vse za partizane« sta izražali temeljno nalogu tudi okrožnega komiteja KPS in okrožnega odbora OF Novo mesto, ki jo je dosledno izpolnjeval predvsem okrožni komite prek svojih ljudi in svojih organizacij na terenu ter tako uresničeval navodilo CK KPS, da jetreba ne oziraje se na zimo in na težave, ki jih ta privnaša, neprestano pridobivati ljudi za odhod v partizane. Prisilni ukrepi in grožnje Italijanov po napadu na Bučko in po uničenju belokranjske čete ter izključitev 200 dijakov in dijakinj iz novomeške gimnazije, vse to je še stopnjevalo odpornosti proti okupatorju in še močneje združevalo ljudi na Dolenjskem v Osvobodilni fronti.

Prve oborožene akcije na Dolenjskem

Prvega januarja 1942 je Osvobodilna fronta razglasila devet temeljnih točk, ki so bile bojni program slovenskega naroda tja do osvoboditve, hkrati pa pozvala slovenski narod na boj in k enotnosti. Komunistična stranka je krepko držala v svojih rokah vse, kar je bilo potrebno za uspešen potek boja in revolucije: množice, politično vodstvo in vojsko. Skoraj istočasno je CK KPJ v pismu opozoril CK KPS na nekatere šibke strani boja na Slovenskem, predvsem na premajhno število partizanskih enot, na pomanjkljivo popularizacijo Sovjetske zveze in njenih uspehov v graditvi socializma. To je bilo potrebno predvsem zaradi tega, da se prepreči vpliv malomeščanskih elementov in londonskih krogov, ki bi utegnili ob prevelikem poudarjanju vloge zahodnih zaveznikov okrepliti svoj položaj. Vrhovni štab pa je v pismu izvršnemu odboru OF omenil dve pomanjkljivosti: premalo uspešno mobilizacijo in preozko vlogo organov OF, ki naj ne bi bili samo organi političnega boja, ampak tudi organi, ki bodo postali nosilci oblasti slovenskega naroda. Zato je Boris Kidrič v glasilu Osvobodilna fronta sredi januarja 1942 postavil tri poglavitne naloge: zaostriči boj proti okupatorju, prepreči bivšim voditeljem in protinarodnim elementom, da bi še kdaj dobili oporo v ljudstvu, nasloniti slovensko narodnoosvobodilno vojsko na narodnoosvobodilno vojsko drugih jugoslovenskih narodov.

Temu je po smernicah CK KPJ sledila izredno uspešna dejavnost CK KPS glede na pridobivanje ljudskih sil za bližajočo se spomladansko vstajo; vzporedno s politično razgibanostjo je rasla tudi slovenska narodnoosvobodilna vojska. Ob prehodu v leto 1942 so bile na Slovenskem tele enote: Čančkarjev bataljon na Gorenjskem, prvi štajerski bataljon na Štajerskem, drugi štajerski bataljon na zahodnem Dolenjskem in Šercerjev bataljon na Notranjskem, nastajala pa je že tudi pivška četa na Primorskem. A že po novem letu, v zgodnji spomladi 1942 se je slovensko partizanstvo zelo razmahnilo. V to dobo sodi tudi ustanovitev petega slovenskega ali dolenjskega bataljona.

Okrožni komite KPS in okrožni odbor OF Novo mesto sta začela nabirati ljudi za partizane že decembra 1941. Za zbirališče teh novih skupin je bila določena Auerspergovska gozdarska koča na Frati pri Brezovi rebri, kjer je bil za logarja Jože Zupančič in kjer se je zadrževal predvojni komunist Jože

Slak-Silvo, po napadu na Bučko pa tudi Edi Vulant in ilegalec Rudi Zupanc iz Dolenjskih Toplic. Prva skupina Novomeščanov je odšla v partizane 5. in 6. januarja 1942 in se povezala še s tremi domačini iz Mirne peči ter skupaj z njimi prišla na Frato (Dušan Švara, Ljubček Košir, Branko Vandot, Tone Ciganik-Mihel, Ivan Kovačič, Adi Osterc, Jože Saje). V noči na 8. januar 1942 je skupina odšla v oglarsko bajto na Kulovih selih in se tu združila s skupino iz Dolenje Straže, Gorenjega Polja in Podturna. Sredi januarja 1942 so se — bilo jih je 16 po številu — premaknili v zaselek Mali vrh nad Globodolom pri Mirni peči, kjer so se združili s šentjernejsko skupino. Ta je odšla v partizane 5. januarja 1942 (Franc Prhne, Tone Rešetič, Rudi Kromar, Ivan Strojin, Nace Zagorc, Tone Tomšič). Dne 7. januarja 1942 so po polnoči prišli v prazno kočo na Malem vrhu nad Globodolom. Na Mali vrhu je poleg posameznikov prišla še skupina iz Jurke vasi. Do 25. januarja 1942 je sprejemno in šolsko taborišče na Malem vrhu naslošo na 30 partizanov. Poveljnik taborišča je bil Dušan Švara-Dule Mornar, njegov namestnik pa Drago Florjančič z Otočca. Politični komisar je bil najprej Franc Prhne, nato pa Jože Prijatelj-Sloboden iz Nemške vasi pri Ponikvah.²⁰

Da bi bili čimbolj na varnem, so si v gozdu med Velikim Lipovcem in Kulovimi seli izkopali zemljanko, kjer pa zaradi mraza niso mogli prebivati in so se vrnili na Mali vrh. Zveza s tem taboriščem je šla preko Mirne peči, s Frato pa tudi preko Prečne, kjer jo je vzdrževala Jarčeva družina.

Ko je taborišče na Malem vrhu zaradi naraščajočega števila partizanov postajalo premajhno in ker bi ga bilo nujno potrebno bolj dobro skriti, je vodstvo taborišča sklenilo, da se premesti v Kočevski Rog, kjer bi izpraznjene vasi dajale dovolj možnosti za nastanitev. Proti koncu januarja 1942 je skupina odšla skozi Brezovo reber, Gorenje in Dolenje Polje, preko Krke v Podturn in od tod v logarsko kočo na Jelenici. Zveza s taboriščem je bila v Podturnu. Na Frati je ostal Jože Slak in skrbel za odprenljjanje novih borcev in bork v taborišče na Rogu.

Borcev je bilo zmeraj več in 3. februarja 1942 so v taborišču sestavili dve četi. Dne 5. februarja 1942 je prišel semkaj Filip Tekavec-Gašper za vojaškega inštruktorja. Vse večje število partizanov je zahtevalo organizacijsko ureditev in utrditev

tev skupine. Zato je glavno poveljstvo 8. februarja 1942 sklenilo ustanoviti peti partizanski bataljon, ki se je potem imenoval dolenski bataljon. Iz Ljubljane je poslalo Dušana Pirjevca-Ahaca, da prevzame posle političnega komisarja, namestnik komandanta bataljona je postal Filip Tekavec-Gašper, komandant bataljona pa naj bi bil imenovan v soglasju z okrožnim komitejem KPS Novo mesto.

V koči na Jelenici je postajalo pretesno in tudi strateška lega ni bila najbolj ugodna. Zato so partizani sredi februarja 1942 odšli na Gornjo Toplo reber. Prihajali so zmeraj novi borci iz Novega mesta in Vavte vasi, iz Dolenskih Toplic in od drugod. V začetku marca 1942 so taborišče obiskali sekretar okrožnega komiteja Viktor Avbelj, član okrožnega komiteja Ivan More in Milan Venišnik. Dne 11. marca 1942 so ustanovili dolenski bataljon s komandantom Ivanom Moretom-Žanom, namestnikom Filipom Tekavcem-Gašperjem ter političnim komisarjem Dušanom Pirjevcem-Ahacom.

V noči od 9. na 10. marec 1942 je odšla na Rog nova skupina iz Šentjernejske doline. Po navodilih okrožnega komiteja KPS Novo mesto bi bila morala oditi v partizane šele 20. marca. Toda naš obveščalec s karabinjerske postaje v Šentjerneju je sporočil, da nameravajo Italijani arretirati Maksa Valeta-Fičija in Franca Pirkoviča-Čorta. Zato sta ta dva takoj sklical sestanek na Kušljanovi žagi, kjer so skrivali orožje, in po vaseh poslala kurirje, da bi zbrali orožje in pripeljali fante. Sestim fantom iz Šentjerneja so se pridružili 4 z Mihovice, 6 iz Gradišča, 3 z Dobravice, 5 iz Mihovega in z Drame ter 2 iz Družinske vasi. Odšli so na Frato, kjer so naleteli na 21 pomočnikov in vajencev iz Novega mesta, in od tod skupno krenili na Gornjo Toplo reber.²¹

Dolenski bataljon je imel tri čete. Komandir prve čete je bil Jože Prijatelj, druge Dušan Švara, tretje Franc Pirkovič. Tretjo četo so sestavili na Rdečem kamnu, kamor se je bataljon umaknil potem, ko so Italijani prodrli do Podstenic. S Tople rebri in Rdečega kamna so patrulje odhajale v dolino, opravljalje razne akcije in med drugim iz hlevov Emone na Smuki (Emona je bila italijanska delniška družba, ki je hotela izkoriščati roške gozdove) odpeljale več glav živine, da so si borci izboljšali prehrano, za katero so sicer skrbele vasi ob vznožju Roga in Novo mesto.

Druga, Duletova četa je odšla preko Frate v bližino zaselka Ostri vrh. Tej četi se je pridružil Jože Slak, ki je bil do tedaj na Frati. Semkaj je prišel tudi Jože Udovč-Topsi, ki je začel borcem popravljati orožje.

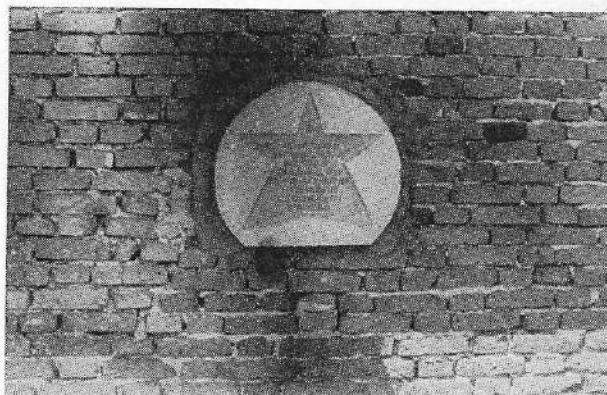
Število borcev dolenskega bataljona na Rdečem kamnu in Ostrem vrhu je naraslo preko 170. Bližala se je pomlad in treba se je bilo pripraviti na večje vojaške nastope. Za te nastope so prihajale v poštov predvsem karabinjerske postaje v Starem

Logu, na Dvoru in v Žužemberku. Borci so se odločili za Žužemberk.

Pri napadu na Žužemberk so sodelovale vse tri čete dolenskega bataljona. Druga četa je z zasedama zaprla cesti proti Dobrniču in Zagradcu. Tretja četa je ponoči 26. marca 1942 porušila telefonske drogove pri Dvoru in na črti Mačkovec—Sadinja vas zaprla cesto od Soteske proti Žužemberku. Prva četa pa je ob zori napadla karabinjersko postajo v Košičkovi hiši na trgu. Zaradi prehudega zapornega ognja postojanke ni bilo mogoče zavzeti. Partizani so se moralni umakniti v smeri Ajdovec—Ostri vrh. Na Ostrem vrhu so čete prenočile.

Že naslednji dan so Italijani iz Globodola v treh kolonah v širokem krogu obkolili odsek okrog Ostrega vrha. Taborišča sicer niso odkrili, zažgali pa so kmetijo v njegovi bližini. Tem huje so se znesli nad peterico partizanov; najprej so jih mučili in potem ustrelili. O tem dogodku piše Drago Suhi:

»Akcija na Žužemberk, zlasti pa dolgi premik sta borce zelo utrudila. Savo Grum, Maks Petrič, Lojze Šrajcar, Lojze Potočar in še neki drug par-

Plošča na Kušljanovi žagi v Šentjerneju, kjer so skrivali orožje in kjer so se domači fantje zbrali za odhod v partizane v začetku leta 1942. Vzidal jo je KO ZB NOV Šentjernej

tizan, vsi iz druge čete, so imeli tako ožujljene noge, da niso mogli več hoditi. Zatekli so se v gozdarsko kočo na Frati, da bi se nekoliko odpočili in se potem odpravili naprej. Drugi, tudi skrajno utrujeni, so nadaljevali pot v taborišče. Tu so polegli pod šotori in zunaj šotorov ter zaspali.

V partizanskem taborišču na Ostrem vrhu nad Globodolom se je prebujalo zgodnje spomladansko jutro. Na listju in smrekovih vejicah so spali utrujeni borci, pokriti z odejami in plašči. Pihal je mrzel jutranjik. Okoli taborišča je sneg še vedno kopnel, bele lise pa so se le počasi manjšale. V majhni dolini med skalovjem je kuhanec Jaka rogovilil z dolgo kuhalnico, popravljal ogenj in pridno mešal.

Od tod se je širil prijeten vonj po golažu in polenti in šegetal v nos. Tovariš Jože Grbec-Ge, najboljši mitraljezec tretje čete, se je že zbudil in prebudil tudi druga dva tovariša.

Bilo je menda okrog šeste, ko nas je dežurni Djordje prebudil. Še zaspani in močno utrujeni smo zlezli izpod šotorov in izpod odee, se pretegnili in umili s snegom. Dežurni je ukazal, naj se pravimo na zajtrk. Uvrstili smo se v tri kolone in se pomikali proti kotlu. Zadnjikrat smo jedli pred odhodom na akcijo, zato smo bili zajtrka zelo veseli in že kar nestrpni. Toda nenadoma so se nam roke, v katerih smo držali skodele, povesile. 'Tovariš komandant,' je ves zadihan klical Drago Florjančič. 'V Ajdovec so prišli fašisti. Tri kolone se pomikajo proti taborišču. Gotovo bodo vsak čas tu.'

Komandant bataljona Ivan More-Žan je Florjančiča, ki mu je skoraj pošla sapa in je bil ves opraskan od vejevja, osuplo pogledal. Ta je namreč zgodaj zjutraj z dvema borcema odšel v patruljo proti Žužemberku, zakaj pričakovali smo, da nas bodo fašisti poskušali zasledovati. Pot, po kateri smo se vrnili iz akcije, je vodila skozi Ajdovec.

Lotil se nas je prvi rahli sum, da bomo ostali brez zajtrka. Ostali pa smo v zboru in se pomikali proti kotlu. Kmalu je spet nekdo pritekel v taborišče.

'Tovariš komandant, tovarič komandant,' je že od daleč klical Franci Žibert, eden od treh borcev, ki so nekoliko prej odšli v patruljo v smeri proti Globodolu, kjer je na košenici stala osamljena kmetija. 'Kaj je spet?' je vprašal komandant Žan. 'Pri kmetiji so Italijani. Pravkar so jo začgali,' je pojasnil Žibert.

'Jih je veliko!' smo ga spraševali. 'Da, veliko jih je in še prihajajo. Najbrž so prišli iz Globodola.' Komandant bataljona je povlejal brez odloga in že so čete odhitele vsaka na svoj položaj. Prva četa, ki jo je vodil Gašper, je zasedla prostor ob robu gozda, desno od goreče kmetije, druga četa, ki jo je vodil Maks Vale, je zasedla rob gozda, levo od prve. Tretjo četo je vodil Dušan Švara. Del te čete je zasedel položaj za taboriščem, v smeri proti Dobrniču, drugi del pa je ostal v rezervi. Ta četa je tudi poslala pet borcev na opazovalnico.

Ko sta četi zasedli položaje na robu gozda, je bilo posestvo že čisto v plamenih. A Italijani so jo bili že odkurili. S seboj so odpeljali bajtarjevo družino. Naši fantje pa so bili pošteno jezni, ker so jim jo kar tako popihali. Hiteli so po sledi za njimi, vendar jih niso mogli dohiteti. Le od domačinov so izvedeli, da so Italijani kar tekli proti Globodolu in se preplašeno ozirali na vse strani.

Okrog devete ure sta se četi vrnili in vsi skupaj smo se premaknili proti Dobrniču. Utaborili smo se severovzhodno od Ostrega vrha. Da bi zvedeli, kje so zdaj Italijani, ki jih vodijo neznani izdajalci, smo na vse strani razposlali patrulje.

Italijanska kolona, ki je prišla za nami v Ajdovec, je prodrla do Frate. Obkolili so gozdarsko kočo. Ko so obroč sklenili, so začeli noro streljati in metati bombe, čeprav niso videli nikogar od partizanov. Na ta način so si skušali dvigniti pogum in opozoriti partizane, da se le-ti ne bi upali spopasti se z njimi.

Peterica v koči se je pravkar namenila odpraviti se v taborišče. Komaj pa so naredili nekaj korakov, so že zasikale sovražne svinčenke. Usulo se je kakor toča. Partizani so spoznali nevarnost in se pognali navzdol proti Globodolu. Iznenadeni in še večinoma slabo izurjeni, so fantje bežali skoraj brezglavo. Že je bilo videti, da so se rešili, tedaj pa ... Znašli so se v sovražni zasedi. Zmedena peterica je postala žrtve vojaške nespretnosti in neprevidnosti. Iz gošče so planili nanje fašisti s puškinimi kopiti, jih pretepli in odgnali.

Ujetniki so vedeli, da ne bodo dolgo gledali belega dne. Ravnanje italijanskih fašistov, udarci puškinih kopit, udarci s čevljji, so jim to potrjevali. Pretepeni kakor črna živina so se komaj premikali po blatni poti. Iz ran jim je tekla kri in se mešala z blatom. Zdaj je ta, zdaj oni padel pod udarci. Kljub temu pa so nosili glave pokonci. Niso hoteli, da bi se fašisti naslajali nad njihovo bolečino ...

Pragnali so jih do vasi in jih privezali k obcestnim jablanam, jih obstopili in dajali duška svojemu južnjaškemu junaštvu. Vsak je hotel zvedeti od njih, kje so še drugi partizani, in vse vprek so jih spraševali v žlobudravi govorici. Pet mladih partizanov pa je molčalo in se do Italijanov prezirljivo vedlo. Kljub trpinčenju in bolečinam so se mučiteljem smeiali v brk. To je krvnike še bolj jezilo. Nekaj fašistov se je postavilo v vrsto in namerilo puške v ujete partizane. Častnik je rentačil in skakal, kakor to znajo le Lahi.

'Povejte, kje so ostali banditi! Če ne, znamo mučiti ...' Lah si je prizadeval na vse načine, da je spravil to iz sebe. Nihče od peterice ni zinil in vsi so pogumno zrli v puškine cevi.

'Če ne govoriti, mi streljati ...,' je častnik dalje renčal.

Partizani se niso bali ne mučenja ne smrti. Žal jim je bilo le, da bodo življenje izgubili tako poceni, tako nekoristno, namesto v boju. Umrli bodo, a umrli častno, brez poniranja.

'Streljajte! Ne bojimo se umreti! Živila OF!' je kljubovalno zavpil Maks in se skušal pognati proti častniku. Zgrizel bi ga bil.

Ta je zavpil kakor smrkav paglavec. Fašisti so pritisnili. Strelji so presekali brbljanje italijanske soldateske. Pet partizanov pa ni umrlo. Fašisti so nalač merili v njihove roke in noge in ne v srca in glave. Mučeni so klecnili in se zvili od bolečin, kri je tekla. Fašisti so se znova in znova zaganjali v svoje žrtve, jih postavljali na noge in jih močneje privezovali k drevesom. Vrgli so se na Sava in mu raztrgali rdečo sokolsko srajco. Trgali so jo na

koščke in si jo razdelili za spomin. Potem so spet namerili in streljali, končno pa jih pobili s puškimi kopiti.

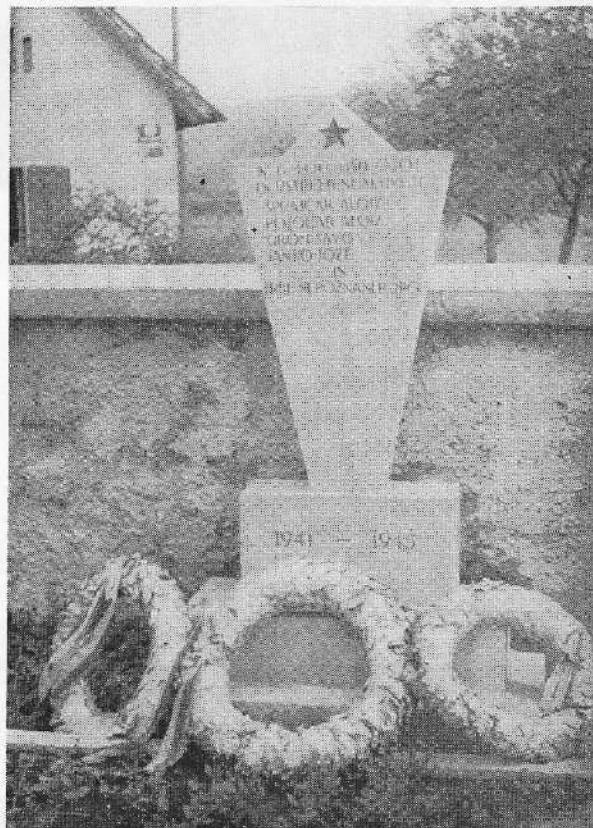
Trupla so obvisela na drevesih. Krvava, pretepena in iznakažena trupla! Nato so jih fašisti zavlekli nekoliko vstran in jih pokrili z zemljo. Po tem junajuštu so naglo odšli proti Novemu mestu. Tako je padlo pet mladih partizanov.²²

Po napadu na Žužemberk in po umiku na Ostri vrh se je dolenjski bataljon razdelil. Četa pod poveljstvom Jožeta Prijatelja-Slobodana je odšla na področje Sv. Križ pri Litiji (danes Gabrovka)—Čatež, četa pod poveljstvom Dušana Švare na področje Šmarjeta—Škocjan, četa pod poveljstvom Franca Pirkoviča pa na Gorjance. En vod Pirkovičeve čete so pod poveljstvom Ivana Piclja-Jona skozi Podturn poslali v Gorjance. Italijani so po partizanskem napadu na Žužemberk in po spopadu na Ostrem vrhu napravili veliko preiskav v Straži, v Dolenjskih Toplicah in okoliških vaseh in zaprli več ljudi, ker so jih osumili sodelovanja s partizani. Ko je Picljev vod prišel v bližino Gorenjega Polja, je patrulja prinesla novico, da je Rog poln Italijanov, da so Dolenjske Toplice zasedene in da pot prek mostu v Dolenjem Polju ni prosta. Borci so zato sklenili, da poskrijejo orožje in se razidejo, da pa se v 10 do 14 dneh spet snidejo na Rogu. Borci iz Podturna in vodnik Picelj so ostali skupaj in se nastanili najprej na Rigelju ter nato v kraški jami nad Podturnom in kmalu dobili zvezo z novo partizansko enoto, ki je nastajala na Rogu. Iz Ljubljane, ki so jo Italijani takrat obdajali z bolečo žico in bunkerji, je namreč prišlo na Rog 43 borcev. Skupino, ki se je 10. aprila 1942 uredila v četo, je vodil Martin Kos. Zato se je tudi imenovala Martinova ali roška četa. In s to četo so se povezali borci Picljevega voda in se ji priključili.

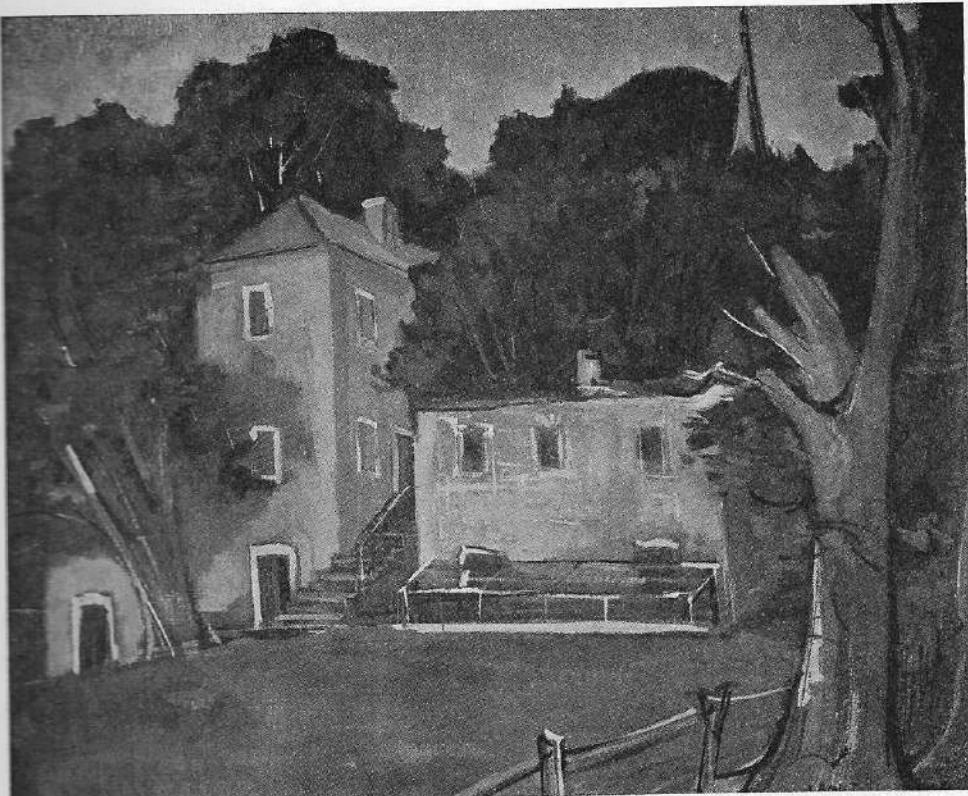
Drugi del čete pa je prišel v lepem vremenu 28. marca 1942 v Pendirjevko na Gorjancih. Ker je nato ponoči zapadel sneg, so se povzpeli k Miklavžu na Gorjancih, a komandir Franc Pirkovič je odšel z mitraljezcem Gejem iz Pendirjevke k Strojinovi patrulji v sosednje Kobile. Ta patrulja je okrog 23. marca 1942 odšla z Ostrega vrha na Gorjance, kamor so jo poslali po nove borce in orožje. Franc Pirkovič je tej Strojinovi patrulji naročil, naj pride k Miklavžu.

Vod gorjanske čete, ki ga je vodil Maks Vale, je v nedeljo 29. marca 1942 zasedel pri Miklavžu letoviško vilo nekega zagrebškega zdravnika, ki ni bila niti streljaj oddaljena od planinskega doma. Čez dva dni se je vrnil Franc Pirkovič. Dne 31. marca 1942 so Italijani že prodirali proti Miklavžu v treh kolonah: iz Šentjerneja, iz OrehoVICE in z Dolža. Vodil jih je logar Janez Zelinger,

poznejši črnoročec. Italijani so partizane iznenada napadli. Ti so pravkar čistili edino strojnico. Zadnji hip so zgrabili za orožje in planili iz koče. Franc Pirkovič je ukazal umik v Pendirjevko in proti gori, sam pa je izza debele bukve s pištolem mavzerko ustrelil prvega napadalca. Izza druge bukve je streljal Jože Čukajne-Bernard, izza tretje Ivan Galič-Jovo. Košenice so bile vse zelene Italijanov, ki so hoteli partizanom udariti v bok, toda ti so se po skalnem robu umikali proti cerkvici. Italijanski major se je s klicem »avanti« (naprej) pognal tjakaj v napad. Toda na stražarskem mestu je za bukvijo stal najmlajši partizan Franc Črne Bene z Dobravice in major je zakrilil z rokami ter padel. Bene se je zatekel v gozd. Galič se je poganjjal od drevesa do drevesa, vrgel med Italijane na rezano kragujevško bombo in se srečno umaknil. Partizani so se rešili brez izgub. Italijani so kočo z zalogami hrane in streliva zažgali, gostišče oplenili in se s 7 padlimi in 5 ranjenimi umaknili.²³

Spomenik v Globodolu, kjer so pokopani borce 2. čete dolenskega bataljona, padli 27. marca 1942. Postavlja ga je KO ZB NOV Mirna peč

Požgana planinska koča pri Miklavžu na Gorjancih, kjer je bil 31. marca 1942 prvi spopad z Italijani. Po spopadu so Italijani kočo zažgali (po sliki Vladimira Lamuta)

Plošča na obnovljeni planinski koči pri Miklavžu na Gorjancih. Vzidal jo je KO ZB NOV Gabrje

Prvo osvobojeno ozemlje

Sredi marca 1942 sta glavno poveljstvo in CK KPS sklenila, da se pripravi spomladanska ofenziva. V ta namen sta snovala operativni načrt, ki je nastajal istočasno z italijanskim defenzivnim načrtom »Primavera«, izdelkom poveljnika XI. armadnega zbora generala Maria Robottija. Ta je namreč računal s spomladansko vstajo in zaukazal, naj se v določenih trenutkih okrepi nekaj večjih posadk v krajih, predvidenih za obrambo, opuste pa naj se manjše postojanke in varstvo manj pomembnih železnic. Tako je italijanski defenzivni načrt stvarno prispeval k nastajanju osvobojenega ozemlja. Z odredbo glavnega poveljstva z dne 4. aprila 1942 je bila zaradi bližnjih nalog načrtne in enotne akcije določena preosnova slovenske partizanske vojske. Ustanovili so odrede in štiri grupe odredov. Čete dolenskega bataljona so tako narasle, da je bilo iz njih že mogoče sestaviti bataljone. Na podlagi prej omenjene odredbe je nastala III. grupa odredov z dolenskim, belokranjskim, notranjskim in primorskim odredom. Dolenski naj bi bil imel dva bataljona. Prvi bataljon naj bi bile sestavljale čete dolenskega bataljona severno od reke Krke, drugi bataljon pa čete južno od Krke s priključeno drugo četo nekdanjega južnodolenskega bataljona. Še preden je to povelje prišlo do vseh enot, je bil na začetku maja 1942 na Blatnem klancu (Zabukovje pri Mokronogu) sestanek poveljnikov in političnih komisarjev dolenskih partizanskih enot ter zastopnikov terenskih organizacij, na katerem so prav tako sklenili, da se bataljon preosnuje v odred.

Na temelju tega sklepa in prej omenjene odredbe je štab III. grupe odredov 7. maja 1942 izdal odločbo o oblikovanju 4 bataljonov dolenskega odreda in o imenovanju štabov: prvi bataljon se uredi iz čet na trebanjskem področju, drugi bataljon iz čet na mokronoškem področju, tretji bataljon iz čet na topliškem področju, četrti bataljon iz čet na gorjanskem področju.

Štabu četrtega bataljona je bila istočasno postavljena nujna naloga, da ustanovi belokranjski odred. Za izpolnitve te naloge so mu bili na voljo Dušan Pirjevec, Stanko Kociper in Jože Sokol.²⁴

Tretji bataljon dolenskega odreda se je osnoval nad Podstenicami. Komandant bataljona je bil Martin Kos, komesar pa Franc Perovšek. Četrti ali gorjanski bataljon pa je nastal 13. maja 1942 na Pragu v Kobilah. Komandant je bil Franc Pirk-

vič, komesar pa Tone Šušteršič. Štab bataljona je v Belo krajino takoj poslal 19 najboljših borcev, da izpolnijo naložo v zvezi z ureditvijo belokranjskega odreda.

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je medtem dokončalo načrt za splošno ofenzivo slovenskih partizanskih odredov, ki naj bi se začela sredi maja. V zvezi s tem so grupe odredov dobile svoje naloge: tretja grupa naj bi z enim bataljonom pomagala prvi grupei odredov na Gorenjskem, z enim bataljonom drugi grupei odredov na Moravškem in v Zasavju, a druge njene enote naj bi napadalno čistile Ljubljansko pokrajino. Prav za prvi maj 1942 je patrulja 3. čete kočevskega bataljona pod vodstvom Franca Avblja in ob sodelovanju aktivistov prisilila italijansko posadko na Brodu ob Kolpi, da se je predala. Partizani so kraj zavzeli, italijanski posadki v sosednjem Kužlju in Fari pa sta kar sami pobegnili v Kočevje. To je bil začetek prvega velikega osvobojenega ozemlja. Ob Kolpi je že 17. aprila 1942 prišlo do prvih stikov med slovenskimi in hrvaškimi partizani. Kočevski bataljon je nato naprej osvobajal ozemlje južno od Kočevja, zasedel 10. maja 1942 Kočevsko Reko, 15. maja 1942 pa so Italijani zapustili Mozelj. Osvobojeno ozemlje se je raztezalo do Kočevskega Roga in prek njega, kjer so ga čistile tudi enote dolenskega odreda. Notranjski odred, ki je močno narasel, se je bojeval na Notranjskem ter osvobodil Loško dolino, Ig, vasi pod Krimom in na Ljubljanskem barju. Na Dolenskem je osvobojeno ozemlje nastajalo že ob koncu aprila 1942, in to v trikotu Novo mesto—Mokronog—Šentjernej.

Gorjanski bataljon je uspešno zaprl Kostanjevico in Šentjernej. Kostanjevico je napadel prvič 21. maja 1942. Do bojev je prišlo pri Dobah pred Kostanjevico. Italijani so se iz kostanjeviškega samostana umaknili v mesto, partizani pa so iz zaporov rešili tri jetnike, med njimi dr. Stanka Černelča, ki je nato odšel v hribe. Dne 22. maja 1942 so napadli pri Dobravici italijansko obmejno komisijo. Italijani so 26. maja 1942 bombardirali Groblje, Prekopo, Ostrog in Šentjernej ter naslednji dan z vso močjo udarili proti Gorjancem. Pod Avguštinami in Oštrem je prišlo do spopadov, v katerih so partizani uničili italijansko strojnično gnezdo; Italijani so se potem spustili v beg. Pod lipo pri cerkvici na Slinovcah so nato partizani postavili svoje strojnično gnezdo in odtlej držali

Italijane v Kostanjevici v pasti. V začetku junija 1942 je tretja četa gorjanskega bataljona osvobodila gabrške in brusniške kraje. Italijani so v teh bojih Brusnice popolnoma oropali in požgali.²⁵

Tretji bataljon dolenjskega odreda je v prvi polovici maja 1942 izgnal še preostale Kočevarje iz Poljan, z Občic in iz Starih žag, popolnoma ustavil sekanje lesa za Italijane in stalno napadal njihove postojanke.²⁶ Okoli 20. maja 1942 so čete tretjega bataljona odšle na nova področja; prva in tretja četa v Polom, druga četa v Radoho ob zahodnem obronku Gorjancev, četrta pa je ostala na Rogu. Iz Poloma se je prva četa odpravila na Lašče, a tretja četa v vas Mala gora. Prva četa je varovala dohod iz doline Krke, imela stalne zasede na ovinkih ceste Dvor—Lašče in prekopala ter z ovirami zasula cesto. Tretja četa pa je zaprla cesto proti Kočevju.²⁷ S teh položajev so čete napredovali v Suho krajino in Topliško dolino. Suho krajino so partizani osvobodili brez težav. Tam ni bilo večjih okupatorskih postojank in so jo priključili osvobojenemu ozemlju »tako rekoč z navadnim sprehodom z Roga preko Hinj, Žvirč, Ambrusa do Zagradca«.²⁸ Dne 26. maja 1942 so se umaknili karabinjerji iz Črmošnjic. Četa na Podstenicah je stalno vdirala v dolino in se kar naprej spopadala z italijanskimi oddelki ter končno na binkoštno nedeljo 24. maja 1942 vkorakala v Dolenjske Toplice.

Drugi bataljon dolenjskega odreda je 23. maja 1942 pregnal karabinjersko posadko iz Škocjanja, prevzel oblast in zaplenil 73 000 lir, 24. maja 1942 pa so partizani prevzeli oblast v Šmarjeti in tam zaplenjenih 6000 kg moke izročili terenskim odborom OF za preskrbo civilnega prebivalstva.²⁹ Čete drugega bataljona so nato ta predel osvobojenega ozemlja temeljito očistile. V začetku junija 1942 je zaseda drugega bataljona pri Mačkovcu odbila italijansko kolono, ki je prodirala iz Novega mesta, podprtta s topovskim ognjem in spremljana s tanki.

Plošča na hiši št. 8 v Beli cerkvi, kjer je leta 1942 deloval NOO Bela cerkev. Vzidal jo je KO ZB NOV Bela cerkev

Tako je na Kočevskem, Notranjskem in Dolenjskem nastajalo veliko osvobojeno ozemlje, ki je že ob koncu maja oziroma v začetku junija 1942 zavzelo največji obseg, in to od Kolpe do hribov, ki obkrožajo Ljubljansko barje, in od prejšnje italijansko-jugoslovanske meje pa do italijansko-nemške razmejitvene črte. Na tem ozemlju je okupator obvladoval le najpomembnejše prometne poti ter ob njih dokaj redke postojanke. Temeljno načelo glavnega poveljstva in izvršnega odbora OF je bilo: Italijane zunaj osvobojenega ozemlja ne prestano napadati in neposredno varovati to ozemlje, seveda če obramba ne bi zahtevala preveč žrtev.

Osvobojeno ozemlje je že takoj v začetku nujno terjalo, da se vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja preseli iz Ljubljane na to ozemlje. Zato je 17. maja 1942 del vodstva z Borisom Kidričem odšel iz Ljubljane, se zbral v Polju in se 23. maja 1942 odpravil mimo Police in Znojil skozi Muljavo in Ambrus ter se naselil nad Tisovcem, kjer je bilo taborišče dolenjske grupe odredov. Tuk pred odhodom na osvobojeno ozemlje je izvršni odbor OF izdal odlok, da na osvobojenem ozemlju prevzame vso oblast Osvobodilna fronta; za organe civilne oblasti se postavlajo odbori OF, ki naj takoj, ko bo mogoče, opravijo volitve za redni oblastveni organ, ki se bo imenoval narodnoosvobodilni odbor. Dne 27. maja 1942 je izvršni odbor OF izdal še navodila za izpolnjevanje odloka o postavitvi ljudske oblasti; ta med drugim določajo, da zborovanje, na katerem bodo volitve v narodnoosvobodilne odbore (NOO), odredi pristojni terenski odbor OF, ki poskrbi tudi za udeležbo in vsebino zborovanja (seznanjanje s pomenom ljudske samouprave) ter zagotovi, da bodo v teh odborih najboljši ljudje. S tem odlokom se je hkrati uveljavila splošna volilna pravica za vse prebivalstvo od 18. leta starosti dalje, ne glede na spol. Tako je prišlo na Slovenskem do prvih demokratičnih volitev, demokratičnih seveda toliko, kolikor so vojne razmere to dopuščale. Prve volitve v NOO so potekale ponekod s tajnim glasovanjem. Že ob koncu maja 1942 je bil izvoljen NOO v Orehotnici, junija 1942 v Škocjanu, Šentjerneju, Gabrju, Brusnicah, Šmarjeti, Zalogu, Klenoviku, v naslednjih mesecih pa tudi po drugih vaseh. Oglejmo si dva primera volitev, kakor sta se nam ohranila v zapiskih posameznikov:

»V Zalogu pri Šmarjeti so volili svoj NOO v soboto 13. junija 1942. O volitvah so vaščane že nekaj dni prej obvestili aktivisti in aktivistke. Povsed se je govorilo o tem. Ob peti uri popoldne so šli ljudje na volišče. Volišče je bilo pred hišo Antona Šinkovca sredi vasi. Za mizo pod košatim kostanjem so bili Franc Karlovšek iz Šmarjete s še enim tovarišem in eno tovarišico. To je bila komisija. Domačini so prihajali od vsepovsod, nekateri na ravnost z dela na njivi. Neka skupina je prepevala,

ko je šla na volišče. Prvič so se volitev udeležile tudi ženske in kar nerodno jim je bilo pred komisijo. Zbrala se je vsa vas. Komisija ji je razložila, zakaj so se zbrali, kakšne ljudi je treba voliti in kako. Volitve so bile tajne. Kdor je volil, je dobil papir in svinčnik in je moral napisati pet imen vaščanov, ki jih je imel za vredne časti ljudskih odbornikov. Tisti izmed petih, ki bo dobil največ glasov, bo predsednik. Tako je stvari razložil Franc Karlovšek. Ko so bili listki oddani, se je že mračilo in morali so jih šteti pri luči v hiši. Izvoljeni so bili Lojze Gorenc, Ignac Kolenc, Jože Saje, Franc Šinkovec in Franc Smrekar. Ker je Kolenc dobil največ glasov, je postal predsednik.³⁰

»Volilni sestanek za vasi Zagrad in Klenovik je bil v Zagradu. Od okrožnega odbora OF je bila navzoča Meta Košir, od podokrožja Šmarjeta pa Slavka Becele in Vinko Kos. Govoril je Vinko Kos. Volitev so se udeležili iz vsake hiše in prišlo je tudi mnogo žensk. Izjavljale so: ‚To je pa res dobro, da tudi nas enkrat upoštevajo, doslej nas niso nikoli, čeprav nosi ženska glavno breme.‘ Na splošno zahtevo so bile volitve javne. Kandidacijska komisija, ki so jo izvolili, je pripravila predloge, a niso vsi obveljali, ker so ljudje s pripomembami, kdo dobro gospodari, predlagali še svoje.³¹

Vodstvo osvobodilnega gibanja se je naselilo v eni izmed barak nad Tisovcem. Toda taborišče je bilo kmalu izdano in 7. junija 1942 sta dve italijanski letali bombardirali Tisovec, Kukovo in Polom. Treba je bilo poiskati novo, varno zavetišče in Boris Kidrič se je odločil za Rog. Izvršni odbor OF se je naselil v baraki na Kamenjaku, glavno poveljstvo pa v bližnjem gozdu pod Kraljevim kamnom.

Za enotno vodstvo nalog, ki so stale pred takratnimi terenskimi odbori OF oziroma pred novo izvoljenimi NOO, je izvršni odbor OF z odlokom

Plošča na stanovanjski hiši v Gorenjem Vrhopolju, kjer so bile leta 1942 volitve NOO, z napisom: *Na tem mestu so bile avgusta 1942 prve demokratične volitve, množična prizega Podgorja, zvestoba ljudstvu. Vzidal jo je KO ZB NOV Šentjernej*

z dne 27. junija 1942 postavil Narodnoosvobodilni svet (NOS) s poverjeništvi za vse panoge javne uprave. Tesnejšo povezanost temeljnih celic ljudske oblasti pa bi bil pomemel zbor odsotelcev NOO, ki so ga že sklicali. Obravnaval naj bi bil važnejša vprašanja, nastala zaradi okupacije, in hkrati potrdil NOS. A zaradi roške ofenzive do zasedanja in konstituiranja tega organa ni prišlo.

Ko je vodstvo osvobodilnega gibanja prišlo na Rog, je bilo potrebno poskrbeti tudi za tehniko. Ta se je v začetku julija 1942 naselila v logarski koči na Jelenici. Tu so tiskali Slovenskega poročevalca in Slovenskega partizana. Njeno delo je bilo večkrat moteno, tako 17. julija 1942, ko so Italijani vdrli v Dolenjske Toplice, in 19. julija 1942, ko so prodrli na Rog do Podstenic, pa spet 22. julija 1942, ko so se mimo Jelenice umikale čete delavskega bataljona in civilni prebivalci, ki so se pred Italijani zatekli semkaj iz Dolenjskih Toplic in iz Podturna. Tehnika je ob roški ofenzivi prenehala s tiskom in je niso več obnovili.

To delo je pozneje nadaljevala tiskarna »Urška«, ki je bila v gozdu nad Pugledom in se je razvila iz ciklostilne tehnike stiškega okrožja. Ob ofenzivi na Rog se je najprej umaknila na Trebelno, od tod na grad Prežek in spet nazaj na Debeli hrib pri Stični ter v okolico Metnaja, kjer je delovala do začetka novembra 1942. Nato se je premikala s prvim bataljonom zahodnodolenjskega odreda, dokler se ni marca 1943 za stalno naselila na bazi 14, in to v kraški vrtači pod Kraljevim kamnom, ter se odtej imenovala »Urška 14«.

Tudi politično delo v vojski in na terenu je spričo nalog in napak, ki so se kazale v dotedanjem delu, dobivalo nove razsežnosti. Zato je CK KPS od 5. do 7. julija 1942 sklical posvetovanje na Cinku na Rogu; udeležili so se ga strankini odposlanci iz vojske in s terena, člani CK KPS in izvršnega odbora OF. Cink je samotna jasa, kjer je bila včasih gozdarska koča, kakšni dve uri od Žage na Rogu. Zastopnikov je bilo 67, izmed članstva izvršnega odbora OF pa so bili navzoči tudi Jože Rus, Franjo Lubej in Edvard Kocbek. Uvodno poročilo o političnem položaju in nalogah komunistične stranke je imel Boris Kidrič, poročilo o nalogah partizanske vojske in komunistov v njej pa Franc Leskošek. Po obeh poročilih je sledila obširna razprava. V njej so ugotovili razne pomanjkljivosti v dotedanjem delu: leve in desne odklone, sektaštvo do nekomunistov v OF, trenja med aktivisti, nepravilne odnose med vojsko in terenskimi organizacijami, hlepenje po vojvodstvu v vojski itd. Potem ko so razčlenili položaj v vojski in na terenu, so sprejeli nekaj pomembnih sklepov in navodil o medsebojnih odnosih, o delu razlastitvenih odborov, o ustavljjanju ženskih protifašističnih odborov, o delu z mladino. Ti sklepi in navodila so bili tem pomembnejši, ker se je okupator že pripravljal na odločilni boj proti partizanom.

Slovenska reakcija in tragedija v Šentjoštu

Kakor smo že poudarili, je zadnja leta pred drugo svetovno vojno vpliv komunistične stranke med delovnimi množicami naglo naraščal in s tem v zvezi je tudi v obeh glavnih slovenskih meščanskih političnih strankah, v klerikalni in liberalni, prihajalo do vse ostrejšega razločevanja. Del naprednih sil je namreč v prvi kakor v drugi zmeraj ostreje nastopal proti vodstvu, katerega protinarodno politiko je vedno globlje spoznaval in zato izstopal iz teh strank in se vključeval v napredno gibanje, ki je pod idejnopolitičnim vodstvom komunistične stranke zavzemalo različne oblike in različne razsežnosti. To obema strankama slovenske buržoazije ni ostajalo prikrito. Zato sta se vse bolj zbljizevali in že 3. oktobra 1940 je med klerikalnim veljakom dr. Francem Kulovcem in liberalnim voditeljem dr. Marjanom Zajcem prišlo do zaupnega sestanka, kjer sta ugotovila, da je treba združiti »vse pozitivne sile zaradi silnega razmaha komunizma«. Dne 6. aprila 1941 so meščanske stranke na Slovenskem ustanovile narodni svet, kamor niso hotele sprejeti predstavnika KPS. Ker so vrhovi slovenske klerikalne in liberalne buržoazije vstopili v fašistično konzulto za Ljubljansko pokrajino, so s tem razbili narodni svet, kajti nekateri predstavniki v njem so kljub vsemu sodelovanje z okupatorjem odklanjali. Sploh pa so se slovenske meščanske stranke že skoraj popolnoma razkrojile, saj je večina njihovih nekdanjih pristašev vstopila v OF. Da bi ta razkroj zadržali, so jeseni 1941 ustanovili narodni odbor in se povezali s klerikalcem dr. Miho Krekom, članom begunske vlade v Londonu, ter že začeli misliti na svoje bojne skupine.

Tako sta kapelan Franc Glavač in ing. Fanouš Emmer iz klerofašističnih in nacionalističnih študentov ter aktivnih častnikov starojugoslovanske vojske pripravljala »slovensko narodno gibanje«. Ti ljudje so nameravali sestaviti oboroženo četniško skupino, ki naj bi se bojevala proti partizanskim enotam. Stražarji, imenovani tako po akademskem listu Straža v viharju, so bili za odkrito sodelovanje z okupatorjem in so že spomlad 1942 ovajali oziroma tudi kar sami zasledovali in prijemale pristaše OF. Vodstvo klerikalne stranke je ustanovilo slovensko legijo, sokolski funkcionarji pa sokolsko legijo. Poleg teh so obstajale še razne skupine in skupinice, ki so se končno 21. marca 1942 združile v »Slovenski zavezi«. Slovenska za-

veza je bila organ združene liberalne in klerikalne reakcije, ustanovljena po navodilih dr. Mihe Kreka in Draže Mihailovića. Tako po ustanovitvi je začela izdajati glasilo z istim naslovom.³² Slovensko zavezo sta vodila izvršni odbor (Miloš Stare, ing. Janko Mačkovšek in dr. Celestin Jelenc) in razširjeni odbor. Na njune seje je prihajal tudi major Karel Novak, Mihailovićev komandant za Slovenijo. Na poziv jugoslovanske emigrantske vlade v Londonu, da se morajo vsi vojni obvezniki podrediti Mihailovićevemu vodstvu, so sokolska legija, slovenska legija in Pobratim (skupina liberalnih in klerikalnih politikantov, ki se je razglasila za nevtralno ilegalno bojno organizacijo) določile svoje predstavnike v Novakovem vojnem štabu, ki je sklenil poslati v boj proti partizanom oborožen četniški odred Slovenije. Prvi oboroženi četniški odred so slovenske reakcionalne sile ustanovile maja 1942 pod Sv. Urhom pri Ljubljani.

Komandant odreda je postal Milan Kranjc, nekdanji aktivni jugoslovanski častnik, ki je za svojega študija na vojaški akademiji hodil na počitnice v Šentjernej in zato dobro poznal Gorjance. Od 10. do 17. maja 1942 je zbral pod Sv. Urhom le 17 borcev, ki jim je pripovedoval, da bodo odšli na Dolenjsko, kjer naj bi bilo že vse pripravljeno za vpoklic v njihovo vojsko v okolici Mirne peči, Novega mesta in Šmihela, nato pa naprej na Gorjance, kjer bodo uredili oporišče četniških oddelov. O tem je mihailovićevski kapetan Dobrivoje Vasiljević-Iztok izpovedal pri zaslisanju, potem ko so ga ujeli ob napadu na belogradistično postojanko Suhor v Beli krajini 26. novembra 1942, naslednje:

»Namen našega dela v Sloveniji je bil vojaško obvladati sklop Gorjancev, katerih okolica je gosto naseljena in bogata. Tu, v Gorjancih, smo si hoteli zgraditi trdno izhodišče, od koder bi pozneje prenesli svoje delo v najugodnejše smeri. Tako bi širili svoj vpliv in ozemlje postopoma obvladovali. Kolikor je meni znano, naj bi se naš štab omejil samo na Slovenijo, ker je bil major Karel Novak imenovan le za komandanta Slovenije. Na Gorjancih smo hoteli zgraditi letališče, da bi dobivali pomoč od Angležev. Zdaj sodelujemo z Italijani, če pa bi dobili povelje iz Londona ali če zaradi močnega klerikalnega vpliva ne bi mogli več vztrajati ob strani Italijanov, smo nameravali iti v Gorjance in tam ilegalno dalje delati.«

Dne 17. maja 1942 je skupina izpod Sv. Urha krenila na Dolenjsko in se spotoma izogibala stikov z Italijani in tudi s partizani, zakaj če bi se srečala s partizani, bi se morala z njimi spopasti, s tem pa bi prehitro odkrila svoj pravi obraz.

Druga grupa odredov, ki se je tedaj zbirala v gozdu nad Polico in se pripravljala za odhod na Štajersko, je zvedela za to četniško skupino in 18. maja 1942 z enim svojih oddelkov polovila le nekaj domačinov, belogardističnih zaupnikov, kajti jedro skupine je že prejšnji dan krenilo naprej proti Dolenjski. Ta akcija je bila za II. grupo odredov usodna, ker so Nemci zvedeli zanj in začeli strnjevati svoje sile, ki so ji onemogočile preboj na Štajersko.

Cetniška skupina pod vodstvom Milana Kranjca je odšla najprej v Suho krajino, kjer je pričakovala velik dotok borcev. Toda tako imenovana binštna mobilizacija je doživela tukaj popoln polum. Mobilizacijske pozive so preko svojih zaupnikov, v glavnem župnikov in kaplanov, sicer razdeljevali, vendar se jim kljub močnemu vplivu duhovščine v tem najbolj zaostalem predelu Dolenjske ni posrečilo pridobiti skoraj nikogar, da bi se dvignil proti partizanom. Tako Kranjčeva skupina v Suhi krajini ni imela kaj pričakovati in se je pretihotapila pod Gorjance, da bi sestavila belogardistične enote v novomeški okolini.

V začetku leta 1942 so v Novem mestu zastopniki reakcionarnih sil ustanovili poseben odbor. Predsednik je bil Karel Jordan, komesar šentjernejske občine, člani pa kanonik Franc Kek, odvetnik dr. Zdravko Kalan, dr. Miha Benedičič, visokošolec Ivan Mihevc, kaplan Nande Babnik in še nekateri drugi. Komandant nastajajočih jedor bele garde pod Gorjanci je bil Janko Debelak, zastopnik Mihailovičevega komandanta za Slovenijo majorja Karla Novaka. Debelak, nekdanji mornariški častnik, se je skušal vriniti v novomeški okrožni odbor OF, a se mu ni posrečilo. Zato je vzdrževal zvezo predvsem s Kekom in Benedičičem ter pletel svojo mrežo v Novem mestu. Maja 1942 se je tukaj stalno naselil, s kaplanom Babnikom pa sta imela svoj štab v samostanu šolskih sester v Šmihelu. Tu se jima je zdelo najbolj varno, saj je bila prednica šmihelskega samostana Babnikova teta.

Od tod sta začela pošiljati mobilizacijske pozive po okoliških vaseh, a dostavljalni so jih dolenjskim župniščem v Podgradu, Mirni peči, Dolenjskih Toplicah, Šentjerneju, Prečni, Stopičah člani in članice katoliške akcije. Odziva ni bilo — razen redkih posameznikov. Le v Mirni peči in Prečni je bilo po 10 belih vojščakov z vsakega področja. Sredi maja 1942 je belogardistično vodstvo sklicalno v Novem mestu posvet, ki se ga je udeležil tudi mirnopeški kaplan Tonček Šinkar. Na tem posvetu so sklenili začeti oborožen boj proti partiza-

nom, Šinkar pa je obljubil, da bo prevzel posle vojnega kurata. Toda vodstvu belogardističnega izdajstva na Dolenjskem se oborožena vojska ni posrečila, zakaj sleherni oborožen oddelek, ki jim ga je uspelo zbrati, je po nekaj dneh životarjenja razpadel, bodisi sam od sebe, bodisi ker so vmes posegle partizanske enote.

Tudi poizkus ustanoviti belogardistični oddelek na Primskovem je propadel, ker se je v stvar vpletla II. grupa odredov, ki se ni mogla prebiti na Štajersko. Pred uničenjem se je torej rešila le skupina Milana Kranjca, ki se je nastanila pod Gorjanci. Tu pa je naletela že na dogovor med novomeškimi belogardisti in Italijani o sodelovanju v boju proti partizanom. Na poročilu poveljstva italijanske pehotne divizije v Novem mestu z dne 31. maja 1942 je s svinčnikom pripisano: »Govoril sem o tem s kaplanom iz Šmihela, ki mi je obljubil svoje sodelovanje v boju proti komunizmu. Od policijskega komisarja pričakujemo določenih predlogov za skupno vojaško akcijo. Pri korespondenci napravite poseben oddelek za belo gardo.«

Kranjčeva skupina se je utaborila v gozdu nad Šentjoštom, kakšnih 300 metrov severno od podružnične cerkve Št. Jošt, in se izdajala za štajerski bataljon II. grupe odredov, ki bi bil moral na Štajersko, a se mu to ni posrečilo. Druga grupa odredov je imela zaradi svojih nalog posebne pravice: samostojno je zbirala moštvo, opremo, orožje, hrano, na skupne vojaške akcije z drugimi partizanskimi enotami ni bila vezana, ker se je v severozahodnem delu Dolenjske mudila le zaradi priprav za odhod na Štajersko. Šele ob koncu junija je prek Polhograjskih Dolomitov krenila na Gorjansko. Vse to je izrabila Kranjčeva skupina, in ko se je v tem predelu pod Gorjanci srečevala s partizani tretje čete gorjanskega bataljona, jim je tvezla o svojem poslanstvu na Štajerskem, izdajajoč se za partizane. Tako se je ta skupina oblekla »v partizanske obleke in sprejela vse zunanje oblike slovenskih partizanov.« (Izjava kapetana Dobrivoja Vasiljeviča.)

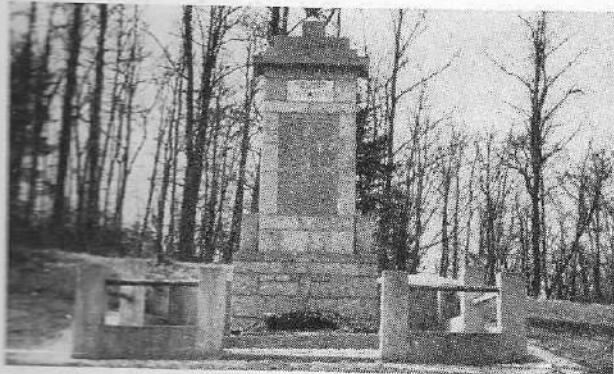
Zato so jih partizani pustili pri miru. Tudi Novomeščani so imeli to enoto — ta lažni štajerski bataljon — za pravo partizansko vojsko, jo hodili celo obiskovat in ji nosili cigarete, zdravila, hrano in druge potrebščine. Posameznikom, ki so prišli v njihovo taborišče, se je sicer marsikaj zdelo čudno — starojugoslovanski odnos med vojaki in častniki, naslavljanje z gospodom, razlike v hrani itd., zato so se pravocašno umaknili. Odnos do okoliškega prebivalstva je bil prav tako čisto drugačen, kakor so ga imeli partizani. Iz taborišča so odhajali le malo, hrano pa so si pridobivali z zaplembami. S surovim vedenjem do kmečkega prebivalstva so hoteli belogardisti štajerskega bataljona v ljudeh zbuditi sovraščvo do partizanov, postaviti na laž njihove besede o zvestobi ljudstvu, z nasilnim odvzemanjem hrane in vsega drugega pa

omajati vero v partizansko pravičnost, poštenost in skromnost.

Junija 1942 se je lažni štajerski bataljon okreplil s skupino belogardistov iz Šentruperta v Mirenški dolini. Prva skupina okrog 30 moških je v noči od 13. na 14. junij 1942 odšla iz Šentruperta skozi Gorisko vas in se utaborila v gozdu Žabjek med Prečno, Bršljinom in Kalom. Prav tedaj se je tam okoli zadrževal vod drugega bataljona dolenjskega odreda. Ljudje so partizane opozorili, da se v bližini klatijo oboroženi belogardisti. Toda partizani tega niso mogli verjeti. Proti večeru so poslali tričlansko patruljo v Češčo vas: Toneta Ilovarja iz Novega mesta, Alojza Novšaka z Grč vrha in Mikliča, sina mlinarja z Radulje pri Trebnjem. Na poti so naleteli na belogardiste, ki so jih zajeli in proti jutru 15. junija 1942 zaklali. Šele čez kakšnih deset dni so ljudje našli ubite partizane in jih dobrojno pokopali.

Dne 15. junija 1942 sta študent Ivan Mihevc iz Novega mesta in prečenski organist Rigler vodila Šentuperčane mimo Zaloga prek Krke do majhne cerkvice Sv. Roka v gozdu nad Šmihelom, kjer so se jim pridružili Mirnopečani s kaplanom Šinkarjem. Tu so zagrešili nov strahoten zločin.

Proti večeru 16. junija 1942 so namreč do taborišča te belogardistične skupine s partizanskimi kapami in rdečimi zvezdami prišli širje partizani: Franc Pacek s Pristave na Krškem polju, Zvone Runko-Pavle in še dva neznana partizana. Belogardisti so jih povabili v taborišče, jih napadli in zaklali.

Spomenik z imeni 36 borcev in 27 žrtev pri Sv. Roku, v bližini Šmihela pri Novem mestu, kjer je padel narodni heroj Zvone Runko-Pavle. Postavil ga je KO ZB NOV Šmihel

Svoje hudodelstvo so vodstvu v Ljubljani takole opisali: »Pri Sv. Roku se je zgodilo, da so komandan in dva naša pobili tri partizane in poveljnika. Poveljnik je bil pravi galjot. Dvakratni udarec s puško po glavi ga ni podrl in še je hotel vreči ročno bombo. Toda naš komandant mu je porinil nož v trebuh. Oni je še zarjovel: Tovariš, kaj delaš, jaz

sem bil v Španiji, sem pravi komunist! A naš: Zato te pa bom, hudič!«

Narodni heroj Zvone Runko-Pavle se je rodil 4. januarja 1920 v Ljubljani v zavedni družini, ki je pribrežala s Primorskega. Oče je bil železničar, stanovali pa so v eni izmed barak v Černetovi ulici v Šiški. Leta 1936 je kot gimnazijec postal član SKOJ. Vodil je delo po šolah in usmerjal mladino na pot revolucionarnega boja za pravice delavskega razreda. Zato so ga leta 1937 zaprli, naslednje leto pa izključili iz vseh šol v Jugoslaviji. Toda kazen ga ni strla, ampak je le še poglobila njegovo revolucionarno dejavnost. Bil je eden izmed vodilnih članov delavsko-prosvetnega društva Vzajemnost v Šiški, povezan je bil z Vzajemnostjo v Šentvidu, za Bežigradom, v Mostah, na Ježici in drugod. Sodeloval je na raznih prireditvah, se udeleževal sestankov in zborov, deloval med mladino in razkrinkaval protijudske režime. Tako se je že pred vojsko prekalil v pravega revolucionarja.

Od aprila 1941 je kot član KPS vodil SKOJ v Šiški, pritegoval mladino v narodnoosvobodilno gibanje in urejal zbiranje orožja ter drugega materiala. Bil je član ene izmed prvih bojnih skupin v Ljubljani in že julija 1941 postal član varnostno-obveščevalne službe (VOS) ter sodeloval pri številnih akcijah, tako pri zaplembi odev v Mestnem domu, pri justifikacijah, pri razoroževanju italijanskih vojakov itd. Pogosto je zahajal v gostilno k »Desetemu bratu«, kakor so člani VOS imenovali gostilno »Pri Fortuni« na Vodovodni cesti, na sestanke, ki so jim sledile akcije širom po Ljubljani. Italijanska policija je budno pazila na to gostilno, saj so bili njeni prostori že pred vojsko znani kot »komunistično gnezdo«. Neko septembrsko nedeljo 1941 so Italijani naredili v gostilni preiskavo in aretirali pet ljudi, med njimi tudi Zvoneta Runko, ter jih hoteli odpeljati po Dravski ulici na policijo v Šiško. Toda Runko je zgrabil kolo, s katrim se je pripeljal, bliskovito skočil nanj in izginil v Podmilščakovih ulici.

Ko je bilo njegovo življenje v Ljubljani že preveč ogroženo, ga je komunistična stranka poslala marca 1942 na novo delo v novomeško okrožje. V Novem mestu so izdanega kmalu aretirali. Zaradi namišljenega vnetja slepiča so ga poslali iz zaprov v bolnišnico v Kandijo, od koder pa je pobegnil in odšel v partizane. Pri Sv. Roku pa so ga belogardisti pobili.³³ Za svoje revolucionarno delo in junashvo je bil odlikovan z redom narodnega heroja. Pokopan je v grobnici narodnih herojev v Ljubljani, kjer se tudi ena izmed osnovnih šol imenuje po njem.

Po tem hudodelstvu je šentuperška skupina odšla k Šentjoštu, kjer se je pridružila Kranjčevi skupini in kamor je čez nekaj dni prišla še ena manjša skupina Šentuperčanov. Tako je Kranjčev lažni

štajerski bataljon narasel na okrog 70 ljudi. Nekakšno kroniko belogardističnega izdajstva je pisala Roza Uhan-Silva, doma iz Straže pri Šentruantu. O svojem prihodu v Šentjošt je zapisala v dnevnik:

»Zelo prisrčno so nas sprejeli. Igramo krasno pod kinko štajerskega bataljona. Vse nam verjamemo. Vse nas pozdravlja s pozdravom naših sovražnikov. Mirnopeški g. kaplan igra na kitaro, ki so jo prinesle k nam partizanke. S kakšnim gnumsom in jezo sem si dala na glavo partizansko kapo; tako lepo se vse leto tolčem proti njim, sedaj bom morala živeti skoraj sredi med njimi. Tolaži me edino to, da ne bo večno trajalo...«

Nekateri iz Novega mesta so odhajali v ta štajerski bataljon v partizane. Seveda je za njimi izginila sleherna sled. Junija in v začetku julija 1942 so se v gozdovih okrog Šentjošta dogajale strahotne reči. Izginjale so partizanske patrulje, kurirji in kmetje, ki so sodelovali s partizani. In nihče ni znal tega pojasniti. Tako je 2. julija izginil ves vod drugega bataljona dolenskega odreda. Kako je takšno izginjanje potekalo, je najbolj surovo opisal Pavel Drab iz Stopič, desna roka tamkajšnjega kaplana Janeza Urbanča, ko se je ob partizanskem napadu na Suhor hvalil v Žagarjevi gostilni v Stopičah:

»Ko bi mogli k... e partizanske obkoliti, to bi jih klali, kakor smo jih v Šentjoštu. Pa ti ne veš, ko nisi bil zraven, kako so klicali mater. Tisti črni, ki je imel kuštraste lase, je kaj vpil. Mislili so, da so prišli k partizanom, pa so prišli k nam. Poslali

smo jih po vodo, eno partijo na eno, drugo partijo na drugo stran. Šli smo za njimi in jih kar od zadaj poklali. Ko smo jih zabodli, so pričeli vpiti in klicati mater, mi pa smo jih spet in spet zabadali z noži...«

Koliko takšnih žrtev leži po gozdovih med Krko in Gorjanci, ne bo mogoče nikdar natančno ugotoviti, ker so morilci skrbno zabrisali sledi. Svoje taborišče v Šentjoštu so razkošno opremili in uredili ter utrdili. Dragocenosti so nakradli v bližnjem gradu Pogance. Partizani so jih sicer nekajkrat obiskali, a se jim ni nič zgodilo, ker so imeli močno spremstvo, belogardisti pa so bili prešibki, da bi tvegali odkrit spopad z njimi in se tako razkrinili. Toda pologoma so partizani le začeli sumiti, da s temi borci okrog Šentjošta nekaj ni v redu. Belogardisti so za sum zvedeli in zato so si njihovi voditelji v Novem mestu in v Ljubljani prizadevali, da bi okrepili to svojo oboroženo enoto. V taborišče so pošiljali nove ljudi, tako da jih je bilo okrog 9. julija 1942 že 109.

Druga četa gorjanskega bataljona je dobila ukaz, da med 18. in 20. junijem 1942 napade italijansko posadko na Ratežu, ki je bila močno utrjena, ker je stala na križišču cest proti Kostanjevici in Brusnicam. Lažni štajerski bataljon je ponudil četi svojo pomoč in pripravil zasedo proti Novemu mestu. Partizani so mu celo posodili zbrojevko. Ko so Italijani res prodirali z novomeške strani, se je lažni štajerski bataljon brez boja umaknil iz zasede in jim tako zagotovil prostu pot. Kurirji so napadalcem na Ratež takoj sporočili, da so se oni

Gozdovi in grobovi v Šentjoštu, kjer so belogardisti pomorili veliko članov OF, aktivistov in borcev

umaknili, tako da so partizani obleganje pravčasno opustili in se vrnili na svoje položaje. Tedaj pa se je nanje usula toča krogel, in to verjetno iz njihove posojene zbrojevke. Ko so skušali ugotoviti, zakaj se napad ni posrečil, so belogardisti za neuspeh dolžili kurirje in slabe obveščevalne zvezne.

V drugi polovici junija 1942 je belokranjski odred zaprosil za orožje. Gorjanski bataljon ga je res nekaj zbral in tretja četa ga je odnesla v Belo krajino. Ob vrnitvi je v noči od 28. na 29. junij 1942 skupno z belokranjskim odredom napadla fašistično postojanko pri Zajcu (danes gostilna Milana Badovinca). Prehod pri Zajcu je bil za partizane na poti iz Bele krajine v dolino Krke in z Gorjanecem na Rog zelo pomemben. Italijani pa so si hoteli tu zavarovati prehod v Belo krajino. Belokranjske partizane sta vodila komandant Ivan Majnik-Džems in komisar Ivan Galič-Jovo. V glavnem so napadali z Ogljarice, ki se vzpenja južno nad Zajcem. Ena zaseda jih je varovala na Cerovškem hribu, druga na hribu nad Vinjo vasjo. V tej drugi zasedi je čakal lažni štajerski bataljon. Napad je bil tako močan, da so se fašisti že začeli umikati iz postojanke. Sledil je še en napad, juriš, ki naj bi bil prinesel končno zmago. Zaradi streljanja s hriba nad Vinjo vasjo, kjer je bila zaseda štajerskega bataljona, pa se ni posrečil. Boj je trajal vso noč. Tedaj sta padla Slavko Šuštar, učitelj iz Petrove vasi, in še en Belokranjec. Belogardisti so se pozneje izgovarjali, da so mislili, da imajo pod seboj Italijane, ker so bili partizani v enakih uniformah.

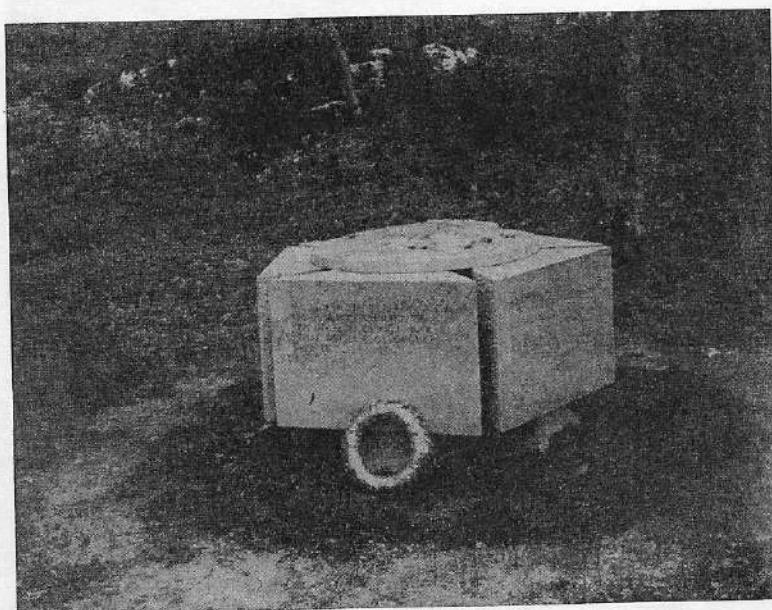
Na partijskem posvetovanju na Cinku so komisarji gorjanskega bataljona povedali, da v Šentjoštu ni nobene partizanske skupine. Ko je nekoč kurir gorjanskega bataljona spremeljal v taborišče lažnega štajerskega bataljona Milovana Zelen-

Plošča na hiši Milana Badovinca, Veliki Cerovec št. 1, kjer je bila fašistična posadka, ki so jo 29. junija 1942 partizani pregnali. Vzidal jo je občinski odbor ZB NOV Novo mesto

Skalo, ki se je izdajal za partizana, je Zelen pustil kurirja v hiši pred taboriščem, kjer sta ga dva domača kurirja z zvijačo razorožila, on pa jima je naslednji dan prav tako z zvijačo pobegnil. Po vsem tem in podobnem so lažni štajerski bataljon končno razkrinkali.

Zato sta se gorjanski in belokranjski bataljon pripravljala, da napadeta Šentjošt. V noči na 12. julij 1942 so partizani začeli Šentjošt obkoljevati. Toda ko so prišli tjakaj, je bilo taborišče prazno. Milovan Zelen je namreč belogardiste obvestil, kaj jim grozi, zato so se pravočasno umaknili. V taborišču so partizani našli še veliko dragocenosti, naropanih v gradu Pogance, mnogo pravkar zasutih grobov in ovitke pisem, ki jih je pisal Franc Brulc iz Hrušice, župan občine Šmihel-Stopiče. Zato so partizani Franca Brulca arretirali. Zdaj so si ljudje na tem področju nekoliko oddahnili. Oživeli so od-

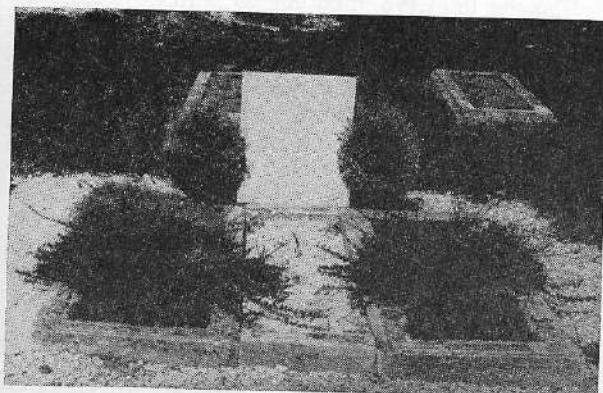

Spomenik žrtvam v Šentjoštu z napisom: *Na vseh koncih te naše zemlje spite — strahotno ubiti — mučeni — tepeči — za podli okupatorjev drobiž. (Matej Bor)* Postavil ga je občinski odbor ZB NOV Novo mesto

bori OF in malo pozneje tudi narodnoosvobodilni odbori.

Kranjčeva skupina pa je bežala mimo Poganc in Škrjanč ter 13. julija 1942 prišla na Drganja sela pri Vavti vasi, kjer se je sešla z dvema partizanskima skupinama. In spet se je belogardistom posrečilo prepričati partizane, da tudi oni zasledujejo bežeče belogardiste; tako so ušli zaslужeni kazni. Uspelo jim je priti preko jezu na levi breg Krke; v bližini Zaloga so zaklali Viktorja Hajtnika, aktivista iz Novega mesta, ki se je zaradi italijanskega nasilja in izrednih predpisov okupacijskih oblasti hotel umakniti na osvobojeno ozemlje, pa je pri Zalogu naletel na lažne partizane.

Ko je druga četa drugega bataljona dolenskega odreda izvedela, da se belogardisti motajo okrog Prečne, jih je napadla, ne da bi čakala noči in okrepitev. Pri belem dnevu so se partizani spuščali po Straškem hribu, tako da so jih belogardisti lahko videli in jim ob robu gozda, kjer so taborili, postavili zasedo. Prišlo je do hudih bojev. Partizani so se umikali proti Temenici. Na bojišču je obležalo 17 pobitih in zaklanih ranjenih partizanov, dva sta utonila v Temenici, Lojzeta Kastelica, kmečkega fanta iz Šentjurija pri Mirni peči, pa so hudo ranjenega našli vaščani iz Češči vasi in ga prepeljali na Brezovo reber, kjer je povedal, kako so belogardisti klali ranjence. Sam je imel z bajonetom večkrat preboden vrat in po telesu več zvajajočih ran. Odpeljali so ga z Brezove rebri v bolnišnico Novi Log, a je tam čez nekaj dni umrl.

Plošča na pokopališču v Prečni, posvečena trem partizanom, padlim 16. julija 1942 v boju z belogardistimi pri Češči vasi. Postavil jo je KO ZB NOV Prečna

Po tem pokolu je Roza Uhan-Silva zapisala v svoj dnevnik: »16. julija: Streljamo malo, bolj pobijamo. Škoda nabojev za partizanske buče. Pred napadom nam tov. Gorazd (kaplan Šinkar) podeli odvezo. Svetinjice imamo vsi... Koder hodimo po hostah, puščamo za seboj grobove...«

Po tem boju je kaplan Šinkar odšel na poveljstvo divizije Isonzo v Novo mesto. Drugi dan pa je pet belogardistov prišlo na italijansko poveljstvo

Plošča v Orkljevcu na hiši št. 4, kjer so belogardisti 19. julija 1942 umorili poveljnika krajevne narodne zaščite Jožeta Šalija. Vzidal jo je KO ZB NOV Mirna peč

v Langerjevem gradu v Bršljinu s petimi konji s tovornimi sedli. Italijani so Bršljinčanom povedali, da so naložili strelivo za jugoslovanske puške. Dne 18. julija 1942 so belogardisti prekoračili progro pri Mirni peči in 19. julija 1942 zagrešili novo hudodelstvo na Orkljevcu. Marija Cvar je na kočevskem procesu zločin opisala takole:

»Ko sem neke nedelje julija lanskega leta videla, da gre k Šaliju šest legistov, sem šla z njimi do Šalijevega vrta, naprej me niso pustili. Videla sem, kako je Šali na pragu pozdravil fante, misleč, da so partizani, in kako so ga ti osorno zavrnili in sunili v hišo. Vem, da je bil med njimi kapelan Šinkar, ker ga osebno poznam. Stal je na vrtu na straži.« Belogardisti so v hiši vpričo matere umorili krojača Jožeta Šalija, poveljnika krajevne narodne zaščite.

Kranjčeva skupina je šla nato mimo Šentjurija, Jezera, Mirne in Mokronoga po lakenški dolini do Šmarjete. Partizanske enote so morale tedaj zaradi italijanske ofenzive na Notranjskem in vzporednih izpadov na Dolenjskem na Rog in v Suho krajino, tako da je za preganjanje belogardistov ostala le Prlekova četa s komandirjem Čančem-Prlekom, študentom iz Maribora, ki je štela okrog 100 ljudi. Med Gorjanci, Novim mestom in Dolenjskimi Toplicami se je tedaj zbralo veliko gorjanskih in belokranjskih partizanov, da bi uničili belogardistične oddelke pod Gorjanci, pa so morali proti Dolenskim Toplicam in na Rog. Na poti so napadli italijansko stražo pri železniškem predoru Tičnica pri Stranski vasi. Zato so Italijani nekaj dni kasneje, 27. julija 1942, pridrveli v Lakovnice, prijeli odrasle moške, nekaj hiš pa zažgali. Nato so zajete moške gnali proti Ruperč vrhu ter jih med potjo pobrali še nekaj tudi iz Stranske vasi. Na mestu, kjer je spominska plošča, so od moških ločili domačine Jožeta Hotevca, Jožeta Flandra in Antona

Spominski kamen pri železniškem predoru Tičnica—Stranska vas pri Birčni vasi, kjer so 27. julija 1942 Italijani ustrelili tri talce. Postavil ga je KO ZB NOV Birčna vas

Bohteta. Obdolženi so bili, da so partizanom izročili orožje, ki so ga imeli od prejšnje jugoslovanske vojske; pri enem izmed njih so našli tudi nekaj streliva. Ovadil jih je nekdanji jugoslovanski orožnik Mohor, ki je bil v italijanski službi. Druge aretirane moške so odpeljali na železniško postajo v Birčno vas in jih pozneje poslali v internacijo na Rab, izločene tri pa ustrelili.³⁴

Ker so belogardisti še zmeraj nosili partizanske zname, so si partizani oskrbeli dodatne zname, tako na primer bele trakove okrog rokava ali na kapi, a belogardisti so jih posnemali tudi v tem. Kranjčevi skupini se je posrečilo priti do Krke in pri Kronovem prek nje na desni breg. Ustavili so se v gozdu med Sv. Ano, Smolenjo vasjo in vasjo Krka. Ker so se pripravljali na odločilen spopad s partizani, so se utaborili prav tu, tik pred bunkerji italijanske postojanke v Novem mestu. Kapelan Šinkar je tudi tokrat odšel v Novo mesto k Italijanom po orožje. O tem je belogardist Jožko Jakoš tole zapisal v svojem dnevniku: »Od Italijanov smo dobili 30 pušk in 2 mitraljeza, štore in municijo. Napravili smo dobre strelske jarke in je partizanski vdor v taborišče nemogoč. Imeli smo

sestanek z marešalom s Slatnika. Bil sem zraven in nam je zelo stregel.«

Italijani so tako začeli dajati belogardistom že zdavnaj obljudljeno pomoč za boj proti partizanom. Belogardistično vodstvo je poveljstvu divizije Isonzo v Novem mestu izročilo spisek 140 svojih, da bi se izognili neprijetnostim ob srečanju s pripadniki raznih italijanskih oboroženih enot. S tem je padla z njih zadnja krinka, pod katero so se izdajali za slovensko oziroma jugoslovansko vojsko. Kapetan Dobrivoje Vasiljević je na zaslijanju izjavil: »Naša nelegalnost je trajala kakšnih 90 dni, od 10. maja do 10. avgusta, ko je italijansko poveljstvo po kapetanu Debelaku sklenilo z nami sporazum, da nas podpre z orožjem in z moštrom in da nam bo dajalo hrano. Število 80 ljudi je polagoma raslo, orožje pa smo dobivali od Italijanov.«

Odtlej se Kranjčeva skupina ni več skrivala za partizanskim imenom, ampak se je začela imenovati legija smrti, Italijani pa so kvizlinško oboroženo enoto imenovali *Milizia volontaria anticomunista* (MVAC — prostovoljna protikomunistična milica).

Tudi partizanska skupina, ki je zasledovala belogardiste, je prešla Krko in se utaborila v vasi Gabrje pod Gorjanci, na levem bregu Krke pa postavila zasedo v zvoniku cerkvice v Mačkovcu, da bi belogardistom preprečila svobodno gibanje. Ko so se pripravljali na glavni napad, je prišlo do spopadov med patruljami. Dne 4. avgusta 1942 je italijansko letalstvo, medtem ko je njihova kolona prodirala proti Šentjerneju, bombardiralo Gabrje in Jugorje. Udarna brigada Toneta Tomšiča (ustanovljena 16. julija 1942 v vasi Cesta na Kočevskem), ki je prišla semkaj partizanom na pomoč, je v noči na 10. avgust 1942 napadla italijansko postojanko na Ratežu.

O tem napadu piše Stane Semič-Daki: »Okoli Rateža je bil položaj za boj zelo pripraven, večinoma sam gozd, tako da se nam je posrečilo priti v bližino italijanskih bunkerjev. Ko smo se razgledali po okolici, smo razporedili bataljone. Za napad sta bila določena dva bataljona, eden z leve, drugi z desne. Tretji bataljon je čakal v zasedi proti Novemu mestu. Vas je bila obdana z žico 1 m v višino in 2 m v širino. Bombaši-prostovoljci so se izpod žice splazili do bunkerjev in začeli skozi okna napadati Italijane, ki so bili v hišah. Italijani so bili iznenadjeni, ko so bombaši prišli do bunkerjev, in niso precej odgovorili. Takoj za bombaši sta stopala preko žice bataljona, tako da sta nanjo položila deske. Ko sta šla bataljona čez, so bombaši začeli z napadom. Zagnali so bombe, en bombaš je s pištolem ustrelil stražarja. Medtem so Italijani zasedli bunkerje. Boj se je začel okoli 11. ure. Naše položaje so obstreljevali z zelo močnim ognjem. Bunkerjev niso imeli samo okrog hiš, ampak enega tudi na kozolcu, ki je stal kakšnih 30 m od hiš.«

Ta se ni videl in od te strani ni padel še noben strel. Kljub njihovemu močnemu ognju se mi nismo oglasili, pustili smo jih, da se nekoliko unešejo. Borcev je bilo prek žice že nad polovico, drugi del pa se je moral še prebijati čezno. Polegli smo po travi in čakali, da Italijani nekoliko prenehajo s strelnjanjem, in medtem opazovali, kje imajo glavne bunkerje in od kod jih bo najlaže napadati.

Ko so čez kakšne četrt ure prenehali s strelnjanjem, smo začeli napadati mi. Odprli smo ogenj iz vseh pušk in mitraljezov in se prebijali naprej prek žice. Boj je bil precej oster. Italijani so začeli popuščati in pričakovali smo, da se bodo predali. Toda zdaj se je začel boj na cesti iz Novega mesta proti Ratežu. Že prej se je od tam slišalo bobnenje kamionov, s katerimi se je italijanska vojska prideljala na pomoč postojanki na Ratežu. Toda bataljon, ki je bil ob cesti, jih je hitro odbil in jim v prav kratkem času prizadejal veliko izgub. Boj je trajal okrog 15 minut, nato so se Italijani, ki so šli postojanki na pomoč, morali vrniti v Novo mesto. Ko so fašisti opazili, da se bije boj tudi zunaj vasi, so dobili več poguma in se tolkli naprej. Mi smo imeli že 10 ranjencev in 3 mrtve. Trije smo bili ranjeni iz puškinih strelov iz neznane smeri. Sele ko smo se približali kozolcu, smo videli, da imajo Italijani tam bunker, od koder so streljali na nas. Pri kozolcu sva bila ranjena jaz in komesar brigade Nande Kavčič, in to oba dokaj hudo. Ambulanto smo imeli precej blizu položajev. Brigadni zdravnik je bil dr. Stanko Pirc-Lojze. Imel je kar dosti dela. Ranjene smo takoj spravili proti Gorjancem. Kmalu za njimi se je umaknila tudi brigada.³⁵

V noči od 13. na 14. avgust 1942 je gorjanski bataljon izzivalno napadal Ratež, brigada Toneta Tomšiča pa je pod poveljstvom dr. Marjana Dermastje napadla belogardistično taborišče pri Sv. Ani, kjer je bilo tedaj 212 belogardistov. Začelo se je zgodaj zjutraj; belogardisti so bili presenečeni. V glavnem so se bojevali z mitraljezi. Takoj ko se je napad začel, je poseglo v boj italijansko topništvo; Italijani so za hrbet partizanov poslali tudi bataljon 24. pehotnega polka. Brigada se je po nekajurnem boju umaknila na levi breg Krke. Kljub temu, da bitka ni prinesla odločitve, je bila politično zelo pomembna. Prvič je namreč bilo tedaj sodelovanje belogardistov z italijanskim okupatorjem javno dokazano. Tudi svoje ranjene so belogardisti, ne da bi to prikrivali, odpeljali v vojaško bolnišnico v Novo mesto.

Po dvodnevnom počitku se je Kranjčeva skupina 17. avgusta 1942 spet premaknila v predele okrog Šentjošta. Osovražena legija smrti ni mogla pridobiti ljudi za delo v službi okupatorja. Toda vsaka vojska potrebuje ljudi. Zato so belogardistom pomagali Italijani in jim ljudi pošiljali iz zaporov. V novomeške zapore so jih nagnetli toliko, da jim je primanjkovalo zraka, jih puščali nekaj dni in ne-

gotovosti, jim lomili voljo in duha, nato pa jih postavili pred izbiro: ali v legijo smrti ali v internacijo in smrt. A ker se je kljub vsemu premalo zapornikov odločalo za belo gardo, so beli pogostoma kar sami izbirali »vojšake« iz njihovih vrst. Kdor se je potem v gozdovih okrog Šentjošta branil vzeti italijansko orožje in streljati na slovenske ljudi, je za zmeraj ostal tamkaj. Župnik pri Sv. Križu pri Kostanjevici (sedaj Podbočje) je skušal biti v svojem dnevniku nepristranski opazovalec dogajanj in je 6. septembra 1942 zapisal: »Legija smrti je italijanska tvorba iz nekdanjih kaznjencev in izgnancev.«

Belogardisti so v Šentjoštu še naprej počenjali zločine. Veliko ljudi so pobili kar tam, kjer so jih dobili, druge na poti v taborišče, nekatere pa šele v taborišču, da so se stari klavci naslajali nad umori, novinci pa se jim privajali.

Medtem se je italijanska poletna ofenziva približala Dolenjski. V tem obdobju je z Italijani sodelovala tudi legija smrti iz Šentjošta. Skupina belogardistov je z Milanom Kranjcem na čelu odšla prek Kronovega, Smarjete, Mokronoga, Šentrupertu v Trebnje, od tod pa se vrnila v Šentjoš. Na tej poti se je ves čas spopadala s partizani in lovila kmečke ljudi, ki so sodelovali z njimi. Zaupniki so ji izdajali naše ljudi; mnogo so jih ujeli in izročili Italijanom, ki so jih dosti postrelili. Veliko ujetih pa so 8. septembra 1942 pripeljali tudi s seboj v Šentjoš, kjer so jih naslednji dan 20 ustrelili.

Dne 9. septembra 1942 so se pod poveljstvom kapetana Dobrivoja Vasiljevića ponovno napotili v te predele, da bi z Italijani sodelovali v tako imenovanem šestem obdobju tretje sovražne ofenzive. Po ovadbah svojih zaupnikov, največ iz vrst duhovštine, so gredoč pobili več desetin ljudi, jih na stotine spravili v internacijo in zagrešili še dosti drugih zločinov. Kakšen je bil videti ta pohod belogardistov v Mirensko dolino, nam najbolj nazorno priča svojevrstno poročilo neznanega študenta Janeza v arhivu javnega tožilstva SRS, ki ga v celoti navaja Franček Saje v Belogardizmu:

»Dne 9. septembra smo krenili iz Šentjošta proti Novemu mestu, ki smo ga obšli tako, da smo prišli na kolodvor v Kandiji. Tam je bil mimohod mimo italijanskega generala z Grma, ki nam je dal 1200 lir za cigarete (te smo potem res kupili). Tu smo nato stopili v vlak, ki nas je odpeljal proti Trebnjem — vlak je imel celo en vagon prvega razreda. V Trebnjem so nas obkolili Italijani, nam čestitali in nas spraševali vse mogoče — kje dobivamo hrano, ali smo plačani ali ne, koliko partizanov smo že ujeli, kaj delamo z njimi itd. V Trebnjem smo ostali dva dni brez vsakega gesla. Spali smo po kozolcih in v eni vojašnici (tu po večini kar na golih tleh). Hrano smo imeli suho (ena konzerva in hleb kruha na dan). Toplo hrano smo si skuhali samo enkrat v dveh dneh, in to črno kavo

zjutraj tretjega dne, preden smo krenili na pot proti Mirni in naprej proti postaji Mokronog. Bilo nas je vseh 180; 90 jih je pod Svarunovim (Marjan Pavlič) vodstvom odšlo proti Mokronogu, 90 pa nas je pod komando g. kapetana Iztoka (Dobrivoja Vasiljevića) ostalo na Mirni — mi smo se nastanili v šoli. Izhod iz nje ni bil dovoljen nikomur razen g. kapetanu in dvema trojkama; ti sta opravili na Mirni eno samo aretacijo znanega komunističnega delavca Bulca, ki smo ga zaslišali (zasliševanje sem na vsej poti vodil jaz po nalogu kapetana in Tončeka). Zanj pa se je potem potegnil italijanski kolonel in smo osumljence predali njim, da ga sodijo (po nalogu kapetana). Na Mirni smo nato zaplenili še precej sraje in nogavic ter razne pijače pri trgovcu Blažiču, ki se je potem hotel zavorjati, pa g. kapetan ni sprejel zagovora. Na Mirni so si fantje za patrulje izposodili kolesa, ki jih potem civilom niso vrnili, in so bili zaradi tega ogorčeni in neka ženica mi je rekla: Samo po kah se ločite od partizanov. Morda je imela prav.

Na Mirni sem se oglasil pri g. župniku in dobil podatke še za ostale sumljive ljudi z Mirne — ker pa nismo imeli časa za zasljevanje, smo spisek predali Italijanom, da te ljudi aretirajo. Na vprašanje, ki sem ga stavljal g. župniku na Mirni — kaj misli on in okoličani Mirne o nas, mi je rekel tako: Pričakovali smo vas že dolgo — slišali smo o vas vse mogoče stvari — lepe in tudi slabe — pa na vsak način smo vas veseli, dokler ste pri nas. Ko pa odidete, je naš strah pred partizani še večji in naše glave so v vedno večji nevarnosti. Doslej so k nam prihajala samo grozilna pisma — sedaj pa se lahko zgodi kaj hujšega. Vendar verujemo v zmago dobrega in zato vaše početje pozdravljamo in ga želimo z vso vnemo podpirati skoro vsi prebivalci Mirne. Pridite čimprej v našo bližino.

Z Mirne smo petega dne zjutraj krenili proti Mokronogu—Bistrici. Tu smo se združili s prvo četo in skupno z njo odšli proti Velikemu Cirniku. Tu smo se ustavili čez noč. V Malem Cirniku je naša patrulja aretirala tri glavne partizanske zaščitnike in velike zaupnike partizanov: Rudolfa Trkovnika, Rafaela Lukeka in še enega, čigar ime sem pozabil. Dva smo takoj predali Italijanom, eden pa je hodil z nami in nam pokazal precej magazinov in druge robe partizanov. Hodil je z nami vseskozi do Stopič, kjer ga je doletela smrt. Ostala dva so ustrelili Italijani — za smrt so se izrazili tudi naši...

Iz Cirnika smo krenili po drugi poti nazaj na Bistrico in od tod v mesto Mokronog, kjer smo se nastanili v prosvetnem domu. Ljudje iz Mokronoga se za nas niso dosti zmenili, ker nas že poznajo. Aretacij v mestu ni bilo, pač pa so privedli nekaj ljudi iz okolice — med njimi neko partizansko kurirko, ki pa jo je nekdo od naših že potem, ko je bila z glasovanjem določena za internacijo, izpustil. To pa zaradi tega, ker je bil za delo plačan

od dekleta samega (vendar to so že preveč delikatne stvari — oprostite). V Mokronog se je zateklo h. g. župniku 12 fantov, ki so bili po večini vsi pri partizanih, a so potem hoteli k nam. Vseh nismo sprejeli — to pač po podatkih, ki nam jih je dal g. župnik. V Mokronogu smo z vse poti predali Italijanom za internacijo 15 ljudi in v magazin nekaj zaplenjenega blaga. Vse seveda s točnim spiskom in podatki, to sem delal vse sam. Iz Mokronoga nas je vodila pot na Veliko Strmico, kjer nas je ostalo 90, in na Malo Strmico spet 90. Imeli smo nalog, da zapremo linijo med dvema vasema — proti tej liniji so namreč Italijani gnali partizane. Ujeli nismo nobenega.

Tudi drugih 8 aretiranec smo predali v Klevevž Italijanom — tri od teh so ustrelili — eden je namreč hotel pobegniti. Z Male in Velike Strmice smo odšli za en dan in Zbure — tu smo prenočili. Nato smo odšli v Šmarjeto, kjer smo ostali spet čez noč, in naslednji dan smo se podali na lov za Kosom iz Novega mesta, ki naj bi se skrival nekje v šumi. Nismo ga dobili. Pač pa so ga ujeli baje naslednji dan Italijani pri Št. Petru in ga ustrelili. (Pravijo naši fantje, da so ga tam videli že v rokah oblasti.) V vsej okolici Šmarjete so Italijani pobrali vse moške in jih potem odpeljali v Novo mesto. Nekaj jih je sedaj že pri nas na Dolžu in v Hrušici.

Po 13 dneh smo se vračali skozi Novo mesto domov. Lil je dež in bili smo blatni kakor nalač za parado. Skozi Novo mesto sem slišal nekaj „žvižgov“ na nas in opazko „Kar ste iskali, ste dobili“ (mesto je pač že precej puhlo). Opazil pa sem nekaj nasmejanih obrazov. To mi je vlogo poguma — češ — nismo sami. Pohod je bil končan. Nekaj jih je odšlo v Šentjernej — en bataljon pa je odrinil v Hrušico. Tam so po večini fantje, ki so bili na pohodu . . .“

Ker so bila nesoglasja med mihailovičevskimi častniki in klerofašističnimi skupinami — komu naj pripade vodilna vloga — vse močnejša, se je majorju Karlu Novaku zazdeleno potrebno, da sam obišče taborišče. In tako je 7. septembra 1942 res prišel v Stopiče in se nastanil v tamkajšnjem župnišču. Tu je ostal dober mesec dni in sam vodil boje belogardističnih oddelkov proti partizanom. Toda nesoglasja so rasla, tih boj med velikosrbskimi mihailovičevci in klerofašističnimi belogardisti, ki so imeli vsak svoje načerte, je razjedal vrste narodnih izdajalcev. Ker so morali Italijani že spomladis 1942 zaradi partizanskega pritiska zapuščati manjše kraje in se odmakati od Gorjancev — ostali so le v Kostanjevici, Šentjerneju, na Ratežu in v Stopičah — so jeseni 1942 zahtevali od belogardistov, da jih zavarujejo in pretrgajo zvezo slovenskih partizanov s hrvaškimi prek Gorjancev. Belogardisti so zato septembra 1942 začeli Gorjance obkoljevati. Poročnik Milan Kranjc je 17. septembra 1942 zasedel Gracarjev turn. Tedaj

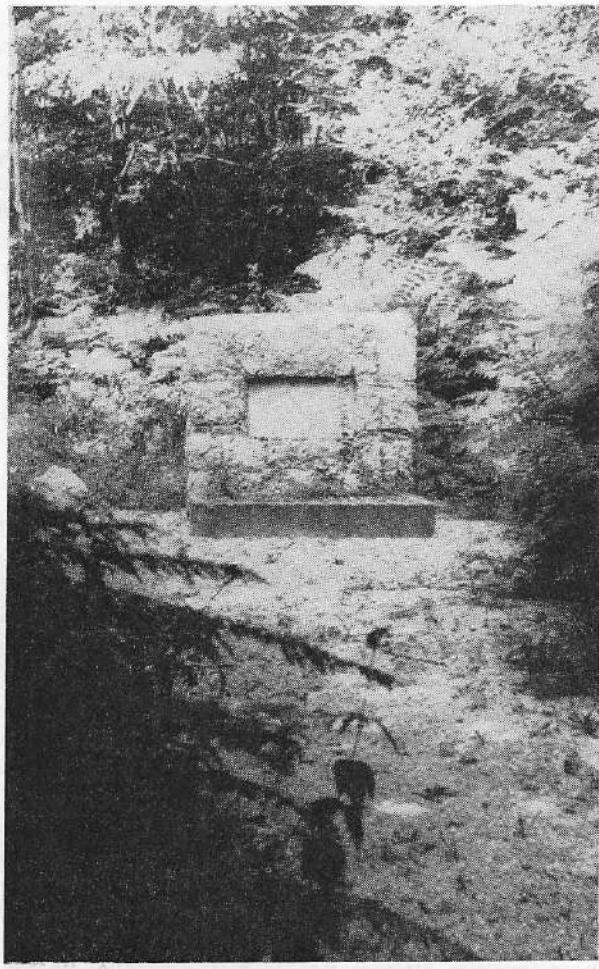
Požgani Gracarjev turn, kjer se je 17. septembra 1942 naselil štab belogardističnega bataljona z Milanom Kranjcem na čelu (po sliki Vladimira Lamuta)

je prišlo do spopada z desno pobočnico partizanskih enot, ki so se pomikale ob vznožju Gorjancev (gorjanski bataljon, IV. kordunaška brigada in žumberačko-pokupski odred). Kranjcu je prihitel na pomoč belogardistični oddelek z Dolža s kaplanom Babnikom, ki pa se je kmalu vrnil. Na Dolžu se je namreč nastanil bataljon pod poveljstvom kapetana Dobrivoja Vasiljevića. Belogardistične patrule so ob pomoči Italijanov mobilizirale po Šentjernejski dolini. Kmete, ki so jih polovili in odvlekli na Gracarjev turn, so nato ali vtaknili v svojo vojsko ali izročili Italijanom ali pa so jih pobili. Prvo sedmerico so ubili 23. septembra 1942. Umorili so jih po svoji stari navadi: »Zvezani so bili z debelo vrvjo in žico okoli vrata. Pobil jih je s krampom Lojze Zidarič-Kramarjev z Grb pri Šentjerneju. Razmrcvarjeni so bili popolnoma. Kosmačev sin pa je bil sploh brez glave in Bobič iz Prapreč tudi. Kramar je izjavil, da je vse lahko potolkel, samo Kosmačev sin ni hotel crkniti, tako trdo glavo je imel.«³⁶ Žrtve so prekopali in pokopali domačini šele 1. aprila 1943. Ker je dogodek okoliško prebivalstvo močno razburil, so druge jetnike odpeljali v Šentjošt in jih tam pobili ali pa predali Italijanom.

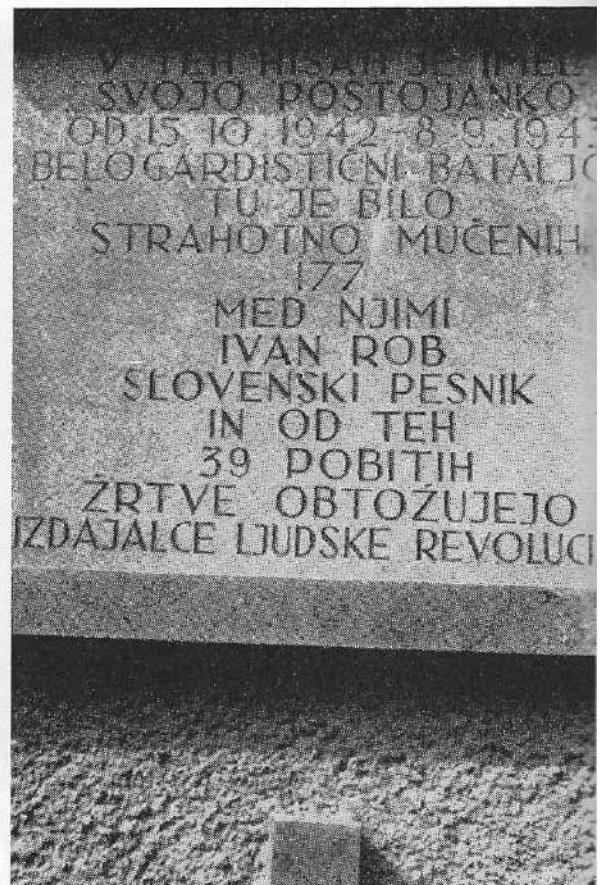
Kranjčev bataljon je začel postavljati obrambno črto pod Gorjanci: na Gracarjevem turnu in v Orehoroviči je ostala ena četa, ena četa s štabom bata-

ljona je odšla na Dolenjo Brezovico, ena pa v začetku oktobra 1942 v Kostanjevico; tu je zasedla bližnjo graščino Dobravo. Milan Kranjc je s svojim bataljonskim štabom na Dolenji Brezovici postal strah in trepet ljudi pod Gorjanci. Zločinom, ki jih je zagrešil, ni bilo ne konca ne kraja. In nikdar ne bo mogoče ugotoviti vseh, ker ostajajo gozdovi pod Gorjanci, priče Kranjčevih grozodejstev, mučenja in ubijanja, nemi. Desna roka sta mu bila kurat Tonček Šinkar, ki je Kranjca, kadar je bil le-ta odsoten, tudi nadomestoval, in Jožko Jakoš.

V italijanski ofenzivi na Gorjance od 29. oktobra do 4. novembra 1942 so sodelovali tudi belogardisti. Kljub ugovorom priorja kartuzijanskega samostana v Pleterjah je poročnik Kranjc 7. novembra 1942 poslal en oddelek v Pleterje, ena četa pa se je 15. novembra 1942 naselila pri Sv. Križu pri Kostanjevici (danes Podbočje). Kapetan Vasiljević je že v drugi polovici septembra zasedel ne le Dolž, ampak tudi Hrušico, po gorjanski ofenzivi pa z deli tega bataljona še Suhor in Radatoviče ter poslal en oddelek celo v Črnomelj. Major Novak se je tedaj iz Stopič preselil v Pleterje, prepričan, da se je začel uresničevati sen belogardistov o osvojitvi Gorjancev. Toda na trda tla so ga postavile partizanske enote, Cankarjeva in XIII. hrvaška proletarska brigada, ki sta 26. novembra 1942 uničili belogardistično postojanko na Suhoru v Beli

Spominski kamen v gozdu Ilovci v bližini ceste Ore-hovica—Mokro polje z napisom: 23. septembra 1942 so bili zverinsko umorjeni od izdajalcev ljudstva: Kosmač Janez, Kosmač Jože, Bobič Franc, Janževič Jože, Šval Anton, Hudoklin Jože, Drobnič Albin. Postavil ga je KO ZB NOV Ore-hovica

Plošča na hiši na Dolenji Brezovici pri Šentjerneju, kjer so zapirali, mučili in ubijali zavedne Slovence in Slovenske. V vasi je bila belogardistična postojanka. Ploščo je vzidal KO ZB NOV Šentjernej

Plošča na gasilskem domu v Gorenji Stari vasi pri Šentjerneju z napisom: Žrtvam fašističnega in belogardističnega nasilja: Kosmač Jože 23. 9. 1943, Kosmač Janez 23. 9. 1943, Pavlič Jože — bombardiran 9. 10. 1943. Pri prvih dveh imenih je letnica napačna — pravilno 1942! Ploščo je vzidalo gasilsko društvo Stara vas — Loka

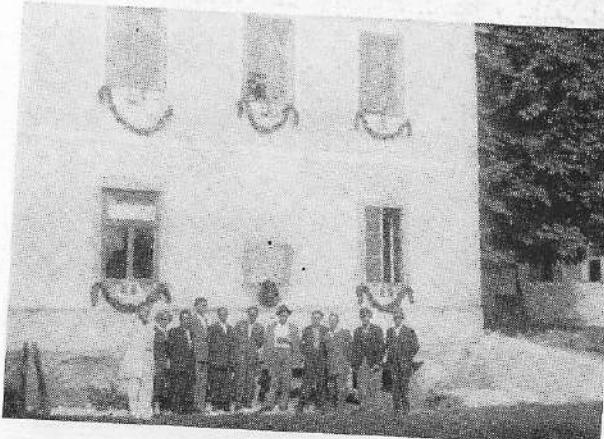
krajini. S tem se je podrl ves sistem belogardističnih postojank okrog Gorjancev, 16 postojank se je v nekaj dneh skrčilo na 7. Samostojni sta ostali le še postojanki v Pleterjah in na Dolenji Brezovici pri Šentjerneju. V Kostanjevici, Stopičah, Šentjerneju, Semiču, Črnomlju in Metliki pa so skupine belogardistov vedrile pod italijanskim varstvom.

Belogardisti so postavljali svoje postojanke ne samo v predelu pod Gorjanci, ampak tudi drugod po Dolenjski. Dne 29. septembra 1942 je Milan Kranjc poslal en oddelek 45 mož v Škocjan. V noči na 4. oktober 1942 je del Gubčeve brigade Škocjan zaman napadal. Belogardisti so sicer dobili okrepitev, kljub temu pa so se zaradi stalnega partizanskega pritiska ob koncu novembra 1942 od tam umaknili in se vrnili šele spomlad 1943. Poleg postojanke v Škocjanu je bila v tem predelu Dolenjske belogardistična četa še v Trebnjem, in to pod vodstvom Ivana Bana. Oddelek Banove čete je odšel decembra 1942 za dober mesec v Kronovo, da bi nadziral ozemlje okrog Šmarjete in preprečeval partizanom prehod preko Krke.

Slovenska zaveza, v kateri je bila, kakor smo že povedali, združena vsa slovenska reakcija, je septembra 1942 potrdila nastajanje vaških straž. To je razvidno iz njenega poročila kraljevi jugoslovanski vlasti v Londonu. S tem je slovenska reakcija z dr. Miho Krekom v Londonu in z Dražo Mihailovićem odobrila nastop belogardističnih oddelkov in jih celo imela za »jedro nove jugoslovanske vojske v Sloveniji«.

Poleg postojank v Žužemberku, Trebnjem, Škocjanu, Ajdovcu in Dobu so nastale nove belogardistične postojanke, toda šele leta 1943. Narodnoosvobodilna vojska je pozimi 1942/43 zlomila še nekatere, in to v Ajdovcu, v Dobu in na Primskovem. S prisilno mobilizacijo so se belogardistične čete številčno okrepile. Dne 12. januarja 1943 je prišlo do belogardistične postojanke v Rakovniku pri Šentrupertu. Ob koncu marca 1943 se je v Šentrupert vrnilo 30 domačinov-belogardistov, ki so se utrdili v kaplaniji in v cerkvi in mobilizirali po okoliških vaseh. Dne 1. maja 1943 sta Cankarjeva in XIII. hrvaška proletarska brigada Šentrupert napadli. V dvodnevnu boju sta zasedli vas in cerkev, nista pa zmogli utrijene kaplanije. Dne 1. aprila 1943 je bila ustanovljena četa MVAC v Mirni peči.

Druge kraje v tem delu Dolenjske so začasno ali stalno zasedle posamezne čete drugega bataljona legije smrti. Dne 6. maja 1943 se je utrdil na Otočcu vod druge čete. Vod četrte čete iz Kostanjevice je 10. junija 1943 zasedel Belo cerkev in se nastanil v šoli. Tu je v kletnih prostorih imel zapore, kjer je zavedne ljudi zasliševal in mučil. Šola je morala prenehati s poukom vse do konca vojske. Belogardisti so se sicer ob zlomu Italije izselili, a se spet vrnili v začetku decembra 1943, zdaj pod novim pokroviteljem, nemškim nacizmom, in poštene ljudi dalje zapirali in mučili.³⁷ Dne 16. junija 1942 so belogardisti iz Trebnjega ustanovili samostojno postojanko v Dobrniču. Vod prve čete je ob koncu junija 1943 postavil postojanko na Čatežu pri Veliki Loki. Nekaj dni pred italijansko kapitulacijo je 40 belogardistov postavilo postojanko v Dolenjih Kamencah pri Novem mestu, ki pa so jo partizani takoj razbili. Tedaj je 25 belogardistov iz Stopič na župnikovo prošnjo prišlo v Šmihel pri Novem mestu. Nadaljnje postavljanje postojank je preprečila vdaja Italije. Partizanske enote so takrat skoraj vse belogardiste v Beli krajini polovile, belogardisti iz Novega mesta in iz Krške doline pa so se prek Jurke vasi in podgorjanskih gozdov umaknili v Zameško, se povezali z Nemci in postali jedro nove oborožene izdajalske formacije slovenskih domobrancov.

Plošča na osnovni šoli Bela cerkev z napisom: *Okupator in njegovi pomagaci so v tej hiši zapirali, mučili zavedne Slovence — sodelavce narodnoosvobodilne borbe. Vzidal jo je KO ZB NOV Bela cerkev*

Italijanska ofenziva

Naraščanje partizanskih enot spomladi 1942 je zahtevalo novo ureditev vojske. Zato je glavno poveljstvo pred 26. junijem 1942 iz III. grupe odredov ustanovilo III. in V. grupo odredov. V III. grupe so spadali polhografski (dolomitski) odred, krimski in kočevski odred ter partizanske enote na Primorskem, v V. grupe pa belokranjski, zahodnodelenjski in krški odred. A že 30. junija 1942 je izšla odredba glavnega poveljstva o ustanovitvi prve proletarske brigade Toneta Tomšiča. Zahodnodelenjski odred je s prvim proletarskim bataljonom Toneta Tomšiča začel v začetku julija 1942 obklopjevati Žužemberk, 8. julija 1942 pa napadel Sotesko. Italijani so pod nenehnim partizanskim pritiskom morali končno Žužemberk 13. julija 1942

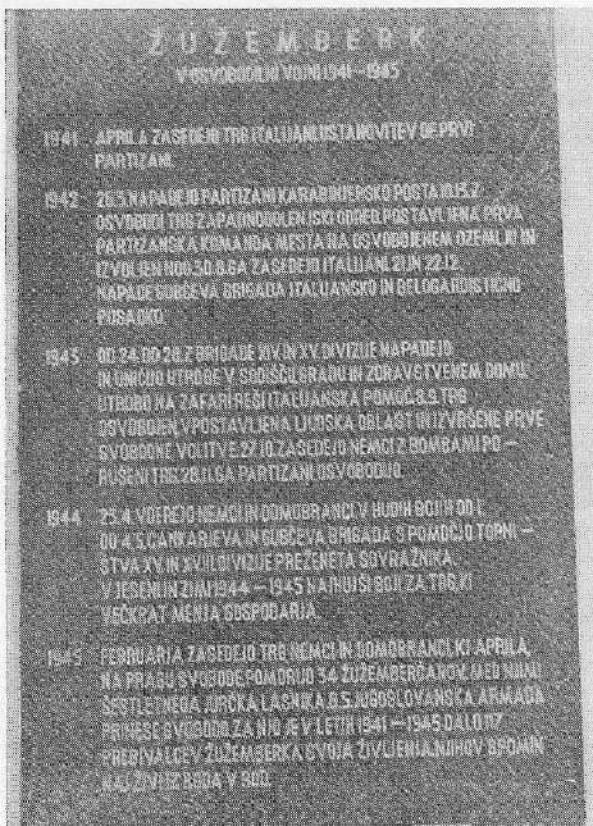
izprazniti. V osvobojenem Žužemberku je bila nato ustanovljena prva komanda mesta na Slovenskem, katere poveljnik je bil Franc Smrke-Jošt. Dne 18. julija 1942 je bil pred nekdanjo Pehanijevo gostilno velik miting, na katerem se je zbralo okrog 600 ljudi. Govoril je Edvard Kardelj in nato še Tone Fajfar, Jože Rus, Edvard Kocbek in drugi. Takoj po osvoboditvi so izvolili tudi prvi narodnoosvobodilni odbor. Volutve so bile tajne, z lističi.

Ker so Italijani prav tedaj močno pritisnili proti Kočevskemu Rogu, se je Tomšičev bataljon odprial v področje Lašče—Rdeči kamen. Prišlo je do hudih bojev pri Topli rebri. Po boju se je bataljon umaknil na Smuko. Dne 16. julija 1942 je bila v vasi Cesta pri Starem Logu ustanovljena prva slovenska proletarska (pozneje udarna) brigada Toneta Tomšiča. S tem se je začelo novo obdobje v razvoju slovenske narodnoosvobodilne vojske, doba preraščanja v brigade, v začetke redne narodnoosvobodilne vojske.

Medtem pa se je na Notranjskem že začela italijanska ofenziva kot del tretje velike sovražnikove ofenzive na jugoslovanskem ozemlju. Italijani so izdelali podrobni načrt in se 12. julija 1942 v Ljubljani dogovorili za skupne akcije še z Nemci. Razpolagali so z velikimi silami 75 000–80 000 mož, a partizanov je bilo v Ljubljanski pokrajini 2500 do 3000. Ofenziva ni imela samo vojaškega pomena. Sovražnik je hotel zatrepi tudi politične temelje vojaškega upora in uničiti materialno zaledje partizanske vojske.

Notranjsko je zajela prva ofenzivna faza od 16. do 19. julija 1942. Na neizkušene in slabo oborožene borce se je vrglo pet italijanskih divizij. Okupator si je nad notranjskim prebivalstvom privoščil nepopisno nasilje. Posamezne skupine partizanov so se prebijale iz italijanskega obroča na osvobojeno ozemlje in se zbirale pri zahodnodelenskem odredu, da bi se po ofenzivi vrstile v svoje enote. Marsikateri novinec pa je svojo enoto zapustil in se predal Italijanom.

Druga ofenzivna faza od 20. do 24. julija 1942 je imela namen očistiti Mokrc in Iški Vintgar ter s posameznimi akcijami razbiti partizane v zgornej dolini Krke; deli divizije Isonzo pa naj bi prečistili področje Dolenjskih Toplic. Diviziji Granatieri di Sardegna in Cacciatori delle Alpi ter skupine bataljonov »M« so določeno jim področje prečesale in 23. julija zvečer dosegle črto Bloška

Plošča na gostišču v Žužemberku; na njej so na kratko opisani žužemberški dogodki. Vzidal jo je KO ZB NOV Žužemberk

polica—Nova vas—Runarsko—Sodražica—Zapotok; s tem je bila druga faza ofenzive končana.

Tretja ofenzivna faza »A« od 24. julija do 13. avgusta je zajela ozemlje južno od Kočevja do doline Kolpe in Čabranki. Glavno poveljstvo je 15. julija 1942 izdalo odločbo, v kateri poudarja, da je treba ohraniti živo silo za poznejšo protiofenzivo ter zato preprečevati večje sovražnikove strnitve na istem področju, izogibati se zgostitvi svojih čet, ovirati sovražnika in mu preprečevati osvajanje novih položajev. Ker je bilo nujno partizanske čete čim hitreje razgibati, je glavno poveljstvo 18. julija 1942 združilo vse partizanske enote v eno samo III. grupo odredov s kočevskim, krimskim, belokranijskim in zahodnodolenjskim odredom; ostale enote naj bi se združile v manevrske brigade. Dne 29. julija je narodnoosvobodilni svet v okrožnici okrožnim odborom OF naročil, da morajo, četudi bi okupator osvobojeno ozemlje znova zasedel, ostati na svojih mestih, razen seveda tistih, ki so preveč kompromitirani. Že v tem delu ofenzive so Italijani vse bolj pritiskali proti Kočevskemu Rogu. Njihove divizije so čistile določena jih področja in se kruto znašale nad civilnim prebivalstvom, saj so graničarji na primer 5. avgusta 1942 ubili v Pudobu 72 ljudi.

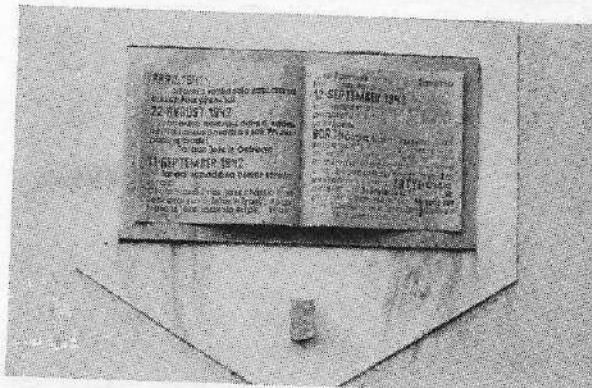
Tretja sovražnikova ofenzivna faza »B« od 14. do 23. avgusta 1942 pa je zadeila Kočevski Rog. Italijani so Kočevski Rog popolnoma obkobili. Divizija Granatieri di Sardegna je bila na črti Ložine—Kočevje, oddelki divizije Macerata na črti Mozelj—Rajndol, oddelki divizije Isonzo na črti Predgrad—Kralji, divizija Cacciatori delle Alpi na črti Črnomelj—Semič, oddelki divizije Isonzo na področju Birčne vasi in skupina generala Cerutti na črti Dolenjske Toplice—Dvor pri Žužemberku. Na Rogu je bilo celotno vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja slovenskega naroda.

Ofenziva se je začela 14. avgusta 1942 zjutraj. Proti Rogu so se začele tedaj pomikati vse sovražne kolone in ga 17. avgusta 1942 stisnile v močan obroč. Že 14. avgusta je prišlo do bojev na področju Jama—Smuka, kjer je prodiranje Italijanov skušal zadržati zahodnodolenjski odred; 16. avgusta 1942 so se bili boji pri Rdečem kamnu, pri Podstenicah in na področju Križna gora—Golobinjek. Italijanske kolone so napredovali proti središču obkoljenega območja in prišle v medsebojni stik 20. avgusta 1942, v naslednjih dneh pa podrobno preiskale predel v celoti, kraške jame, globeli in tudi težko prehodno ozemlje. Povzročile so nam sicer precej izgub, ker so odkrile nekaj skladišč, požgale veliko vasi in tudi partizansko bolnišnico na Daleč hribu ter delavnice na Podstenicah, razbile nekaj partizanskih skupin, vendar glavnega namena ofenziva ni dosegla. Iz obroča se je rešilo veliko partizanov in partizank, rešili so se ranjeni in osebje bolnišnic ter celotno vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja.

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja se je že 14. avgusta 1942 zateklo v velik gozdnin bunker pod Kraljevim kamnom, za 15. avgust 1942 pa je bil dolčen preboj. Kolona je ponoči prišla do Cinka in nato do križišča pri Faberjevem križu. Nedaleč od tod je naletela na italijansko zasedo. Zato se je razbila in se naslednji dan le delno zbrala. Da bi se laže prebila skozi obroč, se je razdelila na tri skupine. Skupina, v kateri je bilo skoraj celotno vodstvo, se skozi sovražne čete ni mogla prebiti in se je zato vrnila v bunker pod Kraljevim kamnom, kjer je ostala brez hrane in vode do konca roške ofenzive, do 23. avgusta 1942.

Štab V. grupe odredov je takoj, ko je za to ofenzivo izvedel, poslal proti Rogu Tomšičeve brigade: prvi bataljon na področje Kočevje—Žužemberk—Straža, drugi bataljon na področje Straža—Črmošnjice in tretji bataljon na področje Planina—Koprivnik—Kočevje. Do bojev je prišlo pri Dolenskih Toplicah, nad Podturnom, na Toplem vrhu, na Kleču, pri Planini, na Komolcu, na Laščah nad Dvorom, v Beli krajini. Krški odred se je medtem bojeval z Italijani in belogradisti na področju Šentjernej—Kostanjevica. Dne 21. avgusta 1942 je en njegov bataljon napadel Zameško. Akcija ni uspela, čeprav so borci s komandirjem Branetom Suhijem-Šenkom na čelu vdrli v italijansko kuhično, ki pa ni bila povezana z drugimi prostori. Napačno je bilo to, da niso s seboj imeli min, s katerimi bi zgradbo razrušili. Šest Italijanov je bilo mrtvih, vsi drugi pa ranjeni. Partizani so imeli enega mrtvega in pet ranjenih; dva ranenca sta pozneje umrli.³⁸ En del krškega odreda je odšel na področje Čatež—Sv. Križ pri Litiji (danes Gabrovka), en bataljon pa proti Žužemberku, kjer je bil tudi zahodnodolenjski odred.

V četrtti ofenzivni fazi od 24. do 30. avgusta 1942 so sodelovali diviziji Cacciatori delle Alpi in Granatieri di Sardegna, nekateri oddelki divizije Ison-

Plošča na osnovni šoli Zameško s kratkim opisom dogodkov v vasi in z imeni 9 borcev, 11 talcev ter 10 žrtev. Italijani so imeli leta 1941 v šoli postojanko in ne bunkerja, kakor je zapisano. Ploščo je vzdal KO ZB NOV Zameško

Plošča v Starem Logu, posvečena Miranu Jarcu, z napisom: *V boju za svobodo svojega naroda je v tem kraju dne 24. avgusta 1942 padel Miran Jarc, pesnik in pisatelj. To ploščo je ob desetletnici ustanovitve slovenskih brigad dne 13. IX. 1952 vzidalo Društvo slovenskih književnikov.*

zo in bela garda. Prvi naj bi bili začeli napadati proti dolini zgornje Krke in proti nemški meji med Javorjem in Javorjem, bela garda in oddelki divizije Isonzo pa naj bi bili prečistili okoliš Mirna peč—Žužemberk—Straža—Bršljin. Dne 24. avgusta 1942 je italijanska vojska zasedla izhodiščne položaje za napad na Suho krajino. Velike enote italijanske vojske so se zbrale nad Starim Logom in Smukom. Tedaj so Italijani v vasi Novi Breg ali v bližini Pugleda zajeli in ustrelili pesnika in pisatelja Mirana Jarca.³⁹

V peti ofenzivni fazi od 30. avgusta do 5. septembra 1942 bi bili morali sovražniki očistiti ozemlje med dolino Krke in nemško-italijansko razmejitveno črto. Toda divizija Granatieri di Sardegna in bataljoni »M« so zaradi velikih akcij narodnoosvobodilne vojske na Hrvaškem in v Bosanski krajini morali v sestav V. korpusa. Nekatere italijanske divizije so zato prišle do meje po načrtu, druge pa so znatno zaostale, ofenzivna moč je oslabela in do 10. septembra 1942 celo zastala.

Medtem je prek Gorjancev prišla IV. kordunaška brigada z bataljonom »Josip Kraš« in se 14.

septembra 1942 odpravila proti Orehotici. Isti dan so ustaši napadli bolnišnico krškega odreda pri Priseki na Gorjancih in pobili 15 ranjenih ter osebje, med njimi dr. Stanka Černelča in medicinca Martina Malenška. Stane Semič-Daki, ki je tudi bil med ranjenimi, pa je srečno ušel. Zaradi nadaljnjih skupnih bojev proti ustašem je bil ustanovljen skupen operativni štab IV. kordunaške brigade, žumberačko-pokupskega in krškega odreda. IV. kordunaška brigada je odnesla ranjene na Rog in nato operirala v Beli krajini ter razbila italijansko kolono pri Kvasici pod Tančo goro. Krimski odred je napadal belogardistične postojanke in vaške straže na Notranjskem, brigada Matije Gubca je čistila Hrastov dol, Orlako, Selca in Roženpelj, krški in žumberačko-pokupski odred pa sta 18. septembra 1942 napadla belogardiste v Orehotici, a 19. septembra 1942 na Dolžu. Tako so partizanske enote napadale belogardiste in Italijane po vsem ozemlju Ljubljanske pokrajine.

Sesta ofenzivna faza od 12. do 22. septembra 1942 je imela namen očistiti kraje med cesto Velika Loka—Moravče, dolino Krke in Mirne ter predel zahodno in južno od Ljubljane. Dolenjskega področja naj bi se tedaj lotila divizija Cacciatori delle Alpi z nekaterimi oddelki divizije Isonzo in z belo gardo iz okolice Novega mesta. Divizija Cacciatori je prišla 22. septembra 1942 do reke Krke pri Novem mestu.

In v teh dneh je spet segla po naših ljudeh izdalčeva roka in hudo prizadela novomeško okrožje. O tem piše Boris Kuhar:

»Italijanov se je pomikalo kot listja in trave s Trške gore do takratnega Št. Petra (sedaj Otočec). Tu so ostali čez noč. Drugo jutro, to je 23. septembra 1942, ko se je gostila megla vlekla po dolini

Grad Prežek, na katerem je vzidana plošča z napisom: *V tem okolišu so se v poletju 1942 zadrževali 4. kordunaški in 13. žumberački brigada — delovali gorjanski bataljon, podokrožje Gorjanci, rajonska odbora OF Šentjernej in Orehotica ter zgradili usnjarno, pekarno, mesarijo in sadne sušilnice za potrebe NOV in PO — V jeseni je bilo prvo posvetovanje komunistov gorjanskega podokrožja. Vzidal jo je KO ZB NOV Šentjernej*

nad Starim gradom, so jutranjo tihoto naenkrat presekali rafali strojnic in glasne eksplozije bomb. Cela italijanska divizija je napadala Beceletovo jamo. V njej je bilo skritih nekaj aktivistov in ena aktivistka. Po prvih strelah se je pognal iz jame Žurov Pepi iz Zagrada ter se zatekel k Italijanom.

'Izdajalec,' je kriknil za njim komunist in prvo borec Alojz Gregorčič ter nameril vanj puško. A smrtno je zadel le italijanskega oficirja. Izdajalec pa, ki je že nekaj dni poprej povedal v Novem mestu za svoje tovariše, med katerimi je bila tudi njegova lastna sestra, je takrat ušel pravični kazni.

Italijani so napadali jamo kakor obsedeni. Obstreljevali so jo z minami in ročnimi bombami. V jami pa so se junaško držali Vinko Paderšič-Batreja, Vinko Kos, Alojz Gregorčič, Žurova sestra in njen mož Franc Sajević. Italijani so jim večkrat zavpili: 'Predajte se!' Toda šele Žurov Pepi jih je kasneje zvabil iz jame, češ da se jim ne bo nič zgodilo. Nasedli so mu vsi razen Paderšiča, ki ni hotel o predaji ničesar slišati. Ostal je v jami in se naprej boril sam.

Italijanski fašisti so se vrgli na ujetnike in na ujetnico kakor stekli psi na mrhovino. Zvezali so jih skupaj s terenkama Beceletovo Meri in Virantovo Fani in jih gnali k Beceletovi domačiji, ki so jo malo poprej zažgali. Takrat je Meri zadnjič videla svoj dom, in še to vsega prasketajočega v planenih.

Italijani so besneli, ker jim je kljuboval en sam upornik v jami. Še bolj srdito so navalili nanjo. Toda strelji iz Batrejeve puške jim niso pustili blizu. Vinko Paderšič se je bojeval sam v skalah s stotinami fašistov, s celo italijansko divizijo Cacciatori delle Alpi. Prekaljeni politični borec, organizator OF in vstaje pod Gorjanci je na vse napade Italijanov odgovarjal s karabinko. Dva dni je vzdržal v težkem, neenakem boju. Nato mu je začelo primanjkovati streliva. 24 nabojev je še imel tisti dan, ko so Italijani iz Novega mesta privlekli plinske bombe in začeli spuščati v jamo plin. Junak Batreja je 23 nabojev izstrelil v Italijane, z zadnjim pa si je sam vzel življenje. Tako je padel Vinko Paderšič-Batreja, ki je bil za svoje junaštvo razglašen za narodnega heroja. Živega Italijani niso mogli dobiti v roke. Šele mrtvoga jim je prinesel k nogam izdajalec Žura in si tako še umazal roke z junakovim krvjo. Italijanski oficir mu je pozneje pri Beceletovem vodnjaku zlival vodo na roke, da bi mu spral kri z njih. Ta je sicer šla z rok, toda na njem je ostal sramotni madež izdalca.

Ujete aktiviste in aktivistke so nato Italijani odgnali v St. Peter. Tu so jih zmagoslavno vodili skozi vas in jih zasmehovali. Zaprli so jih v šolo. Začelo se je zasliševanje in mučenje. Potem so jih obsodili na smrt. Meri in Fani sta bili v najlepših cvetočih dekliških letih in težko jima je bilo slovo od komaj porajajočega se življenja. Ljudje si še do

Plošča pri Beceletovi jami v Zagradu z napisom: *V tej jami so bili med italijansko ofenzivo izdani in se borili: narodni heroj Vinko Paderšič-Batreja, član okrožnega odbora OF Novo mesto, Vinko Kos, član podokrožja Smarjeta, Gregorčič Alojz, Sajević Frančiška, Sajević Franc; z njimi so bili ustreljeni blizu Otočca 24. septembra 1942 Becele Meri, Krašivec Fani, Medved Franc, Kotar Alojz in Grubnar Mirko. Ploščo je vzidal KO ZB NOV Otočec*

Spomenik na grobu narodnega heroja Vinka Paderšiča na pokopališču na Otočcu. Postavil ga je KO ZB NOV Otočec

Narodni heroj Vinko Paderšič-Batreja

danes niso izbrisali iz spomina objokanih, prestranih obrazov teh dveh mladih deklet na oknu šole, ki sta prosili, kričali: „Živeli bi radi! Ne nas ustreliti! Rešite nas!“

Drugi dan so jih odpeljali na morišče za vasjo. Najprej so šli moški ujetniki iz Beceletove Jame, za njimi pa aktivista Franc Medved in Mirko Grabnar, ki so ju dobili v sosednji bajnofski jami. Grozen sprevod smrti je bil to. Bosi, z rokami, zvezanimi na hrbtni, so se izmučeni in pretepeni pomicali skozi vas. Naenkrat se je iz vrste iztrgal Alojz Gregorčič in stekel za šolo. Misel na življenje mu je dajala moči za beg. Nad 100 metrov je že pretekel, tedaj pa so ga spet ujeli. Pobili so ga na tla s kopiti in tolkli po njem, kakor tolčajo mlatiči s cepci po snopih žita. Ne koščka cele kože ni bilo več na njem. Le nekaj razcefranih krp obleke mu je zakrivalo izmučeno telo, s hrbita pa so mu viseli dolgi kosi nasekane kože. Vse telo je bilo ena sama krvava podplutba. Na hribu nad vasjo so kmalu nato odjeknili streli. Padli so junaki-mučeniki, junakinje-mučenice.⁴⁰

Vinko Paderšič-Batreja se je rodil 18. aprila 1916 v Tržiču pri Trstu. Po prvi svetovni vojski je živel v Suhadolu v bližini Novega mesta. Gimnazijo je obiskoval v Novem mestu, nato pa na ljubljanski univerzi študiral slavistiko. Leta 1941 je diplomiral. V študentskih letih se je politično in kulturno uveljavljal v krščanskosocialističnem klubu Zarja. Takoj po fašistični okupaciji se je vključil v Osobodilno fronto in deloval kot njen organizator v vseh pod Gorjanci. Poleti 1941 je postal član okrožnega odbora OF Novo mesto. Obiskoval je razne terenske in rajonske odbore OF, širil in utrjeval organizacijo Osobodilne fronte, pridobival ljudi za odhod v partizane in tako pomagal ustavljati partizanske enote na Dolenjskem. Zaradi požrtvovalnosti in bojevitosti je bil zelo priljubljen.

Plošča na hiši v Gorenjem Suhadolu, kjer je živel narodni heroj Vinko Paderšič. Vzidal jo je KO ZB NOV Brusnice

Edvard Kocbek piše v Tovarišiji: »Navsezgoda sem bil znova v Strugah. Po toliko ovirah in nesporazumih sem se le srečal z Novomeščani. Z njimi je prišlo tudi nekaj drugih znancev, vsega nas je bilo osem. Med Novomeščani mi ugajata dva, nizki, modri in prijetni Kos ter veliki, plečati in razboriti Paderšič, ki si je dal ime Batreja. To ime mi je neskončno všeč, diši po klasični slovenski izvirnosti... Pričovedujejo, da so sinoči prenočili v gradu Hmeljniku in da gredo jutri proti Dolenjskim Toplicam. O svojem okrožju govorijo kakor o velikanski fari, kjer imajo veliko stricev in tet in kjer poznajo vsak kozolec in zidanico. Eden pričoveduje dogodivščine iz Ajdovca, drugi s Trške gore, tretji iz Pleterij, četrти iz Novega mesta...«⁴¹ In 4. oktobra je v dnevniku zapisal, da mu je Jože Brejc sporočil v pismu o smrti Paderšiča in Kosa: »Oba sta padla, kakor padajo resnični junaki. Solze mi zalivajo oči, ko vam to pišem, vendar bi takšne smrti tudi jaz rad umrl. Naj na vekov veke živi njun spomin!«⁴²

CK KPS, IO OF in glavno poveljstvo so iz bunkerja pod Kraljevim kamnom odšli 23. avgusta 1942 proti Kunču, Topli rebri in Krki, kjer so jih 26. avgusta 1942 napadli Italijani. Tu so se razbili v dve skupini: skupina z Edvardom Kardeljem je odšla v Podlipoglav, skupina z Borisom Kidričem pa se je vrnila na Rog in se šele 26. septembra 1942 pridružila Kardeljevi skupini. Dne 26. avgusta je Aleš Bebler, član glavnega poveljstva, v skladu z že prej omenjenim ukazom izdal odredbo, da se vse partizanske enote v Ljubljanski pokrajini združijo v III. grupo odredov; ti naj se skrčijo na po eno samo četo v bataljonu, ostale sile pa naj se združijo v manevrske brigade.

Ko je Kidričeva skupina 1. septembra 1942 razčlenjevala taktiko glavnega poveljstva, je ugotovila, da je bila na Notranjskem predvsem obrambna taktika, na Kočevskem in na Rogu pa taktika manevriranja ob vzporednih napadih na belogardiste, kar je v glavnem opravljala Tomšičeva brigada. Dne 4. septembra 1942 je bil blizu Trebelnega ustanovni zbor brigade Matije Gubca. Njeno jedro so bili drugi bataljon zahodnodolenjskega odreda, drugi in tretji bataljon krškega odreda. Brigada se je že naslednji dan bojevala na Blečjem vrhu, 11. septembra 1942 pa je odšla v Veliki Lipovec.

Dne 16. septembra 1942 je glavno poveljstvo izdalo odredbo, s katero je ustanovilo tri brigade — potrebna je bila namreč večja strnjenošč in tudi večja gibljivost sil, ki ne bi bile vezane na določeno ozemlje — Gubčeve, Cankarjevo in Šerčevevo brigado ter hkrati spet zahodnodolenjski in vzhodnodolenjski odred. Za ustanovni dan štejemo dan, ko so se brigade prvič zbrale: brigada Ivana Cankarja se je prvič zbrala 23. septembra 1942 v Lapinjah nad Spodnjim Logom, brigada Ljube Šer-

cerja 6. oktobra 1942 na Mokrcu, brigada Matije Gubca pa, kakor že rečeno, 4. septembra 1942 blizu Trebelnega.

Italijani so potem, ko so svoje akcije v posameznih predelih Ljubljanske pokrajine končali, ustanavljali tako imenovane vaške straže, zlasti na Notranjskem in v Suhi krajini. Te vaške straže so oborožili, češ da je to potrebno za varstvo vasi pred partizanskim »nasiljem«, ljudje pa so v veliko kraji sprejemali to orožje le iz strahu pred okupatorjevim nasiljem, saj so jim grozili, da bodo sicer morali v internacijo. Tako je marsikdo, ki je bil v resnici za OF ali vsaj proti Italijanom, sprejel orožje. Jedro teh vaških straž so seveda bili belogardisti. Dne 16. septembra 1942 je glavno poveljstvo brigadam Toneta Tomšiča, Matije Gubca in Ivana Cankarja izdalо dnevno povelje, v katerem poudarja, da je treba z napadom na Suhу krajino preprečiti državljanško vojsko, ker je okupator oborožil del civilnega prebivalstva za boj proti partizanom. Akcija naj bi potekala po tem vrstnem redu: vas je treba najprej obkoliti, nato vdreti vanjo, zasesti pomembne točke, prijeti znane belogardistične izdajalce, zapleniti vse orožje, strelivo in vojaško opremo ter prirejati mitinge.

Brigade so nastopile vse hkrati. Akcija je potekala 18. septembra 1942. Brigada Toneta Tomšiča je operirala okrog Strug in Kompolj, brigada Matije Gubca okrog Drašče vasi, Šmihela, Budganje vasi, Korinja, Ambrusa in okolice, brigada Ivana Cankarja pa okrog Hinj, Lopate, Vrha, Sel, Gradenca, Žvirč, Prevol in Ratij.

Krajinčani so tedaj spet videli veliko partizanov, kar je postavilo na laž okupatorjevo propagando, da je partizanska vojska uničena. Nikakor pa akcija ni zatrla začetkov krajinskega belogardizma, ker so se njegovi organizatorji že dokaj dobro utrdili, predvsem v župniščih.

V sedmi ofenzivni fazi od 23. do 26. septembra 1942 so fašisti ponovno napadli Rog. Po Robotijevih besedah naj bi bili tedaj iskali partizane, in to kjerkoli bi že bilo, in jih potem pobijali, samo pobijali, hkrati s tem pa prikrivali priprave za veliko ofenzivo na Gorjance. Toda zaradi napada IV. kordunaške brigade pri Kvasici in na Črnomelj ter bojev Tomšičeve in Cankarjeve brigade na Planini in Mirni gori je bilo te ofenzive kmalu konec in okupatorju se ni posrečilo uničiti žive sile partizanske vojske niti zlomiti volje slovenskega naroda bojevati se za dokončno osvoboditev.

V osmi ofenzivni fazi od 29. septembra do 2. oktobra 1942 naj bi bil sovražnik uničil partizanstvo v Beli krajini. Italijanske sile so se premaknile proti Kolpi, IV. kordunaška brigada pa je medtem že odšla iz Bele krajine in ofenziva je bila končana.

V deveti ofenzivni fazi, ki so jo pripravljali do 8. oktobra 1942, naj bi bili Rog in ozemlje ob Kolpi ponovno prečesali. Glavno poveljstvo pa je 28. sep-

tembra 1942 ukazalo Cankarjevi brigadi, naj skupno z gorjanskim bataljonom, Gubčeve brigado in žumberačko-pokupskim odredom očisti področje Gorjancev, središče belogardizma.

Ker so partizanske enote v okolici Žužemberka razorozvale zaslepjence in kaznovale izdajalce, sta tamkajšnji dekan in kaplan iz Poloma šla k belogardističnemu vodstvu v Novo mesto prosit, naj se v Žužemberku ustanovi oddelek legije smrti. Tu so od njiju zahtevali, da napišeta seznam kakšnih 150 ljudi, ki bi bili pripravljeni sodelovati. Potem so Italijani 26. septembra 1942 Žužemberk ponovno napadli in v njem 5. oktobra 1942 postavili belogardistično postojanko, 20. oktobra 1942 pa še postojanko v Ajdovcu.

Partizanske enote so povsod napadale belogardiste in Italijane. Tako je Tomšičeva brigada prizadejala hude izgube Italijanom 2. oktobra 1942 pri Ribnici, Gubčeva brigada pa je 4. oktobra 1942 napadla belogardiste v Škocjanu.

Zdaj je general Robotti začel deseto ofenzivno fazo. V tej — od 10. do 23. oktobra — so potekali boji v glavnem na desnem bregu Kolpe, in to z II. in IV. hrvaško brigado. Divizija Cacciatori delle Alpi je šele 24. oktobra 1942 prešla Kolpo in stopila na področje Tribuče—Gradac—Semič. Slovenske partizanske enote so kar naprej napadale belogardistične postojanke na Notranjskem in Dolenjskem.

Italijani so svoje akcije proti partizanom pogosto spremljali z bombardiranjem. Tako je bila cilj njihove roparske zračne akcije tudi Frata. Frata je bila spomladi in poleti 1942 osvobojeno ozemlje. Tu so se sestajali aktivisti in aktivistke iz vseh delov novomeškega okrožja. Zlasti pogosto so prihajali semkaj člani in članice okrožnega komiteja KPS in okrožnega odbora OF Novo mesto ter aktivisti in aktivistke mirnopeškega podokrožja. Tu so se stekale kurirske zveze z vseh strani, tu je bilo veliko sestankov in razgovorov. Po posvetovanju na Cinku je bil tu sestanek aktivistov in aktivistk novomeškega okrožja 4. avgusta 1942. Udeležili so se ga tudi Boris Kidrič, Edvard Kocbek in Matej Bor. Edvard Kocbek piše v svoji Tovarišiji, da je bil to dotlej najplodnejši in najbolj živahen zbor aktivistov in aktivistk.⁴³

Italijani Frati niso mogli do živega. Poizkušali so iz Straže, Novega mesta, Soteske, a so bili zmeraj odbiti. Toda Frato so okupatorjevi hlapci izdajali in dokazovali, kako pomembna je za osvobodilno gibanje v tem okolišu. Zato so se Italijani odločili za napad iz zraka.

Bilo je 8. oktobra 1942. Na Frati so bili Jože Slak-Silvo, Dušan Jereb, Ivan Gorjup, Franček List-Marko, Mara Rupena, Bogdan Osolnik in neka Jerica. Nedaleč proč je v gozdu taborila skupina partizanov in partizank. Pridružila sta se ji tudi Vene Slapšak in Oskar Venturini-Šandor s

svojo patruljo. Bogdan Osolnik takole opisuje bombardiranje Frate:

»Opoldne smo pri kosilu zaslišali zamolklo bubenje letala. Vztrajno je krožilo nad okolico Frate in to je bilo nekaj nenavadnega. Ko smo pojedli, so se nekateri umaknili pod bližnje smreke, drugi pa stopili pod visoko, košato tepko ob hiši. V kuhinji sva ostala samo Mara, ki je pomivala posodo, in jaz.

Nenadoma je letalo zbrnelo v oglušujočem letu čisto od blizu. Bilo je jasno, kaj namerava. Z Maro sva se nagonsko vrgla v edini zaklon, v nasprotni kot kuhiinje, v prostor med štedilnikom in steno. V tistem trenutku so v zraku že zažvižgale bombe. Ena ali dve sta padli pred hišo, tretja pa je treščila v nasprotni vogal hiše. Ko sem začutil Marin padec, se je razlegla eksplozija, udaril je zračni puh, zažvižgali so drobci prek naju, tako da nisem vedel, ali je Mara padla zadeta ali ne. Ves prostor je napolnil dim in prah in smrad po eksploziji, naju pa so obsuli drobci lesa in opeke.

Ko sva se zavedela, sva stekla iz kuhiinje in se spustila po stopnicah. Letalo se je spet obrnilo in se spet približevalo. Ustavila sva se najprej pod bližnjimi smrekami in opazovala njegovo smer, nato pa se prevallila nekaj metrov niže. Ko so med smrekami znova zatreskale bombe — to pot segle. Letalo je potem Frato in okolico še nekaj časa obstreljevalo s strojnico.

Bomba, ki je priletela pred hišo, je ranila dva tovariša, dva pa ubila. Pri priči sta bila mrtva dva iz Šandorjeve patrulje — mislim, da Božič in Čudovan, a Slapšak in Devetak sta bila hudo ranjena. Prihiteli sta medicinka Marta Šavelj in bolničarka Zenka, a ranjenima nista mogli pomagati.⁴⁴ Tako

je bombardiranje Frate zahtevalo štiri smrtne žrtve. Padli so: Jakob Božič iz Gabrja, Ivan Čudovan iz Šmarjete, Devetak — študent iz Ljubljane in učitelj Ivan Slapšak. Dne 20. oktobra 1942 je bila Frata požgana.

V enajsti ofenzivni fazi od 29. oktobra do 4. novembra 1942 so Italijani nameravali od vseh strani obkoliti Gorjance, in to skupno z ustaši in Nemci ter s sodelovanjem belogardistov, ki so bili predhodnica divizij Granatieri di Sardegna in Cacciatori delle Alpi. Partizani so v noči na 1. november 1942 prebili njihov obroč pri Mrzlem polju. Sovražne enote so križarile po Gorjancih do 4. novembra 1942, ko je bila ofenziva končana.

Spominski kamen na Frati ob robu gozda, kjer so pokopani 4 partizani, žrtve bombnega napada na Frato 8. oktobra 1942. Grobišče je uredil in spominski kamen postavil okrajni odbor ZB NOV Novo mesto

Materialna oskrba in skrb za ranjene

Z razvojem narodnoosvobodilnega boja so se porajala tudi vprašanja, kako z vsem potrebnim preskrbovati partizanske enote, partizanske družine in družine političnih aktivistov in aktivistk, internirancev in internirank ter žrtev okupatorja in kako in kje zdraviti ranjene. Za to je najprej skrbela Ljudska pomoč — pomožna organizacija Osvobodilne fronte; širila je svojo organizacijsko mrežo iz Ljubljane vzporedno z razvojem organizacijske mreže OF. Organizacije OF so spomladni 1942 doble svoje gospodarske in finančne odseke, ki so bili povezani z glavnim intendantom partizanskih odredov. Že 3. aprila 1942 je IO OF izdal odlok o razlastitvi tujih veleposestnikov in tistih domačih, ki so z okupatorjem sodelovali pri zatiranju slovenskega naroda. Odlok je terenske odbore pooblaščal, da smejo v nadomestilo za škodo, ki jo napravi okupator, jemati potrebno na bližnjih razlaščenih veleposestvih. Če pa je šlo za zaplemba celotne veleposesti, so morali terenski odbori OF poslati predlog za zaplemba po redni poti IO OF.⁴⁵ Podrobnejša navodila o razpolaganju z razlaščenimi veleposestvi je izdal IO OF 1. junija 1942. V prostorih razlaščenih veleposestev so terenski odbori OF oziroma narodnoosvobodilni odbori s pri-pomočki, ki so jim bili na voljo, uredili sadne sušilnice in druge potrebne delavnice.

A nadvse potrebno je bilo obdelovati polje. Zato sta na primer rajonska odbora OF Šmarjeta in Škocjan naredila skupen načrt, kako razdeliti zemljo graščaka Ulma v Klevevžu. S tem v zvezi je bilo po vaseh več sestankov. Posamezna naselja so imenovala v odbor, ki je vodil razlastitev, svoje zastopnike. Ti odborniki so potem sestavili seznam tistih, ki naj bi jim zemljo dodelili. Upoštevali so predvsem revne in pripadnike narodnoosvobodilnega gibanja. Razdeliti je bilo treba okrog 85 ha njiv in travnikov. To zemljo so razdelili med 300 potrebnih. Dodeljevali so po nekaj arov njiv in nekaj arov travnikov. Takšnim, ki so bili revni in predani narodnoosvobodilnemu gibanju, so dodelili njive, na katerih je bilo žito že dozorelo. Pri tem so padale različne pripombe pri posameznih imenih: Ta ni potreben, ni naš, naj se mu dodeli, vendar se mora poboljšati...

V posesti graščaka Ulma je bil tudi velik vinograd v Bojniku. Vinograda ob tej priliki niso razdelili, ampak šele pozimi 1942/43. Tuk pred italijansko ofenzivo 6. avgusta 1942 so aktivisti in ak-

tivistke oznanili trgatev takrat zrelega grozja portugalke. Ljudje so prostovoljno pomagali trgati. Nekaj vina so odpeljali partizani, nekaj pa so ga zaplenili belogardisti. Ker se je začela ofenziva, je precej grozja ostalo še v vinogradu. Po ofenzivi so ga hodili trgat partizani in belogardisti, malo pa so ga pobrali okoličani...

Poleg vinograda je imel graščak Ulm na tem koncu še gozdove v Zagradcu in pri Sv. Tomažu in oskrbnika zanje. Revnim kmetom je dajal drva, listje in kole za vinograde, kar so seveda morali odslužiti z delom. Aktivisti in aktivistke so zdaj sklenili, da gozda ne bodo razdelili, ker bi ga kmetje prehitro uničili. Še naprej so obdržali oskrbnika, ki pa ni smel brez vednosti rajonskega odbora OF iz gozda ničesar dodeljevati. Gozd so sami pregledali in sami določili, kje se smejo sekati drva in kje se sme grabiti listje. Izdajali so nakazila za sečnjo in sprejemali denar. V gozdu pri Sv. Tomažu so sicer posekali nekaj smrek, a so jih pri kmetih zamenjali za suhe deske, ki so jih potrebovali za bunkerje.⁴⁶

Z nastankom osvobojenega ozemlja so se gospodarske potrebe zaradi naraščanja števila partizanskih enot in zaradi oskrbe civilnega prebivalstva iz dneva v dan večale. Dne 14. julija 1942 je bila z odlokom IO OF ustanovljena gospodarska komisija, enake komisije so nastajale tudi na terenu. Skrbele so za obdelovanje velikih površin orne zemlje — kočevarski zemlje in zemlje razlaščenih veleposestnikov, za živilino, potrebno za delo in prehrano, nadzirale gozdove, pospeševali gradnjo sadnih sušilnic, mesnih predelovalnic, usnjarn, urejale razne delavnice, krojaške, čevljarske in podobno. Bogata sadna letina 1942 je zahtevala umno spravilo sadja — sušenje in predelovanje v mošt in žganje, predvsem za bolnišnice. Tudi partizanska vojska je imela delavnice za popravilo orožja, oblek in obutve zase ter razna skladišča.

Dne 14. avgusta 1942 so v novomeško okrožje poslali inženirja agronomije Jožeta Levstika-Vida. V pismu, naslovjenem na okrožni odbor OF Novo mesto, so mu določili nalogu, da s pomočjo mlade ljudske oblasti uredi in obnovi v vseh področjih takšno gospodarsko dejavnost, da bi imeli čim večje zaloge hrane in drugih stvari, potrebnih narodnoosvobodilni vojski. Zato je bilo nujno zbirati žito, pripraviti prepečenec, poskrbeti za predelavo mesa in za čim večjo zalogo mesnih izdelkov, do

kraja izkoristiti bogato sadno letino in v ta namen uporabiti vse obstoječe sadne sušilnice in zgraditi nove, pripraviti čim več suhega sadja, odpadno in slabo sadje pa prekuhati v žganje, ki je bilo prepotrebno zdravilo v partizanskih bolnišnicah.

O tej gospodarski dejavnosti piše Jože Levstik takole:

»Okolica gradu Prežek je bila eno prvih osvobojenih ozemelj pod Gorjanci. Tu je partizanska vojska že leta 1942 razlastila nemškega graščaka Langerja in grad zasedla. Prežek je bil eden prvih gradov na Slovenskem, ki so ga zasedli partizani. postal je osrednje zbirališče partizanskih borcev in bork ter aktivistov in aktivistik gorjanskega podokrožja.

Oslanjajoč se na organe mlade ljudske oblasti in na gorjanski bataljon, smo z uspehom zastavili svoje delo. Tovariš Gašper-Šuštar je zbral pri okoliških mesarjih potrebnega orodja in predelovalnih strojev ter dal ob gradu Prežeku zgraditi zasilno, toda čisto in lepo manjše leseno poslopje. Tu je uredil partizansko mesarijo in prekajevalnico. Spodaj pri potoku je bila klavnica. Živino je dobival preko civilne oblasti, v glavnem pa od intendance gorjanskega bataljona. V mesariji je pripravljal sveže meso za partizane. Glavna naloga pa je bila pripraviti čim več suhih mesnih izdelkov, ki bi rabili partizanski vojski za suho hrano. To so bile takrat izredno visoko cenjene Gašperjeve salame. Tam, kjer stoji danes hišica s tablico Cerov log 40, kjer stanuje s svojo družino eden prvih gorjanskih partizanov Franc Mikec, tam so se oskrbovale partizanske enote, ki so odhajale v akcije in na daljše pohode, kakor tudi tedaj, ko so grozile sovražnikove ofenzive.

Z ing. Suhadolcem (ki je zgradil prvo sadno sušilnico že v Starem Logu na Kočevskem) sva tudi v Podgorju propagirala izgradnjo sadnih sušilnic in sušenje sadja. Leta 1942 je bila namreč izredno bogata sadna letina. Bilo je jabolk, orehov, hrušk, sлив, da se je vse šibilo. Sušilnica v Hrastju je bila sezidana poleti 1942. Pripravljalni sestanek za zgraditev sadne sušilnice smo imeli v gasilskem domu v Orehovalici. Tega sestanka so se udeležili številni kmetje (med njimi tudi graščak z Vrhovega ing. Schöppel) in funkcionarji narodnoosvobodilnega odbora. Vsi prisotni so odobravali našo pobudo in si razdelili delo in stroške. Zamisel je bila pod strokovnim vodstvom naše komisije uresničena v najkrajšem času. Sadna sušilnica je začela takoj obratovati in ustvarjati zaloge suhega sadja, ki je bilo zelo pomembno za prehrano partizanov in bolnikov, zlasti v zimskem času.

Nedaleč od gradu Prežek je bila 1942 nad vasjo Cerov log blizu prve pregrada hudournika Pendirjevka ustanovljena prva partizanska usnjarna. V njej je bilo zaposlenih kakšnih 10 delavcev. Strokovno delo sta vodila izučeni usnjarski mojster Franc Kos iz Kire in Jože Cerkovnik z Mihovega. V veli-

Plošča v Hrastju, kjer je bila sadna sušilnica, zgrajena avgusta 1942. Vzidal jo je KO ZB NOV Orehovalica

kih kadeh, ki so jih prinesli iz grajskih kleti na Prežeku, so strojili usnje. V tej usnjarni so izdelali precej čisto dobrega vrhnjega usnja in podplatov. Kolektiv, ki je delal po nekakšnih zadružnih načelih, sta vodila Rudi Pirkovič in Martin Pavlin. Na žalost so belogardisti skupaj z Italijani nekega jesenskega dne vdrli v kraje pod Gorjanci in odpeljali tri vozove usnja ter uničili vse naprave v partizanski usnjarni.

Za partizane se je v tistem času žgalo tudi oglje, ki so ga uporabljali za partizansko kovačijo v Cerovem logu.

V Kiri pri Prežeku je orehovalski rajon poskrbel za kuhanje žganja na veliko. Žganje je bilo namejeno samo za partizansko vojsko in predvsem za partizanske bolnišnice ...

Mlinarji po više ležečih gorjanskih vaseh so mleli zbrano žito, nekatere naše hiše po teh vaseh pa so, če je bila potreba velika, noč in dan pekli kruh za partizane. Prav tako so pripravljali zaloge prepečenca, ki so ga partizani dobivali pred dolgimi pohodi in ofenzivami ...⁴⁷

Vse večje partizanske enote so potrebovale načrtnejšo oskrbo, predvsem pa je bilo pomembno popravljanje orožja, ki se je v bojih pokvarilo ali pa so ga že pokvarjenega zaplenili. Prve najpreprostejše popravljalnice so bile kar v gozdu, na bojišču in v vaških kovačnicah. Na Blatnem klancu so prvič popravljali strojnico, ki je pri napadu na vlak odpovedala. Pozneje, spomladi 1942, pa z začetkom osvobojenega ozemlja nastajajo dobro vodene partizanske delavnice. Junija 1942 je bila na Podstenicah na Pogačnikovi žagi postavljena orožarska delavnica. Nekaj orodja so borci prinesli s seboj, drugo pa dobili od obrtnikov iz vasi pod Rogom, od Šobarja iz Dolenjskih Toplic in tudi iz Novega mesta, predvsem iz delavnice Srečka Prežlja. Toda prostori na Pogačnikovi žagi so kmalu postali pretesni, zato so bolj v gozdu in vstrand od ceste začeli graditi barake, v katerih so potem de-

lale posamezne delavnice — krojaška, mizarska, čevljarska — imenovane delavnice V. grupe odredov. Orožarji so že kmalu izdelovali prve ročne bombe. V Soteski so dobili varilni aparat in dinamo, ki so ga potrebovali za delo na veliki stružnici. Dinamo so postavili ob studenčku v bližini delavnic. V mizarski delavnici so izdelali prvo operacijsko mizo za bolnišnico na Daleč hribu. Organizacijska dela je v celoti vodil Jože Slak, ki je bil komisar teh delavnic. Vsaka delavnica si je naredila tudi svoje skrito skladišče. V roški ofenzivi so Italijani vse delavnice izsledili in požgali, stroje in material pa odvlekli v Novo mesto.

Ker je bilo zaradi utrjevanja mest z bunkerji in žičnimi ovirami od spomladи 1942 dalje vedno teže pošiljati vse potrebno v partizanske enote, je postajal prevoz po železnicu vse pomembnejši in tudi vzdrževanje zvez z Ljubljano in drugimi kraji je bilo pogosto najbolj zanesljivo in najbolj varno prek železničarjev. Delo železničarjev, ki je bilo že od vsega začetka vstaje važno, je postajalo zdaj še vežnejše. Zato je bilo nujno postaviti med železničarji še boljšo in še trdnejšo organizacijo. Temu naj bi rabila tudi ustanovitev železniškega komiteja v Novem mestu. Železniški komite za novo-meško področje so ustanovili 15. septembra 1942 na Golušniku. Sekretar je bil Jože Hribar, člana pa Danijel Lepin in Jože Zagorc. Nekoliko pozneje so v komite privzeli še Avgusta Jazbinška-Ika in Feleksa Komana.

Plošča na Golušniku, kjer so 15. septembra 1942 ustanovili železniški komite KPS. Vzidal jo je kolektiv železniške postaje Novo mesto

Skrb za ranjene je bila prav gotovo ena najpomembnejših in velikokrat najbolj težavnih, hkrati pa najplemenitejših nalog narodnoosvobodilne vojske. V začetku so ranjene skrivoma vozili kar v Ljubljano in tudi v druga mesta, tako da so zdravniki zdravili v tamkajšnjih bolnišnicah ali pa na domovih. A zdravniki so hodili tudi iz mest na teren in tam zdravili ranjene partizane. Vendar takšen način zdravljenja kmalu ni več zadoščal in

je zaradi okupatorjevih ukrepov postajal tudi vse težji. Zmeraj več ranjenih in zmeraj večja potreba po hitri zdravniški pomoči, zmeraj težavnejši prevoz v večje kraje, vse to je zahtevalo, da se uredi zdravstvena služba pri partizanskih enotah. Ob koncu maja 1942 so začeli v partizane odhajati prvi zdravniki in zdravnice. Ko je dr. Pavel Lunaček-Igor iskal po Rogu ustrezen prostor za bolnišnico, se mu je najbolj primerna zazdela prijetna gozdarska koča na Daleč hribu (Zelena gorica), ker je imela lepe prostore in je bila precej oddaljena od glavnega roškega sklopa. Tu je torej nastala prva roška bolnišnica, v Auerspergovih vili na Podstenicah pa je bila sprejemna postaja in ambulanta. Potrebno opremo za bolnišnico so pripeljali iz zdravilišča v Dolenjskih Toplicah. Bolnišnica je začela delati sredi junija 1942, v drugi polovici istega meseca pa je že sprejela prve ranjene. Šeststo metrov vstran od bolnišnice so zgradili še lično barako z 32 ležišči.

Glavno poveljstvo je s svojo odločbo z dne 22. junija 1942 in s pravilnikom o organizaciji zdravstvene službe z dne 30. junija 1942 določilo, da je treba ustanavljati zdravstvene postaje. To naj bi bile gibljive vojaške bolnišnice, le zdravstvena postaja št. 11 — bolnišnica na Daleč hribu — je bila določena za ranjene, potrebne daljšega zdravljenja. Sredi julija 1942 so Italijani prvič pridrli do Podstenic. Noč pred tem so ranjene znosili v oddaljeno kotanjo, kjer je bil studenec in gosto grmovje, in tam naredili dva podstreška. Italijani so mimo Podstenic pridrli do Kunča in Komolca ter začeli ambulanto na Podstenicah. Ko so se umaknili, niso partizani prenesli nazaj na Daleč hrib vseh ranjenih, temveč jih nekaj pustili v kotanji, kjer so bili bolj na varnem. V roški ofenzivi so Italijani bolnišnico na Daleč hribu in barako začeli ter uničili nekatera skladišča. Dobili pa niso ne ranjenih niti osebja. Ranjeni z Daleč hriba so bili do pozne jeseni pod podstreškoma. Ko se je v bližini Pogorelca zbirala nova skupina ranjenih, so jim uredili podstreške iz desak, a za osebje postavili šotore.

Potem ko se je ofenziva na Rog umirila, so začeli postavljati 20 minut vstran od starega taborišča v neki kotanji blizu studenca novo barako. Ta nova postojanka se je imenovala Jelenbreg in je prve ranjene sprejela oktobra 1942. Toda imela je le 20 ležišč. Za ranjene, zasilno namešcene v bližini Pogorelca, so začeli v drugi polovici oktobra 1942 graditi pod Daleč hribom Jelenžleb. Baraka v velikosti $6 \times 5,5$ m in z zidanim štedilnikom je bila bolniška soba, kuhinja, operacijska soba in spalnica za osebje. Bolnišnica je delovala le do spomladi 1943, ko so jo opustili.

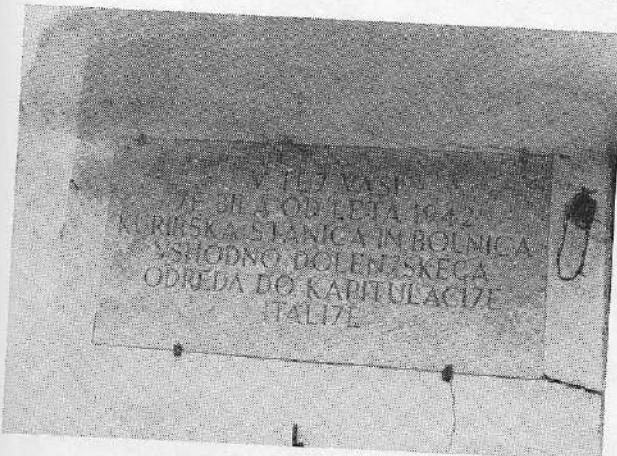
Zdravstvena postaja št. 3 je nastala v bližini Mozlja in se je večkrat selila, tako iz Kočarjev v Kačji potok, prek Rajhenava na Travnik na Rogu, od tod pa na Planino pod Mirno goro. Od prvega

italijanskega vdora na Rog in med roško ofenzivo se je torej večkrat selila, in ko je v začetku oktobra 1942 pobegnil eden izmed stražarjev, preživel najhujše dni pod zasilnimi šotori iz lubja in vejevja. A medtem so že začeli graditi novo postojanko med Štalami in Ribnikom. Dobila je ime Vinica in jo je vodil dr. Lojze Mihelčič.

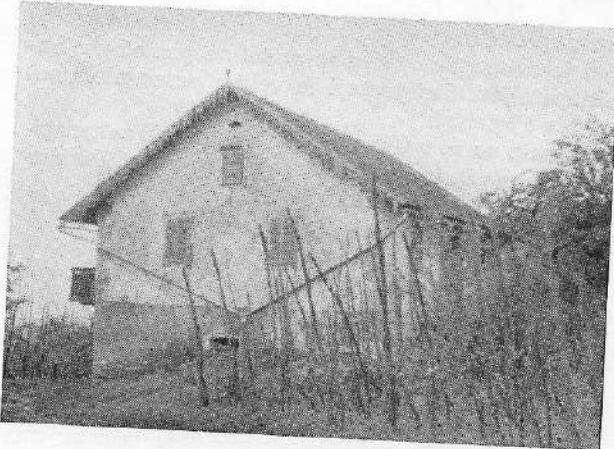
Zdravstvena postaja št. 4 je bila na področju tretjega bataljona dolenskega odreda in je služila tudi prvemu bataljonu. Imela je bolnišnico v Krišlerjih, ambulanto pa na Smuki in na Pugledu. Kot bolnišnica na Smuki je ta zdravstvena postaja začela delovati v začetku julija 1942. Razvila se je iz ambulante v Krišlerjih in iz začasne bolnišnice Novi Log. Imela je tudi dobro skrito barako. Ko se je začela ofenziva na Rog, so 12 huje ranjenih oddali na Daleč hrib, druge pa spravili v to barako. Med ofenzivo Italijani bolnišnice niso odkrili. Toda ob sunku mimo Podstenic na Rdeči kamen in Sv. Peter 13. septembra 1942 so skrito barako našli ter vse uničili. Tedaj je padel tudi dr. Mirko Pokoren.

Na področju dolenskega odreda je delala zdravstvena postaja v Žalovičah, v Blažičevi hiši. Julija 1942 se je verjetno preselila v zidanico Franje Zwittrove na Vinjem vrhu, v Žalovičah pa je ostala le sprejemna postaja.

Z oblikovanjem V. grupe odredov so nastajale še nove zdravstvene postaje. Zdravstvena postaja št. 14 je bila v Beretičevi zidanici nad Gorenjo vasjo pri Šmarjeti. Vodila jo je bolničarka in je sprejemala le laže ranjene, zdravljenje pa je nadzoroval zdravnik iz zdravstvene postaje št. 15 v Dolu pri Klevevžu. Zdravstvena postaja v Beretičevi zidanici je bila nekakšen rekonvalescentni oddelek za strogo zakonspirirano bolnišnico v Dolu pri Klevevžu in je imela 6 stražarjev, javka zanjo pa je bila pri terencih v Šmarjeti. Sprejela je samo en

Plošča na hiši št. 4 v Žalovičah z napisom: *V tej hiši je bila od leta 1942 kurirska stanica in bolnišnica vzhodnodolenjskega odreda do kapitulacije Italije.*
Vzidal jo je KO ZB NOV Šmarjeta

Plošča na bivši Zwittrovi zidanici na Vinjem vrhu pri Beli cerkvi, kjer je bila poleti 1942 bolnišnica. Vzidal jo je KO ZB NOV Bela cerkev

Plošča na Beretičevi zidanici na Ravniku pri Šmarjeti, kjer je bila poleti 1942 bolnišnica krškega odreda. Vzidal jo je KO ZB NOV Šmarjeta

večji transport ranjenih po spopadu Tomšičeve brigade z belogradisti pri Sv. Ani. Zdravstvena postaja št. 15 v Dolu pri Klevevžu je bila matična postaja in sedež odrednega zdravnika. Bila je v samotni hiši in je lahko sprejela 25 ranjenih. Kamra poleg bolniške sobe je rabila za skladišče in pisarno. Operirali so v sobi, kjer sta spala gospodar in gospodinja, a sta se med operacijo zmeraj umaknila. Osebje in zdravnik so spali v bližnjih hišah. Javka za to postajo je bila v Zburah.

Dne 21. avgusta 1942 se je ta bolnišnica preselila v Mirno vas v dolini Radulje, kamor se je preselila tudi zdravstvena postaja št. 14. Čez dva dni sta se obe bolnišnici premaknili prek Krke na Gorjance.

Zdravstvena postaja št. 16 je bila v vili nekega Zagrebčana nad Vrhpoljem. Podobna je bila majhnu sanatoriju in je imela tri sobe, kuhinjo in

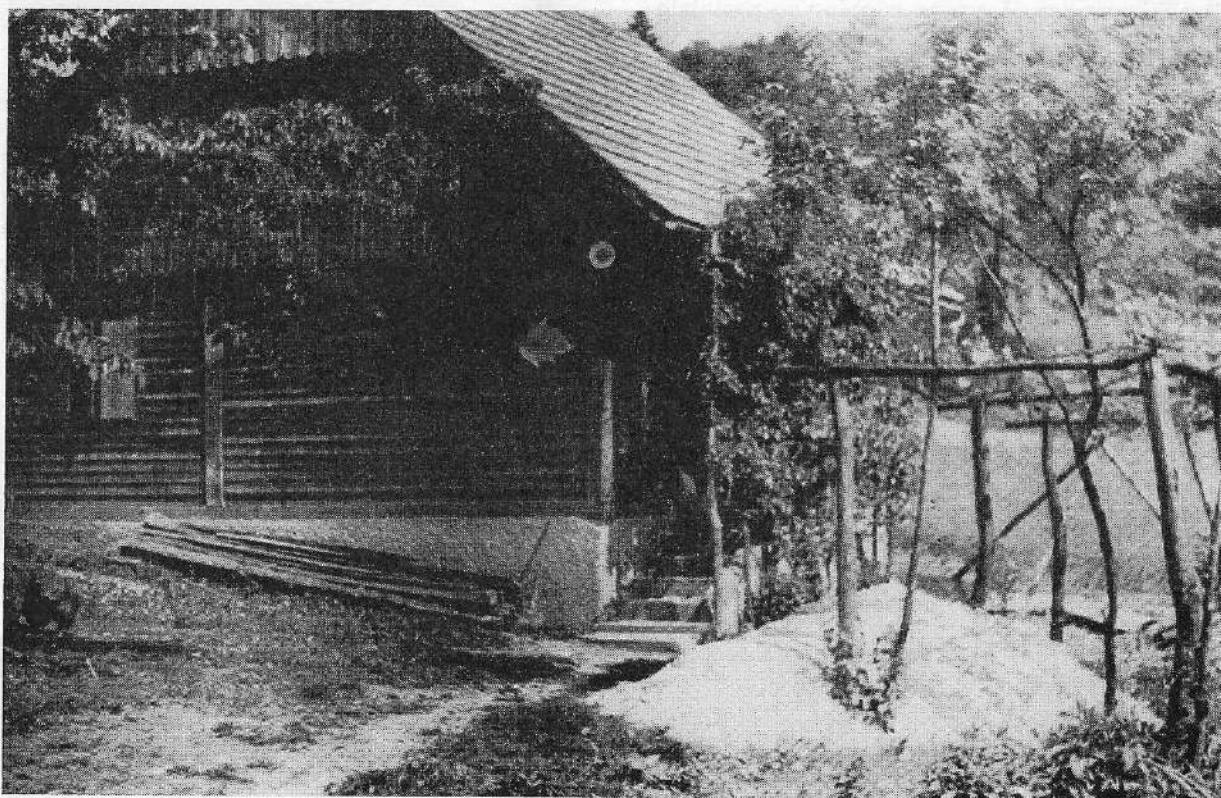
verando. Nekoč so jo Italijani napadli, toda osebje jih je odbilo, še preden je prišel na pomoč gorjanski bataljon. Tej postaji je veliko pomagal samostan v Pleterjah.

Kmalu pa so v Gorjancih začeli graditi zakonspiranbo bolnišnico z izvrstno lego v grapi Pendirjevke, ki se je imenovala G 15 A in kasneje po zlomu Italije SVPB — K. Postavilo jo je v dobrem tednu nekaj partizanov gorjanskega bataljona. Vanjo se je preselila zdravstvena postaja št. 16. Ob koncu meseca avgusta 1942, ko je prek Krke prišla še odredna bolnišnica št. 15, sta se skupno mimo Pleterij po obronkih Gorjancev prek Oštanca premaknili na hrvaško stran, kjer sta se zadnjega avgusta 1942 po dogovoru s štabom žumberačkega odreda naselili v vasi Priseki pri Novem selu; uro vstran je bila hrvaška partizanska bolnišnica. Upravnik bolnišnice je bil dr. Ivan Pintarič, komisar Nande Kavčič, zdravnik dr. Šumski (Dolfe Medvešček). Teže ranjeni so spali na slamnjačah po hišah, laže ranjeni pa po kozolcih in skedenjih. Bolnišnico je obiskal tudi Ivo Lola Ribar, ko se je vračal iz Slovenije.

Dne 14. septembra 1942 so ustaši bolnišnico napadli. Vasi so se približali s partizanskimi kapami na glavah, da so prevarali partizane in vaščane.

Ker so pred napadom krožila nad vasjo štiri letala in odvrgla dve lažji bombe, sta se upravnik in komisar takoj odločila, da je treba bolnišnico preseliti, in odšla v štab žumberačkega odreda, da bi se dogovorili, kje bi jo namestili. Komaj sta bila deset minut od bolnišnice, sta že zaslišala streljanje. Sklepal sta, da so ustaši napadli bolnišnico, zato sta takoj poslala kurirja po pomoč k žumberačkemu odredu. Po nekaj minutah je streljanje prenehalo. Prepričana, da so ustaši bolnišnico zavzeli, sta odhitela še sama proti štabu žumberačkega odreda. Ta je tjakaj takoj poslal dva bataljona kordunaške brigade, ki je bila v bližini, toda prišla sta prepozno. Vaščani so povedali, da so ustaši pred seboj vodili enega svojih, kakor da vodijo ranjenca, zato jim je dr. Stanko Černelč odhitel naproti. Ubili so njega in stražarja, medicinca Malenška, 10 ranjenih in še dva, skupaj 15. Preživele ranjene je nato prevzela zdravstvena postaja št. 3.⁴⁸

Omeniti moramo tudi delovanje bolniške čete, ki je vrzeli v mreži zdravstvenih postaj precej zapolnila. Ustanovljena je bila 15. oktobra 1942 na podobo Gubčeve brigade kot četa za daljše pohode nesposobnih partizanov in partizank. Četa se je zadrževala v okolici Šmarjete. Kasneje so v to četo pošiljale borce in borke tudi druge brigade. Včasih

Plošča na hiši v Apneniku, kjer je bila poleti 1942 bolnišnica gorjanskega bataljona. Namestil jo je KO ZB NOV Šentjernej

je bilo v njej do 20 huje ranjenih in obolelih, vseh celo do 100. Četo so sovražniki dvakrat napadli, prvič 8. januarja 1943 in drugič 22. januarja istega leta. Ob tem napadu so pogrešili 6 partizanov in 2

partizanki. Po napadu so našli več ranjenih, ki so se razbežali. Kmalu po tem so jo prenestili na Rog, kjer je še mesec dni životarila na Pogorelcu, in jo potem razpustili.

Bolnišnica v Pendirjevki na Gorjancih, imenovana najprej G 15 A, kasneje pa SVPB — K. Delala je do nemške ofenzive 1943. (po sliki Vladimira Lamuta)

Partizanska protiofenziva

Posledice italijanske ofenzive so bile v novomeškem okrožju precej občutne, ne toliko v partizanskih vrstah, ki so se v ofenzivi prekalile in je v njih ostalo najboljše, pač pa je bilo na terenu razbito veliko odborov OF in enot narodne zaštite. O položaju ob koncu oktobra 1942 je poročal Jože Brilej-Bolko: »V rajonskem odboru Škocjan sta ostala samo dva odbornika, ki se skrivata. Ustreljenih je bilo 21 ljudi, usoda 6 pa je neznana. V rajonu Šmarjeta so ustrelili dva člana rajonskega odbora, v Beli cerkvi je menda ostalo vse na svojih mestih, v Št. Petru (danes Otočec) pa so ustrelili dva člana rajonskega odbora in 35 simpatizerjev in simpatizerk OF. V Mirni peči in na Dvoru sta rajonska odbora razbita, prav tako v Karteljevem in v Ajdovcu. V Žužemberku je ostal rajonski odbor, narodnoosvobodilni odbor pa so ves zaprli. Tudi organizacije komunistične stranke so bile v tem predelu precej prizadete, posamezni komunisti, ki so ostali, so se umaknili v partizanske enote. Gibanje političnih aktivistov in aktivistk je bilo onemogočeno, ker so belogardisti teren popolnoma obvladovali. V šentjernejskem koncu je komunistična stranka pretrpela precej škode; potrebno jo bo na novo urediti. Enako je na mirnopeško-žužemberškem in na topliškem področju.«⁴⁹

Sprica sovražnikovih ofenzivnih akcij je bila organizacija v novomeškem okrožju deloma razbita, deloma pa močno oslabljena. Zatorej je bilo treba za popolno ali vsaj delno postavitev odborov OF iti takoj na delo. Najprej je bilo nujno dobiti zaupnike, ki naj bi terenske odbore postopoma spet uredili. Po krajih, ki jih je nadzirala bela garda, to ni bilo mogoče. Ponekod so bila samo posvetovanja, ker se ljudje zaradi izdajanja funkcij niso upali prevzemati; bali so se posebno ubežnikov, ki so prestopali k belogardistom.

Za osvobojenega ozemlja je bilo v gorjanskem področju 6 rajonov; v rajonu Sv. Križ pri Kostanjevici so bili narodnoosvobodilni odbori v vseh vaseh, drugod le v večini vasi. Občina Šmihel-Stopiče in del občine Brusnice pa že od vsega začetka nista bili v celoti organizacijsko zajeti, ker je bil ta predel v rokah prve oborožene skupine bele garde in ga naše vojaške enote nikdar niso obvladale. V nekaterih predelih (Kostanjevica) je povečano okupatorjevo nasilje (pokol vseh moških na Planini nad Sv. Križem pri Kostanjevici in požig vasi, vdor Nemcev pri Šutni) domačine

močno prizadelo, tako da se jih je veliko priglasilo okupatorju. Drugod so se naši ljudje umaknili, in ko so prišle partizanske enote, so se jim pridružili. Tako so naredili člani rajonskih odborov Sv. Križ pri Kostanjevici, Gorenje Vrhpolje, Orehotica in Brusnice. Ker so se pod Gorjanci razvile številne belogardistične postojanke, so ostale proste samo zadnje gorske vasi. Organizacijska mreža terenskih in narodnoosvobodilnih odborov ter enot narodne zaštite je bila popolnoma raztrgana.

Izrazito belogardističnih vasi je bilo v tem predelu precej, posebno v ravnini. Bolje je bilo v podgorskih vaseh, vendar je bilo prebivalstvo tudi tukaj zelo ustrahovano in si s partizani skoraj ni upalo imeti stikov.

Podokrožni odbor OF Toplice je začel takoj po ofenzivi tkati mrežo zaupnikov in zaupnic ter terenskih odborov, ki so jo posamezni sovražni sunki zmeraj znova pretresali. Belogardistične so bile samo Sušice, po drugih vaseh pa le nekaj posameznikov. Kočevarji, ki so ostali, so bili s partizani v dobrem razmerju.⁵⁰

Da bi negativne posledice sovražne ofenzive čimprej odstranili in da bi se čimprej ustvarili pogoji, potrebeni za prehod slovenskih partizanskih čet v nove ofenzivne akcije širšega obsega, je začelo vodstvo osvobodilnega gibanja že 1. septembra 1942 naglo ukrepati. Od tod ustanavljanje brigad — Gubčeve, Cankarjeve, Šercerjeve — preosnova odredov in komandnega kadra. V sklop teh priprav sodi tudi čiščenje belogardistov in vaških straž v vaseh Suhe krajinje 18. septembra 1942. Brigade so najprej napadale železnice, sovražnikove transporde in manjše sovražne kolone, nato pa prešle že na večje akcije.

Tako je bilo za protiofenzivo, za uničenje oboroženega belogardizma in za obnovitev omajanega zaupanja ljudskih množic v moč in upravičenost narodnoosvobodilnega boja vse pripravljeno. Glavno poveljstvo je začetek protiofenzive zaznamenovalo s poveljem z dne 25. novembra 1942, kjer poudarja, da je prišlo na vseh frontah do velikih zavezniških operacij in da se je tudi osvobodilni boj slovenskega naroda znašel v obdobju, ko se bosta odločili njegova usoda in prihodnost. Zimska ofenziva je imela značaj dobro pripravljene in načrtne izpeljane akcije. Dne 26. decembra 1942 je glavno poveljstvo ustanovilo štiri operativne cone — dolensko, notranjsko, gorenjsko in štajersko,

čeprav je dolenska operativna cona začela z delom že veliko prej. Po načrtu bi bila morala dolenska operativna cona najprej uničiti postojanke v Mirenski dolini, nato na Primskovem in v dolini Temenice, postojanko na Polici ter očistiti predele ob zgornjem toku Krke. S temi akcijami bi bili dobili varno oporišče v Kočevskem Rogu. Za vse te operacije je imela dolenska operativna cona na voljo Cankarjevo, Tomšičeve in Gubčeve brigade. Če za nadzor ozemlja ne bi zadostoval vzhodnodolenski odred, naj bi zanj uporabili še en bataljon Cankarjeve brigade. Neprestano pa je bilo potrebno rušiti progo Novo mesto—Ljubljana.

Ker naj bi bil Suhor belogardistom izhodišče za premikanje oboroženega belogardizma v Belo krajino in ker naj bi bili s to postojanko hkrati vojaško obvladovali važno prehodno področje med Belo krajino in Žumberkom, je morala partizanska vojska to postojanko brezpogojno uničiti. V njej je bila tretja četa tretjega bataljona legije smrti s 127 pripadniki in z 12 člani štaba tretjega bataljona s kapetanom Dobrivojem Vasiljevičem na čelu. Poleg teh je bilo v postojanki še 37 fašistov, ki so se tu ustawili na poti s Hrasta v Metliko. Predstavništvo glavnega poveljstva je bilo na Gorjancih pri Cankarjevi brigadi in vzhodnodolenskem odredu. V tem je prišla v Sošice XIII. hrvaška brigada. Ustanovili so skupen operativni štab s poveljnikom Vječeslavom Holjevcem in poveljnikovim namestnikom Jako Avšičem, komisarjem Jožetom Brilejem in njegovim namestnikom Markom Beliničem.

Za napad na Suhor je bila določena XIII. hrvaška brigada s četo tretjega bataljona Cankarjeve brigade, preostala Cankarjeva brigada pa naj bi nadzirala smer proti Novemu mestu in Semiču, vzhodnodolenski odred pa izzivalno napadel Metliko. Sedež poveljstva je bil v Bušinji vasi. Napad se je začel 26. novembra 1942 ob 18. uri. Najprej so partizani zažgali šolo in obkolili župnišče, ki so ga nato minerji zažgali. Belim pomoč zaradi partizanskih zased ni mogla priti pravočasno. Postojanka je padla.

Po padcu Suhorja so belogardisti nekaj svojih postojank kmalu opustili, tako da jih je od 16 ostalo samo še 7 — Pleterje, Dolenja Brezovica, Stopiče, Metlika, Črnomelj, Semič in Kostanjevica. S tem je bilo konec belogardističnih sanj o osvajitvi Gorjancev.

Po bitki pri Suhorju sta se XIII. hrvaška in Cankarjeva brigada razporedili za napad na progo Metlika—Novo mesto. Cankarjeva brigada je akcijo na odseku Rožni dol—Uršna sela uspešno opravila, XIII. hrvaška brigada pa je napadala progo okrog Metlike in nato odšla na Hrvaska. Cankarjeva brigada je z delom svojih enot sodelovala pri napadu na Krašič in se potem vrnila v sestav dolenske operativne cone.

V začetku decembra 1942 se je partizanska ofenziva usmerila v Suho krajino. Gozdnato ozemlje med Krko od Žužemberka do Novega mesta in med prog Novo mesto—Trebnje ter cesto Trebnje—Žužemberk je bilo poleg Kočevskega Roga eno najvažnejših območij, ki so ga partizani spremenili v pomembno vojaško-politično oporišče. Osvobojeno je bilo že spomlad 1942 in le redko si je sovražnik upal do Ajdovca, Brezove rebri, Velikega in Malega Lipovca ter Dobrniča. Tu so bili ugodni izhodiščni položaji za dolino Krke, za železniško progo Novo mesto—Trebnje in za napade na Žužemberk. V Ajdovcu se je 20. oktobra 1942 naselila belogardistična posadka, ki je narasla na 70 ljudi. Ti belogardisti so zahrbtno pobijali partizanske patrule in politične aktiviste in aktivistke. V noči od 10. na 11. XII. 1942 je Gubčeva brigada pri Podborštu prekoračila železniško progo in se utaborila na Rdečem kalu. Deli drugega in tretjega bataljona naj bi napadli Ajdovec. Okoli 23. ure se je kolona vasi približala. Belogardistična patrulja jo je opazila in opozorila posadko. Tomšičeva brigada je zasedla položaje proti Straži, Soteski, Novemu mestu in Mirni peči, en bataljon Gubčeve brigade pa položaje proti Žužemberku. Okoli polnoči se je napad začel. Partizani so zažgali šolo in noč se je spremenila v dan. Pri napredovanju jih je močno oviral mitralješka trojka v zvoniku. Zato so zažgali zvonik in prosvetni dom ter posadko premagali.

Odtlej med Žužemberkom, Novim mestom, Stražo in Trebnjem belogardisti postojank niso več postavljeni. Zdaj bi bilo treba za ponovno pridobivanje politično zapeljanega prebivalstva Suhe krajine zavzeti Žužemberk. Italijani so dobili v Žužemberk okrepitev prek Lisca, Tomšičeva brigada je odšla, Gubčeva pa ni imela minerskih naprav, da bi razstrelila utrjeno sodišče sredi trga. Napad na Žužemberk se je začel 22. decembra 1942; zasede so postavili proti Zagradcu, Trebnjemu in Novemu mestu. Partizanski borci so se neopazno vtihotapili v trg in del sovražne posadke bliskovito zajeli v kašči na trgu (zdaj Dom Partizana), del pa se je rešil v sodišče k Italijanom. En del brigade je čistil kraj posameznih stražarskih mest in bunkerjev, drugi del pa začel obkoljevati sodišče. Čeprav se je sovražnik srdito branil, se je nekaterim udarnim skupinam le posrečilo približati se mu. Trikrat so partizani sodišče zažgali, a so nasprotniki ogenj vselej pogasili in se rešili pogina. Ker se je začelo daniti, se je Gubčeva brigada umaknila na področje Ajdovec—Lipovec. Po tem napadu so se Italijani in belogardisti preselili v utrjeno farno cerkev, v prosvetni dom in farovž, se obdali z obzidjem in bunkerji, v cerkvene stolpe pa namestili strojnično gnezdo.⁵¹

V naslednji fazi je bilo nujno zrušiti sistem okupatorjev in belogardističnih oporišč v Mirenski dolini, hudo oviro pri urejanju osvobojenega ozemlja, ki naj bi se na njem varno razvijale zaledne

ustanove. Tomšičeva brigada je imela nalogu podirati progo Trebnje—Mirna, Gubčeva progo Mirna—Bistrica, Cankarjeva brigada pa je morala rušiti progo Bistrica—Tržišče in naskočiti Krmelj ter Tržišče. Napad se je začel 26. decembra 1942 ob 23. uri. Od Gomile do Trebnjega so zagoreli kresovi, dolino so napolnile eksplozije bomb in regljanje strojnic. Tretji bataljon Gubčeve brigade je prišel do gradu Dob in ga obkolil. Ko so partizani po lestvi vdrli v grad, se je začel trd in dolgotrajen boj. Po 23 urah je bila sovražna posadka premagana. Zmaga v Dobu je na borce in borke ter na položaj na terenu spodbudno vplivala.

Nato je v prvih dneh januarja 1943 sledil napad na Primskovo. Dolino Temenice so partizani sicer kmalu očistili, a Cankarjeva brigada je imela hude boje na Primskovem. Zato je vas obkolila in se 5. januarja 1943 pripravila na nov napad, toda do tega ni prišlo. Italijani namreč belogardistom niso poslali pomoči, zato so se ti ponoči posamično izmaznili na nemško stran. Brigade so potem naskočile Šentvid in se pripravljale na boj za Polico, ki naj bi se bil začel 17. januarja 1943. Ker pa se je medtem začela četrta sovražna ofenziva na Hrvaškem in v Bosni, so brigade doble ukaz, da se nemudoma odpravijo v Črmošnjice. Tjakaj so prišle v noči od 25. na 26. januar 1943, in to prek Poljan in Nove gore.

Po odhodu brigad s tega predela so morali aktivisti in aktivistke s civilnim prebivalstvom še tesneje delati, zato so bili neprestano na poti. Dne 8. februarja 1943 so bili na svojem vsakodnevнем obhodu aktivisti novomeškega okrožja Franc Kic iz Dolenjih Kamenec, Franc Zupančič z Daljnega vrha, Jože Janc, Alojz Pate in Ivan Lustik iz Dolenjega Kamenja ter Janez Grabnar iz Gorenjega Kamenja. Podnevi so se pomudili na Trški gori in v njeni okolici, kjer so opravljali svoje aktivistične naloge, v mraku pa so se zbrali pri Patetu v Dolenjem Kamenju. Okrog 10. ure zvečer so se napotili v Kramarjevo zidanico v Kamenski gori. Tu so prespali; naslednji dan so se še nekaj motali po hiši. Tedaj je zaropotalo po vežnih vratih. Orožja so imeli malo. Umakniti so se hoteli skozi okno. Prvi je skočil Lustik, za njim še drugi. Italijani so začeli takoj streljati na bežeče, tako da je večina padla že pri zidanici. Kic je obležal 300 m daleč. Bil je ranjen v nogu in ni mogel več bežati. Razmesarili so ga z bajonetni. Nekoliko bliže zidanici je obležal Grabnar, malo dalje Pate, ki so ga tudi čisto razmesarili. Okrog 15 m od hiše je zadelo Zupančiča; temu so ranjenemu razbili glavo. Zraven hišnih vrat pa je obležal Janc; glavo je imel vso ožgano. Uiti se je posrečilo samo Lustiku, ki je prvi skočil skozi okno. Bežal je mimo Dolenjega in Gorenjega Kamenja v gozd Strmec, kjer se je ustavil in čakal tovariše, toda zaman.

Italijani so zidanico zažgali, pobite aktiviste pa pustili tam, kjer so padli. Nato so odšli proti Hmelj-

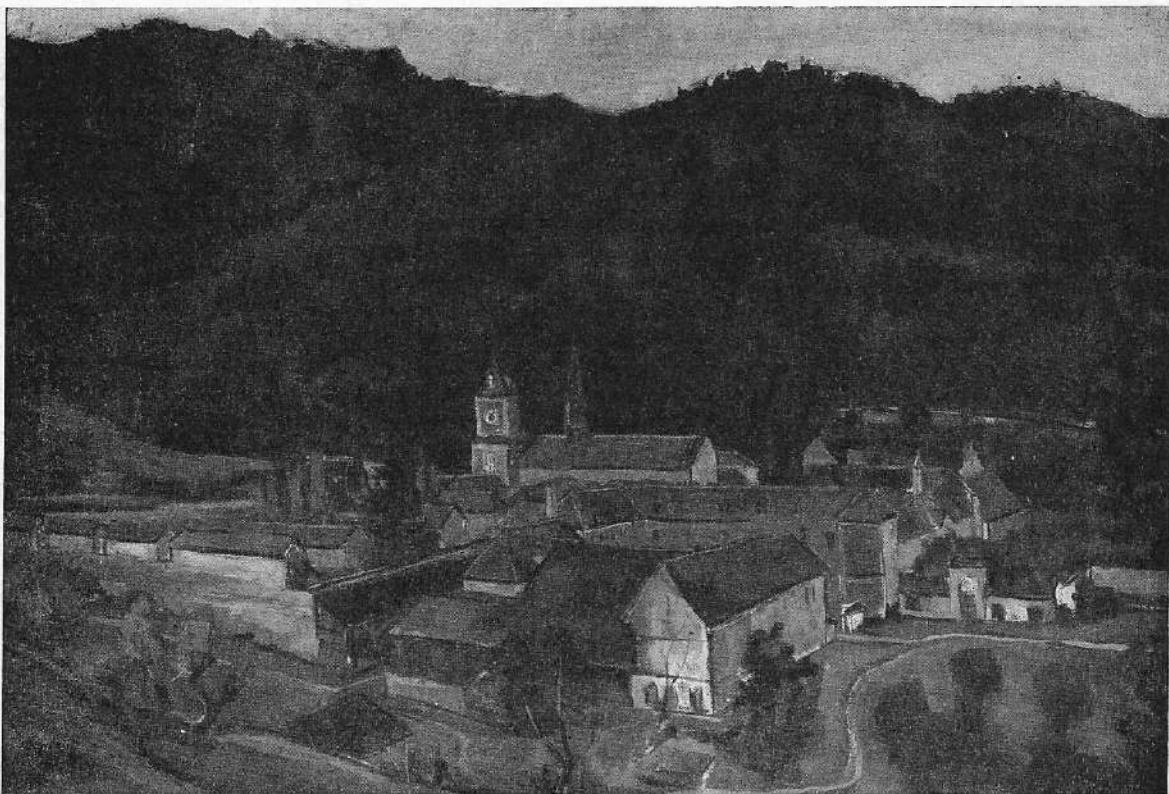

Plošča v Dolenjem Kamenju na Kramarjevi zidanici, kjer so Italijani 8. februarja 1943 ubili 5 aktivistov. Vzidal jo je KO ZB NOV Karteljevo

niku. Kako se je moglo to zgoditi? Izdajalec je po skrivnih poteh pripeljal Italijane do zidanice, kjer so se aktivisti kakor po navadi tudi tokrat ustanili.⁵²

Zaradi okupatorjeve ofenzive so tri slovenske brigade, Tomšičeva, Cankarjeva in Gubčeva, XIII. hrvaška in IV. kordunaška brigada, potem ko so se sešle v Črmošnjicah, zavarovale progo Karlovac—Zagreb. Ustanovili so skupen operativni štab slovenskih in hrvaških brigad. Dne 29. januarja 1943 se je začela ena največjih bitk v Žumberku. General Gastone Gambara je hotel stregti udarno moč obeh hrvaških brigad, ki sta mu bili že od bojev pri Kvasicu trn v peti. Po hudih spopadih so partizanske enote pregnale Italijane iz Bukovice in Krašica, podirale mostove in napadle postojanko v Draganiču. Sovražnik je dovažal okrepitev iz Karlovca in Jastrebarskega. Napadi na progo in na ustaško-domobransko-italijanske postojanke so mu delali velike skrbi in izčrpavali njegove možne čete v Karlovcu, ki jih zato ni mogel uporabiti niti na fronti niti za obrambo zaledja.

Ob vznožju Gorjancev sta bili tedaj še dve samostojni belogardistični postojanki: Pleterje in Dolenja Brezovica. Belogardistom je bil posebno všeč samostan Pleterje, ker je trdno zgrajen in bi bila posadka v njem varna. Položaj samostana je omogočal tudi obvladovanje velikega dela Gorjancev. Prior dr. Josip Edgar Leopold opisuje v svojih spominih Kartuzija Pleterje in partizani, kako pomembno vlogo je odigral samostan v narodnoosvobodilnem boju, ker se do njega lahko pride z vseh strani, ne da bi mogel kdo to nadzirati. Prav zaradi takšne lege so prihajali semkaj partizani, se tu oskrbovali z zdravstvenimi potrebščinami in raznim orodjem in tudi skladišča so imeli v samostanu. A stalno se tukaj naseliti zanje ne bi bilo varno, ker bi ga bilo mogoče z luhkoto obkoliti. Vse do konca oktobra 1942 so prihajali partizani

Kartuzija Pleterje. Nad vhodom v samostan je vgrajena plošča z napisom: *Kartuzija Pleterje in njen prior dr. Edgar Leopold Lavor sta zvesto in trajno podpirala NOB 1941—1945*. Plošča sta vzidala Cirilmotidijsko društvo katoliških duhovnikov in občinski odbor ZB NOV Novo mesto (po sliki Vladimira Lamuta)

v samostan podnevi in ponoči in nekateri so v njem prebili tudi ofenzivo na Gorjance.

Dne 6. novembra 1942 je prišel v Pleterje Milan Kranjc in zahteval prostor za 50 belogardistov. Ker se prior s tem ni strinjal, so se drugi dan pod vodstvom nekdanjega mornariškega častnika Marjanja Pavliča-Svaruna nasilno vselili. Začeli so sekati drevje v parku in graditi bunkerje blizu vrat proti Javorovici, pred staro cerkvijo, na hodnikih in pred glavnimi vrati. Na cesti, ki drži v samostan, so postavili španske jezdece in žične ovire, v stolp pa strojnico. Dela je vodil v celoti major Karel Novak. V samostanu so kvartali, pijanjevali in hodili na lov na partizane, ubijali kurirje, aktiviste in aktivistke ter osamljene partizane. Po padcu Suhorja so prišli semkaj tudi njihovi aktivisti iz Orehovice in Gracarjevega turna in tako je bilo v samostanu 250—300 belih. Vodstvo osvobodilnega gibanja je priorju sporočilo, naj stori vse, da se belogardisti izselijo, drugače bodo partizani prisiljeni samostan napasti. Prior je pri škofu Rožmanu naletel na gluha ušesa, belogardisti pa se niso hoteli izseliti, češ da bi se sicer zdelo, da je bela garda oslabela. Zato so združene partizanske sile naperile glavni napad proti Pleterjam. V hitrem pohodu prek Gorjancev so pri-

spele pred cilj že 18. februarja 1943. Pleterje samo naj bi napadla Cankarjeva brigada, XIII. hrvaška brigada pa postojanko na Dolenji Brezovici in tako zavarovala dohod iz Kostanjevice; Tomšičeva brigada pa naj bi zavarovala cesto proti Novemu mestu, a Gubčeva brigada v dveh zaporednih nočeh naskakovala progo Jastrebarsko—Karlovac; s tem naj bi bila sovražnika zapeljala, da napada jedra partizanskih sil ne bi mogel pravilno oceniti. Druga naloga Gubčeve brigade je bila zavarovati Gorjance z južne strani. Operativni štab slovenskih in hrvaških brigad je bil v vasi Petričko selo.

Dne 18. februarja 1943 sta Cankarjeva in XIII. hrvaška brigada prekoračili greben Gorjancev in se ponoči neopaženo spustili v dolino. Prispeli sta do Dolenjega Vrhopolja in se razvili v napad. Natančno ob 10. uri zvečer so udarne skupine XIII. hrvaške brigade prerezale žične ovire in vdrle na Dolenjo Brezovico, en bataljon pa je zasedel položaje proti Šentjerneju, da bi s te strani preprečil pomoč. Napad se je začel s topovskim strelovom in partizani so obkolili hišo, kjer so bili belogardisti in Italijani. Sovražniki so se umaknili v klet. Partizani so v oknih že naredili odprtine in hoteli zmetati v klet bombe, ko se je iz nje prikradel Italijan

in dejal, da se bodo predali, nato pa zavpil, da so pod oknom partizani. Tedaj so Italijani in belogardisti začeli metati bombe. Skupina partizanov se je umaknila,sovražnik se je pripravil na odpor. Dve četi sta obkolili druge zgradbe, toda brez težkega orožja jih ništa mogli zavzeti. Za to določeni bataljon je ostro napadal Šentjernej. Italijani resda niso mogli priti na pomoč, pač pa so s topovi in minometi obstreljevali položaje XIII. hrvaške brigade, ki se je zato ob 5. uri zjutraj umaknila v Gorenje Vrhopolje.

V istem času je Cankarjeva brigada oblegala Pleterje. Navalila je na zadnja vrata, ki držijo v križni hodnik, na bunker pri stari cerkvi, na vrata, ki držijo v Apnenik in proti glavnemu vhodu v Pleterje. Partizani so hoteli belogardiste osamiti, zato so napadali od vseh strani. Naglo so preplezali obzidje in se borili v sami trdnjavi. Belogardisti so hitro zasedli obrambne položaje. Ob svitu so se borci umaknili iz samostana in ga obkolili. Naslednji dan je napad okreplil še en bataljon XIII. hrvaške brigade. Sovražno letalstvo je bombardiralo okoliške vasi in napravilo veliko škode.

Italijane, ki so prodirali iz Novega mesta, je odbila Tomšičeva brigada.

Dne 19. februarja 1943 so partizani ponoči še močneje napadli in po ostrem boju uničili bunker, ki je branil vhod v staro cerkev. Zdaj se je boj vnel v cerkv. Belogardisti so se umaknili h glavnemu samostanskemu vhodu, kjer so bili najbolj utrjeni. Partizanom se napad na bunker ob vhodu iz Drče ni posrečil.

Ker je belogardistom začelo primanjkovati strelivia, je njihov odpor popuščal. Videti je bilo, da kljub delnim uspehom samostana ne bo mogoče zavzeti, zato ga je vodstvo napada sklenilo zažgati. V velikem požaru, ki je vzplamenel 20. februarja ob 2. uri, je zgorelo 16 celic in dva križna hodnika.

Vendar postojanka do jutra še ni bila uničena. Zato so partizani samostan ponovno oblegali; določeno je bilo, da bodo s postojanko dokončno obračunali naslednjo noč. Sovražnik seveda medtem ni miroval. Italijani so si prizadevali rešiti obkloljene zaveznike, toda njihovo pomoč iz Šentjerneja so odbili hrvaški bataljoni. Dopoldne so napadli Tomšičeve brigado pri Mokrem polju. Med najhujšim bojem se jim je skupina izmaznila in v

Požgana kartuzija Pleterje. Partizani so jo zažgali, ko so od 18. do 20. februarja 1943 napadali belogardistično posadko v samostanu

spremstvu tankov in na tovornjakih hitro prispela v Šentjernej. Po kratkem odmoru je pod zaščito topov, minometov in težkih mitraljezov prišla do samostana. Častniki, ki so si samostan ogledali, so ugotovili, da se tako razrušen ni več zmožen uspešno upirati. Belogardisti so ga zato še na hitro izropali in se potem pod zaščito tankov odpravili v Šentjernej. Samostan, kamor se sovražnik ni več vselil, so zasedli partizani.

Cankarjeva in XIII. hrvaška brigada sta nato brez uspeha naskakovali Stojdrago. Operativni štab je izdelal načrt za napad na Metliko, ki je bila utrjena z 21 bunkerji. Tomšičeva in Gubčeva brigada sta bili pred napadom v Podgradu in Jurni vasi ter od tam rušili progo med Uršnimi seli in Birčno vasjo. Pri napadu na Metliko je imela glavno nalogu Tomšičeva brigada ob pomoči XIII. hrvaške brigade. Gubčeva brigada naj bi bila zavarovala smeri proti Črnomlju in Semiču, Cankarjeva brigada proti Karlovcu, vzhodnodolenjski odred pa druge. Dne 4. marca 1943 so brigade odšle iz predelov Jugorje, Suhor, Bušinja vas, Radovica ter se do 22. ure bunkerjem neopazno približale. Ker jih z bencinskimi steklenicami in bombami niso mogle uničiti, so se zjutraj umaknile. Cankarjeva brigada je potem razstrelila most čez Kolpo in bunkerje na postajah Rosalnice in Metlika, Gubčeva brigada pa porušila progo pri Črnomlju in odbijala sovražnikev prodore iz Črnomlja in Semiča. Ponovnega napada ni bilo, ker je glavni štab ukazal, naj se brigade vrnejo.⁵³

Medtem ko so bile brigade odsotne, so se razmere predvsem v predelih Suhe krajine močno poslabšale. Posebno hud udarec je prizadejal aktiviste in aktivistke novomeškega okrožja. O tem žalostnem dogodku piše ing. Jože Levstik:

... Vse to porajanje v naravi smo nosili s seboj tudi mi ljudje. Oživljali smo in bili pogumni ter spet polni snovanja drznih načrtov in trdne vere v novo zmago. Takšne volje smo v bregu nad Poljanami imeli sestanek z aktivisti in aktivistkami podokrožja Toplice. Prisotni so bili Jože Ravbar, Matevž, Martin in še drugi. Seznanili smo se s političnim položajem in v duhu smernic IO OF napravili načrte za nove politične in gospodarske akcije.

Popoldne se je naša četverica s tovarišem Ravbarjem odpravila čez hribe proti Novemu mestu. Šli smo čez Rigelj, kjer smo obiskali staro znanko tovarišico Sitarjevo. Ponudila nam je orehov in vina. Prelepo sončno vreme, dobro opravljeno delo, prijetna tovarišija, vse to nas je spravilo v židano voljo. Posebno vesela in dovitipa sta bila tovariš Rok (Maks Strmecki) in tovarišica Mica (Mica Ambrožič). Med dovitipom in smehom so se kresale bistre misli. Lahkega koraka smo jo mahnili skozi Bušinec, Dolenje Sušice, Selišče na Drganja sela. Tu smo stopili v znano partizansko hišo pri Krenovih in se malo odpocili. Domača hčerka nam je

prinesla suhega sadja in pijače. Ko se je dan nagnil k večeru, smo prišli nad Prapreče, kjer smo se na koncu vasi ustavili pri Forščkovih. Tu je ostala Meta (Fani Košir), ki je nameravala od tod navezati stike z ljudmi iz Novega mesta. Že v mraku smo se spuščali previdno proti cesti nad vas Potok, ki leži ob Krki. Pod vasjo nas je v temi prepeljal prek vode s čolnom mlad brodnik; če se ne motim, je bil to Drgančev fant.

Tako smo prišli na Sela, kjer smo imeli pri Frančkovih dogovorjen sestanek z aktivisti in aktivistkami z leve strani Krke. V hiši nas je že čakalo v veži pri veliki mizi nekaj domačih aktivistov in aktivistk: tovariš Franko, dva iz Goršetove hiše in še nekaj drugih. Kmalu so vstopili še tovariša in tovarišica, ki so prišli z mirnopeške plati: Slavka Becele, Jože Slak in Jože Povše. Pričeli smo z delom. Hoteli smo predvsem pregledati vrste najspodbnejših, najbojevitnejših in najnaprednejših ljudi tega okoliša. To, da sta pri tem sodelovala dva stara in izkušena borea-komunista, kakršna sta bila tovariša Rok in Silvo (Jože Slak), je dajalo našemu delu še posebno ideološko globino in težo. Pozno ponoči smo sestanek zaključili in pri tem čutili, da smo delo dobro opravili. Spominjam se še, kako sem se zapletel v daljši razgovor z Jožetom Slakom. Poznal sem ga kot človeka, ki je zrasel iz sredine dolenjskega kmeta in ki se je prav posebno poglabljal v vprašanja naše vasi in v kmečko vprašanje sploh. Razvijal je zelo trezne misli in poglede na reševanje kmetijskega vprašanja v osvobojeni domovini. Videlo se je, da življenje dolenjskega kmeta resnično pozna in da ga ima rad kot delovnega človeka, ki mu je treba pomagati, da bi se dvignil iz zaostalosti. V poglavitnih vprašanjih prihodnje kmetijske politike sva se prav zaradi teh njegovih življenjskih pogledov na stvar zelo dobro skladala in se zmenila, da se bova o tem še pogovarjala. Razgovor sva končala v najprisrčnejšem ozračju.

Razhajali smo se sredi trde noči. Gregor (Jože Ravbar) in Slavka Becele sta se odpravljala prek Krke. Slavka se je kar nekam težko poslovila od nas, zlasti še od mladega študenta Jožeta Povšeta, lepega fanta z velikimi, otožnimi očmi. Skupina, ki je ostala tostran Krke, se je napotila proti Faleski-nijevi opekarji. Mladi Jože, ki je od vseh nas ljudi in pota tod najbolje poznal, nas je v mrzli noči pripeljal do opekarne. Oglasili smo se pri domačem hlapcu, ki je bil zaupen človek in ki je preskrbel za naše aktiviste nekaj kil soli. Povabil nas je v svojo skromno izbo. Zagotavljal nam je, da se mirne duše lahko malo pogrejemo in nato rano zjutraj krenemo proti Dolenji Straži in naprej v gozd. Dodal je, da Italijanov iz Straže že ni videl dva meseca. Res smo legli po klopeh, po mizi in stolih, njega pa naprosili, naj nas pokliče ob 5. uri zjutraj. Bili smo močno utrujeni in smo takoj zaspali. Morda smo spali kakšne štiri ure, ko nas je

Narodni heroj Jože Slak-Silvo

hlapец že prišel budit. Tiho smo vstali in zapustili gostoljubno sobo. Zunaj smo se takoj razvrstili v kolono po eden; na čelu kolone je spet stopal Jože, ki nas je hotel pripeljati v Dolenjo Stražo k svojim dobrim znancem na zajtrk. Za njim je šel Silvo, v sredi Mica, za njim pa midva z Rokom.

Nebo je bilo jasno, polno zvezd. Jutranji zrak oster in miren. Pred seboj smo videli lučke, ki so mežikale iz kmečkih hiš v Dolenji Straži. Korakali smo čisto tiho v smeri ceste Novo mesto—Straža. Naenkrat je Mica zadržala svoja dva soseda Roka in Silva ter prisluhnila šumu od vasi: „Fantje, v bližini slišim tiho govorjenje Italijanov. Počakajmo malo, da vidimo, kaj to pomeni!“ Vsi smo prisluhnili. „Ne bodi panikar! Tu jih ni bilo že dva meseca,“ jo je zavrnil Jože in krenil naprej. Spet smo korakali dalje in dospeli že skoraj na cesto Straža—Novo mesto. Naenkrat čisto od blizu poči strel. „Tovariši, naprej po cesti in za vasjo v hrib!“ zakriči Jože. „Nazaj, tovariši, proti opekarni!“ zapvijem jaz. Vsi skupaj smo stekli za njim nekaj korakov po cesti proti Novemu mestu, kar se usuje na nas strahovit ogenj iz pušk, mitraljezov in minometov. Prileteli smo naravnost v sredo močne italijanske zasede.

Prvi je bil zadet Silvo. Bil je ranjen in ni mogel več naprej. Malo za njim se je zrušil Jože Povše, smrtno zadet naravnost v glavo. Italijanski vojaki so iz zasede planili proti nam. Mico so zgrabili blizu Jožeta Slaka, ki se je sam vrgel na bombo, poprej pa še zaklical: „Pozdravite mojo mamo!“ Ni hotel živ pasti sovražniku v roke. Ko so prišli do njega italijanski častniki, so se odkrili v priznanje njegovemu junaštvu.

Midva z Maksom sva tekla nazaj naravnost proti gozdčku za opekarno. Bila sva venomer pod strašnim ognjem. Ves prostor je bil osvetljen s svetlobnimi raketami. Padala in metala sva se na tla. Nad nama so sikali dolgi rafali. Ker so italijanski vojaki pritiskali za nama, sem dvakrat ustrelil nazaj iz svoje male pištole. V temi sem pri padcu izgubil še to edino orožje. Naenkrat sem začul Maksov glas: „Jože, ranjen sem!“ Ozrl sem se nazaj in že videl pri njem dva italijanska vojaka. Streljanje je za hip prenehalo. Z zadnjimi močmi sem se pognal proti gozdu. Divje streljanje se je začelo znova. Še danes ne vem, kje sem vzel moč, da sem to vzdržal, in kako se je moglo zgoditi, da me niso zadeli na čistini nekaj 100 metrov, ko je neprestano bruhal ogenj okoli mene in nad menoj. Na pol mrtev sem se zavlekel v gozdček Brezje, kjer kopljajo glino za opekarno... Videl sem Jožeta Slaka, enega najbolj priljubljenih partizanov na Dolenjskem, skromnega, bojevitega in pozrtvovalnega človeka. Njegova osebnost je bila zgled vsem, ki smo ga bliže poznali. V vrstah najodgovornejših ljudi naše komunistične stranke je prebujal prej nerazgibane, politično zaostale množice dolenjskih kmetov, ki so dali potem iz svoje srede vrsto prekras-

nih borcev in bork za svobodo. Bil je najsvetlejši vzor človeka, ki je zrasel iz ljudstva, zmeraj ljudski je delal za ljudstvo do svojega poslednjega diha. Njegova posebna moč je bila v tem, da je kot kmečki sin dobro poznal korenine političnega klerikalizma v zavesti slovenskega kmeta in se z njim odločno spoprijemal. Kot nekdanji krščanski socialist je s svojim pogumnim nastopom v naši napredni javnosti zadal hud udarec klerikalni reakciji...

Mico Ambrožič in Maks Strmeckega so Italijani odpeljali v Stražo. V pisarni so jima vzeli vse osebne predmete. Maks je bil ranjen v obraz, tako da je težko govoril. Nečloveško so ravnali z njim. Že pri prvem zaslišanju so ga strahovito mučili, tako da je bil ves razbit, z visečo spodnjo ustnico. Dvakrat so ga soočili z Mico. Pri prvem soočenju je ponosno izjavil, da je komunist in partizan in da je to vse, kar ima povedati. Pozneje ga je Mica še enkrat videla. Tedaj ni mogel več govoriti. Ob 9. uri so ga ustrelili pred pokopališčem v Vavti vasi.⁵⁴

Jože Slak-Silvo se je rodil 26. avgusta 1902 na Gorenjem vrhu pri Dobrniču v družini malega kmeta. V Novem mestu je končal nižjo gimnazijo, v Ljubljani pa trgovsko šolo in bil nato revizor pri Zadružni zvezi in OUZD (okrožni urad za zavarovanje delavcev) v Ljubljani. Urejal je list krščansko-sosialistične mladine Mladi plamen in že leta 1932 imel stike s komunisti. In tako je tudi Mladi plamen že decembra 1933 izpričeval revolucionarne poglede na žgoča družbenega vprašanja. Leta 1933 je postal član SKOJ. Ker se je zoper družbene krvicve odkrito bojeval, so ga leta 1934 privič zaprli in obsodili na eno leto robije. Ko je prišel iz zapora, se je popolnoma posvetil političnemu delu: sodeloval je med drugim pri kmečki komisiji CK KSS in pri Ljudski pravici. Seveda za takšne, kakršen je bil on, v stari Jugoslaviji ni bilo službe. Zato sta z bratom Lojzetom (ki je ob koncu vojske padel kot partizan v Borovljah) po načrtu Borisa Kragičherja doma zgradila mlin. Lojze je mlel, Jože pa skrbel za motor. Svoje življenje je zavestno sklenil posvetiti osvoboditvi človeka. Deloval je po dolenskih vaseh od Stične do Kostanjevice. Dne 12. avgusta 1940 so ga spet zaprli in ga spustili iz novomeških zaporov šele po zlomu stare Jugoslavije.

Kot član okrožnega komiteja KPS Novo mesto je za Osvobodilno fronto pridobil ljudi po vseh okrog Dobrniča. Poleg tega je sestavljal in uril bojne skupine, s katerimi je že poleti 1941 napadal italijanske patrulje. Oktobra 1941 je postal komesar novomeške čete na Brezovi rebri. Požimi 1941/42 je uredil in vodil sprejemno partizansko oporišče na Frati. Maja 1942 je postal namestnik bataljonskega komisarja zahodnodolenjskega odreda, junija istega leta pa komesar partizanskih

Narodni heroj Dušan Jereb-Štefan

delavnic na Rogu, kar je bil do roške ofenzive. Po ofenzivi je delal kot aktivist na terenu, dokler ni 26. februarja 1943 padel v italijansko zasedo.

Prvi partizani v vasch okrog Dobrniča so bili sad njegovih prizadevanj. Njegova osebnost je bila vzor vsem, ki so ga poznali. Njegovo potrežljivost v prepričevanju, njegovo skromno vedenje in za-grizena vztrajnost v boju so morale roditi bogato žetev, čeprav je oral ledino v najbolj zaostalih pre-delih Dolenjske. Za vse to je bil pozneje odlikovan z redom narodnega heroja.

Komaj 14 dni pozneje je kruta usoda znova posgla v vrste novomeških aktivistov in terjala novo, dragoceno žrtve. V Velikem Lipovcu pri Ajdovcu je 12. marca 1943 padel Dušan Jereb-Štefan, prav tako pozneje odlikovan z redom narodnega heroja.

Dušan Jereb-Štefan se je rodil 26. januarja 1908 v Ljubljani. Bil je živinozdravnik in že zgodaj komunist. Ob izbruhu španske državljanke vojske je odšel v Francijo, kjer se je pridružil protifašističnim borcem. Zaradi bolezni pa se je moral vrniti. Veliko je hodil po kmetih in revnim brezplačno zdravil živino.

Aprila 1941 je postal sekretar okrožnega komiteja KPS Novo mesto. Vodil je predvsem zbiranje in skrivanje orožja ter poskrbel, da je mesto do-bilo ciklostilno tehniko. Ko je bil okupatorju že preveč sumljiv, se je novembra 1941 umaknil v ilegalno v Ljubljano. Julija 1942 je spet prišel na osvobojeno ozemlje Dolenjske in spet postal sekretar, zdaj sekretar okrožnega odbora OF Novo mesto. Odtlej je znova vodil politično delo na Dolenjskem. Dne 18. decembra 1942 je postal sekretar poverjeništva Osvobodilne fronte za Dolenjsko, ki ga je ustanovil izvršni odbor OF zaradi hitrejšega utrjevanja organizacijske mreže OF; ta namreč še ni v celoti prebolela udarcev italijanske ofenzive. Poleg tega je bilo nujno ustanoviti še Protifašistično žensko zvezo in Zvezo slovenske mladine.

V začetku marca 1943 je šel s skupino aktivistov in aktivistk s Trške gore proti Žužemberku. V vasi Veliki Lipovec so jih 12. marca 1943 iznenada ob-kolili Italijani in belogardisti. Pri priči se je odločil kriti s pištole preboj in umik tovarišem. Z nekaj borci je zadrževal sovražni napad tako dolgo, da se je večina njegovih umaknila. Sam pa je v tem boju padel, žrtvoval je življenje za to, da so ostali živi drugi. Podoba tega ljudstvu predanega in ju-naškega komunista se je za zmeraj vtisnila v spo-min prebivalstva Dolenjske. Pokopan je v skupni partizanski grobnici na Cviblju nad Žužemberkom.

Vodstvo osvobodilnega gibanja, ki je bilo po italijanski ofenzivi v Polhograjskih Dolomitih, se je pripravljalo na vrnitev na Rog. Zato je glavni

Spominska plošča narodnemu heroju Dušanu Jerebu v veterinarski postaji v Novem mestu. Vzidalo jo je društvo veterinarjev

štab 3. marca 1943 izdal ukaz, da je treba očistiti za nadaljnji razvoj osvobodilne vojske tako zelo po-membno Suho krajino.

Suha krajina leži med obema železniškima pro-gama Ljubljana—Novo mesto in Ljubljana—Ko-čevje. V Ljubljanski pokrajini je imela središčno lego in težko dostopno, odlično zaledje Kočevski Rog. Italijani bi bili potrebovali veliko vojske, če bi bili hoteli Rog znova prečistiti. Osvoboditev Suhe krajine bi bila zanje hud udarec. Partizani pa bi bili iz Suhe krajine lahko napadali obe železniški progi, prek nje bi bila potekala zveza z No-tranjsko in kmalu bi bili lahko ogrožali tudi Ljubljano. Tako je bila Suha krajina, čeprav revna in zato nezmožna prehranjevati partizane, važno po-dročje za njihove akcije.

Akcija brigad 18. septembra 1942 je razvoj va-skih straž v Suhi krajini nekoliko zaustavila, ven-dar so v začetku 1943 znova oživljale in njih šte-vilo se je večalo. Bile so na Tisovcu, v Strugah, Kompoljah, Žvirčah, Zagradcu, Hočevju, Ambru-su, na Korinju, in to pod poveljstvom fašistične skupine XXI. Aprile s sedežem v Ribnici.

Ko so brigade prejele ukaz glavnega štaba, naj se vrnejo, so takoj krenile na pot in že 7. mar-

od Sv. Katarine, iz drugih delov pa sestavila skupino, ki naj bi sovražniku udarila v bok. Tudi deli Cankarjeve brigade naj bi bili iz Brezovega dola udarili Italijanom v bok. Toda komaj so se borci Cankarjeve odpravili, že je prišla novica, da se bližajo večje sovražne enote iz Žužemberka, z Lašč in s Smuke. Da bi te enote ustavila, se je Cankarjeva brigada usmerila proti vzhodu. Italijani so prišli do zasede drugega bataljona Tomšičeve brigade. Tretji bataljon pod vodstvom Ivana Kovačiča-Efenke je po skrivnih poteh obšel sovražno kolono in prišel sovražniku za hrbet, prvi bataljon pa je ostal v rezervi. Tako se je začel najslavnnejši del bitke za Suho krajino.

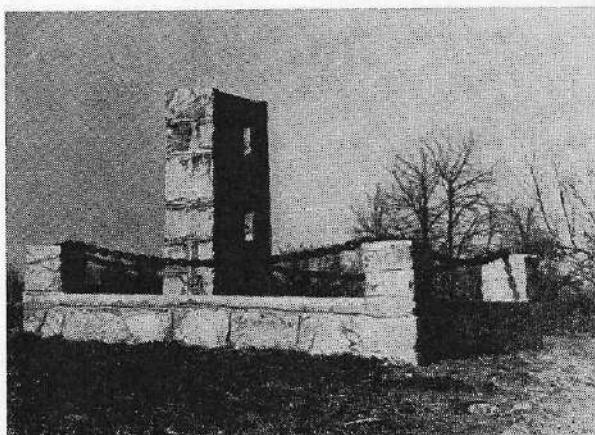
Ko so Italijani naleteli na zasedo drugega bataljona, so se najprej umaknili, se nato preuredili in napadli. Dolgo niso mogli napredovati. Potem pa so ob podpori minometov naskočili obe krili drugega bataljona in okoli 12. ure zasedo nepričakovano prebili. Drugi bataljon se je umaknil k Sv. Katarini, kjer je že bil prvi bataljon. Tretji bataljon pa se je pripravljal, da pade Italijanom v hrbot. V ugodnem trenutku je napadel in pritegnil del italijanskih sil nase. Tedaj je Stane Semič-Daki vzel iz brigadne rezerve prvi bataljon in se pod zaščito Efenkovega bataljona približal z juga Plešivici, kjer so bili Italijani. Tem se je na dvajset korakov približal tudi drugi bataljon, ki je prihajal z vzhoda. Borci so bili v težkem položaju, saj so imeli le še po 2—5 nabojev, mitraljezci pa po 20. Tedaj so bataljoni udarili z vso silo na nož. To je fašiste zmedlo, bili so obkoljeni in le z največjim naporom in s številnimi žrtvami so zbežali proti Zagradcu.

Stane Semič-Daki piše: »Toda bataljona se nista ustavila, temveč so borci, ki že niso imeli več streliv, tekli kar naprej, pobirali fašistične puške, ki so bile polne, in spet tekli naprej... Še ob treh so tornali na položaju, ker niso imeli streliva, no, dobre tri ure nato pa so se že med seboj pogovarjali, kdo ga bo nosil, ker smo ga toliko zaplenili. Plen smo na Plešivici znosili na kup. Nato je prišel tovarič Efenka in pripeljal dve zaplenjeni muli. Vsi smo se smeiali: Dobro je to, nosili bosta muli.«⁵⁵

Medtem so Italijani v Žužemberku, Zagradcu, Strugah in Kompoljah dobili okrepitev. Štab dolenske operativne cone je sprevidel, da bi vztrajanje na dotedanjih položajih ne imelo nobenega pomena. Nadaljnji boji bi bili brigade, ki so se že pet dni in pet noči zapovrstjo bojevale, preveč izčrpalni.

Tako partizani Suhe krajine niso osvobodili. Italijani še niso bili tako šibki, da bi zapustili tako pomembno ozemlje, kakor je bila Suha krajina. Razmerje sil je bilo za partizane še zmeraj neugodno. Pač pa se je začela tedaj demoralizacija njenega belogardističnega prebivalstva.

Brigade so se po ofenzivi v Suhi krajini premaknile na ribniško področje, kjer je 26. marca 1943 prišlo do znamenite bitke pri Beli steni v Jelenovem žlebu; Cankarjeva in Gubčeva brigada sta tu prizadejali hude izgube bataljonu divizije Macevata (106 mrtvih in 102 ranjenih). Italijane je ta poraz tako zmedel, da so pustili vse štiri brigade pri miru, in zato so se zdaj končno lahko odpočile.

Spomenik ob cesti pod vasjo Plešivica z napisom: *V tem kraju je 19. marca 1943 Tomšičeva brigada ob ofenzivi slovenskih brigad v Suhi krajini obkolila fašistični bataljon in ga uničila. Postavila sta ga spominski odbor Tomšičeve brigade in KO ZB NOV Žužemberk*

Boji do zloma Italije

Po bitki v Jelenovem žlebu so brigade odšle vsaka na svoje področje. Začenjala se je vrsta večjih in manjših spopadov. Dne 10. aprila 1943 je imela Cankarjeva brigada cel dan trajajoče boje pri Čatežu, proti večeru pa se je umaknila na Trebelno. Gubčeva brigada je skupno s XIII. hrvaško brigado in primorsko-goranskim odredom v noč od 16. na 17. april 1943 uničila progo Metlika—Črnomelj. Nato so se vse tri enote pomaknile na Gorjance, kjer so potekali boji od 20. do 23. aprila 1943. Italijani so poskušali te partizanske enote obkoliti in so prodirali iz Novega mesta, iz Rožnega dola, Semiča, Metlike in Črnomlja. Hudi boji so se bili pri Suhorju in Jugorju. Dne 23. aprila 1943 zvečer so se Italijani vrnili. Naslednjo noč sta se Gubčeva in XIII. hrvaška brigada s primorsko-goranskim odredom vred premaknili čez Krko na področje Škocjan—Zbure—Šmarjeta in se povezali s Cankarjevo brigado. Na Gorjancih sta ostala vzhodnodolenjski in žumberačko-pokupski odred. Brigade so nato napadale nemške postojanke v Druščah, na Bučki in v Gornjih Radovljah. Dne 1. maja 1943 so navalile na Mirensko dolino. Vdrle so v Mokronog in zasegle, kar so potrebovale, niso pa mogle uničiti sovražne postojanke v Šentrupertu. Tem akcijam je sledilo temeljito podiranje proge Novo mesto—Trebnje.

Glavni štab je sklenil zbrati vse štiri brigade na določenem področju in nato dve poslati v pomoč štajerskim partizanom. Brigade so se v začetku junija strnile okrog Čateža in Sv. Križa pri Litiji. Seveda je to stekanje proti istim krajem opazil tudi sovražnik. Cankarjeva in Šercerjeva brigada sta potem 5. junija 1943 sicer prišli do Jevnice, naslednjega dne pa so bili prehodi čez Savo že zaprti. Zato sta se vrnili prek Janč in 9. junija 1943 dosegli območje Lipoglav—Zgornja Slivnica, naslednji dan pa območje Pijava gorica—Šmarje—Šentjurij (danes Podtabor)—Ponova vas—Grosuplje. Tu so se 11. in 12. junija 1943 bili hudi boji. Brigadi sta se nato nekako razdelili v dve skupini: ena se je odpravila na Golo, a druga v Velike Lipljene in Vodice, kjer so jo napadli belogardisti in sovražna letala. Zato se je en oddelek zatekel mimo Čušperka in Illove gore v Hrastov dol, drugi pa se je znašel v hudih bojih na področju Luče—Illova gora—Potok. Skozi zasede in spopade sta se brigadi končno prebili do Ajdovca in nato zvečer na področje Dolenjskih Toplic. Tomšičeva in Gubčeva

brigada sta se bojevali okrog Čateža, šli nato čez progo proti Dobrniču in se v noči od 10. na 11. junij 1943 z veliko težavo pretolkli do Dolenjskih Toplic.

Dne 13. junija 1943 je prišlo do razgovorov med štabom Tomšičeve in Gubčeve brigade ter italijansko postojanko v Straži, kamor je prišel tudi polveljnik štaba divizije Isonzo polkovnik Rossi, zahtevajoč popolno razorožitev partizanov. Pogajanja so se zato seveda končala brez uspeha. Italijani so spet pritisnili na Rog, kjer so se 25. junija 1943 razvneli ostri boji pri Topli rebri in Rajhenavu. Hkrati so čistili področje med nemško mejo in črto Trebnje—Mirna, nato dobrniško področje in celotno ozemlje do Krke. Do vročih bojev je prišlo tudi severozahodno od tod.

Po vseh teh akcijah so se brigade premaknile v Belo krajino. Cankarjeva in Šercerjeva brigada sta se ustavili na Gorjancih. Cankarjeva je v noči od 7. na 8. julij napadla letališče v Cerkljah in uničila nekaj letal, Šercerjeva brigada pa je obračunala s postojanko Brod pri Kostanjevici. Sredi julija 1943 je bila Gubčeva brigada na Tanči gori, Tomšičeva pa v Bojancih.

Dne 8. julija 1943 so začeli Italijani z večjo akcijo proti Rogu. Ena kolona je prodirala s črte Uršna sela—Srobotnik in je do 10. julija 1943 prodrla do črte Faberjev križ—Pogorelec—Grofja miza—Pungert—Toplice. Tega dne so Italijani v sodelovanju z belogardisti v vasi Veliki Podluben zajeli dva domačina — aktivista OF, ju odpeljali v bližnji gozd, ki ga tamkaj imenujejo Babji hrib, in ju ustrelili.⁵⁶ Dne 16. julija pa je druga kolona s črte Hinje—Smuka čistila teren proti Sv. Petru in Rdečemu kamnu. Pri tem ji je od Podturna proti Grofji mizi in Pečki ter z enim delom proti Sv. Petru pomagala tudi prva kolona. Tako sta obe koloni prehajkali Rog in dolino Krke do Žužemberka.

Dne 13. julija 1943 smo Slovenci ustanovili XIV. in XV. divizijo, a naslednji dan Šlandrovo, Prešernovo in Gradnikovo brigado. Glavni štab je prve štiri brigade združil na področju Občice—Poljane, od koder so potem odšle v predel Ajdovec—Žužemberk, da bi napadle Žužemberk. Italijani so sicer 25. julija 1943 začeli z ofenzivo na Gorjance, a so jo morali zaradi partizanskega napada na Žužemberk ustaviti.

Napad na Žužemberk se je začel v noči od 24. na 25. julij 1943. Gubčeva brigada je napadala utrdbe v kraju samem, Cankarjeva postojanko v župnišču in v Zafari, Tomšičeva je zastražila poti v smeri proti Novemu mestu in Straži, Šerčerjeva pa poti v smeri proti Zagradcu in Selom pri Šumberku ter izzivalno napadla Dobrnič. Brigade so si pomagale tudi s protitankovskimi topovi, ki so nam jih poslali Angleži.

Gubčeva in Cankarjeva brigada sta pregnali sovražnika iz zunanjih utrdb. Gubčeva je zavzela skoraj ves Žužemberk, držala so se le še posamezna italijanska in belogardistična oporišča kakor tudi župnišče in cerkev. Dne 25. julija 1943 je imel hude boje pri Vrhtrebnjem drugi bataljon Šerčerjeve brigade, ki je odbil italijanski izpad iz Trebnjega. V noči od 25. na 26. julij sta brigadi Žužemberk ponovno napadli. Sovražnik je zagrizeno branil postojanko v sodišču. Dne 26. julija so potekali boji za župnišče in cerkev. Ta dan je tudi italijanska kolona iz Trebnjega prebila zasedo pri Vrhtrebnjem in prišla zvečer do Dobrniča. Italijani in belogardisti so se utrdili v župnišču in Zafari. Boji so trajali še vso noč. Dne 27. julija 1943 se je bataljon Šerčerjeve brigade pri Dobrniču srdito tolkel z italijansko kolono, ki je prodrla do tod iz Sel pri Šumberku. Obe koloni sta v hudih bojih prebili zasedo Replje—Kutna in kolona iz Sel pri Šumberku se je 27. julija 1943 ob 14. uri pretolkla do Žužemberka. S tem se je bitka za Žužemberk končala.

Brigade so se nato zadrževale na področju Rožnepelj—Mala vas in se pripravljale za napad na Sela pri Šumberku. Dne 30. julija 1943 so se vneli srditi boji, tolklo je zlasti sovražno topništvo; ena od granat je ubila načelnika glavnega štaba Milovana Šaranovića, namestnika političnega komisarja glavnega štaba Ivana Kavčiča in poveljnika XV. divizije Dragana Jevtića. V noči od 30. na 31. julij 1943 so brigade brezuspešno napadale Sela pri Šumberku. Boji so trajali še 1. avgusta 1943, ponoči pa so brigade odšle v okolico Ajdovca.

Medtem so v Italiji 25. julija 1943 strmoglavili Mussolinija. Toda Italijani so vse zasedeno ozemlje razglasili za vojno področje in general Gastone Gambara je v posebni brzovjavki divizijama Isonzo in Cacciatori delle Alpi sporočil: »Moj odločni namen je pognati partizanske enote, tepene pri Žužemberku in Selih pri Šumberku, do Hrvatske ali na Gorjance, da uničimo njihove ostanke... in dokazati, da se sleherni njihov nastop vselej konča z neuspehom. Akcija, ki jo danes začenjam, naj bo odločna in natančna!«

Da bi pri Ajdovcu obkolili partizane, so zbrali precejšnje sile. Prva sovražna kolona je prodirala v dveh smereh, v smeri Žužemberk—Trebča vas—Hrib in v smeri Korita—Ostri vrh—Ajdovec. Prav tako je v dveh smereh prodirala druga sovražna kolona: v smeri Golobinjek—Brezova reber in v

Spominski kamen v gozdu med Birčno vasjo in Velikim Podljubnom, kjer so Italijani in belogardisti 10. julija 1943 ustreliili dva aktivista OF. Postavil ga je KO ZB NOV Birčna vas

smeri Novo mesto—Straža—Veliki Lipovec. Pri tem so sodelovale tudi posadke iz Mirne peči, Straže in Dobrniča. Vendar je to zadelo v prazno, ker sta se medtem partizanski diviziji že umaknili.

Da bi obvladovala železniško progo Ljubljana—Trst, ki so jo že zasedali Nemci, je na področje Mokrc—Krim odšla XIV. divizija. Proti tej diviziji, v katere sestav sta prišli še Gradnikova in Prešernova brigada, so Italijani začeli hajko že 9. avgusta 1943, zato se je umaknila na področje Padež—Pokojišče nad Borovnico, napadala belogardistične postojanke in v noči od 19. na 20. avgust 1943 poškodovala progo Verd—Borovnica. V isti noči se je lotila belogardistične postojanke v Pijavi gorici. V dneh 19. in 20. avgusta 1943 je prišlo do bojev na področju Ig—Škrilje. Divizija je stalno napadala progo. Da bi odvrnil njen dejavnost od te proge, je Gambara 24. avgusta 1943 zaukažal ofenzivo na Mokrc in Krim. Tomšičeva brigada je napadla plavogardiste na Starem gradu nad Ortnekom, nato pa so brigade skupno obkoliile belogardistično postojanko na Robu.

Italijani so do 1. septembra prodrali do Krvave peči, kjer so se bili hudi boji. Divizija je nato

odšla v Loško dolino. Ker pa so se plavogardisti premaknili s Starega gradu v Grčarice, se je tja odpravila tudi XIV. divizija. V noči od 7. na 8. september 1943 je Šercerjeva brigada obkolila Grčarice, Tomšičeva in Prešernova brigada sta čakali v zasedi proti Ribnici in Kočevju, Gradnikova pa proti Kočevski Reki in Loškemu potoku. Začeli so se boji za Grčarice.

Cankarjeva in Gubčeva brigada sta v noči od 4. na 5. avgust 1943 odšli na področje Trebelno—Sv. Križ pri Litiji. Gubčeva brigada je v noči od 9. na 10. avgust napadla belogradistično postojanko v Beli cerkvi. Na tem področju so divjali hudi boji tja do zloma Italije. Najhuje pa je bilo pri Čatežu. Divizija se je premaknila na področje Trebelno—Rihpovec—Stara gora, od koder je v noči od 24. na 25. avgust 1943 izzišvalno napadla Montronog in uničila progo pri Trebnjem. Italijani so spet začeli s hajko in 26. avgusta 1943 je prišlo do trdih bojev na področju Šentjurij—Karteljevo—Dolenje Kamenje.

V noči od 7. na 8. september 1943 je Gubčeva brigada napadla železniško postajo Mirna peč, Cankarjeva brigada pa Dolenje Kamenje.

Zmagovite ofenzive rdeče armade na vzhodu, izkrcanje zahodnih zaveznikov na Siciliji 10. julija 1943 in njihovo napredovanje v Italiji, porazi in izčrpavanje italijanske vojske v Jugoslaviji, vse to je dalo slutiti, da bo Italija skoraj poražena in da bo s tem hkrati razpadla njena vojska. Da bi pre-

stregla nasprotni udarec nacistične Nemčije, je bilo nujno našo vojsko na to razsulo organizacijsko pripraviti, preprečiti pobeg okupatorske vojske ali njeni povezavo z Nemci, onemogočiti nasilje in si zagotoviti orožje za partizansko vojsko. Nujno je bilo potrebno strniti vse naše brigade. Zato so v sestav XIV. divizije poklicali Prešernovo brigado z Gorenjskega in Gradnikovo brigado s Primorskega, v sestav XV. divizije pa Šlandrovo brigado s Štajerskega. Ze avgusta 1943 so Nemci, predvidevajoč razsulo Italije, zasedali nekatere italijanske postojanke. Bataljon planinskih lovcev, ki se je naselil v ljubljanski domobranci vojašnici, so v začetku septembra 1943 še okrepili z enoto protiletalskega topništva, postavili dve bateriji jugozahodno od Ljubljane, eno jugozahodno od Podbrda in eno v Trbižu.

Po izkrcanju zaveznikov na Siciliji je dal general Guido Cerutti pobudo za razgovore s partizani. Do teh razgovorov je prišlo v Srebrenicah. Udeležili so se jih Bogdan Osolnik in za tolmača Stane Krašovec ter sam general Cerutti. Toda do pomembnejših sklepov ni prišlo, sporazumeli so se le delno o ranjenih in ujetih. Tudi na ponovnem sestanku, ki se ga je poleg omenjenih udeležil še major William Jones, predstavnik angleške vojaške misije, niso nič napredovali. Do naslednjega sestanka pa ni več prišlo, ker se je Italija medtem že vdala. Vdajo Italije so podpisali 3. septembra 1943, razglasili pa jo šele 8. septembra 1943.

Rog — ponovno središče osvobodilnega gibanja

Ko se je politično in vojaško vodstvo osvobodilnega gibanja po italijanski ofenzivi umaknilo z Roga, je prek Podlipoglava odšlo v Polhograjske Dolomite. V Polhograjskih Dolomitih je IO OF 20. januarja 1943 izdal nekaj pomembnih odlokov. Odlok o mobilizaciji, s katerim se je dopuščala in zauzavala neke vrste prisilna mobilizacija za narodnoosvobodilno vojsko, je bil nasprotina utež široke prisilne mobilizacije, ki so jo začeli izvajati belogardistični voditelji. Izšel je tudi odlok o slovenskem zastopstvu v AVNOJ. Zelo važna sta bila odloka o preosnovi mladinske organizacije in o ustanovitvi Slovenske protifašistične ženske zveze. Ker se je mladinska organizacija OF razširila na vso mladino, se je le-ta preimenovala v Zvezo slovenske mladine. IO OF je prav tako izdal več

okrožnic okrožnim odborom OF z navodili, kako naj politično delajo in izpolnjujejo trenutno najbolj žgoče naloge.

Dne 1. marca 1943 je prišlo do znamenite dolomitske izjave, ki je omogočila graditev OF kot izrazito enotne vseljudske organizacije in zagotovila komunistični stranki vodilno vlogo.

Že od srede februarja 1943 so Italijani večkrat prodrli proti Polhograjskim Dolomitom, zato je bilo zadrževanje vodstvenih organov osvobodilnega boja tamkaj vedno bolj nevarno. Ponovno je vznikla misel na Kočevski Rog in že v drugi polovici meseca marca 1943 so se začeli postopoma seliti tjakaj. Vodstvo osvobodilnega gibanja je prav tedaj za konec aprila 1943 pripravljalo tudi zbor aktivistov in aktivistk, ki naj bi bil nekje v

Baza 20. Obnovil jo je Zavod za spomeniško varstvo SRS, vzdržuje pa jo Muzej ljudske revolucije Slovenije. Ob osvoboditvi je štela 26 lesenač, ki so še danes ohranjene. V neposredni bližini je imela 4 bunkerje, od

Baza 20

Kočevskem Rogu. Nalogo zgraditi nova oporišča na Rogu so zaupali Rudolfu Ganzittiju-Gradu, ki je bil pred vojsko predsednik sindikata gradbenih delavcev.

Dr. Marjan Breclj, ki so ga pooblastili, da uredi vse potrebno za zbor aktivistov in aktivistk, je 23. marca 1943 odšel z Osredka v Polhograjskih Dolomitih proti Rogu, skupno z Metodom Mikužem, Borisom Ziherlom, Ladom Kozakom in še z nekaterimi drugimi. Metod Mikuž je ostal pri brigadah, ki so po zmagi v Jelenovem žlebu počivale v Dragi in Podpreski, ostali pa so pot nadaljevali. Z dr. Igorjem Lunačkom, ki je Rog dobro poznal, so našli primeren prostor za novo oporišče vodstva, nedaleč od bolnišnice Jelendol. Ganzittijeva skupina je takoj začela postavljati barake, v Polhograjske Dolomite pa sporočila, da so našli dobro mesto. Dne 7. aprila 1943 so krenili iz Žirovnikove grape še drugi člani vodstva osvobodilnega gibanja in spremstvo ter prispevali na Rog 17. aprila 1943.

Tako je blizu bolnišnice Jelendol in tik nad Červanovo cesto pod koto 717 nastala baza 20. Prvo barako so v globoki kraški vrtači zgradili iz tesanega lesa, ki so ga našli na Rogu, iz desk s

Spreitzerjeve žage v Starih žagah, z okni in vrti opuščenih kočevarskih vasi. Pozneje so to barako dvignili in preuredili ter je rabila za obednico, predavalnico in sejno dvorano. V drugi kraški globeli so zgradili drugo barako, imenovano »stari CK«, barako za agitacijsko-propagandno komisijo in še tri barake, v katerih so delali posamezni člani vodstva OF in CK. Barake so rabile za prebivanje in za delovni prostor. Poimenovali so jih po posameznih forumih in ustanovah, ki so v njih delali, ali tudi po posameznih članih vodstva osvobodilnega boja. Ob robu novega naselja so postavili tudi barako za zaščitno četo. Ker za vse to ni bilo dovolj uporabnega lesa na Regu, so si pravljali deske v Starih žagah in v Soteski, a z ostalim gradivom so se oskrbovali ali v trgovinah v Dolenjskih Toplicah ali so jim ga pošiljali posamezniki ali pa je prihajalo v vagonskih pošiljkah iz Ljubljane. V bližini baze 20 so bili 4 bunkerji, od katerih je ohranjen le še eden.

Po zlomu Italije so šli CK KPS, IO OF in glavni štab v Sotesko, propagandna komisija in uredništva listov pa najprej v Dolenjske Toplice in nato v Podhosto in na Suhor. Ob nemški ofenzivi 1943 se je

vodstvo iz Soteske premaknilo na bazo 20, a po treh dneh v bunker pri tehniki »Urška 14«. Ko se je enotedensko hajkanje Nemcev po Rogu končalo, se je vodstvo osvobodilnega boja umaknilo na Seč nad Črmošnjicami, nato nazaj na bazo 20, kjer je ostalo do 19. XII. 1944, ko sta se CK KPS in IO OF preselila v Dobličko goro v Beli krajini. Leta 1944 je baza 20 močno narasla in je štela 26 barak. Pot do nje je bila zelo zakonspirirana; vanjo je bilo mogoče priti samo po lestvi, ki jo je straža spuščala na pot, držečo mimo baze.

Kakšno uro od baze 20 je bila na Kraguljem vrhu baza 21, sedež glavnega štaba. Imela je več bunkerjev za skladišča raznega materiala. Tu so položili na mrtvaški oder Milovana Šaranovića, Dragana Jevtića in Ivana Kavčiča, ki so padli v Selih pri Šumberku in bili pozneje odlikovani z redom narodnega heroja, jih potem pokopali v dolini blizu baze, po vojski pa prenesli v grobničo narodnih herojev v Ljubljani. V tej bazi je bil tudi vodja angleške vojaške misije pri našem glavnem štabu major William Jones. Tu so ustanovili prvo vojaško šolo za partizanske častnike, katere prvi tečaj je bil avgusta 1943. Po razsulu Italije je bil glavni štab v Soteski, po vdoru Nemcev pa se je umaknil in večkrat menjal svoje položaje od Priboja preko Semiča, Črmošnjic pod Komarno vasjo do Dragatuša in vasi med Semičem in Otovcem, dokler se ni jeseni 1944 nastanil na Lokvah pri Črnomlju v bazi 100.

Baza 15 z barakami nedaleč od Cinka je bila sedež partijske šole. Prvi tečaj je bil tu junija 1943; upravnik šole je bil Ferdo Godina-Marko. Šola je imela svojo zaščitno četo in je tu delovala do pozne jeseni 1944, ko se je preselila v Srednjo vas pri Črmošnjicah.

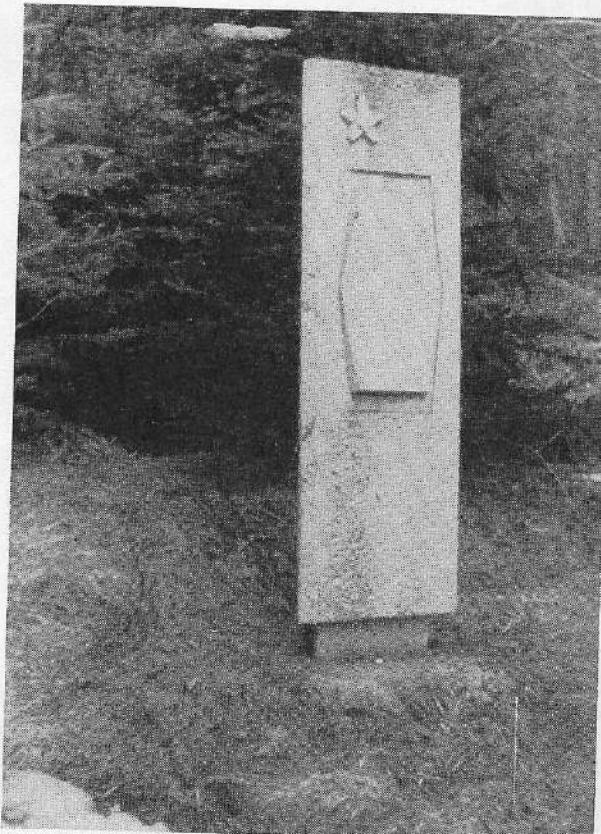
Kmalu potem, ko je prišlo vodstvo na Rog, je bilo 27. aprila 1943 na Pugledu na Kočevskem zborovanje aktivistov in aktivistk, posvečeno utemeljevanju dolomitske izjave, torej utrjevanju enotnosti OF. Na zborovanju se je zbralo 76 aktivistov in aktivistk, s člani IO OF in zastopstvom vojske se ga je udeležilo nad 100 ljudi. Uvodni poročili sta imela Boris Kidrič in Edvard Kardelj. Marjan Breclj je zapisal: »Bili smo sredi bojev in vsak, ki je bil tu, je nosil v sebi skrbi in odgovornost za opravljanje vsakdanjih težkih nalog. Toda vsi skupaj in vsak posebej smo se zavedali, da razpravljamo o stvareh, ki so vprašanja prihodnosti, in da prevzemamo nase za njihovo uresničitev vso odgovornost. Takšna zavest je dajala temu zboru pečat politične zrelosti.«

Na Rogu je IO OF izdal nekaj okrožnic, in to o finančnih vprašanjih, o narodni zaščiti, o razvijanju in utrjevanju odborov OF ter vlogi ljudske oblasti v teh odborih ob najširšem sodelovanju delovnih ljudi, ki jih je bilo zaradi bližajočih se odločilnih trenutkov potrebno čim več vključiti v OF. V ta čas sodi tudi ustanovitev Glavnega ini-

ciativnega odbora Zveze slovenske mladine (ZSM) na Podstenicah.

V skladu z okrožnico IO OF z dne 20. januarja 1943, ki pravi, da se mladinska organizacija preosnuje v Zvezo slovenske mladine in s tem razširi na vso slovensko mladino, je bil takoj po zboru aktivistov in aktivistk na Pugledu 1. maja 1943 na Rogu sestanek s 14 mladinskimi aktivisti in aktivistkami, udeleženci tega zборa. Kmalu nato so na Podstenicah ustanovili Glavni iniciativni odbor ZSM in njegovo tajništvo. Vanj so imenovali 19 tovarišic in tovarišev iz vseh slovenskih pokrajin. Čez mesec dni je bil že prvi sestanek tega odbora, na katerem je o določenih nalogah ZSM govoril Stane Kavčič. Še pred ustanovitvijo glavnega iniciativnega odbora so nastajali iniciativni odbori tudi na terenu. Že 26. marca 1943 je okrožni iniciativni odbor ZSM za Novo mesto poročal, da se je sestavil in da ima že 6 podokrožnih iniciativnih odborov ZSM s 580 člani in članicami.⁵⁷

V prvih dneh maja 1943 so na Rogu ustanovili tudi Glavni iniciativni odbor Slovenske protifašistične ženske zveze (SPŽZ) s sekretarko Maro Rupe in članicami Marjanom Draksier, Zdenko

Spomenik na Podstenicah, kjer je bil ustanovljen Glavni iniciativni odbor ZSM. Postavil ga je GO LMS

Stare žage, kjer so bile partizanske delavnice

Kidrič, Dano Mišigoj, Heleno Puhar in Mico Šlandler. (Ustanovni kongres SPŽZ je bil 16. in 17. oktobra istega leta v Dobrniču.)

V bližini vodstva osvobodilnega gibanja je bilo nujno urediti tudi tehniko. To naloge je prevzela »Urška 14«, ki je s tem prenehala biti tehnika stiškega okrožja in postala glavna tehnika. Do konca leta 1943 je razmnoževala osrednja glasila za velik del Dolenske in Notranjske. Število osebja se je povečalo. Za likovno opremo glasil sta skrbela Ive Šubic in Dore Klemenčič. Tehniko so razširjali in ji dograjevali nove barake in bunkerje. Po zlomu Italije je del tehnike odšel v Kočevje. Ker je bilo Novo mesto 14. septembra 1943 bombardirano, so 15. septembra 1943 odpeljali od tod tiskarske stroje. Mali tiskarski stroj je dobila tehnika »Urška 14«. Nemško hajko je osebjje tehnikе prebilo v bunkerju, nato pa delalo do konca leta 1943. V začetku januarja 1944 se je začela tehnika imenovati »13 A« in je delala tu do konca julija 1944, ko so se tiskarji in tiskarke preselili na Podstenice. V tehniki »13 A« je ostala le ciklostilna tehnika, ki so jo po vodji tehnikе Fran-
cu Golobu-Tineju imenovali Tinejeva tehnika.

Ker so Italijani v poletni ofenzivi 1942 partizanske delavnice na Podstenicah uničili in ker so partizanske enote imele vse več orožja, je bilo nujno urediti nove delavnice. Glavno poveljstvo je 10. januarja 1943 imenovalo Srečka Prežlja za vodjo pirotehnične delavnice. Dolenska operativna cona je poskrbela najprej za popravljanje orožja v Sošicah, nato v Sekuličih. Orodje za popravljanje so dobili iz Novega mesta, stružnico pa iz pleterskega samostana.

Po dogovoru s političnim komisarjem dolenske operativne cone Viktorjem Avbljem so iskali nov kraj za orožarno. Odločili so se za vrtačo ob vznožju Ljubna, 20 minut od Drganjih sel. Tu so zgradili barako in bunker za preizkus orožja ter se aprila 1943 tja vselili.

Zaradi treh italijanskih sunkov na Drganja sela se je orožarna 20. julija 1943 preselila v Divji potok. Naselili so se v mlinu Jožeta Spreitzerja. Razsvetljavo jim je omogočal avtomobilski dinamo, ki ga je poganjalo mlinsko kolo. Tu so že izdelovali naprave za merjenje. Še pred zlomom Italije so se preselili v drug Spreitzerjev mlin.

Med nemško ofenzivo so bili sovražniki že zelo blizu, ko so v delavnica zvedeli za njihov vdor. Pospravili so najnujnejše orodje in stroje, zaminirali delavnice ter porušili most v Novem Taboru. Osebje se je umaknilo v gozd med Blaževcem in Sečem. Ko so Nemci prišli, se je mina razletela, stavba pa se vžgala. Zato so kraj takoj zapustili in še prej postavili napis: *Aufpassen — Minen!* — Pazite, mine! Po ofenzivi so na Novi gori nad Strarmi žagami zgradili podzemne delavnice, vsega kakšnih 10 bunkerjev. Večina poslopij in delavnic je bila zaminiranih. Delavci so namreč nekatera manjša popravila opravljali v hišah. Za pogon jim je rabila električna centrala, ki so jo zgradili na pogorišču stare delavnice. V poletni suši so si pomagali z motorjem na sesalni plin. Število električnih central so glede na naraščajoče potrebe neprestano večali. Tako je bilo spomladi leta 1945 že pet električnih central, imeli pa so 5 stružnic, 3 vrtalne stroje, 3 smirkove bruse in skobelni stroj.⁵⁸

Po nemški ofenzivi so nastajale v Starih žagah, Divjem potoku in na Novi gori delavnice vseh vrst:

mehanična, usnjarska, čevljarska, krojaška, mizarska, radijska delavnica itd. Imele so svoj zaščitni oddelek. Nemci so večkrat skušali priti do Starih žag, zato so bili v delavnica večkrat v strogi pripravljenosti; novembra 1944, ko so v Belo krajino vdrli Nemci in domobranci, pa se je osebje delavnic z zaščitno četo umaknilo v okolico Semča. Zadnjikrat so bili v strogi pripravljenosti od 12. do 26. aprila 1945, ko je sovražnik s tanki prodrl do Starih žag, a se je moral zaradi prihoda V. prekomorske brigade hitro umakniti proti Podturnu. Delavnice so razpustili 27. aprila 1945.

Brigadni zdravnik Tomšičeve brigade dr. Marjan Južnič se je 7. januarja 1943 zavzel za enotno vodstvo zdravstvenih postojank. Na seji zastopnikov CK KPS, glavnega štaba in dolenske operativne cone 27. januarja 1943 v Črmošnjicah so sklenili povečati osrednjo bolnišnico na Rogu na 200 postelj in določili zanjo stalno javko na Podstenicah. Kmalu je za roške bolnišnice prišla v rabo kratica SCVPB (Slovenska centralna vojno-partizanska

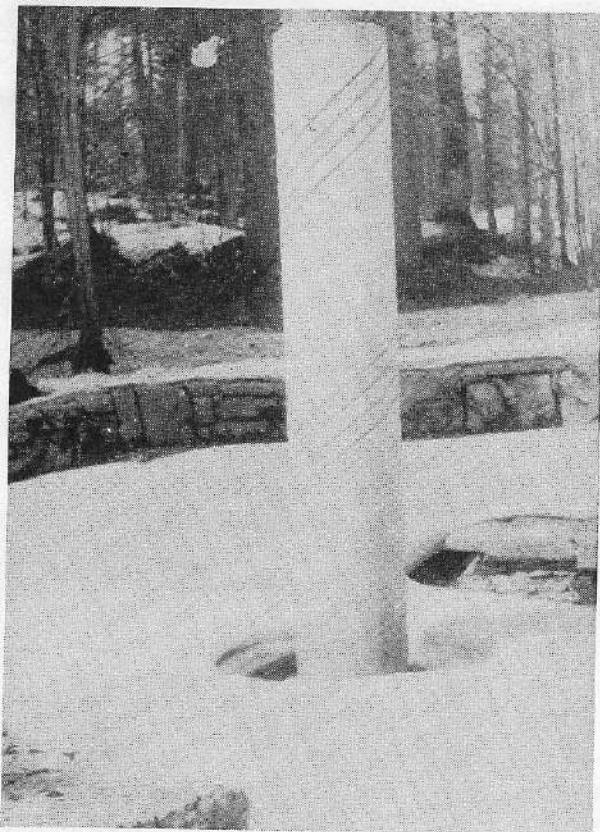

Bolnišnica Jelendol, ki je še ohranjena in jo vzdržuje Muzej ljudske revolucije Slovenije. Bolnišnica ima 9 barak: upravo SCVPB, malo barako za ranjence, operacijsko barako, veliko barako za ranjence, kuhinjo z drvarnicijo, skladišče za hrano, krušno peč, pralnico in dimnico

bolnišnica). Takojo po tem sestanku so začeli graditi na Rogu dve novi postojanki, povečali so Jelenbreg in Jelenžleb, v sestav osrednje bolnišnice pa je 1. marca 1943 prišla tudi Vinica dr. Lojzeta Mihelčiča, ki je bila pravzaprav naslednica zdravstvene postaje št. 3. Iz zasilne postojanke med Štalami in Ribnikom so pozimi 1942/43 zgradili najprej barako s 40 ležišči, pozneje pa so postojanko povečali in postavili še barako za osebje, operacijsko barako, barako za infekcijske bolezni in kuhinjo. Bolnišnica je delala do aprila 1945.

V vasi Smrečnik je februarja 1943 nastala rekonvalescentna bolnišnica, ki so jo imenovali Hrastnik. Zanje so priredili edino nepožgano hišico, ki je ostala po italijanski ofenzivi. Sprejela je lahko 130 ranjenih, do kraja pa je bila zasedena samo takrat, ko so morali bolnišnico v Žumberku zaradi pritiska ustašev umakniti v Kočevski Rog. Deset minut vstran so v gozdu postavili še eno barako.

V dolini pod Daleč hribom so zgradili bolnišnico Jelendol; tja so v roški ofenzivi skrili ranjene.

Spomenik na kraju, kjer je stala partizanska bolnišnica Pugled, z napisom: *Tu je stala partizanska bolnišnica Pugled. 27. oktobra 1943 so jo fašistični krvniki požgali. V njej je zgorelo 28 težko ranjenih partizanov. Tu so pokopani... (Sledi imena.) Postavil ga je GO ZB NOV Slovenije*

Najprej so popravili oba podstreška, nato pa postavili vrsto barak. Tu je bila do oktobra 1943 tudi uprava SCVPB. Bolnišnica je bila dobro skrita in je sovražnik ni nikdar odkril. Delala je vse do osvoboditve. Ohranila se je do danes in ima tele barake: upravo SCVPB, malo in veliko barako za ranjene, operacijsko barako, kuhinjo z drvarnico, skladišče za hrano, krušno peč, pralnico in dimnico.

Dne 18. marca 1943 so ustanovili bolnišnico Pu-gled nad Žago Rog. Imela je barako za ranjene, barako za osebje in barako za kuhinjo ter skladišče, en bunker, kamor bi se zatekli, če bi prišlo do napada, in dva bunkerja za skladišče. Dne 27. oktobra 1943 so bolnišnico napadli Nemci in pobili 21 ranjenih, 10 pa so jih pogrešili. Rešilo se je 17 ranjenih in osebje.

Kakšnih 10 minut nad Podstenicami so postavili bolnišnico Spodnje Lašče. Graditi so jo začeli 5. februarja 1943 in se vanjo vselili 17. marca 1943. Semkaj so preselili ranjene iz Jelenžleba, a 18. marca 1943 že sprejeli 20 ranjenih iz bojev v Suhi krajini. Maja 1943 so s podstreški povečali njeno zmogljivost na 50 ležišč in naredili podstrešek tudi za osebje. Dne 28. oktobra 1943 so Nemci bolnišnico odkrili in jo začiali, ranjeni pa so se pravočasno umaknili. Po tem postojanke niso več obnovili.

V začetku junija 1943 so eno uro vstran začeli graditi novo postojanko za hudo ranjene in jo imenovali Zgornje Lašče. Že 22. oktobra 1943, za nemške ofenzive, so morali sprejeti 38 ranjenih in bolnih ter osebje iz Črmošnjic. Dne 25. oktobra 1943 so Nemci bombardirali Podstenice in jih 26. oktobra 1943 že obstreljevali s topovi. Ko so popoldne v bolnišnici Spodnje Lašče zvedeli, da so Nemci na Podstenicah, so ranjene odnesli v Zgornje Lašče, ki so jih nato povečali in jim dogradili operacijski oddelek. Bolnišnico so izpraznili marca 1945. V njenih prostorih je bil ob nemško-domobranci ofenzivi na Rog aprila 1945 nekaj časa štab XV. divizije.

Spomladji 1943 so začeli večati bolnišnico Jelenbreg. Tu se je avgusta 1943 rodil tudi prvi otrok, drugi pa tik pred nemško ofenzivo. Zunaj barake so postavili mizo s klopmi, a malo vstran še bunker za 17 oseb. Dne 27. oktobra 1943 so na postojanko padli trije rafali iz brzostrelke in kmalu nato še trije. Zato so se odločili, da bodo bolnišnico izpraznili; ranjeni in osebje so se razdelili na več skupin in se skrivali po Rogu. Dne 2. novembra 1943 so se začeli vračati. Nemci postojanke niso odkrili in ni imela nobenih izgub.

Julija 1943 so Italijani požgali bolnišnico Hrastnik. Ranjene je osebje pravočasno premestilo v barake v gozdu. Avgusta 1943 so se lotili gradnje novih barak v smeri proti Ribniku. Postojanka se je začela imenovati Zgornji Hrastnik; rekonvalescentni oddelek so imeli v vasi Štale in se

Vse roške bolnišnice so imele skupen gospodarski urad in skupno upravo. Ekonomat so ustavili januarja 1943; najprej je bil v Poljanah, nato v Starih žagah. Tu so uredili pralnico perila in obvezil, majhno izdelovalnico salam in pekarno, žito pa so mleli v mlinu v Divjem potoku. Poleti 1943 je ekonomat SCVPB poskrbel za prevoz treh vagonov zdravstvenih potrebščin iz Ljubljane v Stražo, od tod pa so jih s čolni, v naglici narejenimi, prepe-

ljali čez Krko in nato z vprežnimi vozmi v Kočevski Rog. Ekonomat se je močno razvil posebno po zlomu Italije. Postavil je nove delavnice, kakor na primer čevljarsko in krojaško. Nemci so v jesenski ofenzivi 1943 uničili nekaj skladišč materiala in dva tovorna avtomobila. Intendanca se je tedaj umaknila v Seč, februarja 1944 pa se vrnila v Stare žage, a uprava SCVPB se je iz Jelendola preselila v Komarno vas.

Vse roské bolnišnice so imele skupen gospodar-
ski urad in skupno upravo. Ekonomat so ustano-
vili januarja 1943; najprej je bil v Poljanah, nato
v Starih Zagah. Tu so uvedli pravničko perrila in ob-
vezil, majhno izdelovalnico salam in pekarino, zato
pa so mleč v milinu v Divjem potoku. Potekti 1943 je
ekonomat SCVPB poskrbel za prevoz treh vagonoval
zdravstvenih potrebskin iz Ljubljane v Stražo, od
Zage, a uprava SCVPB se je iz Jelenjola preselila
v Komarje vas.

Jaki čez Krko in nato z vprednjim vozni v Ročev-
ski Rog. Ekonomat se je mokno razvil posebno po
zlonu Italije. Postavl je nove delavnice, karkor na
primer čevljarsko in krojarsko. Nenči so v jesenski
oleznici 1943 ustanili nekaj skladisc materiala in
dva tovorna avtomobile. Intendanca se je tedaj
umaknila v Šec, februarja 1944 pa se vrnila v stare
zage, a uprava SCVPB se je iz Jelenjola preselila

Zlom Italije in posledice tega zloma

Ob zlому Italije so bile na Dolenjskem in v Beli krajini tele partizanske enote: tretji bataljon Tomšičeve brigade in vzhodnodolenjski odred v Beli krajini, prvi bataljon Gradnikove brigade v Podturnu, tretji bataljon v Poljanah (oba bataljona sta prinesla ranjene v roške bolnišnice), XV. divizija ob progri Novo mesto—Grosuplje, štab divizije na Vrhu pri Trebelnem, zahodnodolenjski odred na področju Kočevje—Žužemberk in Levstikov bataljon (ustanovljen 13. junija 1943 na Malem Zariglju nad Poljanami) okrog Dolenjskih Toplic. Ko je štab XV. divizije zvedel, da je Italija položila orožje, je ob enih ponoči odšel Edo Mihevc s skupino borcev Šlandrove brigade (ta je na ukaz glavnega štaba med 20. in 25. avgustom 1943 prišla s Štajerskega v sestav XV. divizije) v Novo mesto na štab divizije Isonzo in potem po dveh borcih sporočil štabu, naj se partizani do večera pomaknejo do novomeškega bloka. V Straži sta se 9. septembra 1943 pogajala z Italijani intendant glavnega štaba Jože Draksler-Povh in Martin Šlibar. Med razgovori so borci in borke Levstikovega bataljona in prvega bataljona Gradnikove brigade Italijane razoroževali. Nato se je prvi bataljon Gradnikove brigade zvečer odpeljal z vlakom v Novo mesto. Dne 9. septembra 1943 zvečer je prišel tjakaj tudi okrožni odbor OF Novo mesto, ki je popoldne istega dne prevzel oblast v Straži.

V Novem mestu se je medtem že zbrala italijanska vojska iz bližnjih postojank in tudi belogardisti iz Šentjerneja, Stopič, Škocjana, Bele cerkve, iz Mirne peči, z Otočca in Rateža so prišli v Novo mesto in si izvolili za poveljnika Vuka Rupnika, sina generala Leona Rupnika. Pogajanja z generalom Cerutijem, ki so se jih udeležili Boris Kidrič, Jaka Avšič in major William Jones, niso v celoti uspela, ker so Italijani izročili le orožje, ki je bilo uskladiščeno. Štab XV. divizije je tedaj ukazal Šlandrovi brigadi, naj krene v Novo mesto; brigada je tja prispevala 10. septembra 1943 dopoldne. Popoldne je bilo na Glavnem trgu veliko zborovanje, na katerem so govorili Boris Kidrič, Metod Mikuž, Edvard Kocbek in drugi. Imenovana je bila prva komanda mesta s poveljnikom Vladimirom Kneževičem in komisarjem Ivanom Puntarjem. Mobiliziranih je bilo 150 članov narodne zaštite, ki so, razdeljeni v pet čet, takoj zasedli mestne bloke. Tudi železniška zaščita je zasedla dva bloka in pomagala odvajati material v Stražo.

Italijani so se z belogardisti vred pomikali proti Straži. Tu je znova prišlo do pogajanj in 11. septembra 1943 je general Cerutti ob pol 12. uri podpisal ukaz poveljnikom polkov, da morajo vsi vojaki s častniki vred položiti orožje. Belogardisti pa so od tod krenili po gozdovih pod Gorjance in nato v Zameško k Nemcem ter od tam v Kostanjevico in postali eno izmed jeder slovenskega domobranstva.

Poleg divizije Isonzo je naša vojska na Dolenjskem razorožila še dele divizij Lombardia, Macevara in Eugenio Savoia, ki so se umikale s Hrvatskega, ter divizije Cacciatori delle Alpi. V Beli krajini je razoroževal vzhodnodolenjski odred, v Mirenski dolini Gubčeva brigada, ob progri Novo mesto—Grosuplje pa Cankarjeva brigada. Borci in borke tretjega bataljona vzhodnodolenjskega odreda so zasedli Kostanjevico, vendar so se morali umakniti, ker so čez most vdrli Nemci. Po tridnevni bitki so enote XIV. divizije premagale četnike v Grčaricah. (Tu je padel tudi poveljnik legije smrti Milan Kranjc.) Belogardisti iz Žužemberka in drugih postojank v Suhim krajini in Ribniško-kočevski dolini so se zatekli na Turjak, ki sta ga XIV. in XV. divizija obkolili že 13. septembra 1943, Prešernova brigada pa ga je 19. septembra ob sodelovanju topništva zavzela.

Že 11. septembra 1943 je IO OF, ki se je preselil v Sotesko, izdal odlok o splošni mobilizaciji od 17. do 45. leta, odlok o razpisu volitev za zbor slovenskih odposlancev in odposlank ter razglas o prevzemu oblasti. Na osvobojenem ozemlju je oblast prešla v roke odborov OF, IO OF pa je ustavil upravno komisijo in z okrožnico z dne 12. septembra 1943 sporočil, da kot oblastni organi poslujejo odbori OF, dokler ne bodo izvoljeni narodnoosvobodilni odbori.

Zaradi velike količine orožja in zaradi mobilizacije so naglo nastajale nove partizanske enote in tudi novi rodovi vojske. Levstikova brigada, ustanovljena 11. septembra 1943 v Dolenjskih Toplicah, je takoj krenila proti Žužemberku v boj zoper belogardiste. Okrožni komite v Novem mestu je že 12. septembra 1943 sporočil, da so samo v Novem mestu mobilizirali okrog 600 moških in da mobilizacija tudi drugod v redu poteka. Dne 14. septembra 1943 so na Polomu iz zahodnodolenjskega odreda ustanovili IX. brigado, 11. septembra 1943 na Golem X. — ljubljansko brigado, kamor so se veči-

Plošča na zdraviliškem domu v Dolenjskih Toplicah. Vzidal jo je odbor Levstikove brigade v spomin na 11. september 1943, ko je bila pred tem domom ustanovljena Levstikova brigada

noma vključili novi borci in borke iz Ljubljane. Dne 25. septembra 1943 je v Novem mestu nastala železničarska — XIV. brigada, XII. brigada je 24. septembra 1943 nastala iz dela Šlandrove brigade v Mokronugu, iz vzhodnodolenjskega odreda pa 28. septembra 1943 belokranjska — XV. brigada. Štab XV. divizije je že 13. septembra 1943 ustanovil v Žabji vasi pri Novem mestu I. topniški divizion. Pozneje so ustanovili še drugi topniški divizion, oba pa je vodil štab artilerije, ki se je iz Novega mesta preselil v Trebnje. Z odredbo glavnega štaba z dne 14. septembra 1943 je bila ustanovljena XVIII. divizija; v njen sestav so prišle VIII. — Levstikova brigada, IX. in X. — ljubljanska brigada. A z odlokom vrhovnega poveljnika Tita so 3. oktobra 1943 sestavili VII. korpus, v katerega sestavu so bile XIV., XV. in XVIII. divizija.

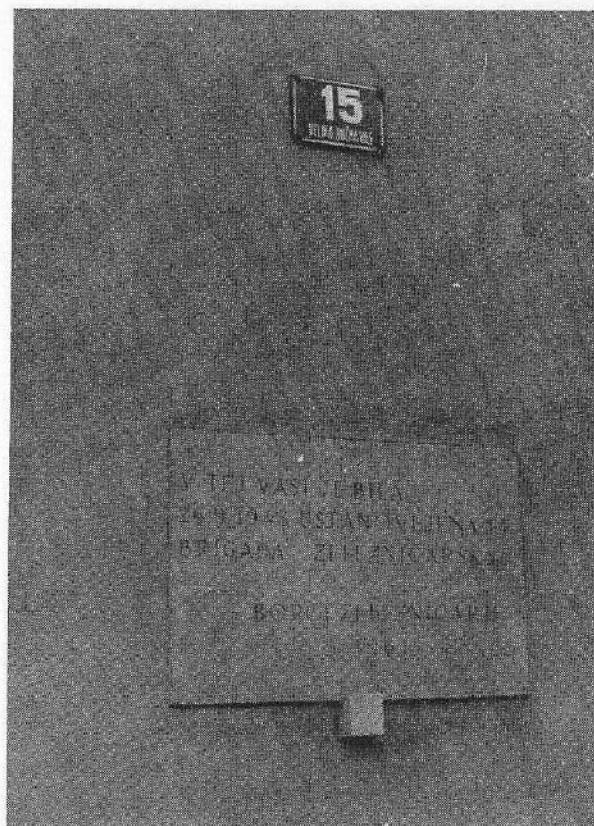
Dne 13. septembra 1943 je glavni štab za opravljanje nalog, ki niso bile niti operativnega niti civilnopravnega značaja, izdal odredbo o ustanovitvi zalednih vojaških oblasti — komand vojnih področij, komand mest in partizanskih straž. Izoblikovalo se je 6 vojnih področij: belokranjsko, novomeško, kočevsko, ribniško-velikolaško, grosupeljsko-stičko in cerkniško. Dne 14. septembra 1943 so bile imenovane komande vojnih področij, 7. oktobra 1943 pa so bila vojna področja preurejena v tri: novomeško, belokranjsko in cerkniško. Novomeško vojno področje je imelo pet komand mest: Novo mesto, Trebnje, Stična, Grosuplje in Žužemberk.

Ko je glavni štab zvedel, da se je belogardistična skupina ustavila ob meji, je štabu XV. divizije naročil, naj jo napade. Nalogo so zaupali Šlandrovi brigadi. Dne 12. septembra 1943 je prišlo pri Mršeči vasi do hudih bojev, v katerih so sodelovala tri nemška letala in dve vojaški enoti. Brigada je imela velike izgube. Zato jo je zamenjala v bojih že

prekaljena Gubčeva brigada; ta je ostala na tem področju do 29. septembra 1943 in predvsem podirala ceste ter razporedila topove na gospoduječe položaje. Belogardisti pa so iz Zameškega odšli v Kostanjevico.

V drugi polovici septembra 1943 so vse tri slovenske divizije varovale osvobojeno ozemlje od Bele krajine po grebenu Gorjancev, južno od nemško-italijanske razmejitvene črte in južno od železnice Ljubljana—Trst: na zahodu je bila XIV., v sredini XVIII., na vzhodu pa XV. divizija. Septembra 1943 so se brigade v glavnem utrijevale, vojaško izpopolnjevale in rušile prometne zveze — ceste, železnice, brzojav, telefon. Tudi sovražniku ni bilo do večjih akcij, pač pa je bombardiral posamezne kraje. Tako je 14. septembra 1943 bombardiral Novo mesto, ki je pretrpelo veliko škode tako v človeških žrtvah kakor tudi na zgradbah. Zato so takoj po bombardiranju premestili vojaško bolnišnico v Dolenjske Toplice in odpeljali tiskarske stroje. Tudi Šentjernej je imel zaradi bombardiranja veliko škode.

Zadnje dni septembra in prve dni oktobra 1943 so se ob italijansko-nemški razmejitveni črti stalno spopadale divizije, Gubčeva in belokranjska bri-

Plošča na hiši v Veliki Bučni vasi, kjer je bila 25. septembra 1943 ustanovljena železničarska brigada. Vzidal jo je kolektiv železniške postaje Novo mesto

gada pa sta se bili na Hrvaškem, kjer sta skušali skupno s tamkajšnjimi partizanskimi enotami očistiti Žumberak in uničiti sovražne postojanke okrog Karlovca. Dne 23. septembra 1943 so zavzeli ustaško postojanko Stojdrago. Gubčeva brigada se je 8. oktobra 1943 vrnila, belokranjska pa je še ostala na Hrvaškem.

Varovanje osvobojenega ozemlja na Notranjskem in Dolenjskem ob koncu septembra in v začetku oktobra 1943 je bilo uspešno, saj se sovražniku ni nikjer posrečilo, da bi globlje prodrl na osvobojeno ozemlje.

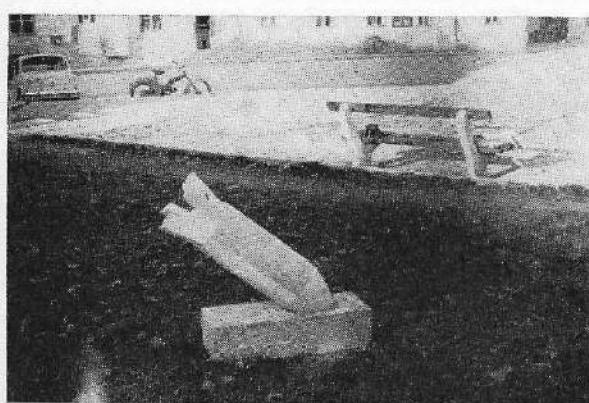
Medtem so potekale volitve za zbor odposlancev in odposlank v Kočevju. IO OF je določil, da se na vsakih 500 prebivalcev voli en odposlanec ali ena odposlanka, v vsakem bataljonu pa po dva. Volilna območja so bila območja terenskih odborov OF, podjetja, ustanove in bataljoni. Kljub številnim nalogam, ki so jih odbori OF imeli, so bile volitve tedaj njihova najpomembnejša politična naloga. V novo-mesku okrožju so izvolili odposlance in odposlanke po vsem terenu. V Podgradu so bile volitve za dva terenska odbora OF, to je za krajevni odbor OF Podgrad (vasi Podgrad, Vinja vas, Konec) in za krajevni odbor OF Pristava (vasi Pristava, Mihovec, Koroška vas in Jurna vas). Šola, kjer je bilo volišče, je bila lepo okrašena. Volitev se je udeležilo preko 90 odstotkov upravičenih. Posebno polnoštevilno so se jih udeležile ženske, saj so prvič v zgodovini volile svoje zastopnike v najvišji slovenski predstavniški organ. Za terenski odbor OF Podgrad so soglasno izvolili Jožeta Klobčarja, za terenski odbor OF Pristava pa Jožeta Jeriča s Pristave.⁵⁹

V Novem mestu so bili prebivalci zaradi nemškega bombardiranja zelo preplašeni in se jih je veliko izselilo v sosednje vasi. Zato je mestni odbor OF sklenil, da bo predvolilno zborovanje 22. sep-

Plošča na osnovni šoli Podgrad, kjer so bile 20. septembra 1943 volitve odposlancev in odposlank za kočevski zbor. Vzidal jo je KO ZB NOV Podgrad

tembra 1943 zvečer v drevoredu na Grmu. Udeležilo se ga je okrog 120 volilnih upravičencev in upravičenk. Po govoru sekretarja upravne komisije Bogdana Osolnika so izvolili 6 odposlancev in odposlank, 4 odposlance so izvolile enote železniške in mestne zaštite. V vsem okrožju je bilo izvoljenih 176 odposlancev in odposlank. Ker pa je bilo to število preveliko, je IO OF sklenil, da se iz novo-meskega okrožja udeleži zборa 165 odposlancev in odposlank. Okrožni odbor OF Novo mesto je, v skladu s prejetimi navodili, sklical zborovanje izvoljenih odposlancev in odposlank v gozdu nad Muhaberjem (prišlo jih je 159), na katerem so jih izvolili 165. Zbor odposlancev slovenskega naroda je bil od 1. do 3. oktobra 1943 v Kočevju, v dvorani nekdanjega Sokolskega doma. V delovnem predsedstvu je bil tudi Franc Becele iz Zagrada. Vladimir Dedijer piše v svojem dnevniku: »To noč je spregovorilo slovensko ljudstvo. Spregovorilo je v osebi Franca Beceleta in stare kmetice Marije Ivančič. Vstal je Franc Becele, najstarejši slovenski ljudski odposlanec, vstal je suh starec visoke postave, koščenega obraza, povsem podoben Cankarjevemu Jerneju, kakor sem si ga zamišljal od rane mladosti, ko sem prvikrat bral to povest. Starec je

Spomenik na trgu v Šentjerneju z napisom: *Nemški bombnik je 13. septembra 1943 porušil Volovčevu hišo, ki je pokopala pod seboj iz družine Jankovič Jerneja, Nežo, Jožeta in Toneta, iz družine Janževič Karla in Marija in Godina Janeza, Kovačič Lada, Rajner Marjana.* Postavil ga je KO ZB NOV Šentjernej

govoril po ljudsko, modro, in vsem nam se je zdelo, da je prišel končno Jernej do svoje pravice, da je prišel čas, ko se je slovenski narod osvobodil sam, z lastno močjo, da je prišel čas, ko si narod kuje svojo usodo. „Star sem, živel ne bom več dolgo, hrbet mi je upognilo petinpetdeset let dela na polju; toda, glej, prišel je čas, ko se ne vpraša, ali si star ali si mlad, marveč, ali ljubiš našo slovensko grudo, ali hočeš, da bomo svobodni ali ne, ali hočeš končno biti gospodar na svoji zemlji... In zato ne sme biti nobenega Slovenca, nobene Slovenke, ki

Plošča na osnovni šoli Dvor, kjer je bila 8. oktobra 1943 — torej po kočevskem zboru — partijska konferenca. Konference se je udeležilo zastopstvo vseh slovenskih pokrajin, in je imela zato vseslovenski značaj. Napis na plošči tedaj ne ustreza resničnim dogodkom. Vzidal jo je KO ZB NOV Dvor

ne bi podpirala naših partizanov, ker so prišli veliki dnevi. Od očeta in od matere na sina in hčer, iz rodu v rod bo živel spomin na sedanje dobo, bodoči rodovi nam bodo zavidali, da je usoda izbrala prav nas, da zdržimo tako hude preizkušnje, da se rešimo Nemcev in Italijanov, da zgradimo našo slovensko domovino, v kateri bo vladala pravica, v kateri se bo kmet veselil svojega klasja, delavec pa dela svojih rok.“ Stari Franc je nadaljeval s poudarkom, da ne smemo kloniti, da moramo vse zdržati. „Star sem, za domovino sem dal že dva otroka, lani so mi belogardisti požgali hišo, ubiti so hoteli tudi mene in šest tednov sem se moral skrivati s svojo staro v vodnjaku, samo ponoči sem prihajal iz njega, toda vse to smo zdržali, ker nismo sami, ker trpi tako vse ljudstvo.“⁶⁰ Franc Becele je bil izvoljen tudi v zastopstvo AVNOJ.

Že 25. septembra 1943 je CK KPS sporočil vsem okrožnim komitejem in brigadnim birojem KPS, da bo po zboru slovenskih odposlancev konferenca, ki naj se je udeleže sekretarji okrožnih in rajonskih komitejev KPS ter sekretarji v brigadah in bataljonih. Posvetovanje je imelo vseslovenski značaj, ker so se ga udeležili zastopniki in zastopnice iz vseh slovenskih pokrajin. Bilo je 8. oktobra 1943 v osnovni šoli Dvor. Na posvetovanju so govorili Edvard Kardelj o političnem in vojaškem položaju v svetu, v Jugoslaviji in v Sloveniji, Boris Kidrič o nalogah komunistov v zvezi s sklepi zpora slovenskih odposlancev v Kočevju in Ivan Maček o organizacijskih vprašanjih. Potem so se udeleženci in udeleženke vrnili na teren in v vojaške enote, da se takoj lotijo nalog, ki so jih dobili na posvetovanju.

Nemška ofenziva

Dne 20. septembra 1943 je koroški gauleiter dr. Friedrich Rainer izdal v Celovcu odredbo o izvajanju javne uprave v Ljubljanski pokrajini. V njej je določil, da bo Ljubljanski pokrajini načeloval šef pokrajinske uprave, generala Leona Rupnika, dotedanjega ljubljanskega župana, pa je imenoval za šefa civilne uprave. Rupnikov svetovalec je postal Erwin Rösener. Nemci so na našem ozemlju ustanovili operacijsko cono Jadransko primorje, ki so ji poleg Ljubljanske pokrajine pripadale še Furlanija, Gorica, Trst, Reka, Istra in Kvarner. Vrhovni komisar jadranske operacijske cone je bil dr. Friedrich Rainer. Leon Rupnik je 24. septembra 1943 izdal razglas, da je ustanovljena slovenska domobranska legija in da naj se vanjo prostovoljno priglasijo vsi Slovenci od 18. do 35. leta. Naslednji dan je priobčil odlok, v katerem je sporočil, da prevzema poveljstvo nad slovenskim domobranstvom. Nemški okupator je slovensko domobranstvo z vsem oskrboval in mu dajal plačo, poviševal in odlikoval domobranske častnike, le-ti pa so 20. aprila 1944 in 30. januarja 1945 prisegli zvestobo nemškemu rajhu in Hitlerju.

Nemci so najprej začeli z ofenzivo na Primorskem, in to 25. septembra 1943 na Krasu, v Vipavski dolini, na Trnovski in Banjški planoti. Ofenziva naj bi se razvijala v štirih delih, ki naj bi trajali po 4—7 dni, in to prvi v Slovenskem Primorju, drugi v Istri, tretji v Gorskom Kotaru in četrti v Ljubljanski pokrajini. Prvi del je bil končan 30. septembra 1943. Nemška vojska je sicer zasedla večje kraje na osvobojenem ozemlju, ni pa mogla uničiti nobene partizanske enote. Drugi del sovražne ofenzive od 2. do 10. oktobra 1943 je zajel Istro. Sovražniku je uspelo v nekaj dneh razbiti komaj ustanovljene istrske enote. Uničil je nad 2000 borcev. Ofenziva je torej Istro najbolj prizadela.

Tretji del ofenzive je zajel Gorski Kotar in Hrvatsko Primorje. Začel se je 7. oktobra 1943 zjutraj. Med potekom bojev v tem predelu so se nemške enote vedno bolj približevale Kolpi in 18. in 19. oktobra zasedle Brod na Kolpi. Boji pri Brodu na Kolpi so bili uvod v nemške ofenzivne operacije v Ljubljanski pokrajini, v četrti del velike nemške ofenzive.

Že 12. oktobra 1943 so Nemci preuredili svoj SS oklepni korpus za ofenzivo proti Ljubljanski po-

krajini in postavili komando korpusa v Ljubljani. Deli 162. turkestanske divizije so že pričeli prihajati na območje Krškega in 12. oktobra 1943 že tudi sodelovali pri odbijanju XV. divizije pri Zidanem mostu.

Na dolensko-notranjsko osvobojeno ozemlje so Nemci vdrli z vseh strani: pri Brodu na Kolpi, pri Metliki in Gribljah ter po dolini Krke. Ker je sovražnik zbiral močne sile za ofenzivo iz smeri Karlovac, Ogulin in Delnice, je štab VII. korpusa 13. oktobra 1943 naročil štabu XV. divizije, naj zavaruje smer proti Karlovcu, štabu XIV. divizije, naj zavaruje področje okrog Prezida, in štabu XVIII. divizije, naj zavaruje smer proti Delnicam. Drugi in peti bataljon XII. brigade sta zaprla smer Karlovac—Metlika. Štab XVIII. divizije je proti Brodu na Kolpi poslal IX. brigado, ki je 16. oktobra 1943 prišla do Novih sel nad Kolpo. Štab XIV. divizije je poslal na območje Prezid—Čabar Šerčevevo brigado, Tomšičeve brigado pa na Mašun. Dne 18. oktobra 1943 je sovražnik zgodaj zjutraj pod zaščito megle zasedel Brod na Kolpi. V noči na 19. oktober 1943 je popravil most na Kolpi in prišel z motoriziranimi vozili na drugo stran reke. Ko je nemška vojska prodirala proti Vasi in Fari, so se vneli hudi boji.

Nemške operacije v Ljubljanski pokrajini so imele namen uničiti osvobojeno ozemlje in odriniti narodnoosvobodilno vojsko od pomembnejših prometnih zvez, predvsem od železnic. Slovensko domobranstvo je dodelilo Nemcem nekaj vodnikov, ki so sodelovali z nemškimi enotami.

Za izhodišče svojih akcij v dolini Krke je sovražnik izbral Kostanjevico. V začetku ofenzive je na trgu v Kostanjevici zgodaj zjutraj partizanska granata ubila štiri nemške častnike. Zato so Nemci in domobranci še isti dan pobrali okrog 70 domaćinov in domaćink in jih 25 ustrelili pri Malencah. Na položajih okrog Kostanjevice sta bila Gubčeva brigada in I. artilerijski divizion XV. divizije. Sovražnik, ki je prodiral proti Šentjerneju, je brigado presekal na dvoje. Od drugih enot brigade sta bili odrezani dve četi pri Prekopi in Ostrogu in sta imeli velike izgube. Štab brigade je bataljonom ukazal, naj se umikajo v Gorjance. Umičali so se preko Bana in Javorovice.

Tako je sovražnik imel prosti pot v Novo mesto in je na njej sejal strah in grozo, ogenj in smrt. V Šentjernej so prvi tanki prodrli 21. oktobra

1943 ob 9. uri dopoldne in slepo streljali na vse strani. Granate so začgale nekaj poslopij, streli iz prodirajočih oklopnikov pa pobili nekaj domačega prebivalstva. Prvi Nemci — pač redna nemška vojska — ki so prodri v vas, so tamkajšnjemu pekovskemu mojstru naročili, naj moški zbeže in se poskrijejo, zakaj tisti, ki bodo prišli za njimi, bodo ubijali. Toda elektrikar Ciril Gantar je ljudi prepričeval, naj ostanejo doma, češ da se tisti, ki jih Nemci ne bodo dobili doma, tudi pozneje ne bodo mogli vrniti. Za tanki so pridrli esesovci in s križišča cest Novo mesto—Kostanjevica in Škocjan—Gorjanci krenili proti gornjemu koncu vasi v treh smereh: prvi oddelek je odhitel po cesti, drugi desno od ceste ob potoku, tretji levo od ceste po dvoriščih. Oni za potokom so domačine pobijali kar sproti, kakor so jim padali v roke, med njimi štiri bolnike. Te so dvignili iz postelj in jih ustrelili

Spomenik na koncu vasi Šentjernej z napisom: Ob vdoru nemških osvajalcev 21. oktobra 1943 je bilo zverinsko pobitih 27 Šentjernežanov, od teh 17 na tej njivi. Kdorkoli mimo greš, spomni se na vojno in delaj za mir. Postavil ga je KO ZB NOV Šentjernej

na domaćem pragu oziroma pred hišami. Oddelek esesovcev, ki je udaril po cesti, je lovil moške po domovih ob cesti in jih gonil proti gornjemu koncu vasi. Za Pušavčeve hišo so trumo segnali na Horvatovo njivo. Nemški vojak s čelado, povezljeno globoko na oči, je dal znamenje, naj jih ženejo dalje. Prijeli so tudi šestnajstletnega Karla Gorščka in njegovega vrstnika Ivana Bana, ko sta se še otroško, brezskrbno igrala. Tirali so jih iz vasi. Onkraj Gregorčičeve hiše so jih s ceste pognali na Bratkovičeve njivo, ki sega na desno proti potoku in suhemu staremu ribniku, ter jih spustili.

Kaj se je nato dogajalo na njivi, ko so zaropotale puške in strojnice, ni nihče videl. Le razmetana trupla so pričala, da so jih pokosili, ko so bežali proti potoku. Šele proti večeru so šle pogumnejše ženske do trupel in jih pokrile z rjuhami. Te zločine je zagrešil I. SS grenadirski polk v sodelovanju s slovenskimi domobranci. Ljudje so govorili, da so trije med njimi potuhnjeno potiskali čelade na oči in da niso znali nemškega jezika.⁶¹

Sovražnik je nato prodiral proti Novemu mestu in ob cesti pri Ratežu pobil 19 ljudi, v vasi Gabrje pa 20. V mesto je pridrvel vzporedno po Rateški in Ločenski cesti. Zasedel je istočasno bunkerje v Ločni, v Ragovem logu in na Marofu ter nato še pošto in druge pomembnejše urade, partizani pa so se iz mesta rešili v zadnjem trenutku. Moške, ki so imeli kaj vojaškega na sebi, so takoj vse ustrelili. Tako so ustrelili delavca na sejmišču v Kandiji, 7 moških pri bunkerju v Ločni, prav toliko na Marofu; trupla so ležala v Žabji vasi in na mestnih ulicah. Tako je ta dan padlo 26 nedolžnih žrtev.

Prvi SS tankovski grenadirski polk je prodiral dalje v Belo krajino, le manjši del je ostal v Novem mestu; to so bili tisti, ki so imeli posebne naloge, zakaj nasilna smrt je kosila naprej. V Bršljin so prišli nekako ob 11. uri dopoldne, pobrali vse moške od 16. do 60. leta in jih stlačili v Kastelčovo gostilno, ki so jo popolnoma izropali. Gospodar Franc Kastelic in hčerke Jožica, Danica in Dragica so pred Nemci zbežali v zidanico na Trški gori, hčerka Marica pa je bila v partizanih. Še isti večer so Nemci v Bršljinu prijeli Ivana Obreza, novomeškega gostilničarja, ki je tamkaj nakladal material za partizane. Tudi njega so pridružili pripornikom v Kastelčevi hiši. Vodja skupine Nemcev se je zanimal, kje so domači — Kastelčevi, in obljudil, da se jim ne bo nič zgodilo, če se takoj vrnejo domov. Naslednji dan so se res vsi štirje vrnili. Vedenje nemškega poročnika do njih je bilo v začetku še kar znosno, a pozneje je bil zelo surov. Priporavniki so bili v Kastelčevi hiši vso noč, drugi dan pa so jih odgnali v Hrastarjevo hišo v Bršljinu. Med njimi je bil tudi Franc Kastelic. Hčerke so spale doma. V noči od 22. na 23. oktober 1943 so jih nenadoma poklicali, jim ukazali, naj se oblečajo in gredo z njimi. Okrog 5. ure zju-

traj so odjeknili streli. Vse tri so padle v bližini sedanje lope, poleg takrat tam stoječe otroške gugalnice. Na nemški ukaz jih je moral na mestu, kjer so se zgrudile, pokopati Martin Rifelj. Ko se je začelo daniti, so Nemci iz Hrastarjeve hiše poklicali Franca Kastelica in Ivana Obreza. Padla sta pod streli v trenutku, ko sta stopala po stopnicah na dvorišče. Na prošnjo Obrezove žene so ju pokopali na novomeškem pokopališču, kamor so čez dva dni uslužbenci bolnišnice usmiljenih bratov v Kandiji prenesli še trupla Kastelčevih deklet. Kmalu nato so Nemci iz Bršljina odšli in pustili priporne v Hrastarjevi hiši.⁶²

Na vrtni ograji Koširjeve gostilne v Novem mestu so obesili štiri moške. To so bili: Rudolf Štrasner in Pepi Dragman iz Regröße vasi pri Novem mestu, oba zidarska vajenca pri gradbeniku Martinu Hočvarju, Alojz Sašek z Zajčjega vrha, delavec in oče 6 otrok, četrti, neznan partizan, je bil verjetno Lado Škrbec-Pajk iz Šentjerneja. Na dan nemškega vdora je šel s posebno nalogo v Šentjernej, a so ga zajeli. Ljudje so ga še videli, kako je skozi mesto potiskal voziček, nato pa je za njim izginila sleherna sled. Z esesovci, ki so obešali, je bil tudi otoški grof Karl Villavicenzio Margheri, ki je hitel obešence fotografirati in se je pozneje s temi slikami bahal na Prekopi in Gracarjevem turnu. Da bi strahovali prebivalstvo, so pustili obešence viseti štiri dni. Šele 26. oktober 1943 so jih sneli in pokopali na mestnem pokopališču, le Alojza Saška so domači pokopali v Malem Orehku. V noči od 26. na 27. oktober 1943 so na isti ograji obesili še dva neznana partizana.⁶³

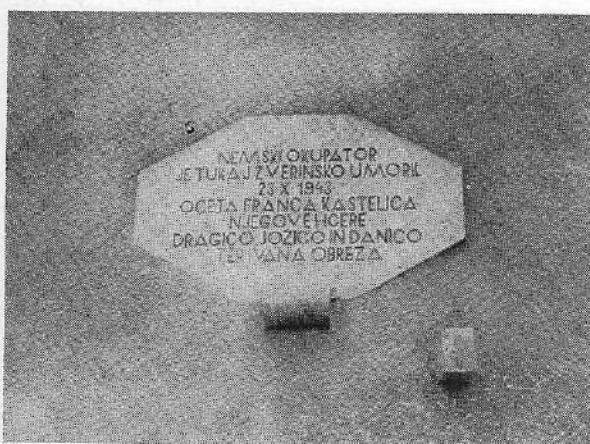
Prvi SS grenadirski polk, ki je prodiral proti Beli krajini, je prišel v Semič in Črnomelj 22. oktobra 1943. Predhodnica je dosegla Črnomelj že prejšnji dan pozno popoldne, potem ko je pri to-

Spomenik ob Cesti herojev v Novem mestu, kjer so Nemci 23. oktobra 1943 obesili na vrtno ograjo Rudolfa Štrasnerja, Jožeta Dragmana, Alojza Saška in neznanega partizana ter čez nekaj dni še dva partizana. Postavil ga je občinski ljudski odbor Novo mesto

varni »Zora« pokosila s strojnico nekaj delavcev. Druge nemške enote so prodirale proti Črnomelju prek Kolpe pri Gribljah. Z vzhoda na zahod sta prodirala še dva polka, ki sta imela namen očistiti Gorjance in del Bele krajine. Polk planinskih lovcev se je nastanil na Brezovici, 34. grenadirski polk pa je imel svoj štab v Pleterjah. Del nemških čet je 22. oktobra 1943 prišel do črte Težka voda—Gabrje, a levo krilo enot se je približevalo Metliki. V dneh 23. in 24. oktobra 1943 so Nemci obroč, v katerem so bili tretji bataljon Gubčeve brigade, XV. brigada, XIII. hrvaška brigada in žumberačko-pokupski odred, zožili. V teh predelih so se ves čas bili boji in brigade so imele precej izgub. XV. brigada se je razen prvega bataljona bojevala severno od ceste Vahta—Metlika, Gubčeva brigada pa je bila ves čas v Gorjancih (Gabrje—Javorovica—Mihovo).

Seveda je bil Rog med tistimi področji Dolenjske, ki so ga hoteli Nemci posebno dobro preiskati. V ta namen so prodirali od Kolpe proti Kočevju, kamor so navalili v noči od 24. na 25. oktober 1943. Partizanske enote so se povsod umikale in 25. oktobra 1943 zvečer ni bilo na območju Griblje—

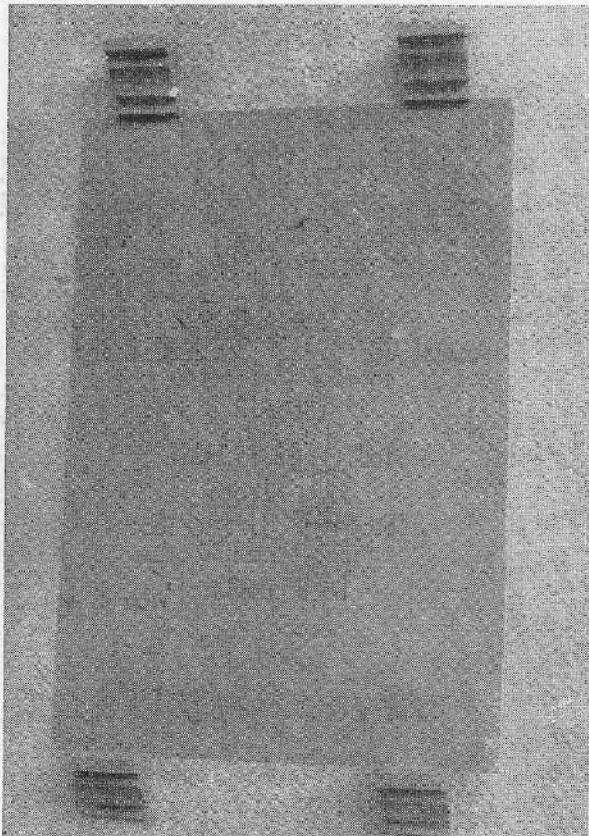

Plošča na bivši Kastelčevi (danes Kumpovi) gostilni v Bršljinu, kjer so Nemci 23. oktobra 1943 umorili očeta Franca Kastelica in njegove tri hčere ter novomeškega gostilničarja Ivana Obreza. Vzidal jo je KOZB NOV Bršljin

Črnomelj—Knežja lipa—Kočevje nobene več. Tako je sovražnik končal prvo fazo ofenzivnih operacij na Dolenjskem.

Stab VII. korpusa je ukazal štabu XV. divizije, da naj ugotovi, ali bi bilo mogoče udariti na Novo mesto, in da naj napade Trško goro. Stab XV. divizije je zaupal to nalogu XII. brigadi in II. topniškemu divizionu.

V dneh od 26. do 30. oktobra 1943 je sovražnik čistil ozemlje od črte Čatež—Mirna—Trebnje—Žužemberk—Kočevje—Osilnica. Dne 26. oktobra 1943 se je 314. grenadirskega polka s črte Zameško—Sevnica usmeril proti zahodu. V območju teh operacij so bili štab XV. divizije v trebanjskem gradu, Cankarjeva brigada okrog Sv. Križa pri Litiji, del XII. brigade med Sv. Križem in Krmeljem, II. topniški divizion in četrti bataljon Gubčeve brigade v predelu od Hmeljnika do Trške gore. V noči na 26. oktober 1943 so partizani napadli Trško goro in vasi Mačkovec, Ločna in Bršljin; toda prišlo je le do lažjega medsebojnega obstreljevanja s težkim

Plošča na hiši št. 4 v Zagradu z napisom: *Tu je živila družina Becele, vzor borbenosti za ideale ljudske revolucije. 26. oktobra 1943 so fašisti zverinsko umorili očeta Franca, člena predsedstva zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, in partizansko mater Marijo. 8. marca 1943 padel v borbi s fašisti sin Viktor, 24. septembra 1942 ustrelili hčerko Meri. Ploščo je vzidal KO ZB NOV Otočec*

in lahkim pehotnim orožjem. Prvi dan ofenzivne operacije 26. oktobra 1943 je sovražnik prišel na črto Krmelj—Kronovo. Kamor je stopil, povsod je moril in požigal. V Krmelju je pobil 39 moških in 8 žensk, v Mokronogu 17 ljudi, prav tako je divjal po Škocjanu in Šmarjeti.

»Ko so Nemci konec oktobra 1943 začeli z ofenzivo na Trško goro, so našli Beceletovega očeta in mamo na polju. Očitno so jih domači izdajalci dobro poučili. Očeta so takoj poklicali, naj jim sledi. Beceletova mama je v strahu zanj kriknila: Kamor ženete mojega moža, ženite še mene! Nemci so oba odpeljali in ne daleč od tam na domači njivi ustrelili.«⁶⁴

Tako sta padla še oče in mati Beceletova — za hčerko Meri in sinom Viktorjem.

Viktor je bil najmlajši Beceletovih otrok. Samozavesten, ponosen, samostojen, šegav, dober, povsod prljubljen; s partizanko na glavi in puško na rami — fant, da malo takšnih. In oče je upal, da bo nekoč obnovil porušeno domačijo in postal nosilec napredka v domačem kraju. Pomagal je pri gospodarskem in političnem delu šmarješkega podokrožja in pogosto z ing. Levstikom, ki nam je zapustil njegovo podobo, opravljal razne naloge po Grčevju in okrog Šmarjeških Toplic. A prve dni marca 1943 so ga ujeli belogardisti iz postojanke Brezovica pri Šentjerneju, ko sta šla z Jožetom Medvedom z Lešnice po naročilu gospodarske komisije izterjeval neke davščine. Dolgo so ju zasliševali in strahovito mučili, potem pa ustrelili in pokopali v Šmarju pred pleterskim samostanom.

Dne 27. oktobra 1943 se je 314. grenadirskega polka, valeč se naprej proti zahodu, pri Trebnjem spopadel z XII. brigado, ki ga je ves dan odbijala. Ker je imel sovražnik precejšnje izgube, se je znašal nad civilnim prebivalstvom v Češnjicah, Dolenji Dobravi, na Ponikvah. XII. brigada se je zvezčer umaknila na položaje pri Globodolu. Tja sta prišla tudi II. topniški divizion in četrti bataljon Gubčeve brigade. Medtem je imela Cankarjeva brigada hude boje okrog Mirne in Čateža. 314. grenadirskega polka je prodiral v smeri Globodol—Ajdovec. Z minometi je požgal vasi Gorenji in Dolenji Globodol, ju zasedel in se potem vrnil proti Ostremu vrhu. Dne 29. oktobra 1943 je čistil območje okrog Ajdovca in Brezove rebri. V teh bojih je na Frati padlo 6 neznanih partizanov. Partizanske enote so se umaknile čez progo in cesto Novo mesto—Trebnje. 314. grenadirskega polka je s prihodom na cesto Čatež—Trebnje—Dobrnič—Žužemberk—Dvor 29. oktobra 1943 zvezčer končal ofenzivno operacijo severno od Novega mesta.

Medtem je sovražnik čistil tudi Kočevski Rog, ki naj bi ga varoval tele enote: en bataljon Cankarjeve in en bataljon Tomšičeve brigade ter bataljon varnostno-obveščevalne službe. Bataljon Cankarjeve brigade je prekopaval cesto Žužemberk—Soteska—Straža—Novo mesto, bataljon

Tomšičeve brigade cesto Kočevje—Stari Log—Dvor, bataljon VOS pa cesto Podturn—Črmošnjice—Semič. Na področju Mozelj—Knežja lipa—Predgrad je varovala dostop na Rog XIV. brigada. Nemci so proti Rogu navalili z vseh strani. XIV. brigada je bila 25. oktobra 1943 okrog Sredgore. Bila je zelo oslabljena, ker ji je precej novincev pobegnilo. Prvi bataljon se je prebil na Drganja sela, ostali bataljoni pa so preživeli ofenzivo nad Planino in Blatnikom. Tu so ostali do 11. novembra 1943, ko so odšli v Srednjo vas pri Črmošnjicah. Brigado so nato sredi novembra 1943 razpustili.

V Kočevskem Rogu sta preživela ofenzivo tudi dva bataljona XII. brigade, ki sta ostala brez zveze s štabom divizije. Njuna štaba sta ukrepala povsem samostojno. Bataljona sta zasedla položaje nad Stražo in Sotesko ter proti Poljanam in Rigelju, štaba sama pa sta bila v Podturnu. Ko je sovražnik prodiral proti Žužemberku, sta se bataljona precej razkropila. En bataljon se je umaknil na Ljuben, kjer je bila tudi komanda mesta Novo mesto. Nato se je prek Koroške vasi odpravil v Gabrje, kjer je bila Gubčeva brigada. Tudi prvi bataljon Cankarjeve brigade se je moral prek Podturna umakniti na Podljuben, kjer je preživel ofenzivo.

Nemci so požgali bolnišnici Štale in Novi Tabor, Komarno vas, Brezje in Gričice pri Črmošnjicah. Dne 22. in 24. oktobra 1943 so bombardirali Dolenske Toplice in 27. oktobra 1943 vanje prodrli. Dneva 27. in 28. oktobra 1943 sta bila za vse prebivalce Roga najbolj nevarna. Tриje sovražni polki so v teh dneh preiskovali področje, kjer je bilo 9 bolnišnic in vodstvo osvobodilnega boja. S črte Podhosta—Dvor—Žužemberk je začel prodirati še del četrtega polka in prišel do črte Srobotnik—Topla reber—Lašče. Dne 25. oktobra 1943 so Nemci bombardirali Podstenice in vdrli vanje naslednji dan. Ko so 26. oktobra 1943 hiteli mimo bolnišnice Pugled proti Podstenicam, so se premakljivi ranjeni umaknili, 21 pa so jih skrili v bližnji bunker. A po sledi, ki jo je pustila XIV. brigada, so Nemci prišli do bolnišnice, ranjene poklali in bolnišnico ter bunker zažgali. Bolniki iz bolnišnice Stari Log so se sicer umaknili, toda sovražnik je dva le dobil in ju zaklal. Drugi ranjeni, bolniki ter osebje so se potem nekaj časa skrivali po Rogu, v prvih dneh novembra 1943 pa se spet vrnili. Sovražnik bolnišnice ni odkril, zažgal je le skladisče zdravstvenih potrebščin. Prav tako ni odkril bolnišnice Jelendol, kjer je prebil ofenzivo tudi Boris Kidrič, ne bolnišnice Jelenbreg. Nepremične ranjence so prenesli v bunkerje, drugi so se razbežali in se 2. novembra 1943 vrnili. Dne 28. oktobra 1943 je sovražnik zažgal bolnišnico Spodnje Lašče, ki pa je bila prazna.

Dne 23. oktobra 1943 so Nemci bombardirali bolnišnico Stari Log. Človeških žrtev ni bilo. Ranjenih, ki so se razbežali, sovražnik ni dobil, predalo se je

le 11 bolničarjev in bolničark. Pozneje so te ranjence namestili predvsem v bolnišnico Zgornje Lašče. Sovražnik je zažgal tudi opuščeno bolnišnico Jelenžleb, kjer je bilo veliko zdravstvenih potrebščin. Bolnišnica Vinica, Hrastnik in Leseni kamen ni odkril.

Nemci so na Rogu našli nekaj skladišč in požgali opuščene bolnišnice, odkrili tudi skupino ranjenih in jih pobili. Niso pa odkrili niti prazne baze 20 niti bunkerja pri Kraljevem kamnu, kjer je bilo vodstvo osvobodilnega gibanja. Dne 2. novembra zvečer, ko so poslednji sovražnikovi oddelki zapustili Rog, so člani vodstva prvič prišli iz bunkerja, a se še nekajkrat vrnili vanj, dokler se niso 6. novembra 1943 preselili v tehniko »Urška 14«, kjer so imeli prvo sejo po ofenzivi.

Tretji del nemških ofenzivnih operacij je trajal od 31. oktobra do 6. novembra 1943 in se je začel s črte Moravče—Catež—Trebnje—Dobrnič—Žužemberk—Smuka proti zahodu. Cankarjeva brigada je tedaj zavzela položaje okrog Višnje gore, Stične in Muljave, ljubljanska brigada pa okrog Illove gore in Ravneg dola. Dne 31. oktobra 1943 so se brigadama pridružili še oddelki glavnega štaba, komisije IO OF in kulturni delavci in delavke.

Spominski kamen na Frati, posvečen 6 neznanim partizanom, padlim v nemški ofenzivi jeseni 1943. Postavil ga je okrajni odbor ZB NOV Novo mesto

Oddelke glavnega štaba so namestili med Dvorom in Sotesko, upravna komisija je bila na Selih pri Dolenjskih Toplicah, kulturni delavci in delavke v Podhosti, gospodarska komisija pa na Občicah. V noči na 23. oktober 1943 so partizani začali Sotesko in odhiteli prek Hinj in Lopate skozi Prevole proti Polomu. Tu so se razdelili v štiri skupine; ena je bila samostojna, druge tri skupine so se odpravile vsaka v svojo divizijo.

Dne 31. oktobra 1943 sta se ljubljanska in Cankarjeva brigada, pomnoženi s kulturnimi delavci in delavkami, spopadli s sovražnikom in se več dni trdo bojevali okrog Ravnega dola, Ilove gore, Hriba in Račne. Ker sta imeli precej ranjenih, sta se sklenili umakniti v Suho krajino in ustanoviti tukaj zasilno bolnišnico. Toda sovražnik ju je ne-prestano napadal, zato sta se odločili skriti ranjene v gozdu v Javhah in se vrnilti na Ilovu goro. A 4. novembra 1943 zjutraj so začeli Nemci prodirati proti Ilovi gori v treh smereh: iz Račne, Čušperka in Hočevja. Kolone iz Čušperka in Hočevja so partizanske enote v hudih bojih potisnile nazaj.

Štaba brigad sta svoje enote ponovno uredila. Popoldne se je sovražnik spet obrnil proti Ilovi gori. Drugi bataljon ljubljanske brigade se je z velikimi izgubami prebil iz obroča. Boji so se bili vse popoldne in obe brigadi sta imeli veliko izgub. Tu so bili tudi kulturni delavci Tone Seliškar, Marjan Kozina, Niko Pirnat, Bojan Adamič ter Franci Šturm in Marta Osterc, ki sta padla. Iz plemenite odločitve rešiti ranjene v Javhah s tem, da pritegnejo sovražnikovo pozornost na Ilovu goro, se je rodila tragedija, ki je od obeh brigad terjala veliko žrtev. Zato lahko boje na Ilovi gori imenujemo dramatičen boj za ranjene.

Ljubljanska brigada se je nekako rešila iz obroča. Toda najhujše jo je šele čakalo, ker se je prebijala v osrče ofenzive na Mokrcu in Krimu, ki je sicer že pojenjavala. Spet je prišlo do hudih bojev, v katerih se je del brigade 11. novembra 1943 dokopal do Sv. Vida nad Cerknico in od tod v neprestanih spopadih 14. novembra 1943 prek Travne gore in Ravnega dola na Korinj. Cankarjeva brigada pa je zvečer po bitki na Ilovi gori odnesla ranjene v Suho krajino in se nato mimo Velike Loke in Čateža odpravila proti Mirni peči, kjer se je začela pripravljati za napad na Novo mesto.

Medtem so se enote XIV. in XVIII. divizije bojevale s sovražnikom na Notranjskem, Kočevskem in v Loški dolini. Ko so Nemci 6. novembra 1943 končali ofenzivne operacije na črti Raščica—Sodražica—Travnik—Babna polica, so se iz obroča umaknile v glavnem vse partizanske enote. Tomšičeva brigada se je zagrizeno borila okrog Mašuna, XIII. brigada pa okrog Cerkniškega jezera.

V času od 6. do 12. novembra 1943 je sovražnik izvajal četrto fazo ofenzivnih operacij na Mokrc in Krim, kjer sta se bojevali Levstikova in ljubljanska brigada. Ti dve brigadi sta po hudih bojih in velikih izgubah 13. novembra 1943 prispeli na Travno goro, nato pa odšli v Travni dol, da se zbereta in uredita.

Drugi SS tankovski korpus je od 21. oktobra do 12. novembra 1943 v štirih zaporednih fazah, v katerih je sodelovalo več kakor 10 polkov, prečesar Ljubljansko pokrajino v celoti. S hitrimi sunki motoriziranih in tankovskih enot se mu je sicer posrečilo napraviti nekaj obročev in obkoliti posamezne enote VII. korpusa. Ni pa mogel uničiti niti popolnoma razbiti nobene izmed njih, čeprav so se večkrat prebijale z velikimi izgubami.

V ofenzivi sovražnik tudi ni mogel uničiti osvojenega ozemlja. Najprej je pustil posadke v večjih krajih, a jih nato zaradi pritiska narodno-ovsobodilne vojske umaknil le v Kočevje, Ribnico, Novo mesto, Grosuplje, Velike Lašče in Grahovo pri Cerknici. Širni predeli Dolenjske in Notranjske, zlasti pa Bela krajina, so ostali še vnaprej svobodni.

Dne 7. novembra 1943 je Boris Kidrič v okrožnici opozoril, da je treba čimprej odpraviti posledice ofenzive, da se morajo aktivisti in aktivistke vrniti na teren in poiskati čim več novih sodelavcev in sodelavk, da je potrebno razvijati oblast OF in z besedo in dejanji tolči po domobrancih, ki so se povezali z Nemci in tako zagrešili novo hudodelstvo.

Dne 10. novembra 1943 je glavni štab ukazal VII. korpusu pripraviti napad na večjo postojanko. Štab VII. korpusa se je odločil za napad na Novo mesto. Začelo se je v noči od 13. na 14. november 1943. Štab XV. divizije je naložil Cankarjevi brigadi, da obračuna s sovražnikom na levem bregu Krke, Gubčevi pa, da opravi z njim na desnem bregu. Z obleganjem je začela artilerija s petimi topovi in obstreljevala utrdbe na Marofu, na Grmu, v Bršljinu in v Žabji vasi. Marof so napadali istočasno s težkimi in lahkimi minometi ter s protitankovskimi topovi. Cankarjeva brigada je po hudih bojih zavzela železniško postajo in uničila dva bunkerja, pri hotelu Vindišer in gostilni Osolnik. Juriš na Marof ni uspel. Zato so pripravljali nov napad. Gubčeva brigada je čistila Šmihel, en del brigade je zaprl Grm in prodiral proti mostu, drugi del pa je čistil Žabjo vas in prodiral k mestu.

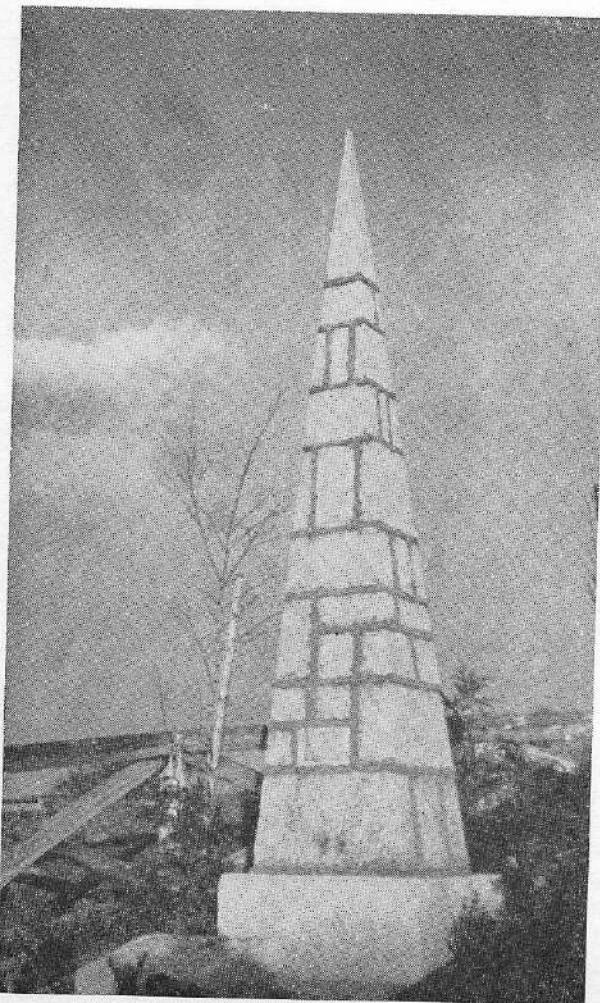
Nemci so poskušali v Novo mesto poslati pomoč iz Ljubljane, toda partizanske enote so jih zadržale pri Trebnjem; ceste so bile za promet onesposobljene in sovražnik se je moral zateči v Mokronog. V noči od 14. na 15. november 1943 je hotelo 30 tovornjakov vojaštva proti Novemu mestu. XII. brigada jih je odbila. Za 15. november 1943 so brigade dobole novo nalogo: Cankarjeva naj bi opravila z Marofom, Gubčeva naj bi prodirala k mestu, XII. brigada naj bi okreplila položaje Cankarjeve brigade in rušila cesto Novo mesto—Kronovo, top-

ništvo pa naj bi navalilo z vsemi silami. Dne 15. novembra je prišlo iz Kronovega do Otočca 30 tovornjakov nemškega vojaštva, vendar zaradi napada XII. brigade niso mogli napredovati. Tedaj jim je gosta meglja omogočila, da so prišli za partizanske položaje ter zavzeli Herinjo vas in Češnjice. Močnejša sovražna skupina je prodrla do Mačkovca, kjer jo je do mraka zadržala XII. brigada. V istem času so tri letala obstreljevala drugi bataljon XII. brigade. Ta dan je XII. brigada zasedla Trško goro. Popoldne je partizanska artilerija tolkla sovražne bunkerje, ob 18. uri pa so brigade začele z napadom na Novo mesto. Pri Ponikvah sta brigadi sicer odbili kolono, ki je iz te smeri prihajala mestu na pomoč, toda proti večeru je sovražnik prodrl v Novo mesto iz Kronovega in Mačkovca.

V noči od 15. na 16. november 1943 so partizanske enote vdrle v Kandijo in zavzele dve hiši, kjer

Plošča na pokopališču v Jurni vasi pri Podgradu, posvečena profesorju Bojanu Kraigherju in še dvema tovarišema, ki so padli 31. decembra 1943 v Lakovnicah in so tu pokopani, ter spomenik 16 znamim in 27 neznamim borcem. Postavil ga je KO ZB NOV Podgrad

Spomenik na Marofu v Novem mestu, kjer je ob napadu na Novo mesto 14. novembra 1943 padlo 6 neznanih borcev Cankarjeve brigade. Postavil ga je odbor ZB NOV I. terena Novo mesto

se je sovražnik utrdil. Nadaljnje prodiranje so ustavili tanki. Topništvo je izstrelilo okrog 30 granat na Grm in na Žibertov hrib. Cankarjeva brigada je mesto ves dan napadala. Ker pa ga kljub vsem naporom ni bilo mogoče zavzeti, se je štab divizije odločil, da ga bodo obkolili. In ostalo je obkoljeno, zdaj z ožjim, zdaj s širšim obročem, vse do osvoboditve.

Nemška komanda je spoznala, da nadaljnja ofenziva ne bi mogla roditi pomembnejših uspehov, zato je začela svoje čete umikati. Nekaj teh čet je porabila za nadaljevanje ofenzive v Liki in Kordunu, tankovsko SS divizijo so morali v naglici poslati na vzhodno bojišče, 162. turkestansko divizijo pa na Primorsko. Nemci so morali namreč še med ofenzivo na Dolenjskem in Notranjskem začeti z novo ofenzivo na Primorskem. K temu jih je prisilila dejavnost XXX. in XXXI. divizije, ki sta s svojimi nastopi hoteli razbremeniti VII. korpus. Sedmi korpus je po koncu sovražne ofenzive na Dolenjskem in Notranjskem prešel v protiofenzivo. Tomšičeva brigada je zavzela Grahovo. Nato se je XIV. divizija preusmerila na prometno živo Ljubljana—Kočevje in zavzela Velike Lašče. Dne 9. decembra 1943 je začela napadati Kočevje, napad pa sta varovali Cankarjeva in Levstikova brigada. Po tridnevnih bojih je razen starega gradu zavzela skoraj vse mesto. Ker pa je tedaj mestu prihajala močna pomoč, se je divizija umaknila.

XV. divizija je medtem osvobodila celo Belo krajino in trdno obkolila Novo mesto. Gubčeva brigada in artilerijski divizion sta zadrževala sovražnika na desnem bregu Krke in se z njim večkrat spoprijela, ker se je skušal prebiti iz Novega mesta. Dne 31. decembra 1943 so Nemci in domobranci pritisnili proti Lakovnicam. Zaščitna četa artilerijskega diviziona je imela svojo zasedo na hribčku Cerovec pri Lakovnicah. Nemcem in domobran-

tja daleč, sta prispeli prepozno. En dan in eno noč je sovražnik še čakal v zasedi okoli Javorovice. In tako so partizani pokopali mrtve šele, ko se je umaknil.⁸⁶

Da bi onemogočil okupatorju ustaliti se in okrepliti ob prometni zvezi Ljubljana—Kočevje, je štab VII. korpusa pripravil napad na Ribnico, odločen to sovražno postojanko razbiti. In to naj bi bilo v noči od 21. na 22. in od 22. na 23. marec 1944. Napadali sta IX. in X. brigada, VIII. brigada pa je branila smer proti Kočevju. Vendar postojanke ni bilo mogoče zavzeti, ker je bil sovražnik vkopan v bunkerjih in je partizanske enote obstreljeval s težkim avtomatskim orožjem in z minometi. Okrog Ribnice je velika čistina, zato se ji partizani niso mogli približati, poleg tega pa je nasprotnik prostor razsvetljeval s svetlecimi se raketami.

Dne 23. marca 1944 je sovražnik z okrog 700 možmi prodiral severno od Novega mesta. Boj je sprejel prvi bataljon Gubčeve brigade, a se je moral zaradi sovražne premoči umakniti proti Brezju. Sovražnik je nato ob 9. uri 30 minut vdrl v Mirno peč in čez dve uri v Trebnje. Ker se mu je posrečilo zasesti gospodrujoče položaje, je ob 12. uri izpadel iz Jagodnika v Statenberk. Ko je bataljonu dolenskega odreda prišel na pomoč še en bataljon Gubčeve brigade, so sovražnika iz Statenberške doline pregnali. Zasledovali so ga naprej in spet zasedli Novo goro in položaje proti Šentjuriju. Bežal je proti Mirni peči, popoldne pa se umaknil proti Novemu mestu tudi iz Trebnjega.⁸⁷

Medtem je po naročilu glavnega štaba štab XVIII. divizije pripravil nov napad na Ribnico. Ponoči s 26. na 27. marec 1944 jo je oblegala IX. brigada z delom VIII. brigade, X. brigada je varovala smer proti Kočevju, del VIII. brigade pa proti Velikim Laščam. Bataljoni so natančno po-

načrtu prišli do žičnih ovir, in to okrog 50, nekod celo do 20 m izpred bunkerjev. Jurišali so večkrat, toda brez uspeha. Okrog pete ure zjutraj so se umaknili.⁸⁷

Dne 27. marca 1944 so Nemci in domobranci vdrli v Dolenske Toplice in se spopadli z belokranjskim odredom. V Straži so pobili nekdanjega občinskega pravnega referenta na Bledu Toneta Mišiča iz Češče vasi in učiteljico Jožico Venturini, rojeno Cetin. Ujeli so jo na pobočju Srobotnika, ko se je hotela umakniti pred podivljano sovražno drhaljo. Oba so strahovito mučili. Izbili so jima zbovje, iztaknili oči, razbili glavo in razmesarili truplo. Pobrali so jima prstane in ju sploh popolnoma izropali. Očitno ju je bil kdo izdal. O tem zločinu je s posebnim zadovoljstvom poročal ljubljanski klerikalni dnevnik »Slovenec».

Kakor v šesti so Nemci tudi v sedmi ofenzivi začeli najprej na obeh krilih, v Sloveniji in Makedoniji; uporabili pa so novo taktilo, kajti taktila velikega števila divizij, s katerimi so, hoteč uničiti narodnoosvobodilno vojsko, čelno čistili obširna območja, se ni obnesla. Partizanskim enotam se je namreč vselej posrečilo prebiti se za njihove vrste. V sedmi sovražni ofenzivi so bile nemške sile že oslabljene, saj so morali pošiljati okrepitve na vzhodno fronto. Zato so skušali napredovati le v najvažnejših smereh ter razbiti jedra partizanske vojske, manj važne smeri pa puščali vnemar. Pri tem svojem načrtu so uporabljali vse vojaške posadke v posameznih krajih in enote svojih pomagačev. Uporabljati so začeli partizansko taktilo. Prek svoje obveščevalne službe in domobrancih plačancev so dobivali zanesljive podatke o partizanskih enotah. Njihova obveščevalna služba je bila razvita zlasti v tistih predelih, kjer jim je bil del prebivalstva naklonjen. To velja posebno za Suho krajino, za severni del Dolenske in del Notranjske. Pri tem so si pomagali predvsem z ženskami in otroki tistih družin, ki so imele moške pri domobrancih. Kadar so torej kaj izvedeli, so šli z manjšimi enotami, oboroženimi samo z avtomatskim orožjem, v napad. Položajem partizanskih enot so se skušali približati ponoči, neopazno, jih obkoliti in nato napasti samo iz ene smeri. A povsod okrog so pripravili zasede, ki naj bi tolkle umikajoče se poražence, vse po načelu — presecati.

Načrt partizanskih enot pa je bil izčrpavati sovražnika z nenadnimi napadi v bok in hrbet, in kjerkoli bi bilo mogoče, preiti v protinapad na sovražna oporišča. Spremeniti je bilo treba obrambno taktilo: enote naj bi se še naprej bojevale po partizansko, toda mesta enot naj bi menjavali in vsaka menjava položajev naj bi bila združena z akcijo.⁸⁸

Dne 1. aprila 1944 je sovražnik v več kolonah z okrog 1000 možmi navalil iz Novega mesta proti položajem Cankarjeve brigade. Prišlo je do bojev

Spominska plošča v osnovni šoli Vavta vas učiteljici Jožici Venturini z napisom: *Tu rastli ste v življenje in upor — in ko je plamen nam zajel zemljo — ste v borbi za pravico in svobodo — vpisali se v naš letopis s krvjo — za temelj novega rodu in vzor. — Severin Sali — Učiteljica Jožica Venturini bila 27. marca 1944 zverinsko ubita. Vzidal jo je učiteljski zbor osnovne šole v Vavti vasi*

cem se je posrečilo priti partizanom za hrbet in jih iznenada napasti z močnim ognjem. Vnel se je hud boj, v katerem so padli komandir zaščitne čete Bojan Kraigher, profesor z novomeške gimnazije, in še dva partizana. Nemci in domobranci so se po napadu umaknili v Novo mesto, mrtve tovariše pa so partizani pokopali na pokopališču v Jurni vasi.⁶⁵

XVIII. divizija je sodelovala s hrvaškimi partizani v Gorskem Kotaru in v sodelovanju z njimi zavzela več postojank. Ob koncu januarja 1944 se je vrnila v Slovenijo, XIV. divizija pa je v začetku januarja 1944 odšla čez Hrvaško na Štajersko. VII. korpus je nato svoje akcije usmeril na dve področji: na prometno žilo Ljubljana—Kočevje in okrog Novega mesta.

Nasilje slovenskih domobrancov

Proti koncu nemške ofenzive na Dolenjskem sta Vuk Rupnik in kaplan ter gimnazijski katehet Karel Wolbang pripeljala v Novo mesto svoj domobranski bataljon. Začela se je prava strahovlada. Noben pošten človek ni bil varen življenja, zakaj domobranci so prihajali, kadarkoli se jim je zljubilo, prijemali in odganjali ljudi; mnogi med njimi se niso več vrnili. Ker jih sproti niso utegnili pobijati, so pripravili zanje poseben zapor v kleti, in to skupen za moške in ženske, ob današnji Cesti talcev. Tla v njej so bila cementna, skozi strop, ki so ga poškodovala sovražna letala, je ob deževnih dneh kapljalo. Ozka linica na vratih je puščala le skromen pramen svetlobe, če pa so bila zaprta še vnanja železna vrata, je bila notri popolna tema. Za te strahovlade se je dušilo tukaj zmeraj vsaj nekaj preplašenih in umazanih ljudi. Vode za umivanje zaprti niso dobivali, ležali ali sedeli so na prašnih cementnih tleh ali na ostankih gnile slame. V temnih nočeh so vdirali v klet neznanci z naperjenimi pištolami in s slepečo lučjo v rokah, da jim jetniki in jetnice niso mogli videti v obraz. Prebrali so imena tistih, ki naj bi šli na zaslišanje. Od tam pa se niso vračali. Domobranci so se potem izgovarjali, da so jim ušli, ko so jih peljali na zaslišanje.

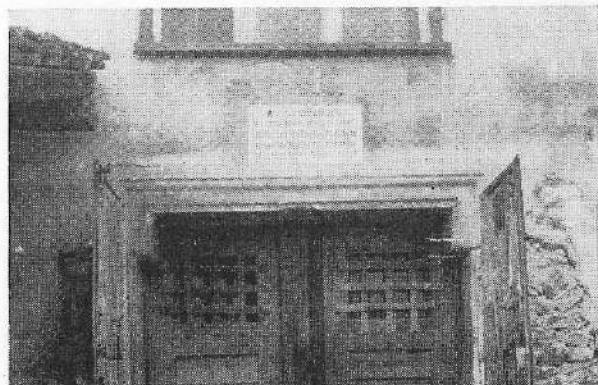
Ena izmed nekdanjih tamkajšnjih jetnic takole opisuje življenje v tej kleti:

»V levem zgornjem kotu je bil gašperček, ob njem klopca za dve osebi, ob levem spodnjem kotu pa preluknjano vedro za opravljanje potrebe brez zaščitne stene. To je bila vsa oprema. Po stenah se je cedila vlaga. Prostor je imel le majhno zamreženo lino. Podnevi ni bilo dosti svetleje, ker leži poslopje pod cesto, delno pod zemljo. Kuriti nismo mogli, ker se je zadušljivo kadilo. Drva so bila čisto mokra. Izmenoma smo posedali po klopci, sicer pa smo hodili ali sloneli ob mokrem zidu. Hrano smo dobivali le enkrat dnevno v eni sami posodi — v umivalni skledi, z eno samo žlico. Vode za pitje in umivanje nam razen enkrat niso dali. Vse jemati s smešne plati! Ne bodo uživali ob našem trpljenju! To je bilo naše načelo.

Posedli smo kar okrog sklede. Dr. Milan Kirn kot najstarejši moški je bil oče, jaz mama. Po takšnem vrstnem redu smo zajemali in dajali žlico naprej. In pri tem smo ves čas, v veliko jezo belogardističnih stražarjev, zbijali šale.

Po nekaj dneh so nam pripeljali malo popolnoma premočene slame. Le neradi smo legli nanjo. Godilo se nam je kakor nepokritemu dojenčku v mokrih plenicah.

Na vse mogoče načine so si prizadevali streti našo zavest. Ob sleherni nočni uri so prihajali k nam. Ko je zarožljal ključ v vratih, nam je postalo tesno, vendar jim tega nismo pokazali. Bahali in šopirili so se s svojimi grozodejstvi. Pokazali so nam sliko mladega fanta. „Kako lepo ga je bilo videti na vislicah,“ so nam rekli. Bila je podoba mojega sina, za katerega sem vedela, da je živ in

Plošča na Bevčevi hiši ob Cesti talcev v Novem mestu, kamor so domobranci zapirali aktiviste in aktivistke osvobodilnega gibanja. Vzidal jo je občinski odbor ZB NOV Novo mesto

na varnem. Preden sva medve s hčerkko prišli v ta bunker, so neko noč odpeljali edinega sina ženske, ki je prodajala zelenjavovo v Kandiji. Ko ga je mati iskala, jo je stražar napotil v jetnišnico k Nemcem. „K svetuemu Petru naj gre, tam ga bo gotovo našla,“ je rekel, ko je odšla. Njen sin je bil takrat že mrtev.“⁶⁶

V noči na 30. november 1943 so bile v Novem mestu množične aretacije. Dne 17. decembra 1943 so dva tovornjaka jetnikov in jetnic odpeljali v koncentracijska taborišča, precej pa so jih tudi izpustili. V drugi polovici decembra 1943 so poklicali meščane in meščanke na prisilno delo pri gradnji novih in popravilu starih bunkerjev in žičnih ovir.

Dne 18. decembra 1943 so ob 9. uri prišli trije domobranci na dom po Karla Jakopca, učitelja v

Št. Petru. Karel Jakopec je pred vojsko učiteljeval na Štajerskem, ob razsulu stare Jugoslavije pa se mu je kot častniku jugoslovanske vojske posrečilo priti iz Zagreba v Črnomelj, kamor je že pred vdom Nemcev v Maribor priběžala njegova družina. Dne 1. novembra 1941 ga je pokrajinska uprava za Ljubljansko pokrajino namestila za honorarnega učitelja v St. Petru. Tu se je kmalu vključil v OF in postal član narodne zaščite. Izvolili so ga v prvi narodnoosvobodilni odbor, po zlomu Italije pa je bil član rajonskega odbora OF Št. Peter. Ob vdom Nemcev se je z rajonskim odborom in rajonskim komitejem vred umaknil v Grčevje; ker je tu zbolel za ishiasom, so ga prienesli domov. Po nekaj tednih je okreval, 18. decembra 1943 pa so ga aretirali domobranci. Načrtili so mu, naj vzame s seboj čimveč obleke in hrane. Odpeljali so ga na postajo domobranske čete na Lešnici, češ da ga bodo tam zasliševali. On pa jim je odvrnil, da njega kot civilista nima pravice zasliševati vojaško, ampak le civilno sodišče. Kakor so pozneje pripovedovali domobranci domačini, so ga tukaj najprej pretepali in mučili ter nato odpeljali v Mačkovec, od tam pa proti Novemu mestu. Pri gozdičku v Ločni, kjer so danes obrati tovarne zdravil Krka, so ga, ker se jim je upiral, zvlekli s ceste in ga okrog 16. ure pri prvih drevesih ustrelili. Ko je njegova žena pri domobrancih in Nemcih v Novem mestu za njim pozivedovala, ni mogla ničesar izvedeti. Šele februarja 1944 so v gozdu pod kupom vejevja slučajno našli njegovo truplo brez zlatih zob in brez poročnega prstana. Pokopali so ga na novomeškem pokopališču.⁶⁷

V noči od 22. na 23. december 1943 so domobranci zagrešili strahotno hudodelstvo v Novem mestu — umorili so vso Valantičeve družino.

Alojzij Valantič, po poklicu pleskarski mojster, je bil že v stari Jugoslaviji napreden človek in si

Plošča v osnovni šoli Otočec v spomin učitelju Karlu Jakopcu, ki so ga umorili domobranci 18. decembra 1943. Vzidal jo je učiteljski zbor osnovne šole Otočec

je z delom svojih rok zgradil skromen dom. Čeprav je bila njegova žena globoko verna in je najmlajši sin Lojzek celo hodil ministirat k frančikanom, je vsa petčlanska družina sodelovala v OF že leta 1941. Hčerka Viða, ki je končala meščansko šolo, je 7. maja 1942 odšla v partizane v vzhodnodolenjski odred, pozneje pa v Gubčeve brigado. Po zlomu Italije je padla kot borka ljubljanske brigade na Ilovi gori 4. novembra 1943.

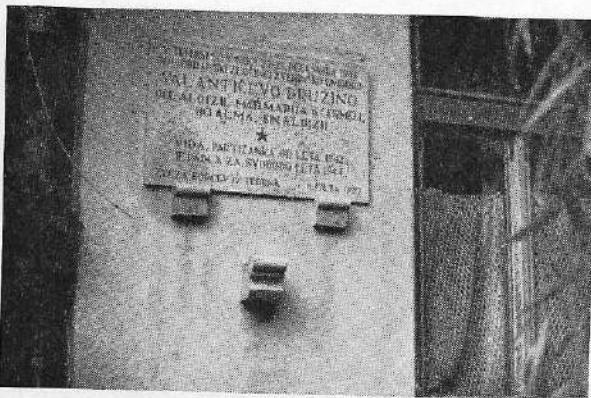
Očeta so Italijani odpeljali v internacijo, od koder se je vrnil novembra 1943. V njegovi delavnici se je naselila skupina domobrancov, ki jim je poveljeval Jože Mavec-Gliha. V skupini sta bila tudi Franc Mavec-Sime in Alojzij Zupančič-Brko. Jože Mavec se je nastanil v hiši nad družinskim prostori, da je Valantičeve laže nadzoroval. Tega, kdo je izdal Valantičovo družino, kakšen je bil neposredni povod strahotnega zločina, ne ve ali noče vedeti nihče. Drži pa naslednje:

Na večer 22. decembra 1943 se je kmalu po devetnajsti uri razbesnela silna nevihta. Med 21. in 22. uro je bilo okrog Valantičeve hiše slišati divje streljanje, ki je preglasilo bliskanje in treskanje. Regljale so strojnice in čuti je bilo eksplozije bomb. V zrak je šinila raketa in dve sosedi Valantičevih sta videli, da je bila hiša zastražena in da so bile na vseh štirih vogalih postavljenе strojnice. Klicev na pomoč ni bilo slišati, le pred začetkom streljanja je ena od sosed videla mimo hiše drdrati voz.

Pozneje so ugotovili, da je nekdo peljal mimo Valantičev pleskarski voziček. Nanj so domobranci morilci naložili pobita trupla Valantičeve družine in jih peljali na bližnji breg Krke. Pri nekdanjem napajališču pod kandijsko bolnišnico so jih pometali v vodo. Streljanje se je začelo po umoru Valantičevih in je povsem utihnilo šele po polnoči. Streljali so Nemci, ki so prihiteli na kraj umora. Ali so se tako dogovorili s svojimi hlapci ali je kdo poslal ponje, ni mogoče izvedeti. Mrtev ali ranjen ni bil nihče ne med Nemci ne med domobranci, pobita je bila le Valantičeva družina.

Naslednje jutro je prišel na kraj zločina gestapovec s policijskim psom. Pred Valantičovo hišo se je zbral veliko ljudi. Čakali so, da bodo pripeljali krste in vanje položili žrtve. Saj ni nihče vedel, da so jih takoj potem, ko so jih pomorili, odpeljali in pometali v Krko. Gestapovec ni ničesar odkril in tudi pes ni našel sledov. Dež je vse izpral, so govorili hudodelci. Ker je bilo mesto po umoru Valantičevih zmeraj bolj ogorčeno, je kapelan Karel Wolbang zločin »pojasnil« v pridigi. Dejal je, da so Valantičovo družino pomorili partizani, ki so ponoči vdrli v mesto.

V začetku februarja 1944 so domobranci poslali po Milko Brodschneiderjevo in Magdo Kleindienstovo, dobri prijateljici Valantičeve družine, z načrilm, naj prideta takoj na breg Krke pod tovarno Jožeta Pence. Na bregu je ležalo truplo šti-

Plošča na bivši Valantičevi hiši v Valantičevem v Novem mestu, kjer so domobranci v noči od 22. na 23. decembra 1943 umorili vso Valantičevu družino. Vzidal jo je odbor IV. terena ZB NOV Novo mesto

rinajstletnega Lojzka Valantiča, ki ga je reka naplavila nekaj tednov po umoru; truplo je imelo zvezajočo rano na vratu.

V začetku marca je Krka pri Seidlovem jezu naplavila trupli matere Marije in hčerke Alme Valantič. Ob koncu marca 1944 so potegnili iz vode še truplo očeta Alojzija Valantiča. Dobre tri meseca je ležalo skoraj na istem mestu, kjer so ga morilci vrgli v Krko. Sledovi strahotnih ran so pričali o tem, da se je bojeval z zločinci, ko je branil družino, dokler je mogel. Mater Mario in hčer Almo so pokopali na novomeškem pokopališču, sina Lojzka in očeta Alojzija pa na šmihelskem.⁶⁸

Dne 30. decembra 1943 so začeli občinski delavci v Novem mestu okrog 10. ure dopoldne pred Povhovo trgovino na Glavnem trgu zbijati vislice. Vsi dohodi na trg so bili zastraženi. Nihče ni smel oditi s trga. Na vislice so obesili dva mlada partizana: dvajsetletnega železničarja Alojza Hacina in Franca Janca, viničarja s Trške gore. Proti večeru so trupli sneli, vislice pa podrli šele proti koncu januarja 1944. A v bližnji krčmi na Glavnem trgu so medtem prepevali domobranci: Pa so gauge zaškripale, pa ga je hudič jemal. Tudi kaplan Karel Wolbang je v svojem listu Za blagor očetnjave, ki ga je začel izdajati 27. decembra 1943, zasmehoval oba nesrečneža: Dva nesrečna partizana z novomeškega polja sta pod gauge pripeljana, da bi bla obešena.⁶⁹

Domobranci zločinci so takšna grozodejstva delali povsod, kjer so bili in kamor so prišli. Najhuje je seveda bilo v Ljubljani in okolici, kjer je divjal domobranci bataljon pod poveljstvom stotnika Emila Cofa, ki je imel svoje čete razposojene v okolici mesta. Tako je bila ena četa na Rudniku, v njej pa večinoma domobranci iz dolenskih krajev. Od svojih nadrejenih so dobili ukaz, da primejo na bloku vsakogar, ki bi se jim zdel sumljiv, zlasti še moške iz domačih krajev, za

katere so vedeli, da so iz partizanskih družin. Tako so z rudniškega bloka zginjali ljudje, ki so hodili z dolenske strani v Ljubljano ali pa se po prihodu iz italijanske internacije in iz zaporov namenili domov na Dolenjsko. Nekaj teh primerov se je posrečilo odkriti, večinoma pa niso pojasnjeni, ker sorodniki niso vedeli, ne kdaj ne kje je izginil njihov človek.

Ljubljanski domobranci so tudi po mestu prezali na vračajoče se internirance in interniranke, jih aretirali in potem se je za njimi izgubila sleherna sled. Žrtvi takšnega domobranskega nasilja sta bila tudi šolski upravitelj v Prečni Alojz Colja in učiteljica Marica Zupančičeva, doma iz Prečne.

Alojza Colja so Italijani kot vnetega sodelavca Osvobodilne fronte odpeljali v internacijo leta 1942. Po zlomu Italije se je vračal domov. V Ljubljani pa so ga odkrili domobranci-domačini in ga 4. decembra 1943 ubili ter vrgli v Ljubljanico.⁷⁰

Marica Zupančič je pred razsulom Jugoslavije službovala v Pišecah, ob fašističnem napadu na

Spominski kamen ob cesti Bršljin—Prečna na kraju, kjer so domobranci 24. februarja 1944 umorili aktivista Antona Čampa. Postavil ga je KO ZB NOV Prečna

Spomenik na Glavnem trgu v Novem mestu, kjer so domobranci 30. decembra 1943 obesili partizana Franca Janca in Alojza Hacina. Postavil ga je občinski ljudski odbor Novo mesto

Jugoslavijo pa pribeljala domov v Prečno in se takoj vključila v delo za osvobodilno gibanje. Ker so jo domači belogardisti ovdili, so jo Italijani 10. februarja 1943 na poti v Novo mesto aretirali, obsodili na več let ječe in odpeljali v italijanske zapore. Dne 24. decembra 1943 se je iz zaporov vrnila v Ljubljano in se ustavila pri sorodnikih. Obiskovala je znance po Ljubljani. Podnevi je ni bilo na ulicah, zvečer pa se je rada malo dlje pomudila na zraku, ki ga je v zaporih tako pogrešala. Dne 3. januarja 1944 je zvečer srečala znanko, učiteljico, ki je bila poročena z domobranskim častnikom. Že naslednji dan so prišli ponjo domobranci s Sv. Urha pri Ljubljani in jo odpeljali. Sorodniki, prijatelji in znanci so jo iskali po vseh zaporih, a je niso mogli najti.

Po osvoboditvi so našli njeno truplo pri Sv. Urhu v grobu, zaznamovanem s številko 30. Starši in sestra Olga so prepoznali njeno perilo in olivno zeleno bluzo, ki jo je nosila, ko so jo odgnali na morišče.⁷¹

Vsa Dolenjska je bila polna domobranskih groz dejstev. Dne 24. februarja 1944 so prišli na dom železničarja Antona Čampe v Cegelnici pri Novem mestu. Čampa je bil že v prvih dneh okupacije aktivist OF in pozneje tudi član narodne zaščite. Kot železničar je osvobodilnemu gibanju veliko koristil. Seveda pa njegovo delo domačim belogardistom ni ostalo skrito. Ko se je 24. februarja 1944 vrnil s terenskega dela na Kalu, so okrog 21. ure prišli in razbijali po vratih ter vpili: »Čampa, ven!« Ker se ni takoj oglasil, so hišna vrata razbili. Nato

so ga odpeljali. Kmalu so se zaslišali streli. Čeprav je prihajalo streljanje od blizu in od daleč, je Čampaova družina le slutila, da se je z možem in očetom zgodilo nekaj strašnega. Drugo jutro ga je žena odšla iskat v novomeške zapore, a ga ni našla. Naslednji dan ga je obupana odkrila na novomeškem pokopališču; bil je ustreljen v glavo in srce. Ubili so ga ob cesti med Prečno in Bršljinom. Kmet, ki je truplo prepeljal s polja na pokopališče, ni vedel, koga vozi.⁷²

Spominska plošča v osnovni šoli Prečna šolskemu upravitelju Alojzu Colji in učiteljici Marici Zupančičevi, ki so ju domobranci umorili, ko sta se vrnila iz italijanske internacije. Vzidal jo je učiteljski zbor osnovne šole Prečna

Boji leta 1944 in nastajanje novih vojaških enot

Zaradi zapore Novega mesta in sovražnikovih izpadov iz mesta so bili na Dolenjskem januarja in februarja 1944 zmeraj večji ali manjši boji. Na desnem bregu Krke je zapirala mesto Gubčeva brigada skupaj z artilerijskima divizionoma XV. divizije, in to od Kostanjevice ter tja do Uršnih sel. V pomoč ji je bil tudi en bataljon Cankarjeve brigade. Na levem bregu Krke, severno od Novega mesta, pa je mesto zapirala XII. brigada. Ker je sovražnik neprestano poizkušal vdirati iz Novega mesta v Belo krajino, ker je hotel braniti prometno žilo Ljubljana—Novo mesto pa tudi prometno žilo po dolini Krke proti Kočevskemu in ker je bilo vedno teže s prehrano Novega mesta, ni bilo nikoli miru. S položajev v Suhi krajini je varovala dostop na Rog in napadala zvezzo Ljubljana—Kočevje Cankarjeva brigada. V začetku januarja 1944 se je s Hrvaškega vrnila belokranjska brigada in se prek Dolenjskih Toplic odpravila v okolico Velikih Lašč, kjer je s Cankarjevo brigado sodelovala pri podiranju prometne zvezze Ljubljana—Kočevje.

V okolici Novega mesta je prihajalo do stalnih bojev z nemško-domobranskimi patruljami in kolonami, ki so izpadale iz Novega mesta, okrog Boričevega, Lakovnic, Barončevega hriba, Sv. Roka, Cikave, Slatnika na desnem bregu Krke in okrog Prečne, Kuzarjevega kala, Hmeljnika, Karteljevega, Jagodnika, Trške gore na levem bregu Krke. Ker so ti boji terjali tudi boljšo tehnično urejenost in usposobljenost partizanskih enot, je glavni štab 10. januarja 1944 izdal odlok, naj se v brigadah ustanovijo inženirske čete, sestavljene iz voda za zvezzo, minerskega in pionirskega voda.

Nemci so začeli po odsodu XIV. divizije na Štajersko naglo postavljati postojanke na črti Ljubljana—Kočevje, posebno močni postojanki so postavili v Velikih Laščah in v Zdenski vasi. Slovenija s svojimi prometnimi žilami je postajala zaradi prevažanja vojaštva v vzhodno in jugovzhodno Evropo vse pomembnejša. Da bi po njih nemoteno tekel promet in da bi obnovili, kar je bilo porušenega, so hoteli z napadi potisniti partizanske enote čim dlje. Za ceno vezanja partizanskih enot na postojanki v Kočevju in Novem mestu so bili pripravljeni žrtvovati večino posadke v teh postojankah, ker so s tem razbremenjevali prometno zvezzo Trst—Ljubljana—Zidani most—Zagreb.

V drugi polovici januarja 1944 so nemško-domobranske enote stalno izpadale proti položajem vseh brigad, večjih strnitev pa ni bilo. Ko so prišle v Kostanjevico in Šentjernejsko dolino, so se zaradi položaja na italijanski in vzhodni fronti in deloma tudi zaradi pritiska partizanskih enot hitro umaknile proti Krškemu.⁷³

Ker so bile brigade — predvsem Gubčeva in XII. brigada, ki sta Novo mesto obkoljevali — že štiri mesece na istih položajih, je to slabo vplivalo na bojevitost enot. Zato je štab VII. korpusa ob koncu januarja 1944 sklenil zamenjati njihove položaje. Tako naj bi Gubčeva brigado na položajih južno od Novega mesta zamenjala Cankarjeva brigada, XII. brigado severno od Novega mesta pa Gubčeva brigada. A ker je sovražnik hotel medtem na vsak način omogočiti popravljanje proge Ljubljana—Kočevje in je zato, da bi partizanske enote zadržal čim dlje od proge, na področju Grosuplje—Žalna—Krka in Zdenska vas—Grosuplje vse bolj napadal, je bilo nujno takoj pritegniti semkaj XII. brigado, čeprav Gubčeva brigada še ni zasedla njenih dotedanjih položajev. Da pa področje severno od Novega mesta ne bi ostalo brez partizanskih enot, so tja poslali dolenjski odred z nalogi, da poškoduje dolenjsko in sevniško progo.⁷⁴

V začetku februarja 1944 so se brigade premaknile po zgoraj navedenem načrtu in zavzele svoje nove položaje, tako da so bile takole razporejene: severno od Novega mesta Gubčeva brigada in dolenjski odred, južno od Novega mesta Cankarjeva brigada in dva artilerijska divizionala XV. divizije, XII. in XV. brigada pa sta bili ob progi Ljubljana—Kočevje. Vsakdanji boji s sovražnikom, ki je izpadal iz Novega mesta, so se nadaljevali. Dne 7. februarja 1944 je topovska baterija izstrelila s položajev na Težki vodi 11 udarnih granat v Novo mesto; 4 so zadele šolo na Grmu, 2 pa Kandijo.⁷⁵ Kadarkoli je sovražnik udaril iz Novega mesta ali iz Kočevja, je vselej hkrati ropsal in strahoval civilno prebivalstvo.

Dne 9. februarja 1944 se je Gubčeva brigada za grizeno borila od Golušnika do Trške gore. Ker je ugotovila, da so pri cerkvi na Trški gori Nemci in domobranci, je odšel en bataljon proti Trški gori in obstreljeval sovražnikove položaje z lahkim minometom, vendar se je zaradi njegove premoči moral umakniti v Golušnik.⁷⁶ Dne 13. februarja 1944 je Gubčeva brigada Trško goro napadla. V

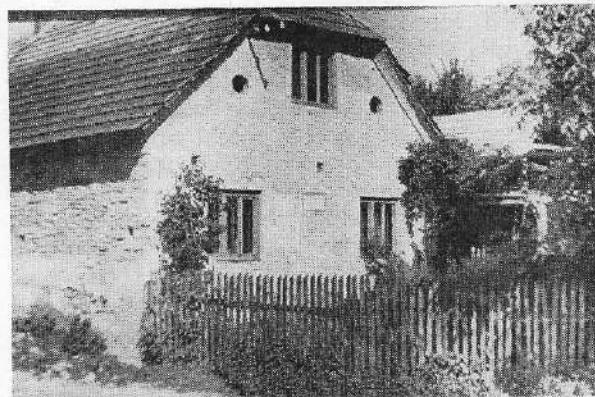
bojih sta sodelovala gorski in protitankovski top. Sovražnik se je iz okoliških hiš in bunkerjev umaknil v cerkev, ki je pa kljub močnemu ognju partizanskega orožja ni bilo mogoče zavzeti. Cankarjeva brigada je ta dan obstreljevala letalo, ki je krožilo nad Grmom in Gotno vasjo, dokler ni pristalo pod Grmom. Verjetno je bilo poškodovanlo, ker so ga v Novo mesto odvlekli s konji.⁷⁷

Dne 18. februarja 1944 je sovražnik krenil iz Kostanjevice proti položajem četrtega bataljona Cankarjeve brigade Ban—Ržišće—Javorovica—Špiljeva špica. Po cesti proti Šentjerneju so prodirali trije tanki, 1 motocikel in štirje tovornjaki z dvema topičema. Ustavili so se v Šentjerneju. Pehota okrog 300 mož se je razdelila v dva dela: en del je hitel proti Velikim in Malim Vodenicam, Ržišču in Banu, drugi del pa se je spet razdelil: ena kolona se je prek Vrhopolja usmerila proti Javorovici, druga pa prek Drče proti Velikemu in Malemu Banu. Bataljonske zasede so sprejele borbo in do 11. ure odbijale vse poizkuse sovražnika, da bi napredoval. Pozneje je ta z dvema tovornjakoma pripeljal še okrog 60 mož, ki so se v strelcih pomikali proti Banu in Javorovici. Zasede so se morale zaradi močnega pritiska umakniti in nasprotnik je začasno zasedel Ržišče, Ban in Javorovico. Ker ga je bataljon stalno napadal, se je po treh urah umaknil in se vrnil v Kostanjevico. Ob 15. uri je bataljon zasedel stare položaje. Sovražnik je v vasi Vrhopolje iznenadil štiri terenske delavce, člane varnostno-obveščevalne službe. Zabarikadirali so se v neki hiši in se dve uri silovito upirali, dokler jim ni začelo primanjkovati streliva; nato so se sami ustrelili.⁷⁸

Prior kartuzijanskega samostana v Pleterjah piše: »Dne 18. februarja 1944 so Nemci in domobranci presenetili partizane v Vrhopolju. Poklicali so jih k predaji. Rudi Pirkovič pa jim je rekel: ‚Partizani se ne predajajo, rajši umirajo!‘ Razvil se je boj na življenje in smrt. Padel je Rudi in še dva, enega so ujeli. Škoda za Rudija, ki bi bil tako potreben po osvoboditvi, da bi uredil življenje v tem kraju, ker je bil pomirljivega značaja in poshen do dna duše.«⁷⁹

Dne 21. februarja 1944 se je sovražnik odpravil iz Novega mesta z močnejšimi kolonami ropat po vaseh. Boji so potekali skoraj ves dan okrog Boričevega, Škrjanč, Birčne vasi, Koroške vasi, Jurne vasi, Stopič, Verduna in Gornje Težke vode. Umaknil se je še okrog 16. ure. Z njim sta se na teh položajih spopadala prvi in tretji bataljon Cankarjeve brigade in tudi oba artilerijska diviziona. Največ žrtev je imel tretji bataljon; padla je vsa četna komanda prve čete razen namestnika političnega komisarja. Bili so se do zadnjega, ranjeni in obkoljeni, ter se potem sami ustrelili. Sovražnik je njihova trupla zverinsko razmesaril.⁸⁰

Tudi v naslednjih dneh je sovražnik izpadal iz Novega mesta z močnejšimi patruljami ali z več

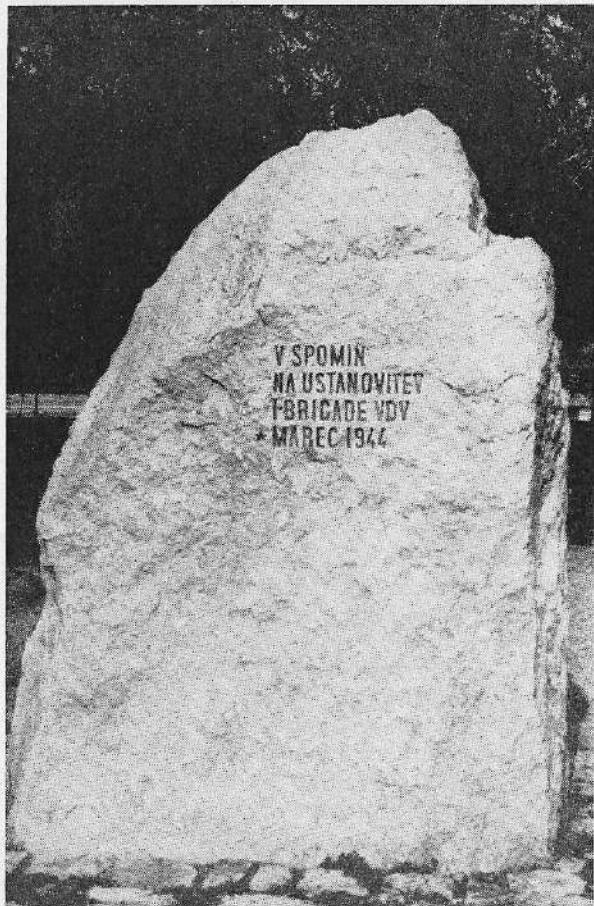
Plošča na hiši Alojza Hudoklina v Gorenjem Vrhopolju, v kateri so 18. februarja 1944 padli 4 člani VOS, z napisom: *Tu so se borili in padli za svobodo Hudoklin Jože, Pirkovič Rudolf, Potočar Karel ter Srečo dne 18. 2. 1944.* Vzidal jo je KO ZB NOV Šentjernej

kolonami vojaštva hkrati. V noči s 27. na 28. februar 1944 so deli prvega in tretjega bataljona Cankarjeve brigade ter topovska baterija pripravili izzivalni napad na Novo mesto, napadali pa so tudi bunkerje v Regrči vasi, Smihelu, na Grmu in v Žabji vasi. Topovska baterija je prek žice vdrla v Žabjo vas in začgala tri barake. Ko je sovražnik dobil okrepitev, se je umaknila. V istem času je četrti bataljon izzivalno oblegal Kostanjevico. Drugo noč so partizani Novo mesto in Kostanjevico še enkrat napadli. V Žabji vasi so spet začgali tri barake. Dne 29. februarja 1944 je krenil sovražnik z močnejšimi silami in s 4 tanki proti Potovemu vrhu, prodrl v Gabrje, kjer se je ustavil za dve uri, in se nato odpravil mimo Dolža na Cerovec, en del pa je z motorizacijo prek Hrušice prišel v Stopiče. Pri tem se mu je posrečilo zaseseti koto 356 pri Zajcu (danes pri Milanu Badovincu). Od tod in od Cerovca je skušal nato čelno in z obkoljevalnim manevrom pregnati partizanske enote in je zato trikrat jurišal, vendar so ga vselej odbili. Srdita bitka je trajala tja do mraka. Ponoči so partizanske patrulje sovražnika neprestano napadale, šele v zgodnjih jutranjih urah se mu je posrečilo priti v Stopiče. Ko so partizanske enote okrog 8. ure zjutraj spet dobole strelivo, so naskočile Stopiče in sovražnik se je prek Orečka, Hrušice in Slatnika umaknil v Novo mesto.⁸¹

Štab VII. korpusa je za 27. februar 1944 zauzal napad na Zdensko vas—Velike Lašče. Zdensko vas sta napadla XV. brigada in en bataljon XII. brigade, in to ob pomoči dveh havbic 100 mm in treh lažjih topov. Pri tem je Gubčeva brigada varovala smer proti Grosupljemu, Cankarjeva brigada, ki je v istem času izzivalno napadala Novo mesto in Kostanjevico, je branila smeri Novo mesto—Stična in Novo mesto—Žužemberk—Krka, dolenjski odred pa je izzivalno naskakoval Grosuplje. Velike Lašče je ob pomoči artillerije oble-

gala XVIII. divizija z X. brigado. V ta namen je IX. brigada ščitila smer proti Ljubljani prek Turjaka, VIII. brigada je izzivalno napadala Kočevje in branila poti iz te smeri, notranjski odred je varoval smer proti Rakeku, istrski odred pa vezal sovražne sile ob progi Reka—Ljubljana. Petnajsta divizija je v dvodnevnih bojih, ko je obračunala z gospodijočim položajem pri Sv. Antonu, s svojo XV. brigado in z enim bataljonom XII. brigade Zdensko vas zasedla. Hkrati je Cankarjeva brigada z minometi, mitraljezi in topovi močno napadla zunanjji obrambni pas Novega mesta, en bataljon pa je izzivalno oblegal Kostanjevico. Dolenjski odred je prek žičnih ovir vdrl v Grosuplje, medtem ko je Levstikova brigada odbila sovražno kolono iz Kočevja. Osemnajsta divizija pa Velikih Lašč ni mogla zaseseti; ko je sovražniku začela prihajati izdatna motorizirana pomoč, jih je prenehala napadati.

Da bi si zagotovil prevoz vojaštva v Novo mesto in obratno, je sovražnik postavljal postojanke ob

Spominski kamen v parku v Dolenjskih Toplicah, kjer je bila 15. marca 1944 ustanovljena I. brigada vojske državne varnosti (VDV). Postavile so ga patrulje VDV brigade, ko so obiskale svoja operativna področja

cesti Novo mesto—Št. Peter—Dobrava. Kljub temu se ni čutil dovolj varnega, zato je postavil postojanko tudi na Trški gori in zgradil bunkerje v cerkvi. Tako je bilo skoraj nujno to sovražno postojanko uničiti. Po poročilu štaba XV. divizije z dne 7. marca 1944 je bilo na tem področju takšnole število sovražnikove vojske: v Novem mestu 750 domobrancov in 350 Nemcev, v Mačkovcu 70 Nemcev in domobrancov, v Št. Petru 80—100, na Griču 30—40, v Kronovem 70, v Beli cerkvi 160, na Trški gori 120 in v Kostanjevici 200 Nemcev in domobrancov. Napad na Trško goro se je začel 10. marca 1944 ob 17. uri. Napadala je Gubčeva brigada z eno havbicco iz smeri Golušnik, Češnjice in Bajnof ter hkrati varovala smer proti Novemu mestu in izzivalno ogrožala Mačkovec in Kapiteljski Marof. Dolenjski odred je ščitil smer proti Lešnici—Kronovemu—Beli cerkvi in Šmarjeti. Havbico so postavili tako, da bi lahko merila naravnost na trškogorsko cerkev. Novo mesto je z južne strani naskakovala Cankarjeva brigada, Grosuplje XV. brigada, a XII. brigada je branila poti na področju Šmarje—Laniše.⁸²

Začelo se je z ognjem iz havbice, iz poljskega topa in treh težkih minometov. Zaradi debelosti partizani zidu niso prebili. Ob 20. uri 30 minut je navalil na Trško goro drugi bataljon. Vse tri čete drugega bataljona, določene za napad, so prodrl do 30 m pred sovražne bunkerje, vendar so se morale pred ognjem iz avtomatskega orožja in bombami umakniti. Boji so trajali do 6. ure zjutraj. Že navsezgodaj so proti položajem partizanskih enot krenile sovražne kolone iz St. Petra, Novega mesta, Mačkovca, Lešnice in s Trške gore. Stele so skupaj 800—1000 mož. Partizani so se morali skoraj povsod umakniti, v Dolenjem Karteljevem pa so sovražnika nagnali v brezglav beg.⁸³ Cankarjeva brigada, ki je medtem z južne strani napadala Novo mesto, ga je nagnala iz dveh bunkerjev med cesto Šmihel—Birčna vas in potokom Težka voda. Sovražnik je pobegnil v utrjeni samostan in cerkev v Šmihelu. Del partizanskih sil je nato prodrl med prve hiše v Šmihelu, dalje pa zaradi ognja iz cerkvenega stolpa in bunkerja med progo in cesto Šmihel—Birčna vas ni mogel.⁸⁴ Gubčeva brigada je naslednjo noč ponovno napadla Trško goro. Ko je sovražnik podnevi 12. marca 1944 nastopil proti položajem partizanskih enot s še močnejšimi silami, je Gubčeva brigada nehala oblegati Trško goro, svoje sile pa preusmerila v terenske boje. Dolenjski odred, ki je v tej akciji varoval poti proti Št. Petru, Beli cerkvi in Šmarjeti, je imel hude boje in velike žrtve, zlasti med poveljujočimi.

V ta čas sodi tudi ustanovitev I. brigade vojske državne varnosti (VDV). Ustanovili so jo 15. marca 1944 v Dolenjskih Toplicah. Ker so varnostno-obveščevalno službo v začetku leta 1944 odpravili, je predsedstvo SNOS 1. marca 1944 izdalо odlok o

ustanovitvi vojske državne varnosti, katere osnovna naloga je bila boj proti peti koloni, hkrati pa z drugimi enotami NOV sodelovati v boju proti sovražniku. Poveljnik I. brigade VDV je postal Jože Mirtič-Zidar, politični komisar Anton Kranjc-Mirko, njegov pomočnik Janez Japelj. Brigada je imela pet bataljonov, razporejenih od Trsta do Bele krajine, zato so nastopali povsem samostojno. Vsak bataljon je imel tri čete, le peti štiri. Prvi bataljon je bil pri štabu brigade v okolici Novega mesta in deloval povsod, kjerkoli je bilo potrebno, drugi bataljon je bil v Beli krajini, tretji severno od Novega mesta, četrти na Notranjskem in peti na Primorskem. Prvič so se vsi bataljoni strnili v drugi polovici decembra 1944 na področju Poljanske doline in Dolenjskih Toplic. Sredi decembra 1944 se je brigada preimenovala v I. brigado II. divizije narodne obrambe.⁸⁵

Dne 15. marca 1944 je prispelo iz Novega mesta v Kostanjevico 25 tovornjakov, 2 oklopna avtomobila in 2 tanka z domobranci in Nemci. Ob 24. uri je sovražnik krenil s to motorizacijo proti Šentjerneju. Ena kolona se je skozi Orehovec in Špilerjevo špico odpravila na koto 939 in tam ob 4. uri zjutraj postavila zasedo. Druga kolona je šla iz Kostanjevice prek Velikih Vodenic in Ržišča. Tretja kolona se je ob 2. uri zjutraj obrnila proti Banu in Javorovici. Sovražnik je imel okrog 600 mož, oboroženih z lahkim avtomatskim orožjem in lahkimi minometi. Istega dne se je ena četa četrtega bataljona Cankarjeve brigade, oborožena s tremi puškomitrailjezi in eno težko bredo, ob 4. uri zjutraj namenila v zasedo na Ržišče, od koder je proti Velikim Vodenicam poslala patruljo, ki jo je sovražnik mirno pustil mimo. Ob 7. uri se je ta zaseda že spopadla z nasprotnikom; tedaj se je začel boj tudi na Javorovici. Sovražnik je zasedi udaril v hrbet, zato se je morala umakniti. Pri tem je izgubila 8 tovarišev. Umikala se je proti Javorovici; a ker je zmeraj znova padala v sovražne zasede, ni mogla naprej in se je do večera skrivala ter se nato rešila proti Podgradu.

Ena četa četrtega bataljona Cankarjeve brigade je bila na mitingu v Vrhpolju in se je vrnila na Javorovico 16. marca 1944 ob pol treh zjutraj. Bataljonski obvezalec je ob 4. uri štabu bataljona sporočil, da v Šentjernejski dolini ni nič novega. V štabu bataljona sta bila dva člena štaba brigade, in to Franc Kolar, načelnik štaba, in Jovo Vukša, namestnik poveljnika. Zanimalo ju je, če so patrulje poslali v določene smeri in če so postavili zasede, predvsem na Špilerjevi špici. Poveljnik bataljona jima je povedal, da je vse v redu.

Ob 6. uri 45 minut je padel prvi strel. Četa je s poveljnikom bataljona odhitela, da bi zasedla bunkerje pred vasjo. Tu pa je že bil sovražnik in z vso silo užgal po njej, tako da je imela 8 mrtvih in več ranjenih. Ko je poveljnik bataljona spoznal, da so s te strani ogroženi, se je, hoteč zasesti

višinske točke, z vsem bataljonom zatekel proti Špilerjevi špici. Ko je bataljon prišel 300 metrov po čistini, je zaregljalo z vseh strani. Padlo je okrog 50 partizanov, med njimi poveljnik bataljona. Drugi so zbežali nazaj v vas, a tudi tukaj jih je pričakal sovražnik, ki je prišel s spodnje strani. Namestnik poveljnika se je skušal s 15 borcev prebiti skozi obroč. Sedem borcev z Jovom Vukšo se je prebilo, drugi so padli. Tisti, ki so ostali v vasi, so se sovražniku predali. Domobranci so jih takoj postavili v vrste, jih prisilili, da so se sezuli, in jih nato postrelili.

Spomenik na Javorovici, kjer je 16. marca 1944 padel skoraj ves IV. bataljon Cankarjeve brigade. Postavil ga je KO ZB NOV Šentjernej. Vsako leto so tu smučarske tekme za Cankarjev memorial.

Boj je trajal eno uro. Okrog 10 borcev se je v kapelici bojevalo z dvema puškomitrailjezoma in težko bredo, dokler so imeli kaj streliva. Padel je ves štab bataljona, razen namestnika poveljnika, ki je bil ranjen. Poleg mrtvih in ranjenih je bataljon izgubil tudi precej orožja in opreme.

Vsega tega je bil kriv štab bataljona, ki ni pazil na to, ali so še patrulje in zasede ob določeni uri v določeno smer, ali so straže na svojih mestih in dežurni taborišča budni. Patrulj namreč proti Šentjerneju in Vrhpolju sploh niso poslali. Zasede, ki je sicer bila zmeraj na Špilerjevi špici, tamkaj to noč ni bilo. Stražar je dežurnemu sporočil, da so na cesti avtomobili, dežurni pa tega štabu bataljona ni posredoval takoj, ampak šele ob 7. uri, ko se je boj že začel. Bataljon je bil zelo bojevit, sovražnika je dotedaj vselej pognal v beg, bil je politično zrel, a imel je občutek, da je v svojem okolju popolnoma varen. Zato se ni dovolj zavaroval. Misil je pač, da je preveč snega, da bi ga sovražnik mogel presenetiti. Umik iz vasi je bil otežen, ker je bilo do 40 cm snega. Največja napaka pa je bila v tem, da so borci spali bosi in imeli orožje razmetano. Ko je štab brigade zvedel za napad, je takoj poslal dve četi v pomoč. A ker je bilo do

na Selih in na Zajčjem vrhu. Na Selih je padel poveljnik prvega bataljona Zdravko Firm-Ferči, ko je reševal ranjeno bolničarko. Sovražnik je presenetil tudi zasedo I. artilerijskega diviziona pri Verdunu. Zaseda se je zatekla proti Plementku. Topovska baterija je ogrožala Stopiče, vendar se je morala umakniti nad Koroško vas, ker jo je sovražnik iz Gotne vasi močno obstreljeval iz dveh tankov in s tremi gorskimi topovi. Okrog 10. ure dopoldne so partizani zbrali svoje sile, odločno napadli in pregnali sovražnika v izhodiščne položaje.

Dne 3. aprila je sovražnik z okrog 300 možmi krenil iz Novega mesta proti položajem tretjega bataljona Cankarjeve brigade. Do prvega spopada je prišlo ob 5. uri 30 minut pri Ruperč vrhu. Sovražnik je prodrl v Gorenje Lakovnice. Ko sta tretjemu bataljonu prišli na pomoč še dve četi drugega bataljona, so sovražnika pregnali v Dolenje Lakovnice. Ker je dobil okrepitev, so partizani zasedli položaje nad Gorenjimi Lakovnicami. Razvili so se ogorčeni boji v vasi. Ob 12. uri je začela delati partizanska topovska baterija in sovražnik jo je v brezglavem begu ubral v Novo mesto.⁸⁹

V prvi polovici aprila 1944 so se vse enote XV. in XVIII. divizije neprestano spopadale s patruljami in kolonami, ki so izpadale iz svojih oporišč. V akciji je bilo tudi sovražno letalstvo, ki je bombardiralo in mitraljiralo 5. aprila 1944 Češnjice, 11. aprila 1944 pa Hrib, Hinje, Pleš in Lopato.

Sedmi korpus je spet pripravljal napad na Ribnico. Pri tem napadu v dneh 19. in 20. aprila 1944 so sodelovale vse brigade XVIII. divizije in artillerija XV. in XVIII. divizije. Levstikova brigada je varovala smer proti Kočevju, Gubčeva proti Velikim Laščam in Žlebiču, Cankarjeva in XII. brigada proti Ljubljani in Grosupljemu. Petnajsta brigada in en bataljon Gubčeve brigade pa sta obkolila Novo mesto. Prvo noč se napad ni posrečil; artillerija je sicer pravočasno in dobro delovala, pokvarila pa sta se oba tanka. Medtem je prišel na položaj dolenjski odred, ki naj bi bil napadel Ribnico drugo noč. A prišel je prepozno, tanku je zmanjšalo bencina in je obtičal v bližini Podsten, kmalu je bil ranjen poveljnik bataljona dolenjskega odreda, razširila se je vest, da se bliža sovražni tank, in enote so se začele v precejšnjem neredu umikati. Postojanke niso zavzeli.

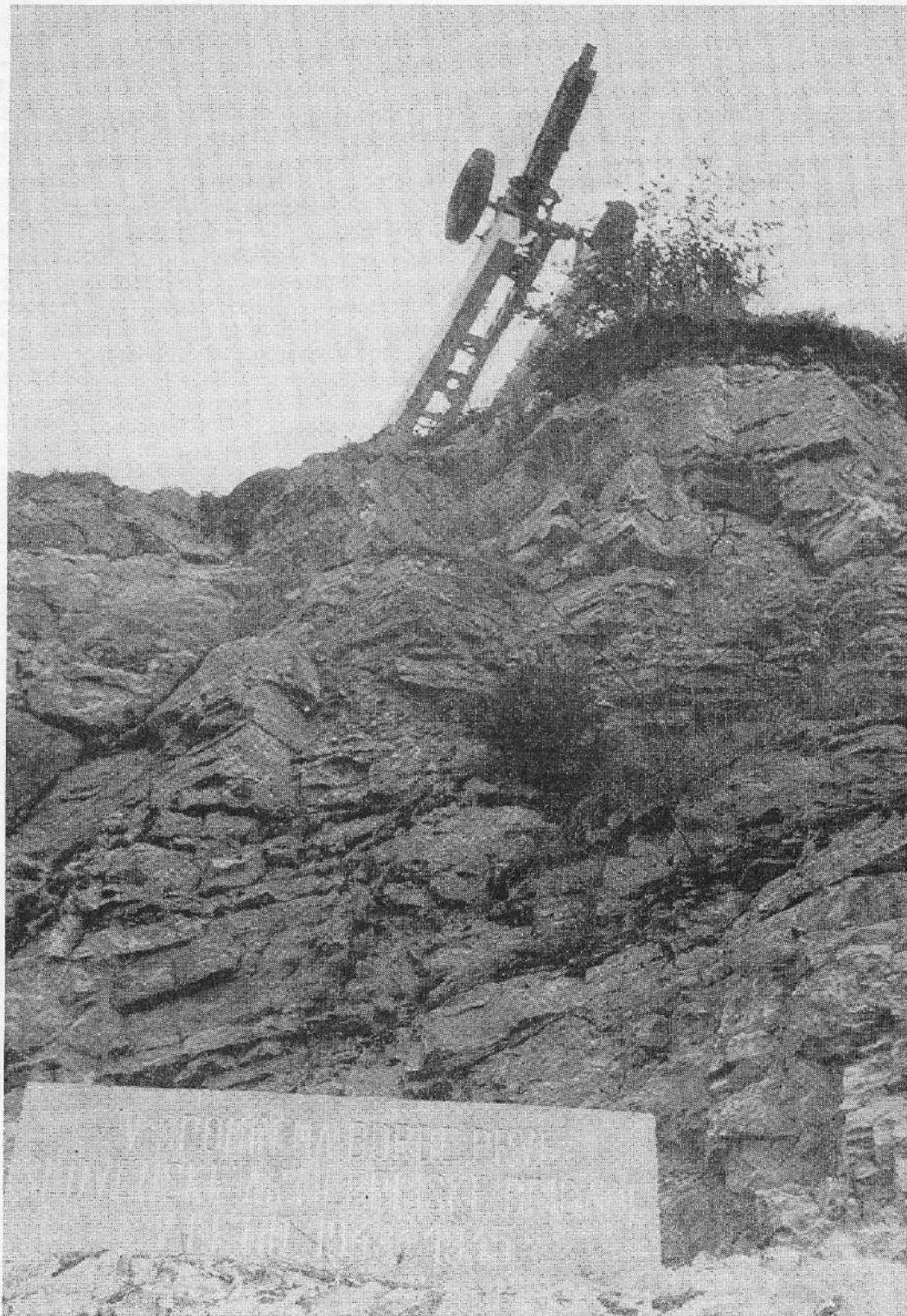
Ko je bil VII. korpus zaposlen z boji ob progi Ljubljana—Kočevje, so se Nemci iz Grosupljega, Ljubljane, Novega mesta in Sevnice zadnje dni aprila 1944 prebili na črti Ljubljana—Novo mesto in Sevnica—Trebnje—Žužemberk. Postavili so posadko v Trebnjem in Mirni peči, vdrli v dolino Krke ter posadko v Žužemberku povezali s Trebnjem prek postojank v Dobravi in v Dobrniču. Postojanke so dobro utrdili in tako zmanjšali manevrski prostor VII. korpusa. Videti je bilo, da ho-

čejo globlje na osvobojeno ozemlje. To pa jim je preprečila ofenziva VII. korpusa, ki se je začela 30. aprila 1944 in zaustavila sovražnikove uspehe. Sedmi korpus je drugače porazdelil svoje sile; najprej je hotel uničiti postojanki v Dobravi in v Dobrniču, nato v Žužemberku in se končno vreči z vsemi svojimi močmi na postojanke med Grosupljem in Novim mestom ter v dolini Mirne in do kraja obračunati z njimi.

Da bi mogel napasti Žužemberk, je bilo najprej treba zavzeti prometno živo Trebnje—Žužemberk. Enoto XV. divizije so imele nalogu napasti v noči s 30. aprila na 1. maj 1944. Gubčeva brigada je opravila z Dobravo, ki se je od minometov in topov vžgala, in sovražnik se je pod močnim partizanskim pritiskom prebijal iz vasi. To se mu je deloma posrečilo. Dvanajsta brigada je z enim bataljonom naskočila Dobrnič in zavzela več kakor pol vasi. Bataljon pa se je moral zaradi pritiska iz Dobrave umakniti. Podnevi bi bila morala brigada Dobrnič znova napasti, toda sovražnik se je sam umaknil v Trebnje. Cankarjeva brigada je Trebnje obkolila in z delom XII. brigade odbila sovražnika, ki je hotel prodreti iz Trebnjega. Levstikova brigada je nadzirala smeri proti Velikim Laščam in Ribnici, IX. brigada proti Grosupljemu—Velikim Laščam—Žužemberku in ljubljanska brigada proti Dolenjskim Toplicam, Dvoru in Novemu mestu.

Dne 1. maja 1944 je Gubčeva brigada obkolila Žužemberk, Cankarjeva brigada zavarovala poti proti Trebnjem, Ajdovcu in Mirni peči, XII. brigada pa je bila v rezervi. Ponoči s 1. na 2. maj 1944 je Gubčeva brigada iz smeri Prapreče prodrla v Žužemberk in potisnila sovražnika k Zafari, Cviblju in gasilskemu domu. Toda partizanske enote tega prvega prodora v Žužemberk niso dovolj izkoristile in dopustile, da jih je sovražnik 2. maja 1944 spet potisnil iz kraja. Dve havbici 100 mm, 1 havbica 75 mm, 4 poljski topovi 75 mm in 2 gorska topa 65 mm so delovali iz Budganje vasi in s kote 516. Njihov glavni cilj sta bila Cvibelj in Zafara. Partizani so odlično zadevali. Dne 2. maja 1944 je sovražnik pobegnil s Cviblja. Cerkev je artillerija skoraj popolnoma porušila. Dne 1. maja 1944 zvečer je sovražnik prodiral iz Novega mesta skozi Prečno in Luknjo na Brezovo reber ter po gozdu nad Lipovcem in prek Vinkovega vrha ter presenetil enote XII. brigade, ki so zapirale Zafaro. Posrečilo se mu je priti v Žužemberk in posadko okrepliti. Pomoč, ki je prihajala od Straže po dolini Krke, sta odbila en bataljon ljubljanske in en bataljon VDV brigade. Sovražno kolono iz Ribnice je na poti proti Žvirčam napadel bataljon IX. brigade; kolono iz Velikih Lašč in Hočevja je dva dni zadrževala IX. brigada. Kolona iz Grosupljega pa je 3. maja 1944 prišla na Kitni vrh.

Gubčeva brigada je v noči z 2. na 3. maj 1944 spet prodrla v Žužemberk. Pri tem ji je na desnem

Spomenik na Jami pri Dvoru, kjer je bila 7. maja 1944 ustanovljena I. artillerijska brigada, z napisom zgoraj — Postavljeno ob 25-letnici ustanovitve I. slovenske artillerijske brigade 7. maja 1944; spodaj — V spomin na borbe prve slovenske artillerijske brigade v letih 1943—1945. Spomenik je postavil odbor artillerijske brigade XV. divizije

bregu Krke pomagal en bataljon X. brigade. Partizani so zavzeli skoraj ves kraj, le Zafara, gasilski dom in nekaj hiš se še ni predalo. Dne 2. maja 1944 je sovražno letalstvo bombardiralo partizanske položaje, enkrat z 11, drugič z 9 letali, in popolnoma uničilo vas Reber ter delno Budganjo in Dešečo vas. Gubčeve brigado sta okrepila še dva bataljona X. brigade, ki sta 4. maja 1944 zvečer prešla Krko pri Stranski vasi in potisnila sovražnika od tovarne usnja ter se približala gasilskemu domu. A sovražniku je le uspelo odbiti XII. brigado in s tanki ter tovornjaki prodreti v Žužemberk. Toda medtem ko se je bojeval za ulice, ki so jih v svojih rokah imeli partizani, se je hkrati pripravljal na umik. Dne 5. maja 1944 ob 4. uri je sovražnik zapustil Žužemberk in partizani so ga zjutraj zasedli.

Dne 5. maja 1944 je sovražnik pritegnil v to področje močnejše sile iz Ljubljane, iz Novega mesta in od Litije. Vse njegove kolone so napredovale po gozdovih. Brigade XV. divizije so po bitki za Žužemberk odšle počivat na desno stran Krke, toda že 7. maja 1944 so morale na področje Zagradec—Muljava—Radohova vas, da bi od tam prodireale proti Trebnjemu in prišle sovražniku za hrbet.⁹⁰

Med napadom na Žužemberk so artilerijski divizijski XV. in XVIII. divizije nastopali skupno v sestavu XV. divizije. Po končanih bojih za Žužemberk so 7. maja 1944 v vasi Lašče nad Dvorom iz artilerije obeh divizij ustanovili I. artilerijsko brigado. Imela je tri divizione, zaščitni bataljon, inženirsko-tehnično četo in obveščevalni vod. Štela je 440 borcev. Za poveljnika brigade je bil imenovan Miha Mišič, za namestnika poveljnika Anton Potocar, za političnega komisarja Franc Turner-Kostja, za načelnika štaba brigade pa Aleksander Zupanc. Julija 1944 so brigado preuredili v dva divizijska.⁹¹

Po padcu Žužemberka je skušal sovražnik ta predel znova zavzeti, zato so se med 4. in 14. majem 1944 vrstili ostri boji med Krko in prometno žilo Ljubljana—Novo mesto. Sovražnik se ni dosti ustavljal v postojankah in se bojeval na odprtrem. Po obkoljevalnih manevrih in spopadih v zasedah so ga partizanske enote prisilile, da se je omejil na črto Ljubljana—Novo mesto.

Sedmi korpus se je odločil razbiti to sovražničko črto. Zato je glavni udar namenil Trebnjemu, kjer je bilo okrog 360 mož posadke. Za napad sta bili določeni Cankarjeva in artilerijska brigada. Gubčeva in XII. brigada sta se prebili skozi sovražnikove vrste in vzhodno od ceste Novo mesto—Ljubljana ščitili smeri proti Novemu mestu in Monikongu. Levstikova brigada je varovala smer Ljubljana—Kočevje, IX. brigada smeri proti Novemu mestu in Mirni peči in X. brigada smer Novo mesto—Žužemberk. Ogorčeni boji za Trebnje so trajali 4 dni. Dne 17. maja 1944 so partizani Trebnje na juriš zavzeli.

Teren, na katerem sta bili IX. in del X. brigade, je bil ob glavni cesti, ki drži iz Novega mesta v Mirno peč, in ob cesti Novo mesto—Bršljin—Straža—Žužemberk. Zavarovati je bilo potrebno predvsem glavno cesto Mirna peč—Novo mesto in pažiti, da sovražnik ne bi prodrl v Jablan in dalje proti Mirni peči, da ne bi prek Dolenje Straže in Brezove rebri prišel za hrbet enotam, ki so napadale Trebnje. V Mirni peči je imel okrog 200 mož posadke in 2 tanka. Potrebno ga je bilo pregnati tudi iz Mirne peči.

V noči od 16. na 17. maj 1944 je en bataljon IX. brigade oblegal Mirno peč in jo obstreljeval z gorskim topom in minometom ter razbil dva bunkerja. Drugi bataljon IX. brigade je bil v Kačjih ridah, en bataljon X. brigade na Kuzarjevem kalu, drugi pa nad Luknjo do Straže.

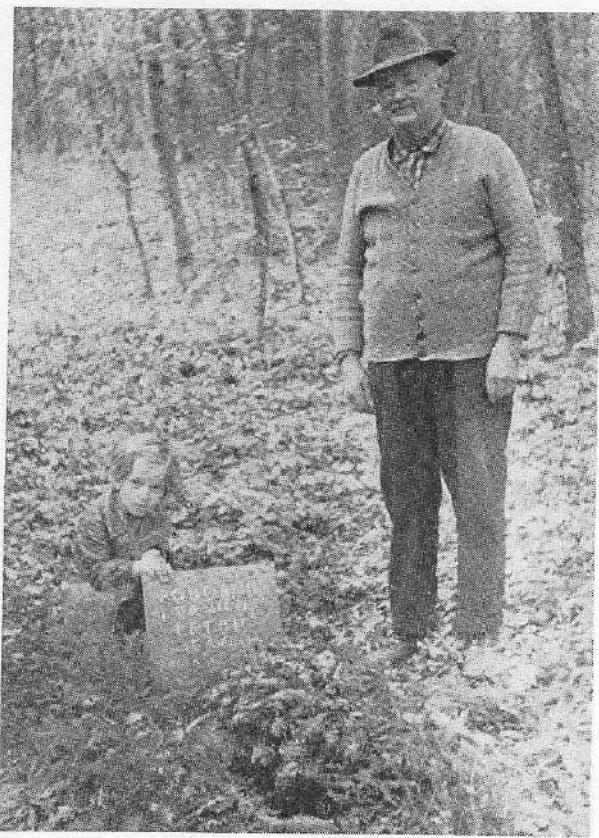
Sovražno kolono, ki je 17. maja 1944 zjutraj rinila iz Mirne peči proti položajem brigade, je ta odbila in pognala nazaj v Mirno peč. Isti dan je sovražnik prodiral iz Novega mesta v treh kolonah proti Luknji. Z njim so se spoprijeli IX. brigada in dva bataljona X. brigade. Prvi bataljon IX. brigade, ki je bil v Kačjih ridah, se je bojeval s kolono 100 mož in se zaradi sovražne premoči umaknil na nove položaje pri vasi Vrh. Sovražna kolona je šla proti vasi Jablan, kjer ji je prvi bataljon IX. brigade udaril v bok in jo pregnal. Drugi bataljon IX. brigade je izpod Golobinjeka nagnal kolono, ki je hitela proti Mirni peči. Dva bataljona ljubljanske brigade sta imela opraviti s sovražnikom, ki se je usmeril proti Luknji. V noči od 17. na 18. maj 1944 sta se bataljona bila s sovražno kolono okrog 300 mož na položajih Kuzarjev kal—Suhor. Medtem ko sta napadala, jima je prišla za hrbet sovražna motorizacija. Zavzeti sta morala nove položaje in vztrajati v boju, dokler se sovražnik ni umaknil.⁹²

Ko so se Nemci in domobranci vračali proti Novemu mestu, so v gozdu pod Kuzarjevim kalom naleteli na taborišče tretje čete drugega bataljona ljubljanske brigade. Prišlo je do hudega spopada. V njem sta med drugimi padla Danilo Podobnik in Slavko Petrič. Danilo je bil pomočnik komisarja tretje čete, Slavko pa komandir te čete. V partizane sta šla v Sodražici, kjer je bil Slavko doma, Danilo je tam le služboval. V narodnoosvobodilno vojsko sta vstopila maja 1942; v roški ofenzivi so ju ujeli in odpeljali v Italijo. Po zlomu Italije sta se vrnila domov in takoj vstopila v ljubljansko brigado. Ko je bil ob napadu 17. maja 1944 eden ranjen, ga je skušal drugi rešiti, a so tudi njega pokosili sovražni strelji. Tako sta padla skupaj, kakor sta se skupaj bojevala.

Njuni trupli so dekleta s Kala našla že nekaj dni po boju, vaščani Kala pa so ju pokopali in zaznamenovali njun grob, saj so ju dobro poznali. Pozno jeseni 1945 so Podobnikovi sorodniki z vaščani Ku-

zarjevega kala obiskali njun skupni grob in s Pečičevimi vred sklenili, naj počivata še naprej v gozdu, kjer sta padla.⁹³

Sedmi korpus je z ofenzivnimi akcijami nadaljeval in že 19. maja 1944 so brigade obkolile Mirno peč. Napadli sta jo Gubčeva in artilerijska brigada. Novo mesto so obkolile štiri brigade: ob cesti Novo mesto—Mirna peč sta bili IX. in XII. brigada, cesto ob Krki je na obeh straneh varovala X. brigada, a južno od Novega mesta je bila XV. brigada. Cankarjeva in Levstikova brigada sta varovali smeri proti Kočevju, Ribnici in Velikim Laščam, kjer je sovražnik zbral velike sile. Mirna peč je bila zelo utrjena, v njej so bili topovi in tanki, branila jo je tudi artilerija iz Novega mesta. Bitka je bila zagrzena in krvava. Brigade niso imele dovolj protitankovskih topov. Ogorčeno so odbijale poizkuse sovražnika, da bi napadeni postojanki prišel na pomoč. Na nekatere položaje X. brigade je sovražnik tudi po šestkrat brezuspešno jurišal. Po dveh dneh vztrajnih bojev so brigade Mirno peč zavzele, sovražniku pa se je posrečilo pod zaščito tankov pobegniti v Novo mesto.

Spominska plošča v Kalanskem gozdu nad Prečno, kjer sta 17. maja 1944 padla komandir in pomočnik komisarja 3. čete drugega bataljona ljubljanske brigade, z napisom: *Podobnik Danilo — Petrič Slavko — padla 17. V. 1944.* Postavili so jo domačini

Ti dve zmagi pomenita odločilen preboj ob prometni žili Ljubljana—Novo mesto. Sedmi korpus je nato svoje ofenzivne akcije usmeril v dolino Mirne, kjer je sovražnik postavil postojanko v Tržišču. Postojanko sta napadli ljubljanska in artilerijska brigada. Gubčeva in XII. brigada sta zavarovali vse smeri vzhodno od Novega mesta, XV. brigada smeri južno od Novega mesta, dolenjski odred je zaščril smer proti Grosupljemu, Cankarjeva in Levstikova brigada pa proti Kočevju. Ljubljanska brigada je morala najprej uničiti vrsto bunkerjev pri Sv. Juriju, nato pa je v sodelovanju z artilerijsko brigado vdrla v postojanko in jo po nekajurnem boju zavzela. Medtem so se druge brigade ostro spoprijemale s sovražnikom, ki je hotel priti napadeni postojanki na pomoč iz Novega mesta. XII. brigada ga je odbila, ko je prodiral iz Sevnice, a dolenjski odred si je privoščil kolone iz Višnje gore in Grosupljega. Ta majska ofenziva VII. korpusa je bila največja in najuspešnejša ofenziva partizanskih enot v Sloveniji.

Sredi junija 1944 je bilo sovražne ofenzive na jugu države konec, zaveznički pa so se medtem izkrcali v Franciji. Na željo zavezniškega poveljstva v Italiji je vrhovni štab ukazal vsem svojim enotam rušiti železnice po vsej državi. Na slovenskem operativnem področju je imel sovražnik še okrog 130 000 vojakov. Zato so se v vseh predelih bili hudi boji. Sedmi korpus je moral predvsem uničevati progo Ljubljana—Trst in se je zato odločil napasti Štampetov most nad Vrhniko. Začelo se je 12. junija 1944. Most je oblegala Cankarjeva brigada, Gubčeva je podirala progo pri Logatcu, XV. brigada pa bunkerje pri Borovnici in Verdu. Cankarjeva brigada je svojo naložno dobro opravila, potem ko je artilerija razdejala bunkerje ob mostu. Gubčeva brigada je vdrla v Logatec, XV. brigada pa pregnala sovražnika s postaje Verd in razbila oklopni vlak, ki mu je iz Borovnice hitel na pomoč.

Medtem sta Novo mesto zapirali Levstikova brigada na severni in ljubljanska brigada na južni strani mesta. Ljubljanska brigada se je hudo spopadla z Nemci in domobranci 16. junija 1944, ko je sovražnik prodiral proti njenim položajem z okrog 1000 možmi in 6 tanki. Nad Težko vodo se je en tank pred zaminirano cesto ustavil. Granate iz topiča so uničile minska polja. Potem so tanki počasi prodirali naprej, za njimi pa Nemci in domobranci. Toda spretno zakrite partizanske strojnice so jih zaustavile in kljub močni podpori svojih topov niso mogli napredovati niti za ped. Morali so se umakniti v postojanko. Sledilo je nekaj dni zatišja.⁹⁴

Cankarjeva in XII. brigada sta morali nato na Hrvaško, kjer sta skupno s XIII. hrvaško divizijo napadli Bosiljevo ter ga 30. junija 1944 osvojili. Po tem se je XII. brigada vrnila v Slovenijo, Cankarjeva pa je odšla v Žumberak.

Dne 9. julija 1944 je bil v Metliki velik miting. Sovražno izvidniško letalo je tega dne preletelo mesto, kajti Nemci so že zbirali svoje sile za to, da bi vdriči v Belo krajino. Na položaj Vinomer—Drašički streljnik je pri priči odhitela častniška šola, ki je bila v Metliki, na črti Želebej—Božakovo in ob Kolpi pa je bil belokranjski odred. Takoj so prišle in začele delovati tudi enote XV. divizije — razen XV. brigade, ki je ostala v Suhih krajini — in hrvaške enote IV. korpusa. Boji so se bili vsak dan od 10. julija 1944 dalje, le od 1. do 4. ure je bilo zatišje. Preprečiti je bilo treba sovražniku vpad v Belo krajino, kajti hotel je zdrobiti IV. korpus, zavzeti Žumberak in v Beli krajini uničiti osrednje slovensko osvobojeno ozemlje. Zelo hudo je bilo v Žumberku in na Gorjancih, kjer je sovražnik hkrati začel z napadi iz Karlovca, Jastrebarskega, Samobora in tudi iz Novega mesta. Ko je zasedel Krašić, Vivodino in Drašiče, se je 15. julija 1944 približal Metliki s 5000 možmi, 18 topovi, 16 minometi in z letali začel boj za to mesto.

V takšnem položaju bi bila čelna obramba mesta neuspešna. Zato se je operativni štab slovenskih in hrvaških brigad odločil za poseben manever: z enim delom svojih sil zadrževati sovražnikovo jedro, prodirajoče proti Metliki, z udarno skupino treh brigad pa pasti čez Gorjance v zaledje sovražnega razporeda in tako ofenzivo razbiti. Cankarjeva in dve hrvaški brigadi so prek Gorjancev udarile sovražniku v desni bok in v hrbet in mu tako zmešale načrt in razpored sil. Sovražnik je 16. julija 1944 vdrl v Metlico, a se je moral po poldruži uru umakniti in drugače razporediti svoje sile. Ker so ga brigade kar naprej zasledovale iz vseh smeri, se je začel umikati. Zapustil je Žumberak in se zatekel v Karlovac. Partizanska vojska je Žumberak osvobodila, Belo krajino pa rešila okupatorskih in izdajalskih enot.

Ljubljanska brigada je imela vse tiste dni, ko je bila Bela krajina ogrožena, hude boje na Gorjancih, ker je hotel sovražnik prodirati tudi iz Novega mesta. V prvih dneh je pri tem napredoval le proti Težki vodi, v naslednjih dneh pa tudi proti Dolžu, Jurni vasi in Koroški vasi. En kilometer pod položaji brigade so se tanki ustavili. Topovska granata je dala znamenje za splošen napad. Tedaj so nastopili tudi partizanski borci in borke. Drdrale so strojnice, pokale puške, bombe, mine. Sovražnik je najmočnejše pritiskal v sredini. In prav tam, kjer je bil najbolj močan, prav tam je dobil najmočnejšo klofuto. Na položajih na cesti je namreč brigadna sekretarka SKOJ Majda Šilc zbrala 30 mladih borcev in bork, samih članov in članic SKOJ. Ne meneč se za tanke, ki so že oddrdrali naprej in na katere so naši streljali s protitankovskimi puškami, je mladina planila med zelenice, ki se takšne predprznosti niso nadejali. Divje so zapokale puške in zabobnele bombe. Nemci in domobranci so bili tako presenečeni, da se skoraj

niso upirali. Brezglavo so se spustili v dolino, a tedaj so se oglasili minometalci in jih spremljali na begu ter jim prizadejali nove izgube. Kakor so skojevci in skojevke privihrali, tako so tudi odvihrali. Umikati so se začeli celo tanki, saj je bil ogenj iz protitankovskih pušk le prehud. Zelenci so morali popustiti tudi po drugem in tretjem napadu. Najprej se je spravila s poti pehota in zvečer še tanki.⁹⁵

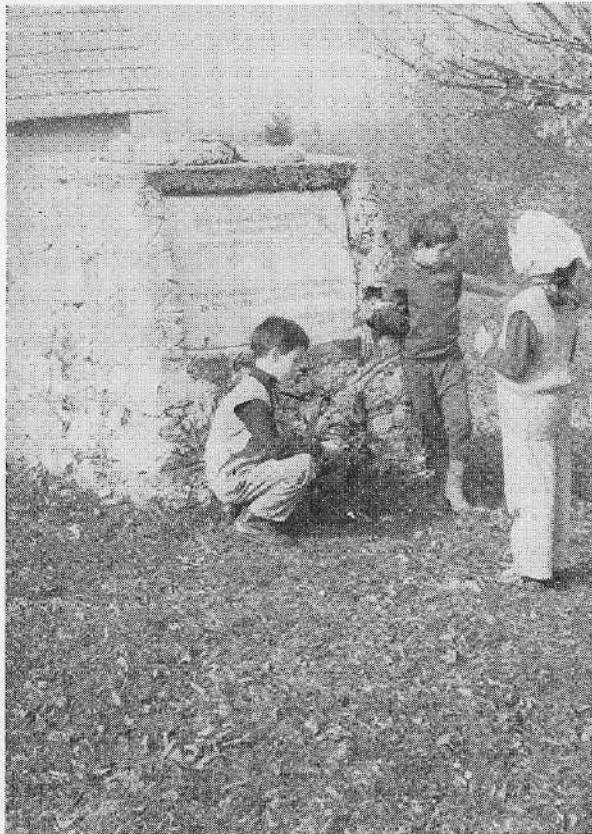
Dne 14. julija 1944 so ob 7. uri zjutraj spet zabbneli topovi. Hinko Bratož-Oki piše v svojem dnevniku: »Obstreljevanje ni bilo več tako silovito. Čez tri ure so se znova začeli približevati Nemci in domobranci. Opazovalec je sporočil, da jih je samo tristo, zato se nismo dosti zmenili zanje. Bolj nas je skrbelo ropotanje onstran Gorjancev. Tam je vso noč bobnelo...«

Tudi popoldne so v Novem mestu še nekolikrat zagrmeli topovi, nato je vse utihnilo. Ko je po enournem molku zadonel osamljen pok, smo bolj iz radovednosti kakor iz strahu prisluhnili zavijanju granate. Razpočila se je precej daleč pod nami, med zidanicami in osamljenimi poslopji. Čez 10 minut pa je v vas prisopihal kurir. Brž smo mu stopili naproti in povprašali: ,Kaj se je zgodilo, da tako hitiš? Ves zasopel je komaj izjecljal: ,Tovariši, Majda in Jazbec! Mrtva sta! Ubila ju je granata!«

Mislili smo, da se šali. Toda novica je bila preveč žalostna, da bi jo lahko uporabil za šalo. Odhiteli smo v dolino proti zidanicam. Zraven ene izmed njih sta negibno ležala Majda Šilc in Jazbec-Franc Zidar, a med njima je zijala v zemlji globoka kontanja. Majdi je granata razbila vrat, Jazbec pa je imel na prsih in trebuhi globoke rane. Kakor blisk se je novica razširila po vseh naših enotah. V brigadi je zavladala žalost, saj sta bila Majda in Jazbec, ki je bil šele nekaj dni načelnik štaba brigade, med borci in borkami zaradi svoje skromnosti, junaštva in tovaristiha zelo priljubljena. Odnesli so ju v Podgrad, kjer so ju pokopali z vsemi vojaškimi častmi.⁹⁶

Majda Šilc se je rodila 17. marca 1923 v Kržetih pri Sodražici. Bila je trgovska pomočnica v Ljubljani. V narodnoosvobodilno gibanje se je takoj vključila, 19. junija 1942 pa odšla v partizane. Bila je borka dolomitskega odreda in se je zlasti odlikovala kot bolničarka pri reševanju ranjenih s položajev in v skribi zanje. Po ustanovitvi Šercerjeve brigade je bila do aprila 1943 bolničarka te brigade, nato pa bataljoniska sekretarka SKOJ. Kot mladinska aktivistka je bila na I. kongresu ZSM v Kočevski Reki in na II. kongresu USAOJ v Drvarju. Tu jo je srečal Rodoljub Čolaković, ki je srečanje z njo takole opisal:

»Seznanil sem se tudi z mlado, prikupno partizanko. Bila je v čisti in zlikani vojaški obleki z revolverjem ob pasu. Ko jo človek pogleda, bi lahko

Spomenik na hribčku Nova gora blizu Težke vode na kraju, kjer je padla narodna junakinja Majda Šilc, z napisom: *Julija 1944 je na tem mestu padla narodni heroj Majda Šilc, sekretar SKOJ X. brigade. Tvoj svetel vzgled nas vodi v trdni borbi za zmago pravične stvari naše partije. Ob tridesetletnici SKOJ CK LMS*

pomisliš, dekle se malo ponaša. Vendar je to deklev pravi vojak, in to že od leta 1941. Ime ji je Majda Šilc, pred vojsko je bila pomočnica v neki ljubljanski trgovini, organizirana skojevka, prvoborka, prizadevna v diverzantski skupini v Ljubljani, leta 1941 pa je šla v partizane ...

Vprašal sem jo, kaj bo delala, ko bo vojska končana. ,Ce bom ostala živa, se bom vrnila v svojo Ljubljano, brez katere ne morem živeti. Delo pa se bo že našlo,' je odgovorila in se nasmejala z vsem obrazom, mladim, zdravim, odkritim ...«⁷

Bila je hrabra borka in znala z vzgledom in živo besedo vplivati na svojo okolico in vzgajati mlade borce in borke. Znašla se je v nevarnih položajih, kakor na primer med nemško ofenzivo na Novi gori in na Mokrcu, kjer je rešila bataljon s tem, da se je prva pognala v napad.

Ko je ljubljanska brigada pod Gorjanci varovala Belo krajino pred vdorom Nemcev in domobranov iz Novega mesta, se je vrnila s kongresa USAOJ v Drvarju. Tu pa jo je zadela sovražna gra-

nata. Bila je odlikovana z redom narodnega heroja in 22. aprila 1949 prepeljana v grobničo narodnih herojev v Ljubljani.

Ko je bilo bojev za obvarovanje Bele krajine konec, je VII. korpus usmeril svoje sile na severno Dolenjsko. Sovražnik je namreč skušal iz svojih oporišč v Kočevju, Velikih Laščah, Šentvidu, Višnji gori in Novem mestu globlje prodirati na osvobojeno ozemlje. V noči od 2. na 3. avgust 1944 se mu je prek partizanskih obrambnih položajev posrečilo vdreti v Žužemberk, kjer so bili štab XV. divizije, komandi mesta in področja ter rajonski odbor OF. Brigade so ga sicer obkolile, vendar mu je uspelo, da se je prebil. V hudih bojih pod Zafaro je padla cela četa. Štab divizije se je nato preselil v Budganjo vas, rajonski odbor pa v Stavčo vas. Da bi preprečil ponovno usposobitev proge Ljubljana—Novo mesto in dokončno preprečil vsakšen promet po tej progi, je VII. korpus zaupal XVIII. diviziji nalogo, da razruši šmarski predor in zavzame Škofljico. Do napada je prišlo 13. avgusta 1944; ker pa ni bil dovolj pripravljen, položaji ne pravilno zasedeni in borce in borke močno utrujeni, ni uspel.

Tudi napadi XV. divizije na področju Višnje gore in Stične so bili zaman. Sovražnik je nato začel izpadati iz Šentvida, Stične in Novega mesta. Toda to so bile le manjše praske. Zavladalo je nekakšno zatišje, ki se je zavleklo tja do 20. septembra 1944. Osemnajsta divizija je bila južno in južnozahodno od Ljubljane in je ogrožala progo Ljubljana—Postojna, XV. divizija pa je bila v Suhem krajini in je napadala progo Ljubljana—Kočevje ter preprečevala sovražniku prodreti na osvobojeno ozemlje. Sedmi korpus je medtem pripravljal vse potrebno za napad na vse prometne zvezze.

Po temeljithih pripravah so se nato v drugi polovici septembra 1944 lotili mostu pri Litiji in ponovno Stampetovega mostu. V akciji na most pri Litiji in na okoliška oporišča so na desni strani Save sodelovale enote XV. divizije, na levri strani pa Šlandrova in Zidanškova brigada. Napad se je začel 20. septembra 1944 ob 17. uri, in to po prejšnjem brezuspešnem bombardiranju zavezniških letal. Enote XV. divizije so zavzele sovražno postojanko Poganik in z artilerijo porušile nekaj bunkerjev na levem in desnem bregu Save. Razbile so nemško kolono s 3 tanki iz Litije, ponoči pa so minerske čete podrle most med dvema stebromi in progo v dolžini 240 metrov. Toda Šlandrova in Zidanškova brigada, ki sta se vso noč bojevali, mostu z leve strani nista mogli porušiti. Ko so posegeli vmes Nemci iz Domžal in Kamnika, sta se morali umakniti.

Napad na Stampetov most je 20. septembra 1944 ob 17. uri začela ljubljanska brigada, IX. brigada

pa je zavarovala smeri proti Rakeku in Borovnici. Ko so partizanski borce zlomili sovražnikov odpor v utrjenih položajih okrog mostu, je ljubljanska brigada hitro zavzela bunkerje in razdejala podpornik, visok 22 metrov. Tako so most za promet za dalj časa onesposobili. Potem se je XVIII. divizija dva dni bojevala okrog Sv. Vida in Sv. Trojice z domobranci z Rakeka, iz Velikih Lašč, Ribnice in Borovnice, nato pa se umaknila na odsek Gornje Jezero—Cerknica, od koder je stalno ogrožala progo Ljubljana—Postojna. Zato jo je sovražnik vsak dan preganjal z Rakeka in iz Cerknice proti Blokam in Loški dolini, iz Postojne proti Loški dolini, iz Kočevja proti Blokam in z Reke proti Babnemu polju. Po štiridnevnih bojih se je XVIII. divizija umaknila proti Gerovemu in Osilnici.

Štab VII. korpusa je hotel uničiti domobransko-nemške postojanke v Višnji gori, Stični in Šentvidu, kajti sovražnik je iz teh postojank stalno vpadal na osvobojeno ozemlje ob zgornjem toku Krke in partizanskim enotam preprečeval, da bi se oskrbovale s področja med Novim mestom in Grosupljem, hkrati pa tudi oviral partizanske akcije proti progi Brežice—Zidan most—Ljubljana. Da bi okrepil partizanske enote za predvidene akcije, je poklical glavni štab s Štajerske Šlandrovo (VI.) in Zidanškovo (XI.) brigado. Ti dve brigadi sta 11. oktobra 1944 pri Mošeniku prišli čez Savo in se potem prebili na področje Čatež—Sv. Križ pri Litiji. Ko je sovražnik to dognal, je povečal posadke ob prometni žili Novo mesto—Ljubljana. Dne 15. oktobra 1944 je začel s 14. SS policijskim polkom in z domobranskimi enotami iz svojih oporišč napadati XV. divizijo in Šlandrovo ter Zidanškovo brigado, zbrane v širšem predelu okrog Trebnjega, ter dovožal vsak dan nove enote. V naslednjih dneh so se boji raztegnili na celotno področje Suhe krajine in v njih so od 17. oktobra 1944 dalje sodelovale skoro vse enote VII. korpusa. Končali pa so se 24. oktobra 1944, ko se je sovražnik umaknil v svoja oporišča. Med temi boji, ki so terjali veliko žrtev na obeh straneh, so Nemci in domobranci vdrli v Suho krajino tudi iz Kočevja in Grosupljega. Partizanske enote so bile potisnjene proti Rogu.

Zaradi spremenjenega stanja je sklenil štab VII. korpusa zavzeti najprej Šentvid. V noči od 24. na 25. oktober 1944 bi bili morali VI. in XI. brigada Šentvid napasti, toda do spopada s sovražnimi zaščitnicami je prišlo že pri Radohovi vasi. V boju je posegla tudi XV. brigada, vendar brez uspeha. Ker je sovražniku 25. oktobra 1944 prišla iz Ljubljane pomoč s tanki in pehoto, so se brigade zatekle v Suho krajino. Svojega namena niso dosegle, toda sovražnik je moral zdaj ob prometni žili Ljubljana—Novo mesto imeti močnejše sile.

Na bojiščih je bilo nato nekaj dni zatišje. Dne 6. novembra 1944 pa je domobranski bataljon iz

Šentvida napadel IX. brigado na položajih Jasenov hrib—Vršiček. Ljubljanska brigada je skupno z IX. brigado nagnala sovražnika proti Žvirčam. A že naslednji dan jo je ta iz Žvirč udaril proti Hinjam, kjer sta ga med Prevolami in Hinjami odbili Levstikova in IX. brigada. Delu sovražnikovih sil pa se je posrečilo priti partizanskim enotam za hrbet in napadel je sprejemno bolnišnico XVIII. divizije v Gradencu. Ta je bila tukaj dotedaj varna, ker so bile okrog in okrog partizanske enote. Toda napad je bil tako nepričakovani — izdajalec je pripeljal domobrance ponoči do bolnišnice — da zaščitni vod sploh ni mogel nastopiti. Sovražnik je prišel iz smeri Velikega Lipja. Ranjeni so si pomagali, kakor so vedeli in znali. V eni hiši so jih domobranci vse pobili, v dveh hišah nekaj laže ranili, v eni hiši pa je domačim uspelo, da so jih poskrili.

Zdaj je sovražnik neprestano napadal enote VII. korpusa in izpadal v smeri Bele krajine. Pripravljal se je torej na vdor v Belo krajino, kar naj bi po načrtu potekalo v dveh glavnih smereh: iz Novega mesta in iz Kočevja. V Novem mestu je bil bataljon 14. SS policijskega polka in 6. čet domobrancov. Ti so se razdelili v dve skupini. Glavna skupina, sestavljena iz treh nemških in iz treh domobranskih čet, je 13. novembra 1944 ob 6. uri krenila iz Novega mesta, se po stranskih poteh pretihotapila do Uršnih sel in se začela v vasi utrjevati. Tu je naletela na prve partizanske enote XII. brigade. V Kočevju pa so se zbrali domobranci bataljoni z Rakeka, iz Stične, Šentvida in Velikih Lašč. Poleg njih sta bila tam še dva nemška bataljona. Te enote so v noči s 13. na 14. november 1944 začele prodirati v treh kolonah. Ena kolona jo je mahnila po poti Kočevje—Livold—Mozelj—Knežja lipa—Nemška loka—Mavrlen. Glavna kolona je šla za prvo, da bi iz Nemške loke krenila proti Koprivniku, tretja kolona pa je šla v smeri Koprivnika proti Mačkovcu.

Novomeška glavna skupina se je 14. novembra 1944 skozi Radoho in Pribišje prebila proti Semiču. Da bi jo dohitela, je druga skupina zgodaj zjutraj istega dne krenila iz Novega mesta skozi Smihel—Birčno vas in Uršna sela. Predhodnica kočevske skupine se je že v zgodnjem meglenem jutru pokazala na Mavrlenu, Tanči gori in na Stražnem vrhu, manjši oddelki pa so hiteli proti Kanižarici in Črnomlju. Tu so požgali meščansko šolo in se vrnili. Partizanske enote so bile prav v tem času precej daleč — XV. divizija na levem in XVIII. divizija na desnem bregu Krke, XII. brigada pa je bila pod Gorjanci na odseku Konec—Vinja vas. Štab VII. korpusa je manjšim zaščitnim enotam, ki jih je imel na voljo — zaščitni brigadi, delu belokranjskega odreda, dopolnitvenemu bataljonu VII. korpusa in častniški šoli — ukazal, naj sovražnika vznemirjajo, dokler ne pridejo enote XV. in XVIII. divizije.

Pred tem je glavni štab pripravljal napad na Ribnico in Kočevje. Ker pa je bilo treba brigade zaradi neprestanih bojev v Suhi krajini in Topliški dolini na novo oskrbeti s strelivom, so napad odložili. Enote XVIII. divizije, Šlandrova in Zidanškova brigada so ostale v Suhi krajini, XV. divizija pa je morala izzivalno napadati Novo mesto, Šentjernej in Kostanjevico. Dne 13. novembra 1944 so brigade odhajale na nove položaje: XV. brigada proti Šentjerneju z nalogo, da ga napade, Gubčeva brigada na odsek Potov vrh—Ratež—Smolenja vas zato, da napade utrdbe v Žabji vasi, Cankarjeva brigada na odsek Vodenice—Kočarija, da napade Kostanjevico, in XII. brigada, da se z odseka Konec—Vinja vas pomakne bliže k Novemu mestu, na področje Težka voda—Stranska vas—Ruperč vrh, da prepreči sovražnikov prodor proti Težki vodi in Vavti vasi ter proti Dolenjskim Toplicam. Tako je glavna sovražna skupina, ki je prodirala iz Novega mesta, pri Uršnih selih trčila na XII. brigado, ki je zasedala nove položaje. V noči od 13. na 14. november 1944 je prišlo med obema enotama do obstreljevanja. Obe novomeški sovražni skupini sta napredovali proti Semiču, kamor je ena prišla proti večeru, druga pa je odšla proti Pri-

bišju, da bi zavarovala glavno kolono, ko bi se vračala iz Semiča. Medtem je prišla v to področje Gubčeva brigada. Obe brigadi sta sovražnika obkolili in ga gonili do Uršnih sel, kjer ga je napadla Cankarjeva brigada. Le manjšemu delu je uspelo pobegniti v Novo mesto.

Še hujši poraz je doživelva skupina iz Kočevja. Štab XVIII. divizije je 14. XI. 1944 zgodaj zjutraj dobil povelje, naj takoj pošlje brigade prek Roga v Belo krajino, kjer sovražnik ogroža Črnomelj. Levstikova in Ljubljanska brigada sta s posebnim udarnim bataljonom pospešeno krenili skozi Smuk, Stari Log in Rajhenav. Dne 15. novembra 1944 so njune enote začele zasedati položaje okrog Koprivnika. Levstikova brigada in posebni bataljon sta postavila zasedo med Nemško loko in Hribom. Sovražna skupina, ki so jo prek Miklarjev potisnili h Koprivniku, je bila kmalu v mreži. Razvila se je ostra bitka. Ljubljanska brigada je skoraj v istem času napadla nemško-domobransko skupino pri Koprivniku in jo po celodnevnu boju pognala v beg. Na bojišču so ostala vsa motorna vozila in topovi. S tem porazom se je vdor proti Beli krajini nehal. Do konca vojske ni tjakaj več stopila sovražna noga.⁹⁸

Nato je štab VII. korpusa zaukazal, da naj XVIII. divizija 18. novembra 1944 s sodelovanjem zavezniškega letalstva napade Kočevje. Levstikova in artilerijska brigada sta pritiskali iz smeri Šalka vas, IX. brigada od rudnika proti postaji, posebni bataljon pa od Cvišlerjev. Mesto so že bombardirala zavezniška letala, omenjene partizanske enote pa so začele z napadom še popoldne. Iz Ribnice je odhitela mesto na pomoč sovražna kolona, ki jo je Levstikova brigada sicer zaustavljala, a se ji je vseeno posrečilo prebiti se v Kočevje. Sovražnik je dobil okrepitve, naše brigade pa so mesto tri dni zaman oblegale. Dne 21. novembra 1944 so odnehalo in odšle proti Koprivniku.

Ob koncu novembra 1944 so se brigade na svojih premikih s sovražnikom stalno spopadale. V enem takšnih spopadov je v gozdovih nad Prečno padla mlada partizanka, ki so ji domačini postavili spomenik. V gozdu nad Prečno je bilo partizansko taborišče, med partizani pa tudi mlado črnolaso dekle, baje učiteljica. Taborišče je bilo verjetno izdano, Nemci in domobranci so ga napadli iznenada. Presenečenim partizanom in partizankam se je umik posrečil, le mlado dekle je za zmeraj ostalo v teh gozdovih. Pokopali so jo tam, kjer je padla.⁹⁹

V vrste naše narodnoosvobodilne vojske so tiste čase v vse večjem številu vstopali avstrijski protifašistično razpoloženi vojni ujetniki in vojaški beguni. Za hitrejše zbiranje Avstrijev, ki so bili v Sloveniji, sta bili urejeni dve bazi: ena na Štajerskem in ena v okolici Črnomlja. Glavni štab je 24. novembra 1944 ustanovil prvi avstrijski bataljon. Ker je prihajalo v Ljubljansko pokrajino tudi vedno več mobilizirancev s tržaškega in tržiškega

Spominski kamen v gozdu nad Luknjo pri Prečni neznanji partizanki, ki je padla tu novembra 1944. Postavil ga je KO ZB NOV Prečna

področja — med njimi precej Italijanov — je glavni štab 16. decembra 1944 ustanovil še italijansko narodnoosvobodilno brigado Fontanot (imenovano tako po dveh bratih Fontanot iz Furlanije, padlih v bojih proti nacistom), ki je prišla v sestav XVIII. divizije. Tako sta bili ob koncu 1944 v sestavu VII. korpusa tudi dve tujerodni vojaški enoti.

Dne 1. decembra 1944 so v Stavči vasi ustanovili jurišni bataljon XV. divizije, ki je štel sprva 81 ljudi. Sestavljele so ga tri čete po 25 borcev, 4 člani štaba in 2 kurirja. Bataljon je imel ob ustanovitvi 12 lahkih strojnic, vsak borec pa brzostrelko in bombe. Za poveljnika bataljona so imenovali Rudija Pušenjaka-Uragana in za komesarja Mileta Pavlina. Vsi borci jurišnega bataljona so morali takole prisojiti: »Jaz, borec jurišnega bataljona, prisegam pred slovenskim narodom, da se bom za osvoboditev domovine častno boril. Če se tej prisegi sramotno izneverim, naj me zadene pravična kazan in naj padem pod streli svojih tovarišev.« V bataljonu so bili sami mladi borci, starji največ 25 let.¹⁰⁰

Decembra 1944 je VII. korpus spet poizkušal obvladati prometne poti Novo mesto—Grosuplje, zato je prišlo med 5. in 12. decembrom 1944 okrog

Občin pri Trebnjem do hudih bojev enot XVIII. divizije. Vendar je sovražniku uspelo do konca leta 1944 utrditi prometno zvezo Šentvid—Novo mesto z novimi oporišči. Ker so bile enote XV. in XVIII. divizije potisnjene južno od te črte, se je operativno področje VII. korpusa znatno zmanjšalo.

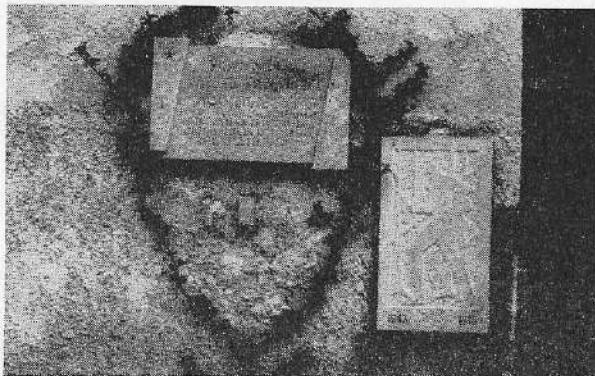
Spominska plošča v Stavči vasi, kjer je bil 1. decembra 1944 ustanovljen jurišni bataljon XV. divizije. Vzidal jo je odbor jurišnega bataljona

TV 15

Kurirske postaje in zveze so bile posebnost našega narodnoosvobodilnega boja. Ustanavljali smo jih zato, da so vzdrževale hitre, varne in stalne stike med vojaškimi štabi in političnimi organi, torej za prenašanje uradne pošte in pošiljk. S pomočjo kurirskih postaj so potovali tudi vojaški in politični voditelji. Kurirske postaje so skrbele za prenašanje literature, povezovale so vse ustanove in organizacije s centralnim komitejem. Bile so večinoma v gozdovih, na zelo skritih krajinah in mnogokrat celo v podzemnih bunkerjih. Zveze so morale delovati podnevi in ponoči, poleti in pozimi, v dežju in snegu. V njih so delali najbolj predani komunisti in komunistke, saj je bilo delo kurirjev in kurirk nadvse pomembno in nevarno.

Začetke teh postaj zasledimo junija 1942, pomožile in okrepile pa so se po italijanski ofenzivi. Tedaj so po Notranjskem, Dolenjskem in v Beli krajini nastajale kurirske postaje in kurirske zveze, ki so se obdržale vse do konca vojske. V letih 1943, 1944 in 1945 so se razvile tudi po drugih slovenskih pokrajinah.

Za prvo obdobje, od septembra 1942 do začetka 1943, je značilno ustanavljanje kurirskih postaj, njihova organizacijska in funkcionalna ureditev na Dolenjskem, Notranjskem in v Beli krajini. Nekatere postaje so bile stalne, druge so se sellile,

Plošča v vasi Občice na hiši, kjer je bila komanda relejnih postaj, z napisom: *V osvobodilni vojni je v tej hiši delovala od 1944 do 1945 komanda relejnih kurirskih postaj Slovenije, organizator in voditelj 145 postaj štajerskega, dolenjsko-notranjskega, primorskega, gorenjskega in koroškega relejnega sektorja. Poleg te plošče je plošča kurirjem in kurirkam. Obe plošči je vzdal štab komande relejnih postaj*

pač glede na sovražnikov pritisk. Središče kurirskih zvez je bilo v prvem obdobju v Polhograjskih Dolomitih, kjer je bilo tedaj vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja in od koder sta vodili dve kurirski zvezi na Dolenjsko. Od TV (terenski vod) 1 v Polhograjskih Dolomitih na Podlipoglav — TV 2, do Metnaja pri Stični — TV 3, od tam na Mirno — TV 4 in Jagodnik pri Hmeljniku — TV 5, proti Gorjancem — TV 6, v Ravnace — TV 7 in nato prek Bojancev — TV 8 in Stražnega vrha — TV 9 na Hrvaško. Druga kurirska zveza se je od te odcepila sprva v Jagodniku, pozneje v Mirni in šla prek Brezove rebri — TV 16 na Pogorelec — TV 15, Pugled — TV 14 in dalje prek Suhe krajine in Ribniške doline.

Redne zveze med postajami so se v tem času vzdrževale po javkah, ki so bile približno na pol pota med posameznimi postajami. Na te javke so prihajale kurirske patrule z oben sosednjih postaj. Od postaje do postaje je bilo približno 6—8 ur hoda. V gozdu nad Starimi žagami so po italijanski ofenzivi postavili leseno barako, kamor se je naseila TV 15, ki je po vrnitvi vodstva osvobodilnega gibanja na Rog spomlad 1943 postala osrednja kurirska postaja in je ostala to vse do osvoboditve. Od tod so potekale zveze vodilnih organov narodnoosvobodilnega gibanja z vsemi slovenskimi pokrajinami. Leta 1944 se je osrednja kurirska postaja TV 15 preselila v vas Občice nad Poljanami.

Leta 1943 smo postavili tudi komande linij — dolenjske in notranjske — ki so skrbele za vzdrževanje kurirskih zvez, za vojaško in politično delo na kurirskih postajah. Decembra 1943 smo ustanovili komando relejnih postaj (tedaj je bilo okrog 100 postaj z okrog 800 kurirji in kurirkami). Ker so se medtem že razvile kurirske postaje tudi v drugih pokrajinah Slovenije, smo v začetku leta 1944 ustanovili tri relejna področja s samostojnimi komandami, le dolenjsko-notranjsko relejno področje je bilo podrejeno naravnost komandi relejnih postaj.

Najhujše obdobje za kurirske zveze je bila zima 1944/45. In tako je bilo prav v tem času najteže prehajati prek Dolenjske, čez Savo in seveda prav tako prek drugih predelov Slovenije, kjer se je sovražnik loteval večjih vojaških ukrepov. Zato so bile med kurirji in kurirkami največje žrtve prav v zadnjih mesecih. Padlo jih je okrog tristo.¹⁰¹

Zadnji boji za osvoboditev

Da bi Nemci zagotovili umik svojih čet z Balkana in iz Italije, so morali v Sloveniji zavarovati in povečati zmogljivost prometnih žil, ki je bila zaradi neprestanih napadov partizanskih enot skoraj za tri četrtine manjša kakor pred vojsko. Zato so že od septembra 1944 gradili utrjene obrambne položaje. Ena takšnih obrambnih črt je potekala od izliva Sotle prek Brežic po dolini Krke do Novega mesta in Žužemberka, nato k Sv. Gregorju, na Cerknico, Javornik, Postojno in Nanos. Z novimi oporišči v Velikem Gabru, Občinah pri Trebnjem, v Trebnjem, pri Sv. Ani, v Ponikvah, Mirni peči in na Dalnjem vrhu so Nemci čvrsto obvladali prometno žilo Novo mesto—Grosuplje in s tem ustvarili takšne pogoje za nadaljnje prodiranje čez Krko, da bi se bili lahko združili s svojimi silami v Ribnici in Kočevju. Zato je glavni štab sklenil z enotami VII. korpusa napasti nemško-domobranske postojanke in se najprej odločil za napad na Občine pri Trebnjem. Začelo se je 1. januarja 1945. Napadala sta jurišni bataljon XV. divizije in Cankarjeva brigada. Druge enote XV. divizije so zavarovale smeri proti Vrh trebnjemu, Grmadi in Griču ter na črti Babna gora—Korenitka, enote XVIII. divizije pa proti Ponikvam, Sv. Ani in Mirni peči. Ker zaveznički niso bombardirali sovražnih položajev, kakor je bilo dogovorjeno, se je napad začel šele ob 16. uri, po artillerijski uvodni pripravi. Po nekoliko juriših so enote Cankarjeve brigade obvladale zunanjega obrambnega črta, toda oporišča niso mogle zavzeti. Že prvi dan je na položajih vseh brigad prišlo do ogorčenih bojev, ker so obkoljeni postojanki hiteli na pomoč iz Šentvida, Stične, Trebnjega, Novega mesta in še od drugod. Po tridnevnih bojih, v katerih so sodelovali 14. SS policijski polk, SS lovski bataljon in vseh šest domobrantskih bataljonov, je moral VII. korpus nehati napadati in je v naslednjih dneh vodil obrambne boje okrog Dobrave in Dobrniča ter na desnem bregu Krke okrog Hinj in Poloma. V Hinjah je po izdaji padlo veliko borcov VDV bataljona. V cerkvi na Hribu so domobranci imeli skrivno radijsko postajo in bili prek nje povezani z domobranci v Kočevju. Boji so trajali do 7. januarja 1945, ko so se sovražne enote umaknile v svoja oporišča. Enoto VII. korpusa so se pomaknile v Suho krajino in v naslednjih dneh je bila njihova aktivnost omejena le na patruljne spopade. Dne 17. januarja

1945 pa je prišlo do ostrih bojev, ker je sovražnik prodiral iz Ambrusa, Brezovega dola in iz Visejca. Deveta brigada se je iz Ratij in z Lopate umaknila na Toplo reber, a Levstikova brigada je bila obkoljena na Vrhu in na Selih. Dva dni so divjali boji in en bataljon se je z velikimi žrtvami prebil do Velikega Lipja. Ker je sovražniku prihajala pomoč, se je brigada zatekla v Kot pri Smuki. Nato so v Veliko Lipje vdrli spočiti borci in borke IX. brigade in jurišnega bataljona XVIII. divizije ter prisili sovražnika k umiku.

Nemci in domobranci so se skušali s svojimi postojankami čim bolj približati Rogu. Tega pa niso mogli uresničiti niti iz Bele krajine niti iz Novega mesta; to bi bili lahko napravili samo iz Suhe krajine. Z napadi v Suhi krajini in v dolini Krke pa so hoteli hkrati odvrniti pozornost partizanskih enot od proge Zidan most—Zagreb, kjer so tedaj premeščali neke svoje vojaške enote iz Samobora preko Brežic v Celje in Maribor. Dne 23. januarja 1945 so boji v Suhi krajini prenehali, ker se je sovražnik začasno umaknil v oporišča. Ob koncu januarja 1945 so nemško-domobrantske enote na Dolenjskem često napadale enote XV. divizije vzhodno in južno od Novega mesta ter enote XVIII. divizije jugozahodno od Žužemberka. Enote XVIII. divizije so v prvi polovici februarja 1945 večkrat vznemirjale sovražno oporišče v Stranski vasi pri Žužemberku, ki pa ga niso mogle zavzeti, ampak so samo porušile nekaj mostov čez Krko. Enote XV. divizije so razdejale mostova v Gotni vasi in Šmihelu pri Novem mestu. Zavezniška letala so v tem času pogosteje bombardirala sovražna oporišča. V noči od 9. na 10. februarja 1945 sta diviziji zamenjali položaje.

Sovražni napadi februarja 1945 so imeli bolj značaj vznemirjanja partizanskih enot in pridobivanja časa za izgradnjo utrjenih položajev in prometnih poti. Dne 19. februarja 1945 so iz Strug proti Hinjam vdirale sovražne kolone. Ena od njih se je pretihopalila do Smuke, kjer je bil tedaj štab XV. divizije in pri njem tudi člana CK komunistične stranke Avstrije Willy Frank in Willy Höger. V zmedi, ki je nastala zaradi presenečenja, sta oba padla in šele, ko sta prihiteli na pomoč Cankarjeva in XII. brigada, se je sovražnik umaknil proti Hinjam in v Polom. Boji so trajali do 22. februarja 1945, ko se je moral sovražnik zateči proti Strugam. A že naslednji dan je spet začel

prodirati v Suhi krajino v dveh smereh, toda enote dolenjskega odreda, Gubčeve, Cankarjeve in belokranjske brigade so ga odbile.

Med temi nemško-domobranci akcijami v Suhem krajini so domobranci nadaljevali s svojimi zločini nad civilnim prebivalstvom. Zadnje mesece pred osvoboditvijo je v tem predelu padla pod njihovo morilsko roko vrsta narodnoosvobodilnemu boju predanih v prizadevnih ljudi, predvsem ves aktiv SKOJ v Žužemberku.

Mati umorjene skojevke Vere Pirc je o tistih strašnih dnevih v Žužemberku zapisala:

»Dne 19. februarja 1945 so domobranci začeli z aretacijami. Niso vzeli vseh naenkrat. Naš mlin so obkolili sredi dopoldneva 20. februarja 1945. Domobrance je vodil njihov poveljnik iz postojanke na levem bregu Krke. Med potjo v mlin je aretiral Ano Zalašček, mater mladinke Anice. Ko je hčerka zvedela za materino aretacijo, je prihi-

tela v mlin in povedala domobrancem, da je ona tista, ki jo iščejo, in naj puste mater pri miru.

Moja hčerka Vera je imela že nekaj časa hude slutnje. Nekoč mi je rekla vsa zaskrbljena: Če me bodo prijeli, me bodo tudi ubili. Dobila je več obvestil, naj se umakne, ker ji grozi nevarnost, a jih ni upoštevala. Sin, ki je padel, ji je pred odhodom v partizane naročil, naj ostane doma, kjer je njen delo najbolj potrebno. Vztrajala je do konca.

Skupaj s članicami in članom SKOJ so od 19. do 21. februarja 1945 vzeli in zverinsko pobili še več drugih žrtev, med njimi največ žena in deklet. Podivjancem ni bilo dovolj, da so aretirali Tilko Rojc, članico SKOJ, odhiteli so še po njeno mater Tilko, rojeno Dular. V naročju je imela najmlajšega otroka, ko so ji ukazali, da mora z njimi na zaslišanje. Hotela je oditi kar z otrokom v naročju, pa so ji rekli, da ga ni treba jemati s seboj, ker se bo takoj vrnila. A tudi ta žrtev jim je bila premalo. Vzeli so še njeno mater Ano Dular in jo pobili skupaj s hčerkko in vnučko. Premalo jim je bilo, da so pobili tri sestre skojevke: Ljubo, Sonjo in komaj šestnajstletno Melito Hotko. Aretili so še njihovo mater Amalijo in očeta Alojza Hotko in jih skupaj pomorili. Sina Dušana pa so Nemci ustrelili že oktobra 1943. Vzeli in pobili so enaindvajsetletno zdravnikovo ženo Ljubo Debeljak in še jim ni bilo dovolj krvi.

Bili smo obupani in naskrivaj smo nenehno iskali grobove žrtev. Znance in prijatelje, ki so imeli polja tostran in onstran Krke, smo prosili, naj nam pomagajo pri iskanju njihovih grobov, a brez uspeha. Morilci so govorili, da so jih poslali na delo in da so živi... Po osvoboditvi so našli v globoki jami trupla mladih skojevk, zaznamenovana s sledovi strašnega mučenja.¹⁰²

Marca 1945 so sovražne enote na Suhi krajino vse bolj pritiskale. Partizanske enote so se z njimi ves čas spopadale okrog Hinj in Lašč. Zlasti hudi boji so bili od 10. do 13. marca 1945, ker je sovražnik z močnimi silami navalil proti Suhi krajini, a so ga odbili. Prodrl je sicer v Hinje, toda Gubčeva brigada in jurišni bataljon sta ga že 13. marca 1945 pregnala. Dne 27. marca 1945 je XVIII. divizija oblegala Korinj in Kal, pa ju ni mogla vzvzeti.

Na operativnem področju VII. korpusa se je sovražniku do konca marca 1945 posrečilo obvladati prometne zveze Novo mesto—Ljubljana, Ljubljana—Kočevje in Grahovo—Bloke—Ribnica. Prve dni aprila 1945 ga ni bilo dosti čutiti. Pripravljen je le manjše izpade na položaje XV. divizije južno od Novega mesta in XVIII. divizije v Suhi krajini. Ker je dobro zasedel položaje na črti Koštanjevica—Novo mesto—Krka—Struge—Ribnica—Kočevje, je bilo jasno, da jo namerava uporabiti za sprejem svojih enot, ki so se pod pritiskom jugoslovanske armade umikale, in potem od tod

Plošča na stavbi obrata Iskre v Žužemberku v spomin članicam in članu aktiva SKOJ v Žužemberku, ki so jih domobranci umorili februarja 1945. Vzidal jo je GO LMS

napasti VII. korpus v Suhi krajini ter obvladati prometne zveze Novo mesto—Metlika in Vinica—Črnomelj—Žužemberk. Tako bi se mu bila odprla pot iz Prokupja in iz Gorskega Kotara proti Ljubljani. Z oporišči v severozahodnem delu Suhe krajine in ob progi Grosuplje—Kočevje bi bila pretrgana zveza partizanskih enot na Dolenjskem in Notranjskem. Ker se sovražnik ni premaknil, se je štab VII. korpusa odločil napasti Struge. Naločno naj bi bila opravila XVIII. divizija, XV. pa je obkolila Kal in Žužemberk. Ta napad je povpadel z začetkom sovražne ofenzive proti Kočevskemu Rogu. Ko so se partizanske enote 6. aprila 1945 med 3. in 4. uro zjutraj zbrale na izhodiščih položajih, so jim sovražne enote že udarile v hrbet. S tem prvim udarcem je sovražnik uničil zdravstveno službo Levstikove brigade; rešila sta se le zdravnik in bolničar. Nastala je splošna zmeda in umik na vse strani. Ko so partizani svoje vrste uredili, so napadli Struge. Ker pa je sovražnik dobil okrepitve, so se obrnili čez cesto Dvor—Star Log—Kočevje proti Rogu.

Iz postojanke Vinkov vrh je sovražnik stalno ogrožal partizanske položaje na desnem bregu Krke. Zato se je štab XV. divizije odločil, da Vinkov vrh napade. V noči na 9. april 1945 sta Cankarjeva in XII. brigada z jurišnim bataljonom prešli na levi breg Krke, naskočili sovražne postojanke Vinkov vrh, Veliki in Srednji Lipovec, Mačkovec in Sadinjo vas. Jurišni bataljon in en bataljon XII. brigade sta po vročih bojih zasedla Vinkov vrh, Cankarjeva brigada je pregnala sovražnika iz Malega in Srednjega Lipovca, dva bataljona XII. brigade pa sta osvojila Mačkovec. Ker je začel sovražnik medtem dobivati okrepitve, so morale brigade takoj na desni breg Krke. V hudihih bojih je sovražnik potisnil partizanske enote na črto Novo mesto—Dolenjske Toplice—Podhosta—Topla reber—Kočevska Reka—Gotenica—Prezid.

Vrhovni štab jugoslovanske armade je 14. aprila 1945 naročil IV. armadi, naj odločno prodira dalje proti Reki in Trstu. Zaradi tega je sovražnik uredil obrambno črto od Kraljevice prek Delnic in Kočevja do Žužemberka, ni je pa povezal, ampak z vrsto trdnih oporišč le zavaroval pomembnejše smeri proti severozahodu.

Na desnem boku IV. armade je bil VII. korpus, ki je branil njene položaje v prostoru Novo mesto—Dolenjske Toplice—Žužemberk; XV. divizija je bila v predelu Topla reber—Komolec, XVIII. divizija pa na področju Soteska—Težka voda. Brigade XV. in XVIII. divizije so bile zaradi neprestanih bojev v zadnjih mesecih močno izčrpane in številčno razredcene. Dne 16. aprila 1945 je štel VII. korpus 10.261 borcov in bork na mestu, po spisku 12.251 borcov in bork.¹⁰³ Le silnemu junajuštvu in skrajni požrtvovalnosti slehernega borca in sleherne borke ter enot gre zasluga, da so v tej

veliki zadnji sovražni ofenzivi sploh še lahko vzdržali. Obstajala je nevarnost, da brigade na tako široki fronti ne bodo mogle zadržati številčno še dokaj močnega sovražnika, ki si je na vse načine prizadeval, da bi si zagotovil ne samo nemoten umik, ampak da bi hkrati narodnoosvobodilni vojski napravil čim več škode tako v materialu kakor tudi v ljudeh. V pospešenem pohodu jim je prišla v odločilnih trenutkih na pomoč V. prekomorska brigada, ki je 17. aprila 1945 iz osvobojevne Gospiča prek Ogulina pri Vinici stopila na slovenska tla. Sovražnik je 18. aprila 1945 v poznih nočnih urah vdrl prek Podturna do Starih žag in hotel naprej proti Beli krajini. Peta prekomorska brigada je krenila z Brezij nad Semičem proti Starim žagam in se prvič spopadla z njim pri Riglju nad Podstenicami. Naglo se je umaknil v Podturn, kjer ga je brigada obkolila, vendar se mu je posrečilo dobiti pomoč iz Soteske. Ko pa je nastopil še jurišni bataljon XV. divizije, se je moral 19. aprila 1945 ob 3. uri v brezglavem begu zateči v Sotesko. Dne 20. aprila 1945 je bila V. prekomorska brigada razpuščena, njeni borci in borke pa so okrepili druge slovenske brigade.¹⁰⁴

Glavni štab je 20. aprila 1945 ustanovil tako imenovano kočevsko skupino, ki so jo sestavljali Levstikova in Gubčeva brigada, notranjski odred in prva brigada narodne obrambe; napadala naj bi okrog Banjaloke, Cvišlerjev in Livolda. Dne 25. aprila 1945 je VII. korpus prišel neposredno pod poveljstvo IV. armade. Sovražnik je navaljeval na XVIII. divizijo na področju Težka voda—Podluben—Podturen, na XV. divizijo pa na prostoru Grofja miza—Kunč. Bil je zelo vztrajen; pridružile so se mu tudi iz jugovzhodnih predelov umikajoče se enote raznih izdajalskih skupin. Očitno je bilo, da hoče preprečiti združitev IV. armade in VII. korpusa ter istočasno zagotoviti svojim četam umik v Avstrijo.

Dne 25. aprila 1945 se je iz Novega mesta usmeril proti Birčni vasi in Drganjam selom, proti Soteski—Podturnu—Riglju in proti Pogorelcu—Faberjevemu križu. Zato je štab VII. korpusa Cankarjevo brigado in jurišni bataljon XVIII. divizije premestil iz Vinice k Drganjam selom.

V Italiji so medtem zavezniške čete hitro napredovale in 29. aprila 1945 je bila ob 14. uri podpisana vdaja nemških čet v Italiji. Zato je vrhovni poveljnik jugoslovanske armade Josip Broz Tito 27. aprila 1945 ukazal IV. armadi, naj naglo prodira proti Trstu. Štab IV. armade je določil, naj se VII. korpus prebije iz Starega trga ob Kolpi proti Kočevju, Ribnici in Ljubljani zato, da bi varoval njen desni bok in osvobodil Ljubljano. Za zvezo med IV. armado in VII. korpusom je bila določena XXIX. (hercegovska) divizija, ki naj bi prek Mašuna in Pivke ter Postojne napredovala proti Ljubljani.

Tedaj, ko je VII. korpus dobil odlok štaba IV. armade o premiku, je bila XV. divizija v Kočevskem Rogu, XVIII. divizija južno od črte Soteska—Težka voda, kočevska skupina okrog Banjaloke, XXIX. divizija pa na področju Osilnica—Brod na Kolpi. Kakor hitro so divizije prejele povelje, so takoj krenile v določene jim smeri. Petnajsta divizija je 30. aprila 1945 prodirala proti Banjaloki, da bi se pripravila za napad na Kočevje, XVIII. divizija pa, da bi razbila sovražnika na Velikih Blokah, v smeri Brod na Kolpi—Kuželj—Čabar—Prezid. Nemci in domobranci so jo pred XV. divizijo ubrali v Kočevje, medtem ko so se četniki in srbski dobrovoljski korpus umikali proti Grčaricam in Rakitnici.

Devetindvajseta divizija je začela 1. maja 1945 okrog 14. ure napadati Postojno in jo do polnoči zasedla. S tem je bila odstranjena nevarnost, da bi sovražnik iz Ljubljane ogrožal delovanje IV. armade. Petnajsta divizija se je tolkla za pristop h Kočevju in začela 3. maja 1945 mesto oblegati. Boji so trajali ves dan, toda sovražnika niso pregnali. V mraku se je sam umaknil proti Ribnici. V noči s 3. na 4. maj 1945 je bilo Kočevje osvojeno. Deveta brigada se je takoj lotila umikajoče se kolone, vendar ji ni prizadejala izgub. Sovražne sile so iz Novega mesta in Suhe krajine bežale brez pritiska partizanskih enot.

Pač pa se je sovražnik skušal upirati v Ribnici, a je moral takoj popustiti. Umikal se je tako hitro, da so mu enote XV. in XVIII. divizije, ki so ga zasledovale, komaj sledile. Upiral, čeprav šibkeje, se je le še v Velikih Laščah, ki jih je XVIII. divizija osvobodila v noči na 6. maj 1945. Dne 6. maja 1945 je XV. divizija na cesti Višnja gora—Grosuplje razbila sovražno motorizirano kolono, ki je bežala iz Novega mesta proti Ljubljani in prišla do

Grosupljega. Sovražnik se je po krajšem spopadu zatekel na Mali Lipoglav.

Devetindvajseta divizija je medtem hitela iz Postojne proti Ljubljani in 5. maja 1945 prišla na področje Borovnica—Vrhnika—Horjul. Potem ko so partizanske enote zavzele Višnjo goro, Grosuplje, Pijavo gorico, Borovnico, Verd in Vrhniko, se je sovražnik umaknil na zunanj{o} obrambno črto okrog Ljubljane. Dne 7. maja 1945 so začele enote VII. korpusa to črto napadati. Na vseh odsekih fronte so trajali ves dan srditi boji in se zavlekli pozno v noč. Dne 8. maja je XVIII. divizija po zelo hudih spopadih zavzela Orle in Lavrico ter pregnala sovražnika na Golovec in Rudnik. Petnajsta divizija je osvajala Bizovik in Dobrunje, XXIX. divizija pa je zavzela Log. Sovražnik se je močno branil, okrog 23. ure pa se začel umikati iz Ljubljane proti Kranju in Kamniku.

Dne 9. maja 1945 so partizanske enote vkorakale v Ljubljano. Osemnajsta divizija je ostala v mestu, XV. pa se je pognaла proti Kamniku in spotoma razorožila nekaj tisoč sovražnih vojakov. Devetindvajseta divizija je osvobodila Škofjo Loko in Kranj ter 11. maja 1945 premagala srditi sovražnikov odpor na črti Radovljica—Tržič.

Dne 7. maja je štab II. armade napotil svoje divizije proti zahodu: IV. divizijo v Brežice, X. v Krško in III. divizijo v Metliko in Novo mesto. Tretja divizija je v dneh od 10. do 13. maja 1945 napredovala iz Novega mesta proti Zidanemu mostu in dalje proti Kranju; po dolini Save pa je prodrala IV. divizija.

Tako je bila tudi Dolenjska po štirih najtežjih, a hkrati najbolj slavnih letih svoje zgodovine končno osvobojena in zaživelja je svobodno življene v svobodni Sloveniji in svobodni novi Jugoslaviji.

Narodni heroj Martin Kotar

Narodna heroja, padla zunaj Dolenjske

MARTIN KOTAR

Martin Kotar se je rodil 19. julija 1922 v Velikem Banu pri Šentjerneju. Po poklicu je bil pekovski pomočnik. V partizane je odšel v začetku leta 1942, star komaj 19 let. Najprej je bil v gor-

Spominska plošča na rojstni hiši naravnega heroja Martina Kotarja v Velikem Banu pri Šentjerneju z napisom: *V tej hiši je bil rojen 19. julija 1922 narodni heroj Martin Kotar, komandant bat. SNOUB »Toneta Tomšiča«, padel na Štajerskem 2. marca 1944. Karel Kotar, roj. 24. okt. 1924, padel kot borec 21. jan. 1944. — Nežka Kotar, roj. 26. dec. 1920, padla kot mladinska aktivistka 11. dec. 1943.* Pravilen datum smrti naravnega heroja Martina Kotarja je 20. april 1944. Ploščo je vzidal KO ZB NOV Šentjernej

janskem bataljonu, nato pa v belokranjskem odredu. Kot eden najbolj bojevitih članov SKOJ se je navdušeno priglasil v I. slovensko udarno brigado Toneta Tomšiča. Bil je borec, desetar, vodnik in komandir čete. Zaradi izrednega junaštva, velike priljubljenosti in kot vzoren komunist je postal poveljnik bataljona v Tomšičevi brigadi. Eden njegovih borcev piše: »Martin Kotar ni bil samo junak prve vrste in izvrsten poveljnik, bil je tudi resničen tovariš. Vsa brigada je vedela, da je v februarski ofenzivi 1944 rešil onemoglo tovarišico Daro, ki bi bila sicer gotovo ostala v visokem snegu. Kolikokrat je na pohodu prijel za strojnico in razbremenil onemoglega mitraljezca. Vselej in za vsakogar je imel veder smehljaj, prešeren in nagaiv, prihajajoč od srca... Na Plešivici v Suhi krajini je prvi jurišal, zaplenil italijansko zastavo in se končno spustil s sovražniki v boj na nož, ker je njemu in njegovim zmanjkalo streliva.«

Veliko ohranjenih poročil štaba XIV. divizije navaja med prvimi junaki Tomšičeve brigade tudi njega. Tako ga prikazuje poročilo z dne 25. marca 1944 kot izredno hrabrega na pohodu XIV. divizije na Štajersko. Tudi v poročilu z dne 28. aprila 1944 beremo o njem kot o junaku, ki je jurišal na čelu bataljona pri Moravčah, v Soteski pri Kamniku, pri Gornjem gradu in drugod. Bil je zelo ponosen na to, da je častnik slavne Titove armade. Prav na dan pred smrtno so mu povedali, da je napredoval v čin kapetana. To ga je tako vzradostilo, da je naslednji dan v spopadih z Nemci spet vzel v roke mitraljez, ki ga je imel tako rad še od takrat, ko je bil mitraljezec. Kot poveljnik je zmeraj obdržal pregled nad svojimi in sovražnimi silami ter svojo enoto vselej uspešno vodil. O njegovi smrti bremo:

»Dne 20. aprila je Šlandrova brigada napadla Šmartno v Tuhinjski dolini, Tomšičeva brigada pa je morala preprečiti nemško posredovanje iz Kamnika. Drugi bataljon je v neposredni bližini Kamnika zasedel obe strani ceste. Ena četa je zasedla levo stran ceste v smeri Vranje peči, druga pobočje desno od ceste, desno od nje pa tretja četa rob gozdiča nad Vrhopljem. Strma pobočja in dober pregled proti cesti so dajala izvrstne položaje. Zveza med četami je bila dobra in povelja so se razločno slišala. Drugi bataljoni so nadzorovali okolico tja do Černivca.

Narodni heroj Vinko Simončič-Gašper

Noč je bila mirna in tudi dopoldne se ni zgodilo nič posebnega. Okrog poldneva so se nenadoma prikazali Nemci: dva oklopna avtomobila, za njima pa pehota. Pri Nevljici sta se oklopnika ločila od pehote in šla pogledat, če je varno nadaljevati pot. Ko sta prišla do naše zasede, sta se ustavila, ker je bila cesta zasekana. Tik nad cesto sta bili v zasedi naša protitankovska puška in strojnica. Naši so se dobro vkopali, a strojničar in protitankovski strelec sta bila tako presenečena, da nista vžgala po njih. Sele ko sta se vozili obrnili, sta se znašla in začela nažigati. Enemu oklopniku je, čeprav je bil poškodovan, uspelo pobegniti, drugi se je na pol prevrnil v potok, se naslonil ob hišo ter začel nabijati po naših. Tudi naš ogenj je bil hud; tedaj je en policist skočil iz oklopnika in bežal skozi vso našo zasedo. Spotoma se je slačil in odmetaval opravo, ki ga je ovirala. Vsi so streljali nanj, a je le ušel proti Kavranu. Za njim je odhitel kurir brigadnega komisarja.

Medtem sem zbral nekaj bombašev. Skočili smo v hišo in skozi okna začeli metati bombe v oklopnik. Nato smo vanj vdrlji. Zaplenili smo strojnico tipa „šarec“, lahki minomet, 10 pušk, veliko streliva in ročnih bomb. Vozilo smo polili z bencinom in zažgali.

V bataljonu je bilo veliko navdušenje. Z novo strojnico je odšel na položaj Lojze Savinjsk in takoj začel sekati po sovražniku. Nemci so se bili medtem že razvili v strelice ter hoteli čez hrib priti na pomoč napadenima oklopnikoma. Toda bridko so se zmotili, zakaj na robu jih je čakala dobro oborožena četa, v kateri je bil tudi Kotar. Zaregljale so naše strojnice in zapokale puške. Potem so naši jurišali. Nemci so bežali, nekoliko pa jih je obležalo. Toda bili so vendarle v premoči in naša četa se je morala počasi umikati. Nemci so zasedli ugodnejše položaje. Kotar je stal za debelo smrekovo in streljal po sovražnikih. Dosti jih je zadel, zakaj orožje v njegovih rokah je le redkokdaj zgrešilo sovražnika... .

Pod cev njegove brzostrelke je prišel tudi sovražni častnik... Ko se je zvrnil, je Kotar prezgodaj skočil k ubitemu in prerezetale so ga krogle iz brzostrelke nekega ranjenega Nemca.

Med borci je zavrelo. Pritisnili so in posrečilo se jim je oteti njegovo truplo in orožje. Odnesli so ga v dolino, kjer so ga pokrili s smrekovimi vjemami. Čez nekaj dni so ga aktivisti pokopali, ker je brigada že odšla v nove boje. — Po osvoboditvi so ga prekopali in sedaj počiva v grobnici v Tuhišnju.¹⁰⁵

VINKO SIMONČIČ-GAŠPER

Vinko Simončič se je rodil 19. januarja 1914 na Čatežu pri Trebnjem. Po poklicu je bil delavec. Pred vojsko se politično ni uveljavljal. V narodnoosvobodilno vojsko je stopil leta 1942 in že novembra istega leta postal član KPS. V narodnoosvobodilni vojski so se izrazile njegove zmožnosti, njegova izredna hrabrost in iznajdljivost. Opravljal je razne dolžnosti; bil je komandir voda, čete, poveljnik bataljona. Jeseni 1942 je bil vodnik drugega voda notranjskega odreda in slovel kot najhrabrejši vodnik. Poleti 1943 je postal komandir čete v Tomšičevi brigadi. Po zlomu Italije, ko so nastajale nove partizanske enote in so najbolj prekaljeni v njih prevzemali vodilne položaje, je postal poveljnik bataljona.

Ko se je XIV. divizija odpravljala na svoj legendarni pohod na Štajersko, je postal namestnik poveljnika XIII. brigade. Bil je zmeraj med svojimi, zmeraj z bataljonom na položaju. Zlasti se je izkazal v številnih prebojih, predvsem pa 18. februarja 1944, ko se je divizija v globokem snegu in mrazu prebijala prek Paškega Kozjaka med Doličem in Sv. Marjeto. Njegov in Efenkov bataljon sta predrala sovražni obroč in vsaj del divizije je dosegel Pohorje. Po osvoboditvi Gornje Savinjske doline je postal poveljnik koroške grupe odredov.

Najbolj pa se je njegova hrabrost in vojaška spretnost pokazala v bitki pri Črni, kjer se je vzhodnokoroški odred več dni spopadal s sovražnikom. V teh bojih je svojim poveljeval, jih spodbujal, navduševal in jim vlival poguma. Pet dni so jurišali z ene in z druge strani, položaji so menjavali gospodarje, Nemci so še zmeraj napadali, bataljoni pa so odbijali napad za napadom. Nato so se sovražniki začeli vračati v Črno. Udarne skupine odreda so jim sledile vse do Črne. Dne 28. avgusta 1944 je bilo bitke konec. Največ zaslug za to zmago ima prav on. Za uspeh v tej bitki je čestital borcem in borkam celo zavezniški maršal Alexander, njemu — poveljniku pa še posebej za mojstroško vodenje operacij.¹⁰⁶

Ko je bil v pozni jeseni 1944 na Štajerskem član vrhovnega štaba in član CK KPJ Franc Leskošek in spoznal njegovo hrabrost, bojevitost in izredne zmožnosti, ga je predlagal za odlikovanje z redom narodnega heroja in za poveljnika XIV. divizije.

Toda le kratek čas je opravljal to dolžnost. Pri napadu na sovražno postojanko v Blagovici je bil nevarno ranjen in je umrl 7. novembra 1944. In naslednji dan so ga z vsemi vojaškimi častmi pokopali na pokopališču v Gornjem gradu.

Narodni heroj Ivan Kovačič-Efenka

Po vojski umrli narodni heroj

IVAN KOVAČIČ-EFENKA

Ivan Kovačič-Efenka se je rodil 28. januarja 1921 v Dolenjem Podborštu pri Mirni peči v družini vaškega kovača z devetimi otroki. Že zgodaj je okušal revščino in zato kmalu spoznal, da je rešitev le v novi družbi, temelječi na pravičnih družbenih odnosih. V Ljubljani se je izučil pekovske obrti.

Leta 1941 se je takoj odzval klicu komunistične stranke in že maja začel sodelovati v osvobodilnem gibanju, v partizane pa je šel 2. januarja 1942. Najprej je požrtvovalno opravljal kurirske posle. V bojih okrog Zužemberka in Novega mesta je pokazal veliko junaštva. Kmalu je postal politični komisar čete v zahodnodolenjskem odredu in takoj nato komandir čete, s katero je izpeljal več uspešnih akcij, tako na primer uničenje italijanske kolone pri Zagradcu in več napadov na vlak. Kot komandir čete v Tomšičeve brigadi je sodeloval v bojih med roško ofenzivo in v Jelenovem žlebu ter v raznih spopadih z belogardisti.

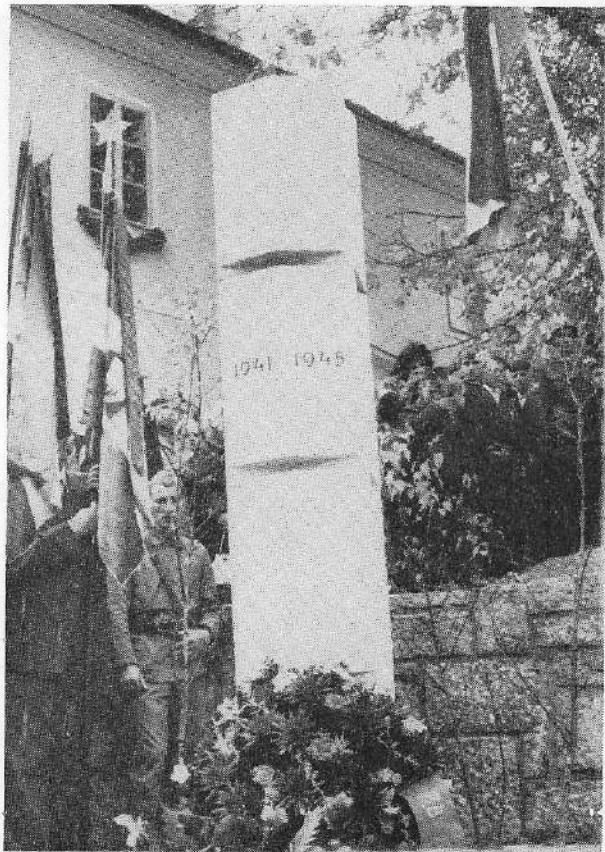
Spomladji 1943 je postal poveljnik bataljona v Tomšičeve brigadi, a že julija istega leta namestnik poveljnika brigade. Odlikoval se je v številnih bitkah na Dolenjskem in Notranjskem. Dajal je stvari revolucije zmeraj več in postal mobilizator novih

sil, priljubljen, priznan in uspešen vojaški voditelj, ki je s svojim vzgledom krepil borbeno zavest, pogum in tovarištvo v zaupanih mu enotah. Njegovo zaupanje v človeka je tudi iz njega naredilo človeka, ki so mu borci in borke brezmejno verovali. Takšni odnosi v njegovi enoti so jačali njeno udarno silo, da je bila zmožna premagovati največje napore in dosegati največje uspehe, kar se je še posebno pokazalo na slavnem pohodu XIV. divizije na Štajersko. Kot poveljnik Tomšičeve brigade se je z zagrizenim jurišem prebil s Paškega Kozjaka na Pohorje, da se je nato na Graški gori pri Šoštanju združil z ostalimi deli divizije.

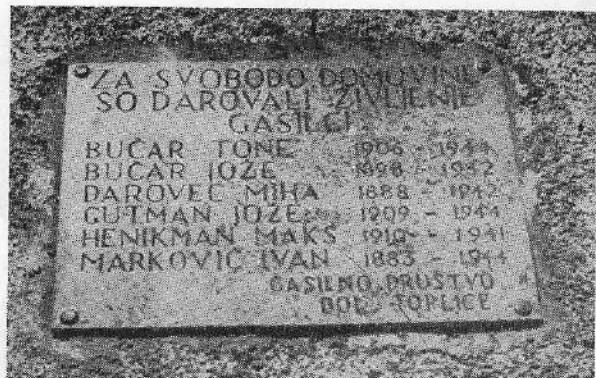
Junija 1944 je postal namestnik poveljnika XIV. divizije, mesec dni pozneje pa četrte operativne cone. Januarja 1945 so ga imenovali za komandanata XIV. divizije. Zmagovito jo je vodil v hudi bojih po zahodnih in južnih predelih Pohorja, maja 1945 pa se je v Topolščici njegovim enotam vdala nemška balkanska armadna skupina generala von Löhra. Nato je divizija pohitela na Koroško do Celovca in pred starim knežjim prestolom na Gospodskem polju postavila partizansko stražo.

Leta 1953 je bil odlikovan z redom narodnega heroja. Umrl je 13. novembra 1963, bojujoč se tudi po vojski za novo družbo in novega človeka.

Spomenik sredi vasi v Beli cerkvi z imeni 21 borcev,
2 talcev in 20 žrtev. Postavil ga je KO ZB NOV Bela
cerkev

Spominska plošča na gasilskem domu v Dolenjskih
Toplicah, posvečena 6 padlim gasilcem. Vzidalo jo je
gasilsko društvo Dolenjske Toplice

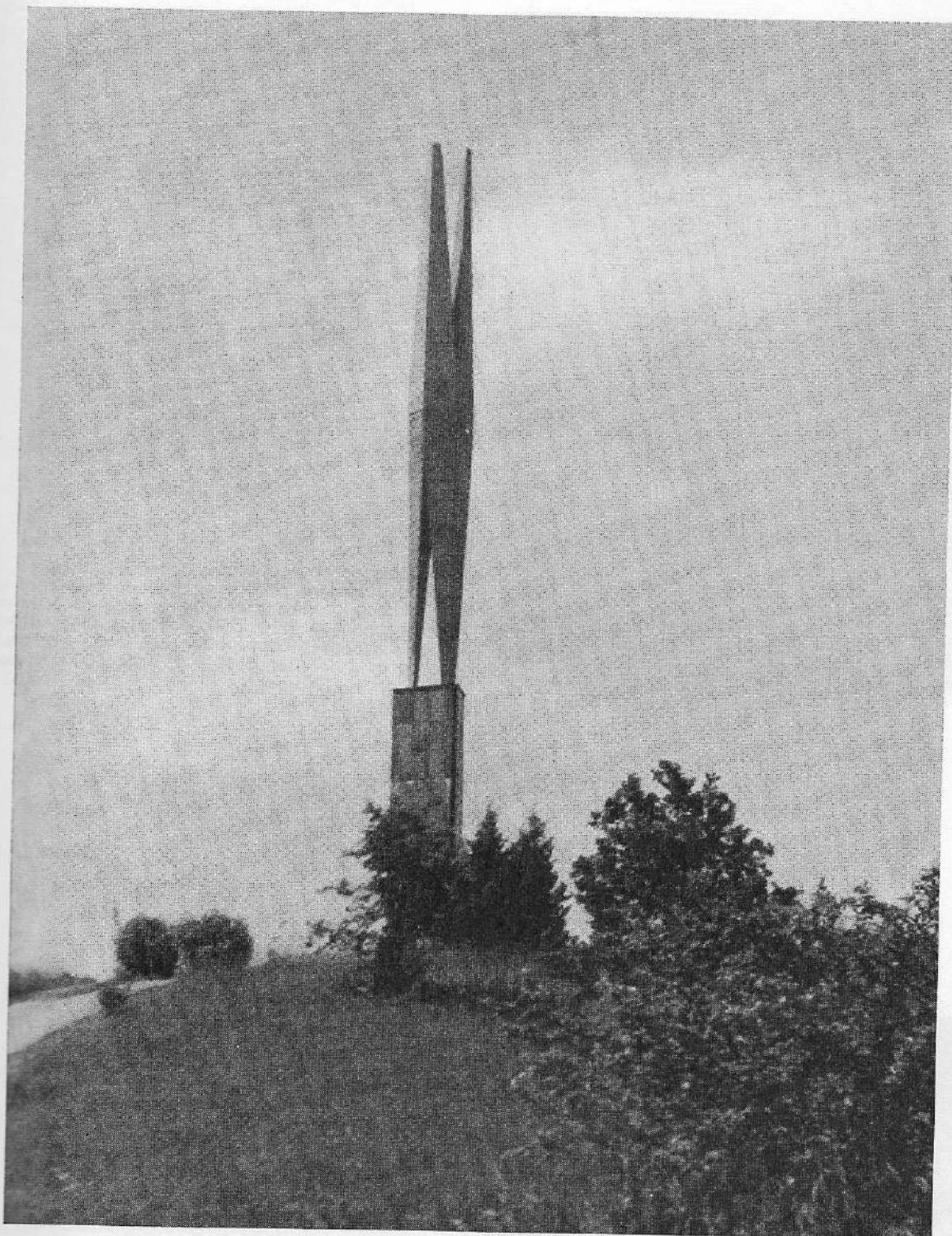

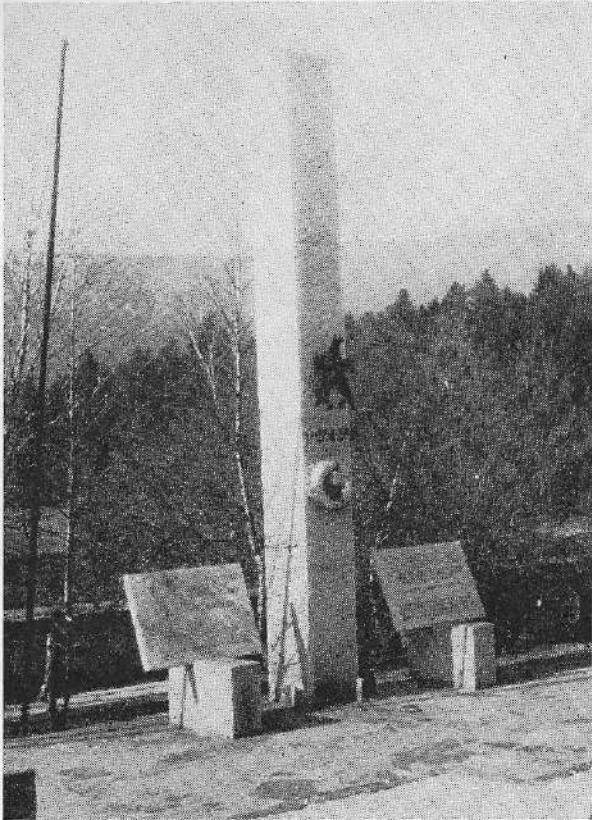
Spominski kamen poleg Beceletove domačije na hribčku Cerovec pri Lakovnicah z napisom: *Ta košček naše dolenske zemlje so v vseh letih osvobodilne vojne zvesto branile zaščitne edinice partizanskih obo-roženih sil in s tem preprečevale sovražniku vdor v predele osvobojenega ozemlja. Pri tem so premnogi padli in tako plačali krvni davek za našo svobodo. Njim v zahvalo in spomin je leta 1969 postavila KO ZB NOV Birčna vas to spominsko obeležje.*

Spominska plošča na obnovljenem domu na Frati z napisom: *Obnovljena »Frata« je posvečena spominu vseh borcev NOV in aktivistov OF, ki so se med NOV tu zbirali in se usposabljali za trdo borbo in žrtvovali svoja življenga za osvoboditev. Vzidal jo je okrajni od- bor ZB NOV Novo mesto*

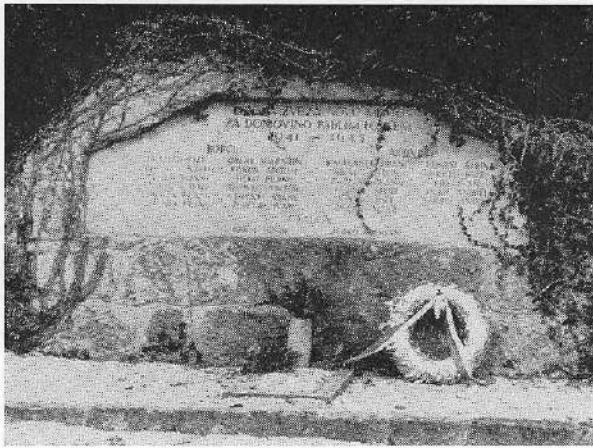

Spomenik na Cviblju nad Žužemberkom, kjer je vklesanih nad 1200 imen, med njimi ime narodnega heroja Dušana Jereba. Tu počiva v skupni grobnici tudi veliko neznanih junakov in junakinj, ki jim nihče nikoli ne bo vedel imena. V Žužemberku in okolici je v dolgotrajnem boju, razdrobljenem na stotine večjih in manjših spopadov, dočakala svoj zlom oborožena sila slovenske reakcije. Partizanske sile so od tod branile svobodno ozemlje Bele krajine. Zato je visoko v nebo segajoči spomenik simbol zmage luči nad temo, svetle sedanjosti nad mračno preteklostjo. Postavil ga je GO ZB NOV Slovenije

Spomenik na pokopališču v Dolenjskih Toplicah, posvečen 41 znanim in 20 neznamim borcem — med temi 6 borcem italijanske brigade Fontanot — ter 16 žrtvam, z napisom: *Vas, ki z žrtvami ste zajezili uničujoči plaz — dokler ljudstvo bo živelno — nikdar v pozabone zagrne čas.* Postavil ga je KO ZB NOV Dolenjske Toplice

X

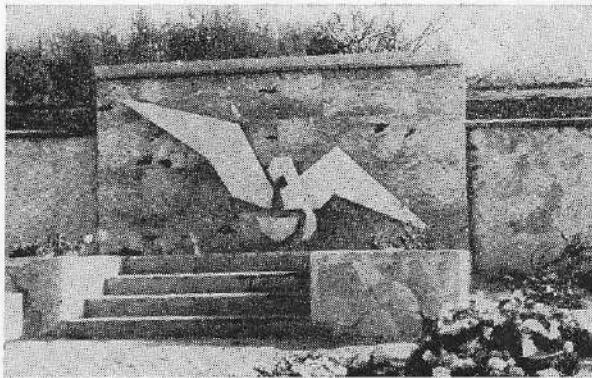

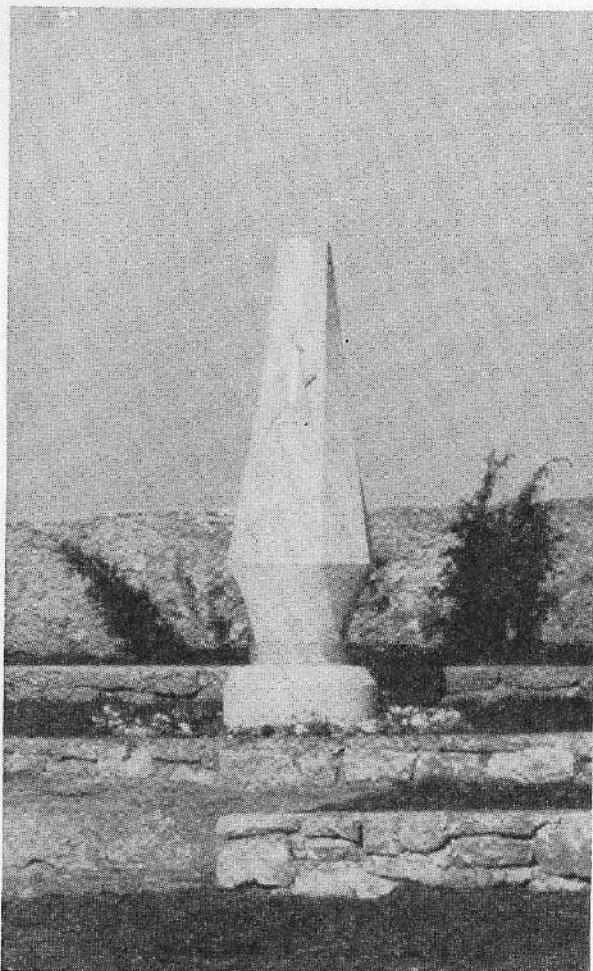
Spominski kamen desno od planinskega doma na Frati z imeni 12 borcev, 8 aktivistov in 2 talcev ter z napisom: *Lovska zveza Novo mesto za domovino padlim lovcem 1941—1945*

Spomenik na pokopališču v Dolenjih Kamencah z napisom: *Skromen domek partizanov*, kjer sta pokopana dva znana in dva neznanata borca. Postavil ga je KO ZB NOV Kamence

Spomenik na pokopališču v Gabrju z imeni 19 borcev in 11 žrtev, a omenja še 8 naših neznanih borcev in 6 neznanih borcev italijanske brigade Fontanot. Postavil ga je KO ZB NOV Gabrje

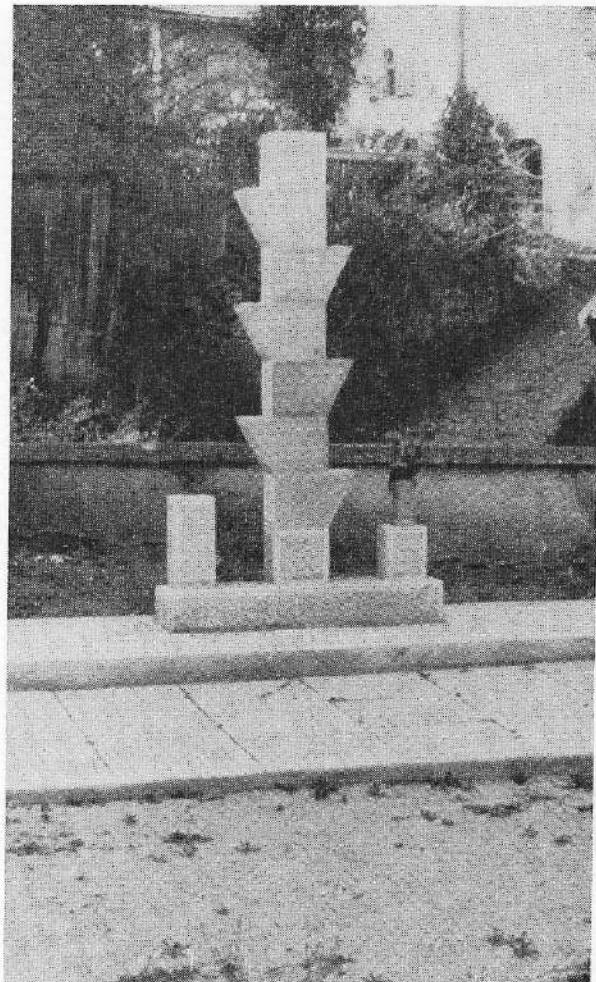

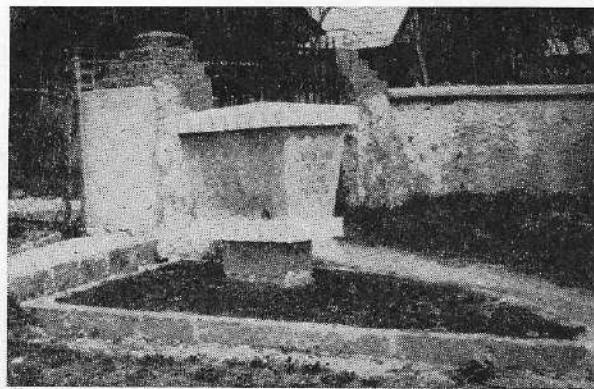
Spomenik na pokopališču na Dolžu z imeni 8 borcev,
2 žrtev in z omembo 18 neznanih borcev. Postavil ga
je KO ZB NOV Stopiče

Spominska plošča na železničarskem domu na Golušniku. Vzidal jo je kolektiv železniške postaje Novo mesto

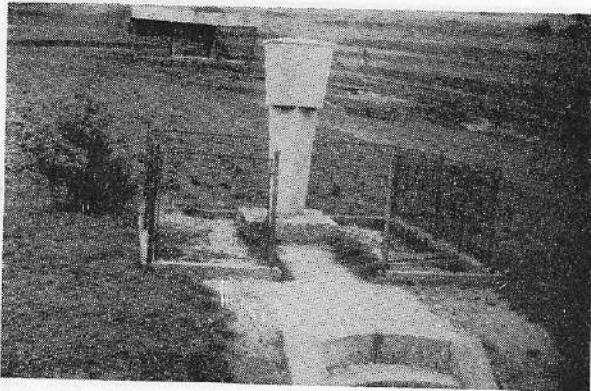
Spomenik na pokopališču v Dolenji Straži z imeni 10 žrtev in 18 borcev. Postavil ga je KO ZB NOV Straža

Spomenik na pokopališču v Gorenjem Karteljevem z imeni 17 borcev in 2 žrtev ter z napisom: *Čast in slava padlim v ljudski revoluciji.* Postavil ga je KO ZB NOV Karteljevo

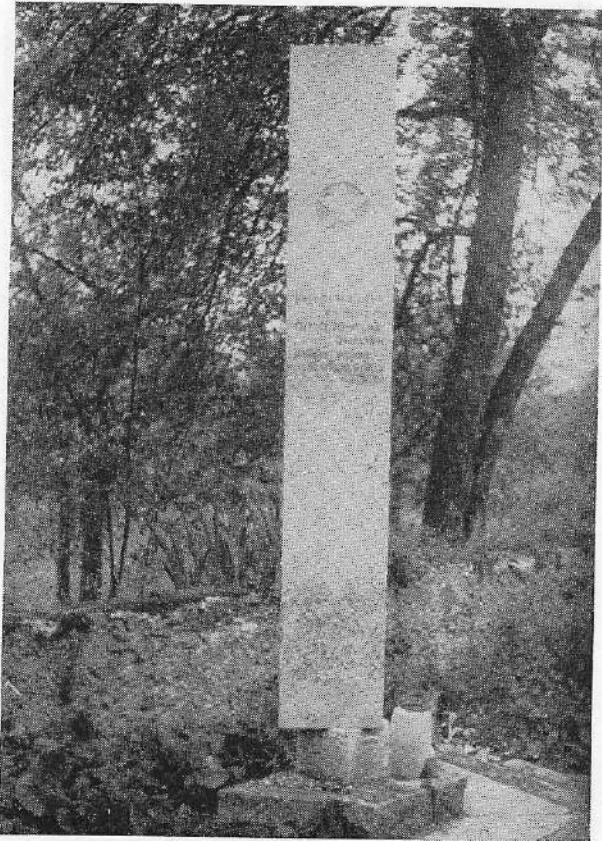

Spomenik sredi vasi na Drganjih selih z imeni 15 borcev in 2 žrtev ter z napisom: *Slava padlim borcem 1941—1945*. Postavil ga je KO ZB NOV Straža

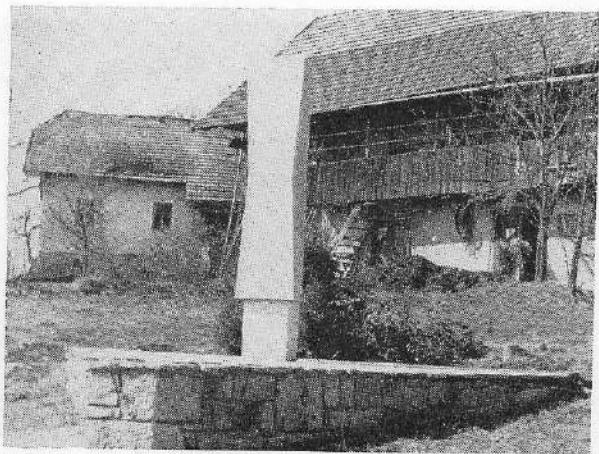

Spomenik v vasi Gorenje Sušice z imeni 8 borcev in 45 žrtev ter z napisom: *Svoboda je ljubezen — in kruh — in sreča — umreti za njeno slava je največja — živeti za njeno je najvišji cilj*. Postavil ga je KO ZB NOV Gorenje Sušice

Spomenik na pokopališču na Drganjih selih z imeni 17 borcev in 2 žrtev ter z napisom: *Ko pride na mojih krilih pomlad — čez polje vihral bom — in čez goro — in divno svobodo proslavljal in rast. Srečko Kosovel.* Postavil ga je KO ZB NOV Straža

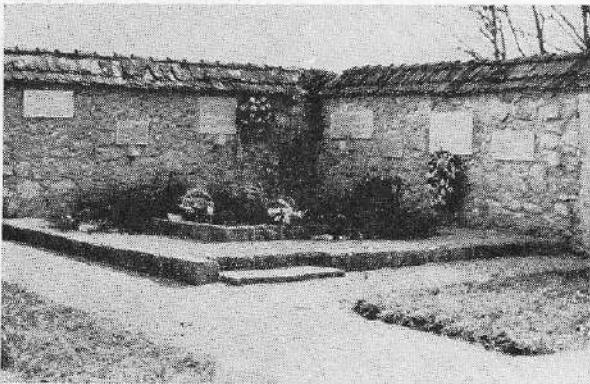

Spomenik na Laščah nad Dvorom s 46 imeni in napisom: *Padli borci NOV.* Postavil ga je KO ZB NOV Dvor

Spomenik sredi vasi Dvor pri Žužemberku z imeni 156 borcev in žrtev. Postavil ga je KO ZB NOV Dvor

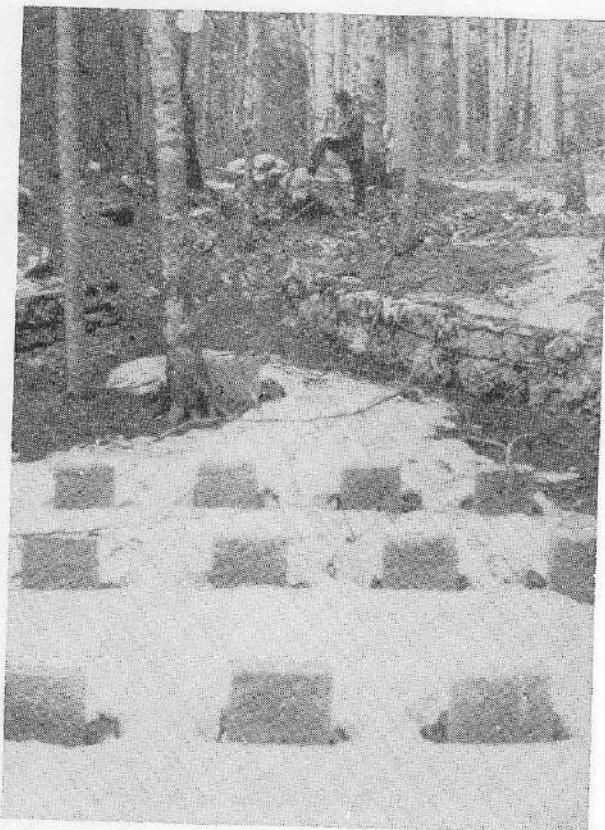
Grobišče na pokopališču v Mirni peči z imeni 78 borcev in 32 žrtev. Uredil ga je KO ZB NOV Mirna peč

Spomenik sredi vasi Gabrje z 49 imeni in z napisom:
V spomin borcem padlim za svobodo. Postavil ga je
KO ZB NOV Gabrje

Plošča v osnovni šoli Mirna peč z napisom: *Ta šola je bila zgrajena v spomin vsem s tega območja, ki so v osvobodilnem boju in revoluciji žrtvovali življenja za svobodo, in nosi ime domačina narodnega heroja Ivana Kovačiča-Efenke.* Vzidal jo je KO ZB NOV Mirna peč

Spomenik in grobišče v Zgornjem Hrastniku z napisom: *Tu so grobovi 69 junakov NOB. Zvesti vi branilci domovine — vaša čast in slava ne premine — sovragu ste do smrti se uprli — nikdar ne boste v srcih nam umrli.* Postavil ga je GO ZB NOV Slovenije

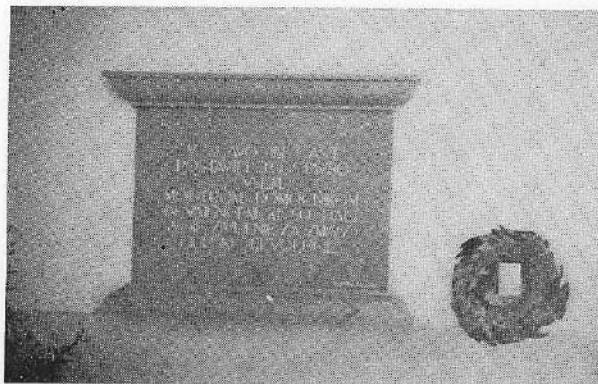
Spominska plošča v veži kmetijske šole na Grmu z napisom: *Spominu gojencev, ki so v vrstah narodno-svobodilne vojske življenje dali za srečo našega ljudestva, postavila ob svoji sedemdesetletnici kmetijska šola na Grmu. 18. 11. 1886 — 21. 10. 1956*

Spomenik v Gorenjem Polju pri Soteski z imeni 24 borcev in 7 žrtev ter z napisom: *Slava padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja v NOB 1941—1945.* Postavil ga je KO ZB NOV Polje-Soteska

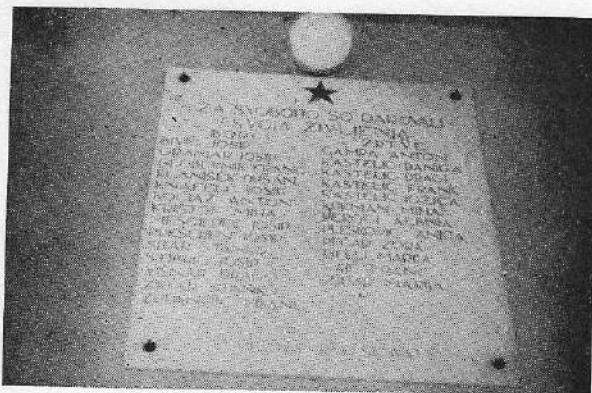

Spominska plošča v veži šolskega centra za kovinarsko stroko v Novem mestu z napisom: *V slavo in čast postavili to stavbo vsem mojstrom, pomočnikom in valencem, ki so dali svoje življenje za zmago ljudske revolucije. Odkrita 29. oktobra 1959.* Vzidal jo je učiteljski zbor šolskega centra

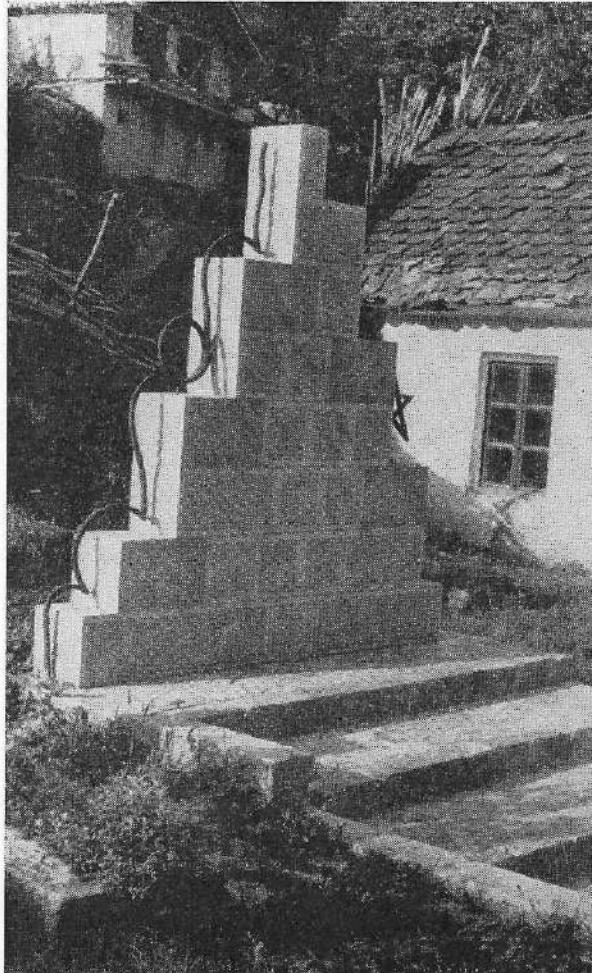

Spomenik sredi vasi v Gorenji Straži z imeni 25 borcev, 4 talcev in 11 žrtv. Postavil ga je KO ZB NOV Straža

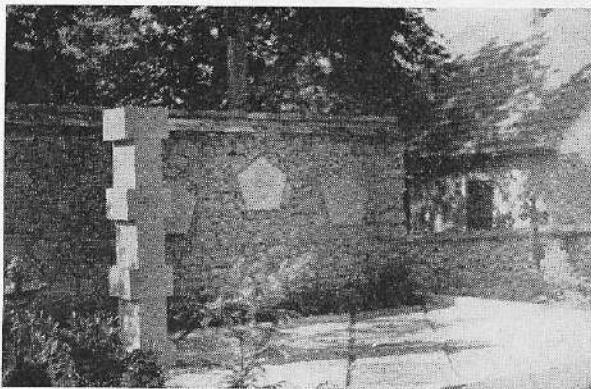

Spominska plošča 14 borcem in 12 žrtvam na zadružnem domu v Bršljinu z napisom: *Za svobodo so darovali svoja življenja ... (Slede imena.) Večna jim slava!* Vzidal jo je KO ZB NOV Bršljin

Spomenik na pokopališču v Gorenji Straži z imeni 10 borcev, 2 žrtev in 1 talke. Postavil ga je KO ZB NOV Straža

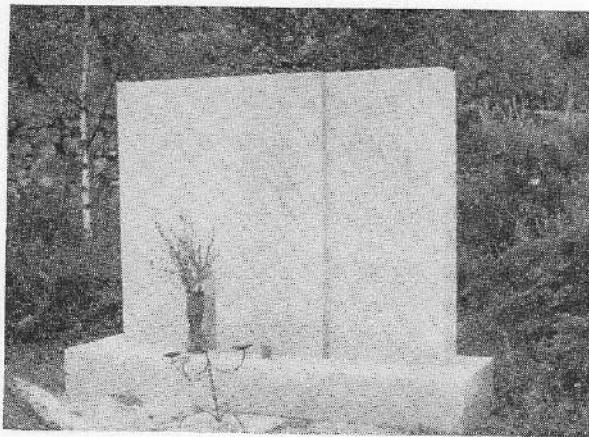

Spomenik na pokopališču v Orehošici z imeni 32 borcev in aktivistov ter 12 žrtev in z napisom: *Vsem znam nim in dvanajstim neznanim borcem, ki so darovali življenja za neodvisnost, večna slava in hvala ter lahka slovenska zemlja.* Postavil ga je KO ZB NOV Orehošica

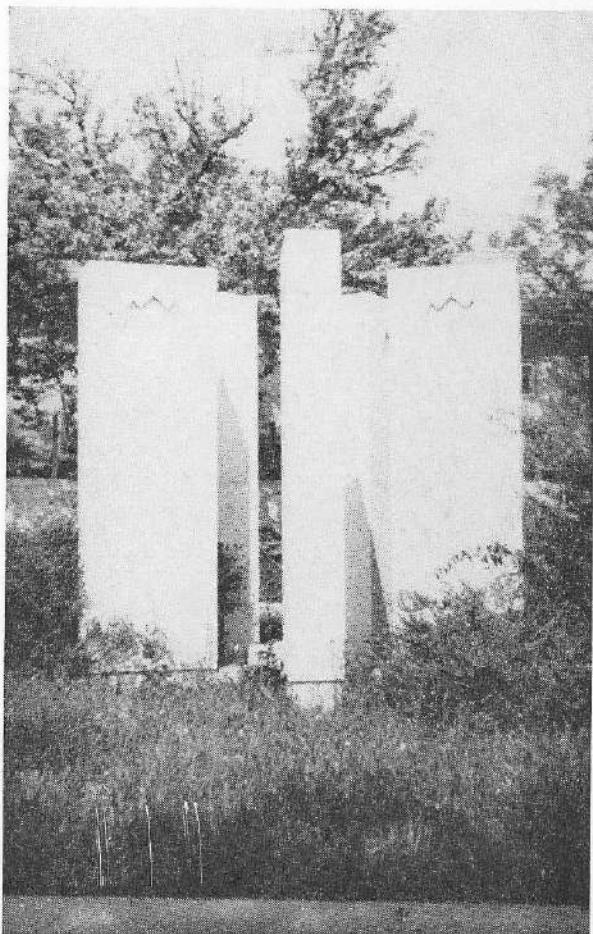

Spomenik na pokopališču na Gorenjih Sušicah, posvečen okrog vasi padlim neznanim borcem, z napisom:
*Beli so — beli so — češnje cvetovi — temni, pretemni
— so talcev grobovi — kakor ponosni galebi nad vodo
— taki so padli za našo svobodo.* Postavil ga je KO ZB NOV Gorenje Sušice

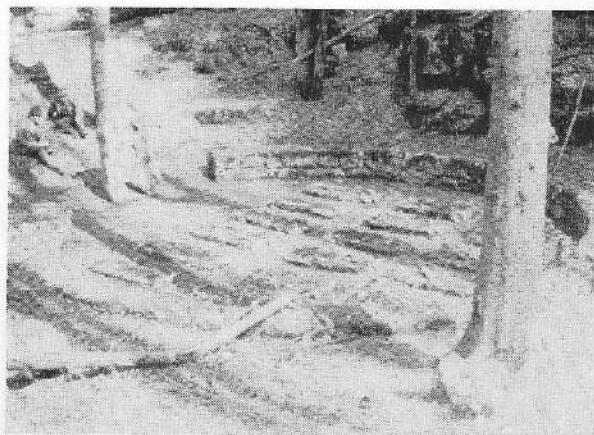

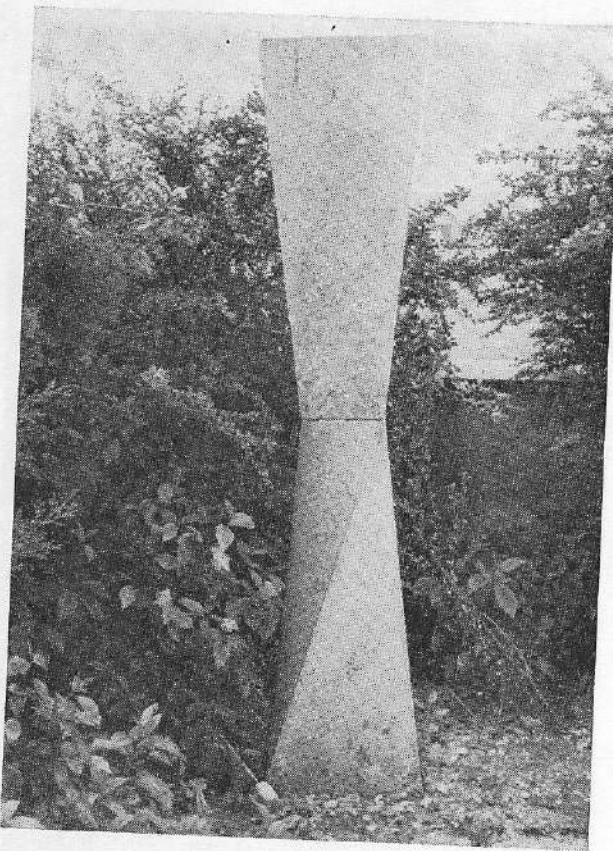
Velika spominska plošča na pokopališču na Otočcu z imeni 48 borcev, 36 žrtev in 12 talcev. Posvečena je tudi mnogim neznanim borcem. Postavil jo je KO ZB NOV Otočec

Spomenik v Gorenjem Vrhopolu sredi vasi z napisom:
*Zdaj pa prelij se mi pesem — v rahel, prerahel dih
— čez gomile zaplavaj — da komaj zgane se sapica
pomladanja — in s tiko solzo orosi spomin — vseh
njih — ki duša pod trdo rušo v svobodo jim sanja. V
spomin borcem in aktivistom gorjanskega področja in
bratskega sodelovanja s hrvaškimi partizani postavile
ob 25-letnici ustanovitve gorjanskega bataljona orga-
nizacije ZB NOV Krško in Novo mesto. 23. julija 1967*

Grobišče v Starem Logu z napisom na živi skali: *V
trajen spomin 31 ranjencem, umrlim v tej bolnišnici v
letih 1944—1945. Hvaležna svobodna domovina. Gro-
bišče je uredil GO ZB NOV Slovenije*

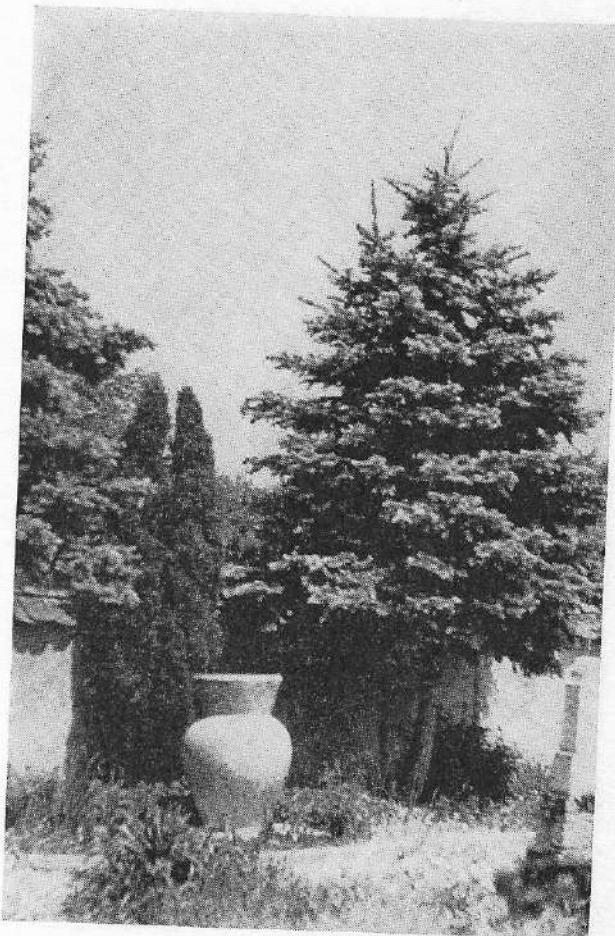

Spomenik na pokopališču v Gradišču pri Šentjerneju z imeni 22 borcev in 9 žrtev ter z napisom: *Slava padlim za ljudsko revolucijo*. Postavil ga je KO ZB NOV Orehovica

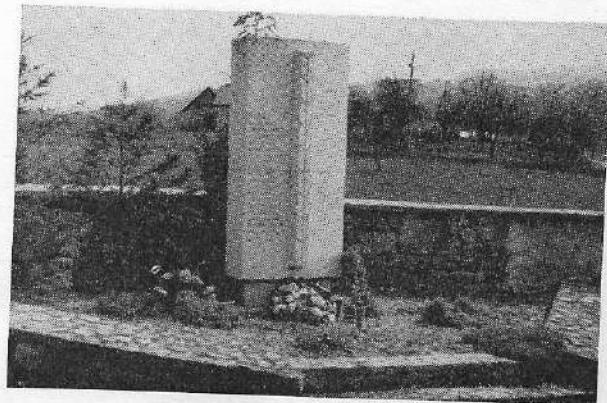

Spominska plošča v osnovni šoli Šentjernej z imeni 74 borcev, 45 talcev in 26 žrtev ter napisom: *Razumeli me boste, s kakšno tugo sem spremljala rakve. Razumeli me boste, da sem to prenesla, ker sem vedela, da sem dala svoje otroke v dar domovini za osvoboditev slovenskega naroda.* Na plošči je tudi ime narodnega heroja Martina Kotarja, po katerem se šola imenuje. Vzidal jo je KO ZB NOV Šentjernej

Spomenik na pokopališču v Grobljah z imeni 13 borcev, 6 talcev in 1 žrtve ter z napisom: *O vi niste mrtvi, vi le spite.* Postavil ga je KO ZB NOV Šentjernej

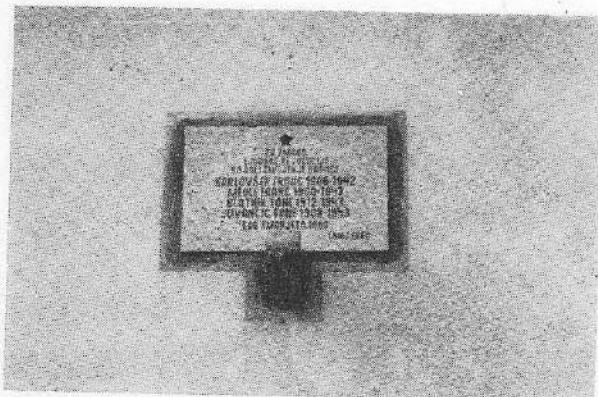

Spomenik v Šmarju pri Šentjerneju, posvečen 15 znamenim in 11 neznanim borcem ter 6 žrtvam. Postavil ga je KO ZB NOV Šentjernej

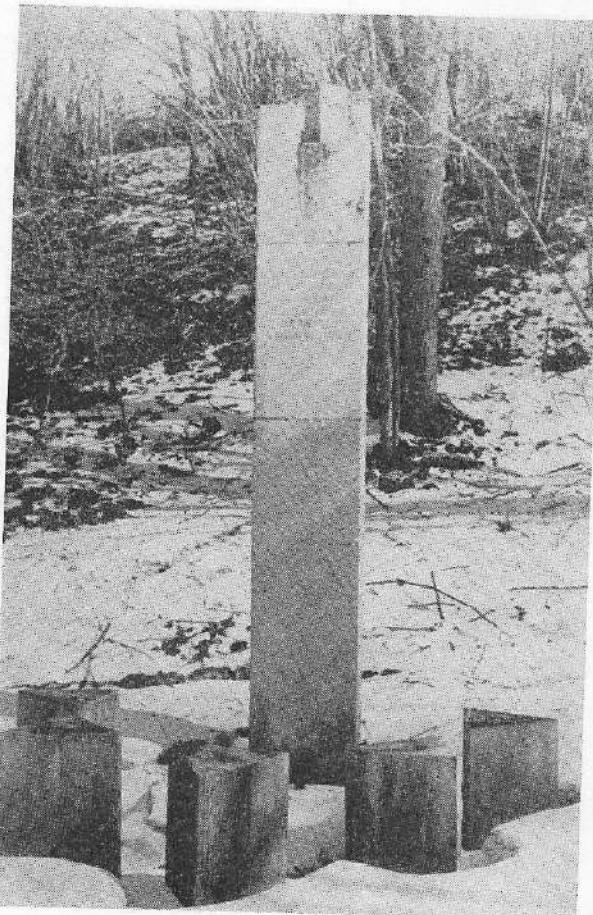

Spomenik pri bolnišnici Jelendol z napisom: *V spomin na 45 junakov. — Na trdo pot ste šli — za nas izkrvali — zato naš rod živi — in boste vi živeli. — Spomin na vas živi — za vas gori ljubezen — vaš grob je hram časti — in slava sije čezenj.* (Lily Novy) Postavil ga je GO ZB NOV Slovenije

Spominska plošča na gasilskem domu v Šmarjeti s 4 imeni in z napisom: *Za zmago ljudske revolucije so darovali življenja gasilci.* Vzidalo jo je gasilsko društvo Šmarjeta

Spomenik v Komarni vasi z 78 imeni in napisom: *Tovarišem, umrlim v partizanski bolnišnici Spodnji Hrastnik, in tovarišem, ki so podlegli ranam na prevozu v roške bolnišnice. Postavil ga je GO ZB NOV Slovenije*

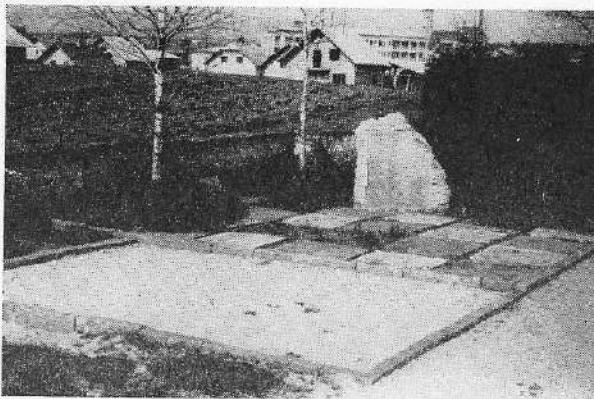

šola v osnovni šoli Šmarjeta z napisom: *Za napred k žolstvu in vsem, ki so v osvobodilnem boju in revolucioni žrtvovali življenja za svobodo, je bila ta šola razjena in ob 25-letnici osvoboditve odprta. Vzidal jo KO ZZB NOV Šmarjeta*

Spomenik in grobišče, kjer je stala bolnišnica Lesen kamen, z 11 imeni in napisom: *Borci NOV, umrli v bolnici Lesen kamen*. Postavil ga je GO ZB NOV Slovenije

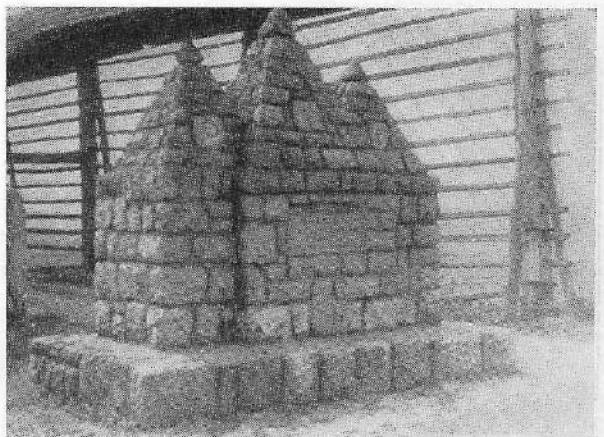

Spominski kamen na pokopališču v Šmihelu pri Novem mestu z imeni 22 borcev in 29 žrtev ter z napisom: *Padlim borcem*. Postavil ga je KO ZB NOV Šmihel

Spomenik na Malem Slatniku ob cesti Novo mesto—Šentjernej z imeni 20 borcev in 17 talcev ter z napisom: *V spomin padlim borcem v NOV 1941—1945.* Postavil ga je KO ZB NOV Mali Slatnik

Spomenik v Vavti vasi pred pokopališčem na kraju, kjer so streljali talce, z napisom: *Talcem fašističnega terorja 1941—1945.* Postavil ga je KO OF Vavta vas. Okupator je 16. avgusta 1942 obkobil Meniško vas, Loško vas ter Podhosto, pobral 91 ljudi in jih 20 ustrelil v Vavti vasi

Spominska loža pred študijsko knjižnico v Novem mestu. Na ploščah so imena 129 borcev in bork, 6 narodnih herojev, 53 ubitih in umrlih, 58 imen žrtev bombnih napadov, 2 imeni talcev ter besedilo: *Življenje smo dali — vse smo žrtvovali — kot v težkih sta dneh — nam veleli dolžnost in zavest — v vas dalje živimo — ker vaša vseživa smo vest — vse dni naj bo z vami — spomin naj vam drami — da misli, ki zanjo smo umrli — ostane vsak zvest.* Pred ložo sta doprsna kipa Franca Rozmana-Staneta in Borisa Kidriča. Uredil jo je občinski ljudski odbor Novo mesto

J. Golobec

R. Gobec,

Boštjan

Spomenik 8 znamim in 9 neznamim borcem ter 5 žrtvam na pokopališču v Ždinji vasi ter z napisom: *Borcem in žrtvam padlim za svobodo.* Postavil ga je KO ZB NOV Otočec

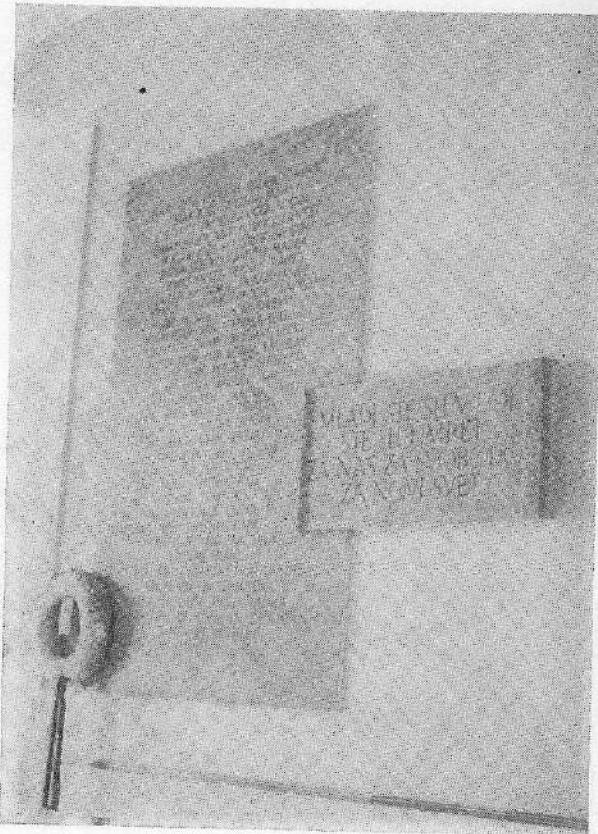
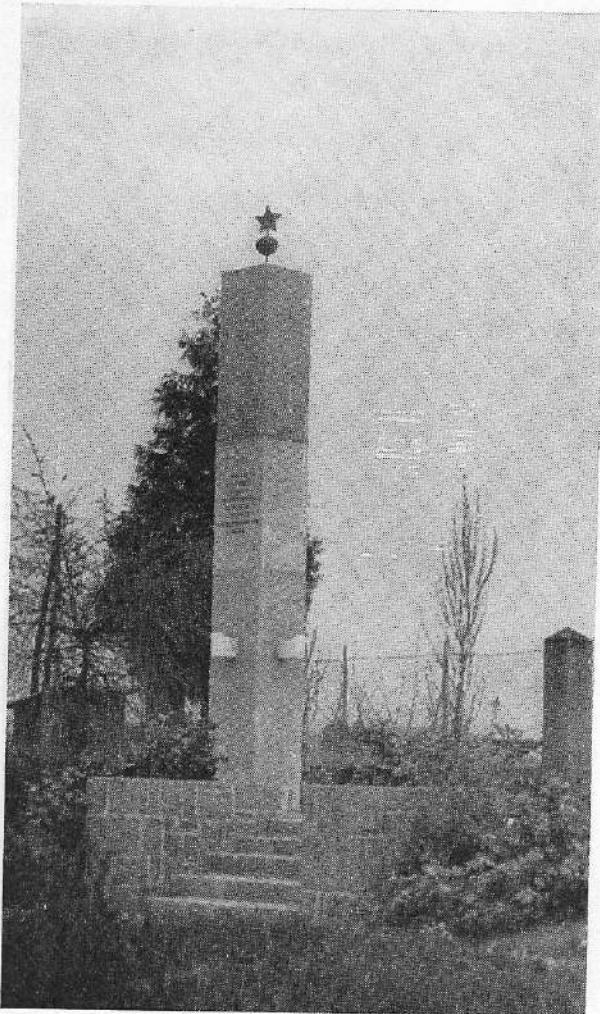

Spomenik talca v Novem mestu ob cesti, ki so po njej vodili ljudi v sodnijske zapore in iz zaporov v internacijo ali v smrt. Izklesal ga je kipar Jaka Savinšek, postavil pa občinski ljudski odbor Novo mesto.

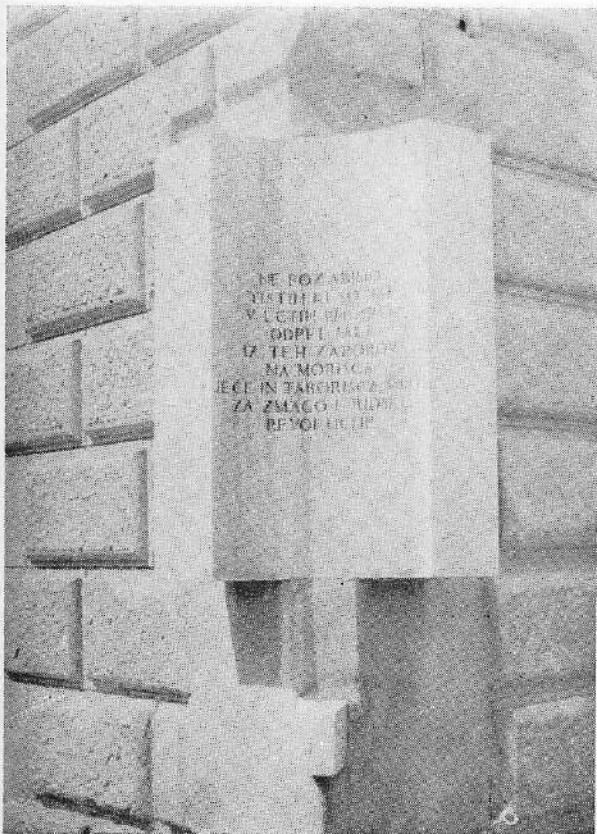

Spomenik na Kidričevem trgu v Novem mestu; predstavlja mladeniča, ki navdušeno prepeva: *Pojmo, bratje, pesem o svobodi!* Izklesal ga je kipar Jaka Savinšek, postavil pa občinski ljudski odbor Novo mesto

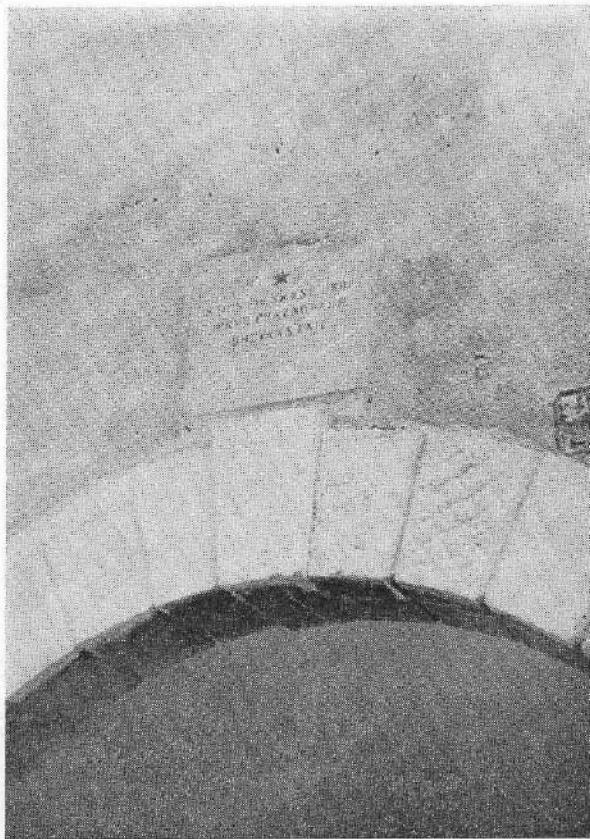
Spominska plošča v gimnaziji v Novem mestu z imeni treh narodnih herojev Jožeta Slaka, Vinka Paderšiča in Janka Staruhe, profesorja Bojana Kraigherja in 48 dijakov in dijakinj ter napisom: *Mladi ste šli v boj — ste šli umret — za nas, za svobodo — za novi svet.* Vzidala sta jo mladinski aktiv in učiteljski zbor gimnazije

Spomenik na pokopališču v Novem mestu z napisom: *Kdor pada, kot ste padli vi — ta zmaga je nad smrtno in usodo — ko dal srce je in pogum in kri — za najbolj dragoceno stvar — svobodo.* Postavil ga je občinski odbor ZB NOV Novo mesto

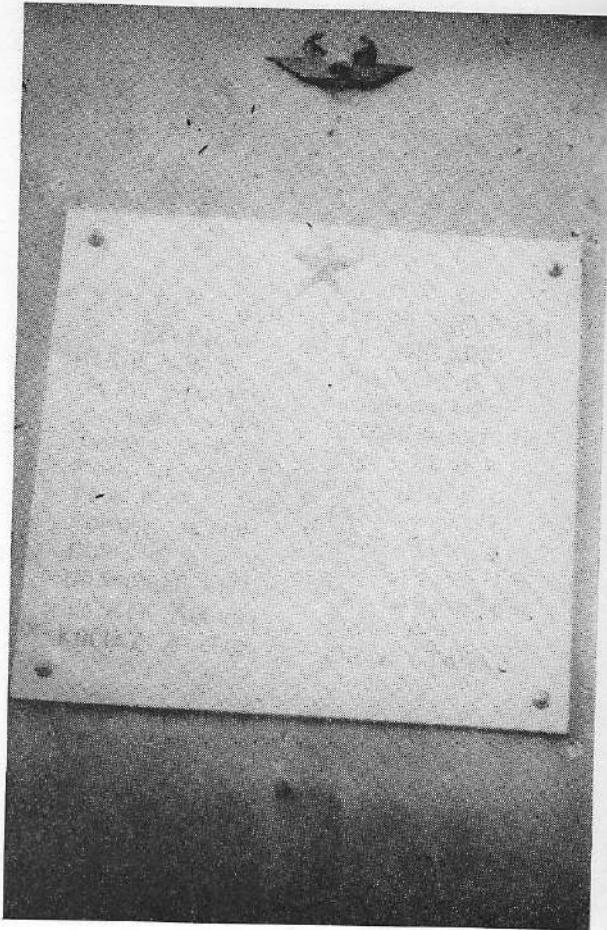

Spominska plošča na sodišču v Novem mestu z napisom: *Ne pozabimo tistih, ki so jih v letih 1941–1945 odpeljali iz teh zaporov na moriča, ječe in taborišča smrti za zmago ljudske revolucije.* Vzidal jo je občinski odbor ZB NOV Novo mesto

Spominska plošča nad dvoriščnim portalom kmetijske šole na Grmu z napisom: *S pestjo smo se upriši.
Prvo praznovanje dneva vstaje*

Spominska plošča na železniški kurilnici v Novem mestu z imeni 20 železničarjev in z napisom: *Za lepšo bodočnost so dali življenja železničarji...* (Sledi imena.) Vzidali so jo uslužbenci kurilnice

Spominska plošča na tovarni Keramika v Novem mestu s 5 imeni in napisom: *V spomin padlim borcem za svobodo.* Vzidal jo je tovarniški kolektiv

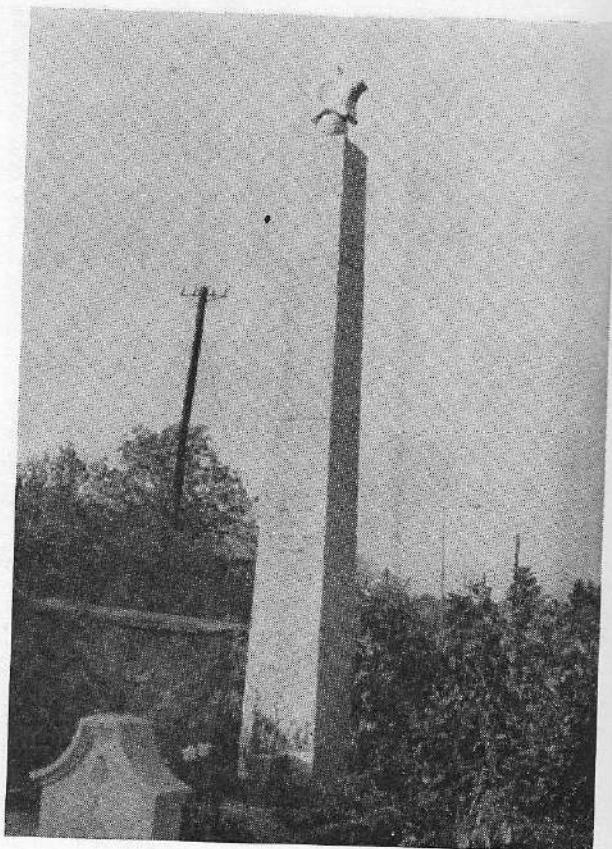
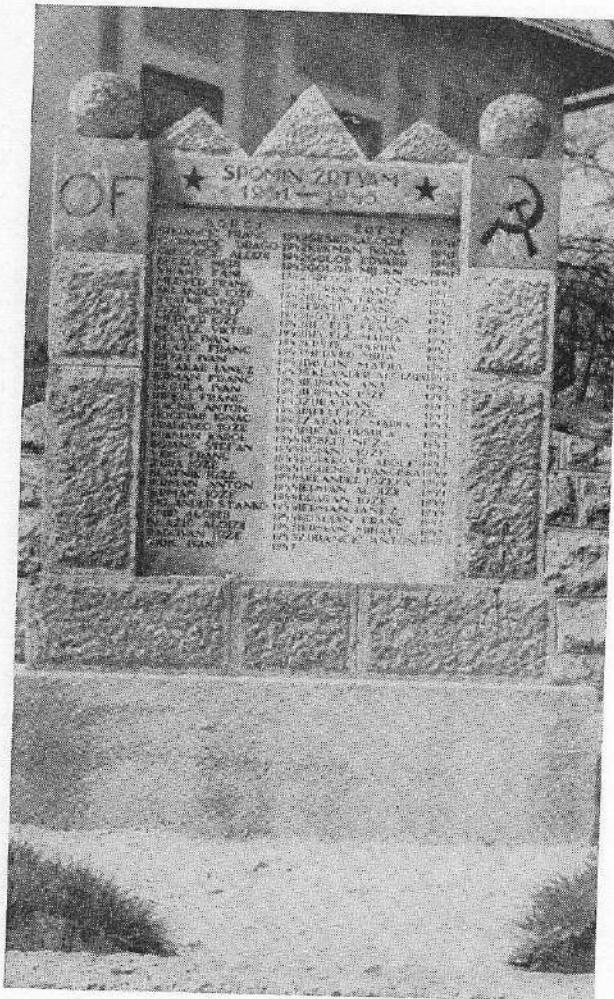

Spominska plošča na železniški postaji v Novem mestu z imeni 29 železničarjev in z napisom: *Za svobodo so darovali svoja življenga železničarji...* (Sledi imena.) Večna jim slava! Vzidali so jo uslužbenici železniške postaje

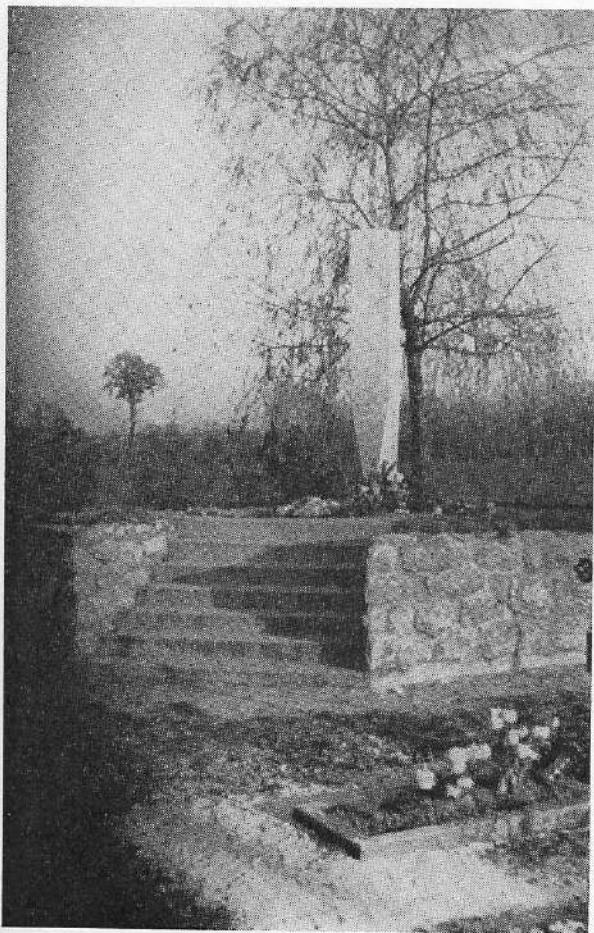

Spomenik pred osnovno šolo v Orehovalci 36 borcem in aktivistom ter 15 žrtvam z napisom: *Ni mar bilo vam smrti ne trpljenja — zahvala vam, ki ste prelili kri.* Postavil ga je KO ZB NOV Orehovalci

Spomenik na pokopališču na Otočcu z imenom 8 borcev, 7 žrtev in imenom narodnega heroja Vinka Paderšiča; omenjen je tudi neznan italijanski partizan. Napis: *V letih 1941—1945 padlim v hvaležen spomin*. Postavil ga je KO ZB NOV Otočec

Spomenik 33 borcem in 32 žrtvam na Otočcu pred domom Partizana z napisom: *Spomin žrtvam 1941—1945*. Postavil ga je KO ZB NOV Otočec

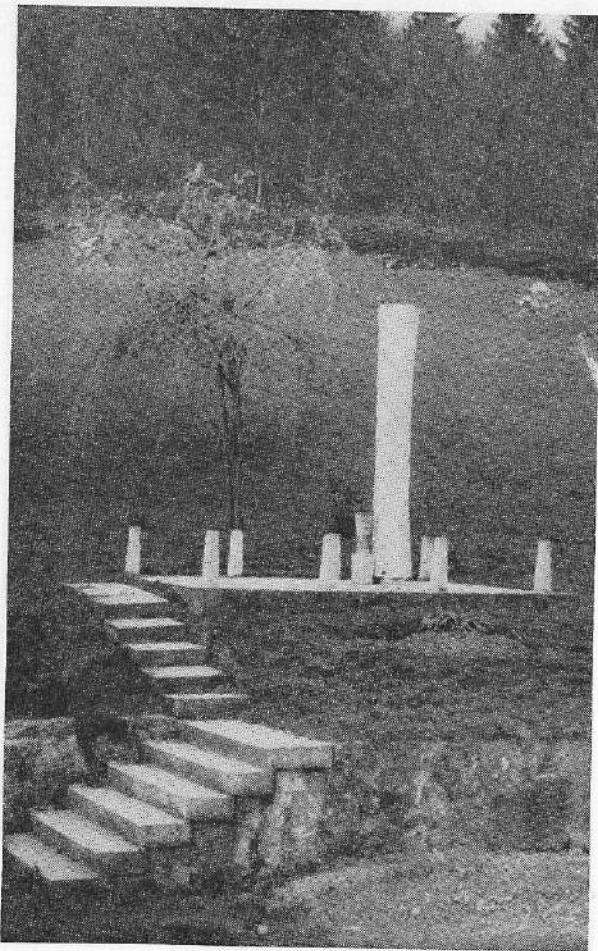
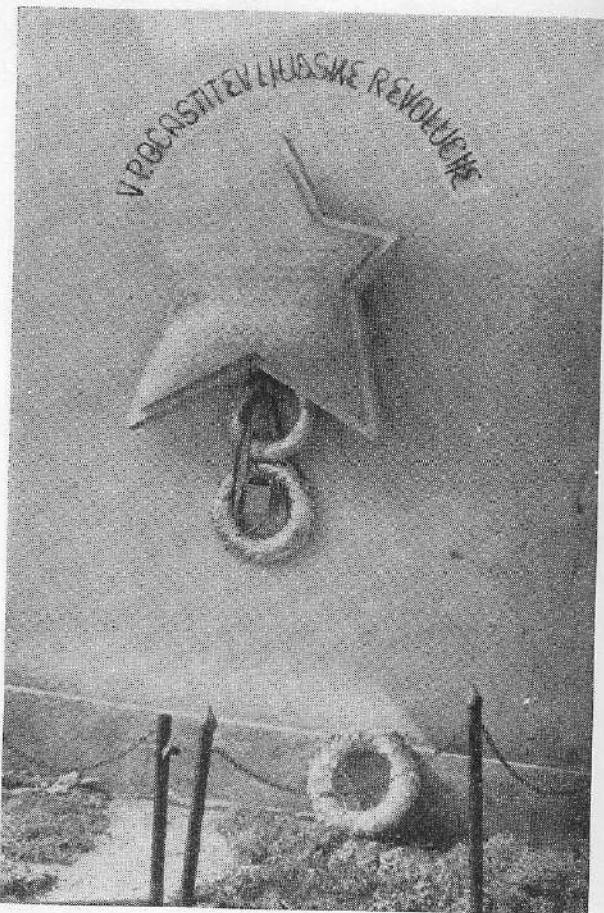

Spomenik na pokopališču na Otoku pri Šentjerneju z imeni 3 borcev, 22 talcev in 2 žrtev ter z napisom: *Iz vaše krvi je zrasla svoboda*. Postavil ga je KO ZB NOV Škocjan

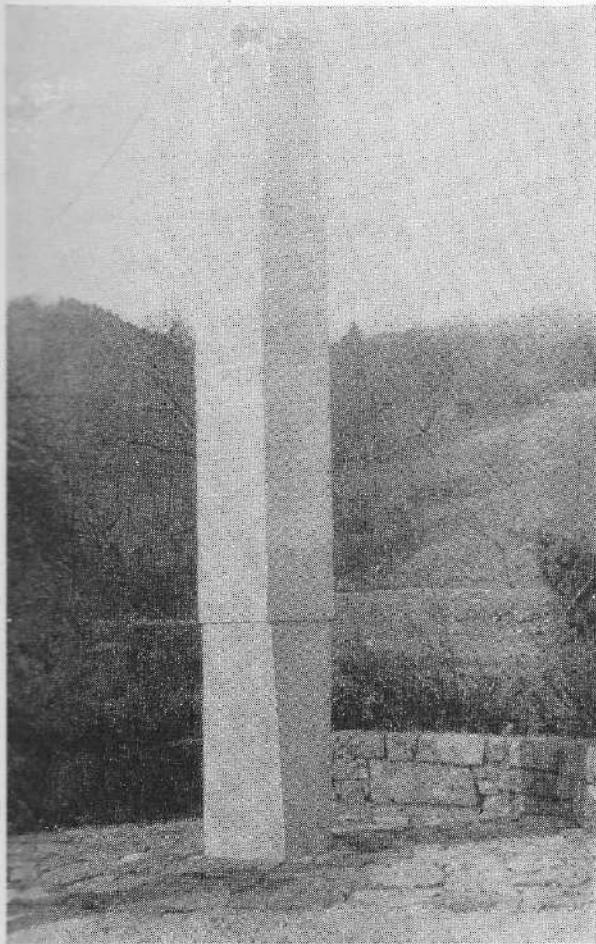

Spomenik na pokopališču v Podgradu z imeni 52 borcev in 14 žrtev ter z napisom: *Vi padli ste, da mi živimo*. Postavil ga je KO ZB NOV Podgrad

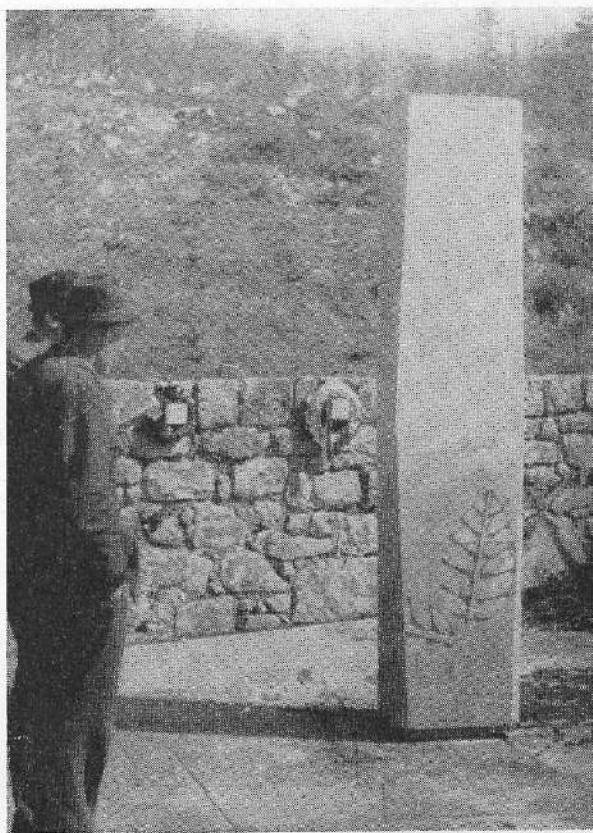
Spominska plošča na domu družbenih organizacij v Podturnu z imeni 20 borcev in 17 žrtev ter z napisom: *V počastitev ljudske revolucije*. Vzidal jo je KO ZB NOV Podturn

Spomenik v Podhosti na desni strani ceste Soteska—Dolenjske Toplice z imeni 31 borcev in 26 žrtev. Postavil ga je KO ZB NOV Podhosta

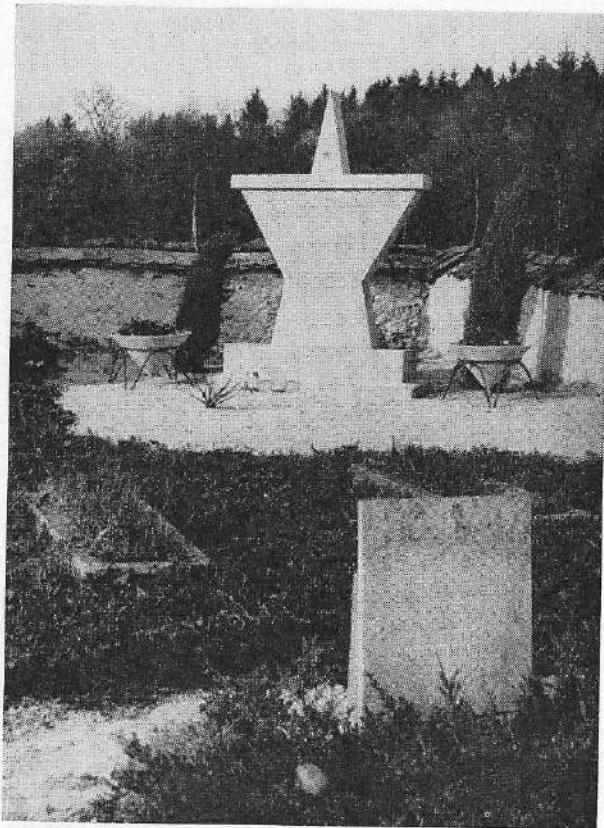
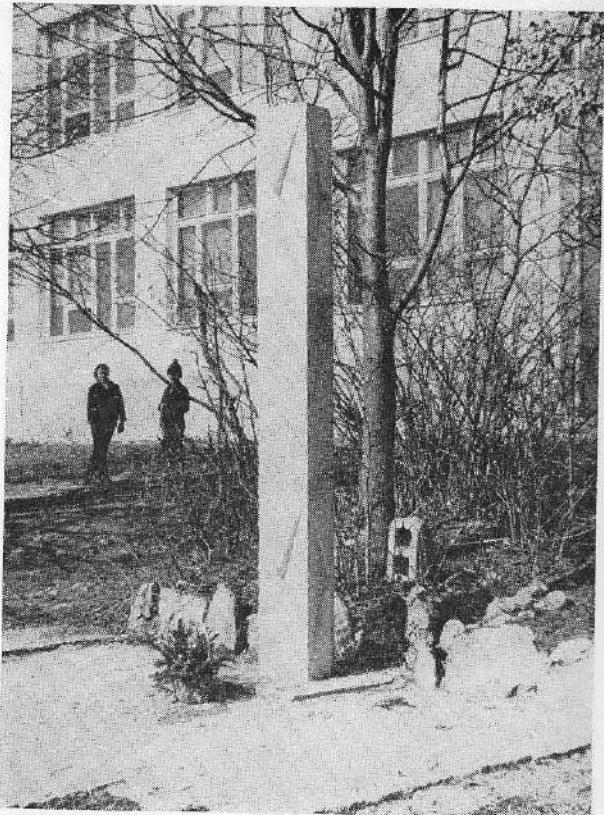

Spomenik na Pogorelcu s 46 imeni in z napisom:
Umrlji borci NOV na Pogorelcu in v postojankah Centralne vojne partizanske bolnišnice v Spodnjih in Zgornjih Laščah ter na Ajdovcu. Postavil ga je GO ZB NOV Slovenije

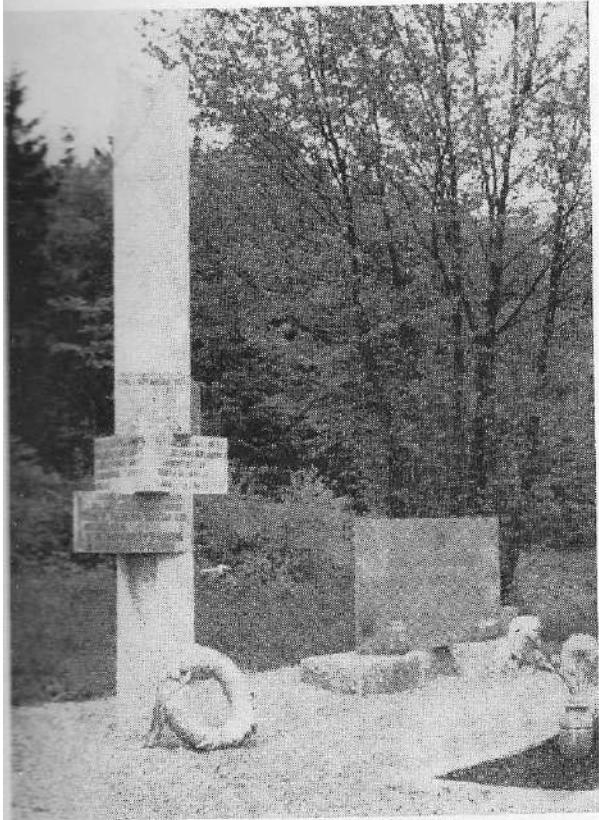

Spomenik na pokopališču v Poljanah, posvečen 24 znamenim in 195 neznamim borcem VII. korpusa NOV, ki so padli v okoliških krajih. Tu sta pokopana tudi člana CK KP Avstrije Willy Frank in Willy Höger, padla 19. februarja 1945 pri Smuki. Postavil ga je GO ZB NOV Slovenije

Spomenik pred osnovno šolo v Prevolah, posvečen 36 borcem in 6 žrtvam. Postavil ga je KO ZB NOV Hinje

Spomenik na pokopališču v Prečni, posvečen 55 znamim borcem, neznanemu partizanu in neznani partizanki, z napisom: *Borce, talci, žrive.* Postavil ga je odbor ZZB NOV Prečna

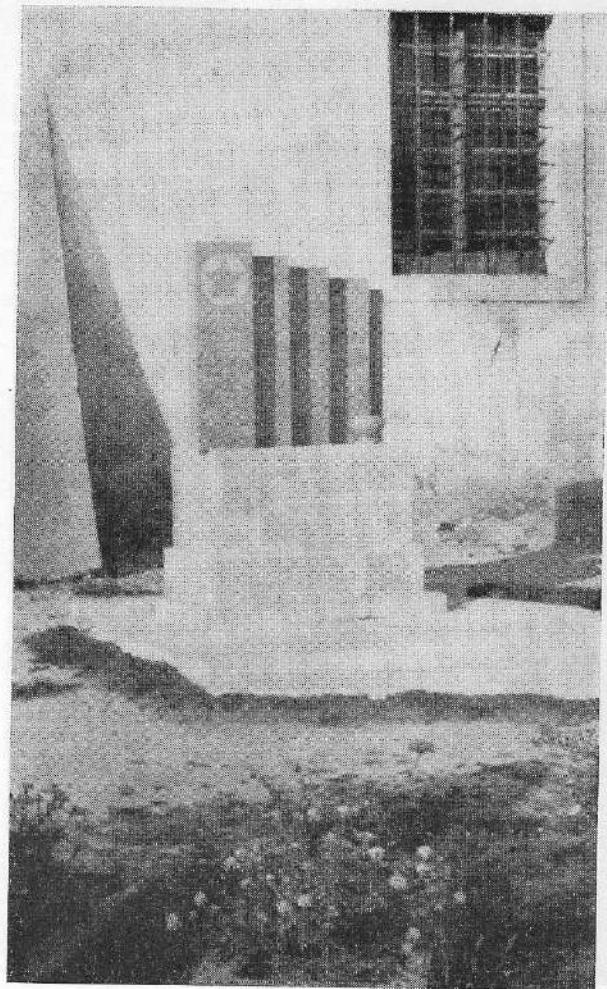
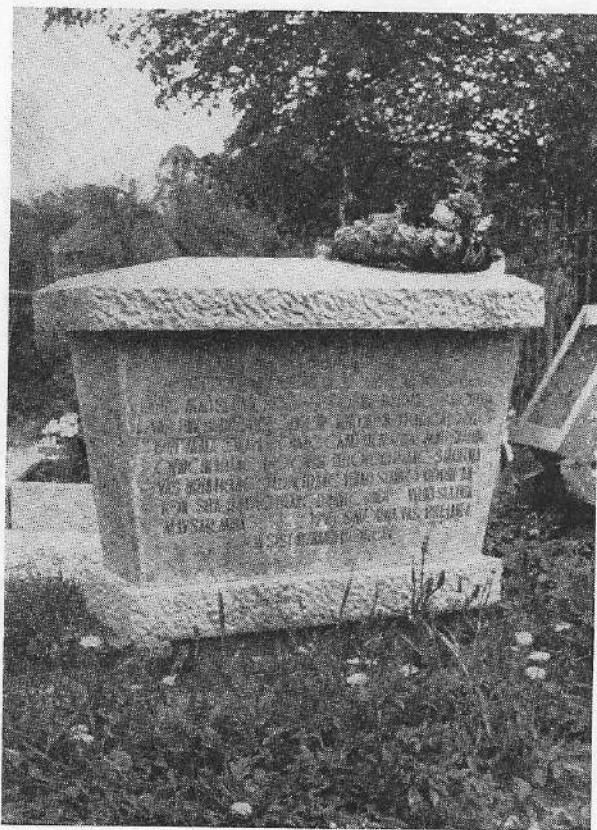

Spomenik na Ruperč vrhu pri Birčni vasi z imeni 23 borcev in 13 žrtev. Na plošči poleg spomenika je napis: *V spomin 12 padlim borcem iz Gubčeve, artilerijske in italijanske brigade NOV. Postavil ga je KO ZB NOV Birčna vas*

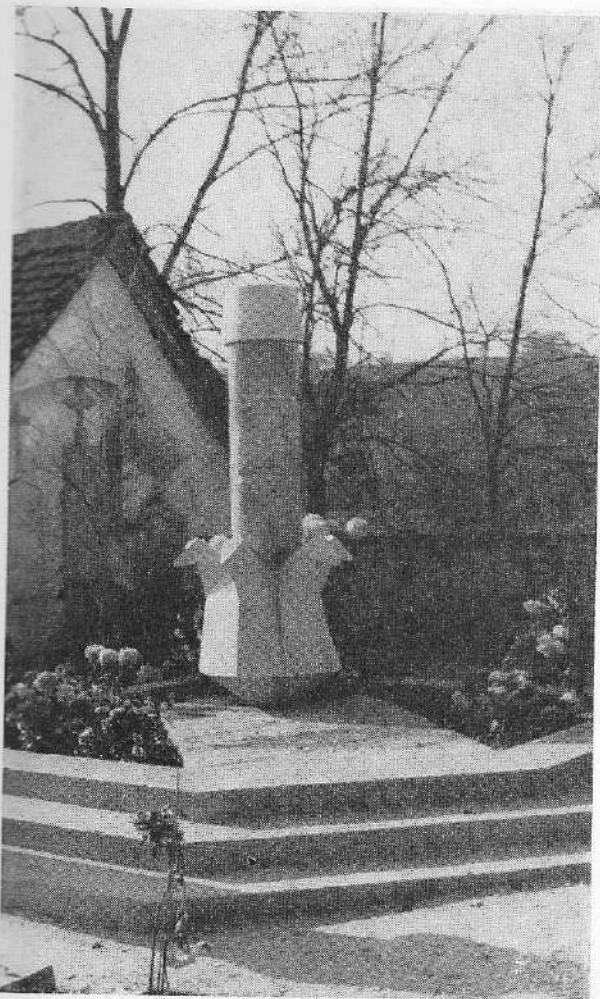

Spomenik v Slapah pri Šmarjeti, posvečen 5 znanim, 2 neznanima borcema ter 2 talcema in z napisom: *V ljudski revoluciji ste dali svoja življenja. Postavil ga je KO ZB NOV Šmarjeta*

Spomenik na pokopališču v Soteski, posvečen 24 znamnim in 7 neznanim borcem ter 7 žrtvam, z napisom:
Nekoč sem blagroval nje, ki so oči zaprli — da niso zadnjih dni sramote — več uzrli — danes blagrujem vas — ki oči imate mlade — da uresničene zro — vse naše nade. Oton Župančič. Postavil ga je KO ZB NOV Polje-Soteska

Spomenik v Smolenji vasi, posvečen 19 znamim in 6 neznanim borcem ter 18 žrtvam in talcem, z napisom:
V ljudski revoluciji 1941—1945 padlim — slava. Postavil ga je KO ZB NOV Mali Slatnik

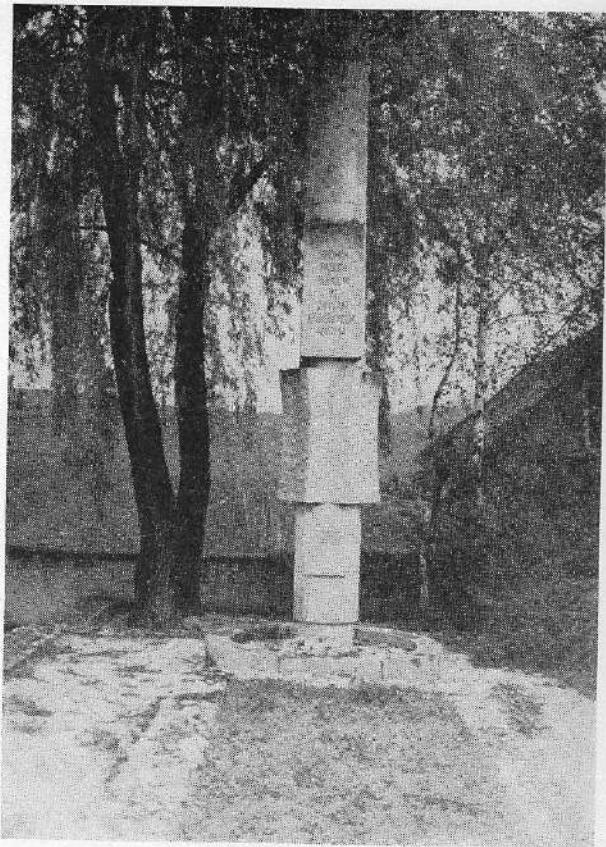

Spomenik na pokopališču v Stopičah, posvečen 15 znamim, 11 neznanim borcem ter 23 žrtvam, z napisom: *Slava padlim v ljudski revoluciji 1941—1945*. Postavil ga je KO ZB NOV Stopiče

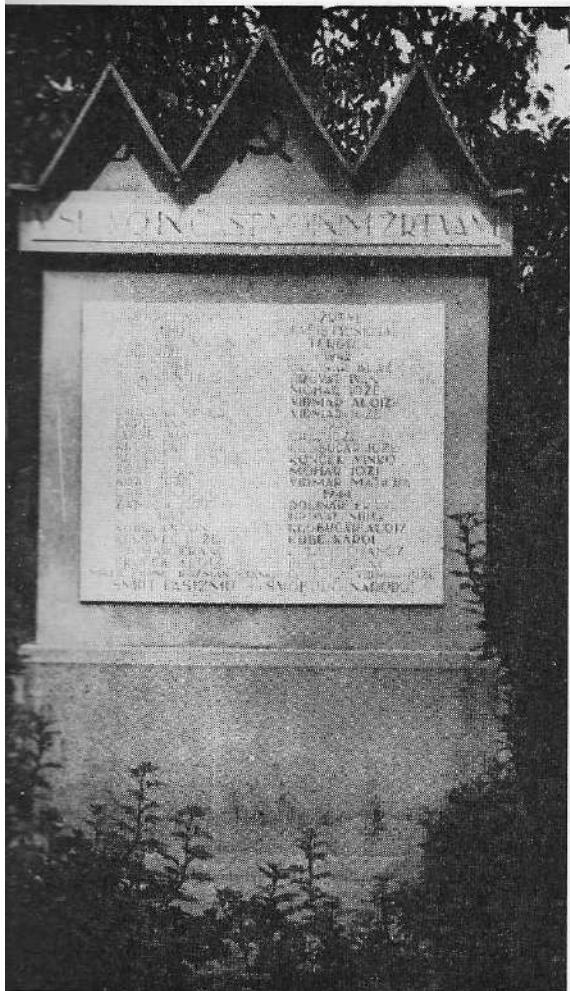

Spomenik na pokopališču v Šentjerneju z imeni 16 borcev in napisom: *Gremo naprej, tovariši, brez vas — a naša kri — ob vaši se je vzgala — njen ogenj obsejal je našo pot*. Postavil ga je KO ZB NOV Šentjernej

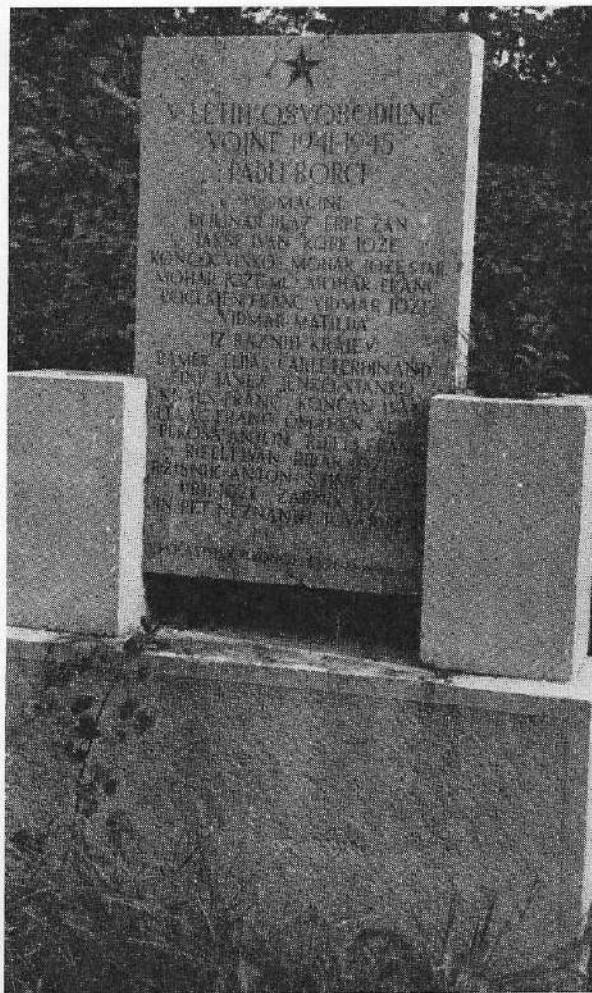
Spomenik na pokopališču v Šmarjeti, posvečen 17 znamenim in 3 neznanim borcem ter 2 žrtvama, z napisom: *V spomin padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja.* Postavil ga je KO ZB NOV Šmarjeta

Spomenik sredi vasi v Škocjanu, posvečen 56 znamenim in 8 neznanim borcem ter 26 žrtvam, z napisom: *Brez mrtvih grl — šibak je živih glas — vendar ste povsod — saj smrt vas je življenju darovala.* (Matej Bor) Postavil ga je KO ZB NOV Škocjan

Spomenik sredi vasi na Uršnih selih z imeni 20 borcev in 18 žrtv ter z napisom: *V slavo in čast vojnim žrtvam. Smrt fašizmu – svoboda narodu.* Postavil ga je KO ZB NOV Uršna sela

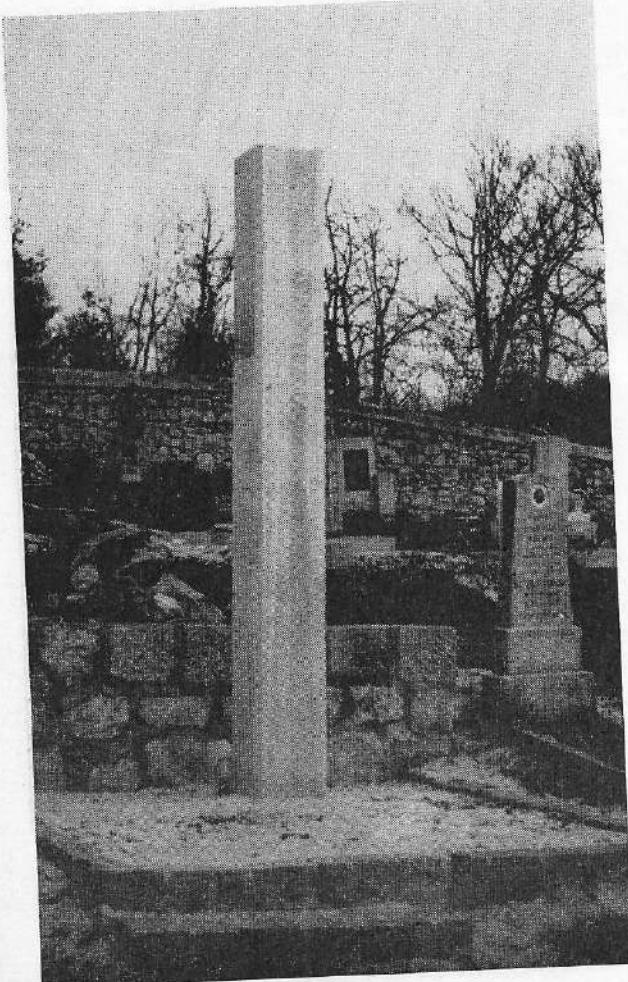

prmenik na pokopališču na Uršnih selih, posvečen 27 anim in 5 neznanim borcem, z napisom: *V letih sobodilne vojne 1941–1945 padli borci. V počastitev kongresa KPJ.* Tu je pokopan tudi 9 borcev okranjske čete, ki so padli v Gornjih Lazah. Povil ga je KO ZB NOV Uršna sela

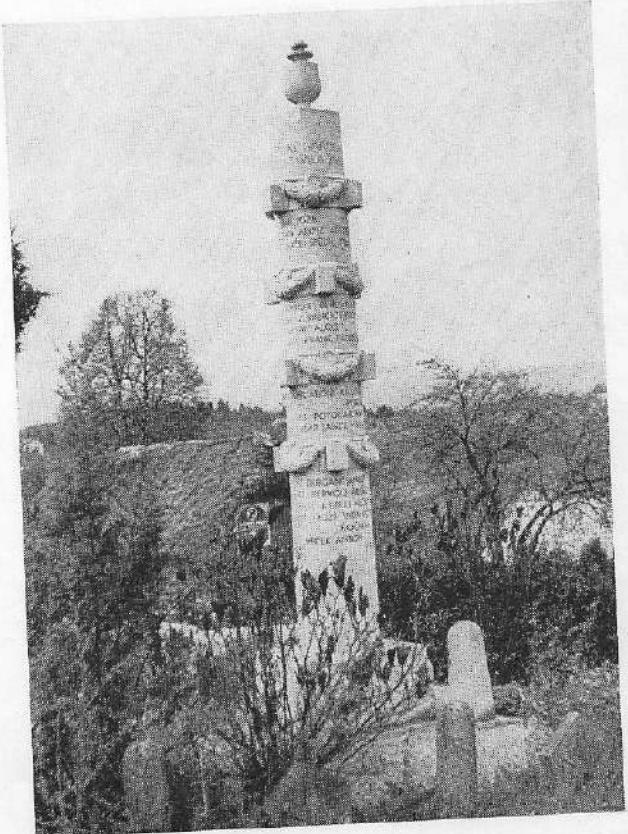
Spomenik na pokopališču v Vavti vasi, posvečen 38 znamim in neznamim borcem ter 38 žrtvam, z napisom: *Prelita kri življenja novega je kvas.* Postavil ga je KO ZB NOV Vavta vas

Spomenik 41 borcem in 13 žrtvam v Vavti vasi na križišču poleg gasilskega doma z napisom: *Večna slava padlim borcem, ki so položili svoje življenje za slobodo in neodvisnost domovine.* Postavil ga je KO OF Vavta vas

Spomenik 21 znamim in 3 neznanim borcem iz italijanske brigade Fontanot ter 12 žrtvam v Velikih Brusnicah z napisom: *Tiho od nas ste odšli, tovariši — v noč brez povratka — v prsih teži me bolest — v nemem spominu na vas.* (Peter Levec) Postavil ga je KO ZB NOV Brusnice

Spomenik v Veliki Bučni vasi ob cesti, ki drži iz Novega mesta na avtomobilsko cesto, s 50 imeni in z napisom: *Junakom narodnoosvobodilne vojne postavila Zveza borcev Kamence 1951*

Spomenik v Žabji vasi na križišču cest Novo mesto—Brežice in Novo mesto—Metlika z 22 imeni in napisom:
Padlim borcem in žrtvam Žabje vasi. Postavil ga je
KO ZB NOV Žabja vas

Spomenik 25 borcem in borkam pri nekdanji bolnišnici Vinica z napisom: *Pod to rušo leže partizani, ki so umrli v nekdanji bolnišnici Vinica v letih 1942—1945.* Postavil ga je GO ZB NOV Slovenije

Spomenik v Hinjah ob cesti Dvor—Kočevje z imeni
67 borcev in 21 žrtev ter z napisom: *Čast in slava*
padlim v revoluciji. Postavil ga je KO ZB NOV Hinje

Po padlih in umrlih borcih in borkah, aktivistih in aktivistkah OF imenovane ustanove, društva, ceste

Dijaški dom »Majda Šilc«, Šmihel 31

Glasbena šola »Marjan Kozina«, Novo mesto (Po domačinu, skladatelju Marjanu Kozini, ki je s svojimi skladbami ovekovečil narodnoosvobodilni boj. Umrl 19. junija 1966.)

Osnovna šola »Katja Rupena«, Novo mesto (Po gospodinjski učiteljici Zori Rupena-Katji iz Mirne peči, sekretarki pokrajinskega odbora SPŽZ za Primorsko, sekretarki oblastnega komiteja SKOJ za Štajersko, padli 22. februarja 1945 na Štajerskem.)

Osnovna šola »Milka Šobar-Nataša«, Novo mesto (Po narodni junakinji Milki Šobar z Gornjih Laz, borki Cankarjeve brigade, padli 17. avgusta 1943 pri Sv. Križu nad Litijo.)

Osnovna šola »Martin Kotar«, Šentjernej

Osnovna šola »Ivan Kovačič-Efenka«, Mirna peč
Študijska knjižnica »Miran Jarc«, Novo mesto

Dom Vinka Paderšiča na Gorjancih

PD »Ljubo Mislej«, Bela cerkev (Po organizatorju OF v Beli cerkvi in okolici.)

PD »Maks Henigman«, Dolenjske Toplice

KUD »Stane Rozman«, Dvor

PD »Marija Čampelj«, Mali Slatnik (Po mladinski aktivistki z Malega Slatnika, sekretarki aktiva SKOJ v Žužemberku, padli avgusta 1944 nad Stransko vasjo pri Žužemberku.)

PD »Katja Rupena«, Mirna peč

KUD »Dušan Jereb«, Novo mesto

MKUD »Vida Valantič«, šolski center za kovinarško stroko Novo mesto

PD »Majda Šilc«, Podgrad

KUD »Ivo Ribar«, Soteska

PD »Boris Kidrič«, Stopiče

KUD »Brata Pirkovič«, Šentjernej (Po Jožetu Pirkoviču, ki so ga Italijani ustrelili blizu domače hiše 27. marca 1942, in bratu Rudiju, padlem 18. februarja 1944.)

PD »Poldka Juranič«, Šmarjeta (Po učiteljici Leopoldini Juraničevi, ki so jo Italijani prijeli z drugimi člani odbora OF v Šmarjeti 25. septembra 1942 in jo z njimi vred ustrelili 29. septembra 1942 v bližini Semiča.)

KUD »Tone Mišič«, Vavta vas

KUD »Vinko Paderšič«, Velike Brusnice

V Novem mestu:

Cesta brigad

Cesta herojev

Cesta komandanta Staneta

Cesta talcev

Kotarjeva cesta

Partizanska cesta

Kidričev trg

Adamičeva ulica (Po ameriškem pisatelju slovenskega rodu Louisu Adamiču, ki je veliko pripomogel k temu, da je resnica o našem narodnoosvobodilnem boju prodrla v svet.)

Germova ulica (Po profesorju in slikarju Josipu Germu, ki je služboval na novomeški gimnaziji, se med okupacijo umaknil na Sušice in tam sodeloval v narodnoosvobodilnem gibanju. Umrl 11. januarja 1950.)

Lamutova ulica (Po domačinu, slikarju Vladimиру Lamutu, interniranem zaradi sodelovanja v narodnoosvobodilnem gibanju. Umrl 12. marca 1962.)

Paderšičeva ulica

Slakova ulica

Ulica Mirana Jarca

Ulica Marjana Kozine

Ulica Milana Majcna

Ulica Ivana Roba (Po književniku, ki so ga Italijani ujeli 21. januarja 1943 v okolici Škocjana kot propagandista Cankarjeve brigade in ga 12. februarja 1943 ustrelili v Veliki Ligojni nad Vrhniko.)

Ulica Majde Šilčeve

Ulica Milke Šobarjeve

Valantičeve

Drejčetova pot (Po Jožetu Zamljenu-Drejčetu, aktivistu gorjanskega podokrožja in poznejem okrožnega odbora OF Novo mesto. Umrl 5. aprila 1967.)

Kurirska pot

Literatura

GLAVNA LITERATURA

- Lado AMBROŽIČ: *Partizanska prototrenziva*, Zavod Borec, Ljubljana 1965
Tone FERENC: *Kapitulacija Italije in NOB v Sloveniji v jeseni 1943*, Knjižnica NOV in POS št. 34, Maribor 1967
Dušan KVEDER: *Borbe divizij in korpusov na Slovenskem od junija 1943 do poletja 1944*, Novi svet 1946, str. 222—288 in str. 479—494
Metod MIKUŽ: *Oris partizanske sanitete*, Zavod Borec, Ljubljana 1967
Metod MIKUŽ: *Pregled zgodovine NOB I. in II. del*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1960 in 1961
Ivo PIRKOVIČ: *Predstraže ilegalnega Novega mesta*, Dolenjski zbornik 1961, Dolenjska založba, Novo mesto 1961, str. 61—88
Ivo PIRKOVIČ: *Vstaja pod Gorjanci*, odbor za proslavo 25-letnice gorjanskega bataljona, Novo mesto 1967
Vilma PIRKOVIČ: *Leto 1941 na Dolenjskem*, Dolenjski zbornik 1961, Dolenjska založba, Novo mesto 1961, str. 9—60
Franček SAJE: *Belogradizem*, II. izdaja, Slovenski knjižni zavod (SKZ), Ljubljana 1952
Franček SAJE: *Revolucionarno gibanje na Dolenjskem 1918—1941*, Dolenjski list 8. I. 1959, št. 1 — 28. V. 1959, št. 21
Zavrine operacije za oslobodenje Jugoslavije 1944/45, Vojnoistorijski institut, Beograd 1957, str. 388—391, str. 400—403, str. 448—452, str. 512—513, str. 611 do 615, str. 625—644, str. 668—673 in str. 722

POMOŽNA LITERATURA

- Ivo BAJT: *Gubčevci pred Novim mestom*, Dolenjski list 11. IX. 1952, št. 37
Franc BOHANEC: *Tragedija v snegu*, Tovariš 1952, str. 688—689
Franc BUTARA: *Javorovica*, Borec 1958, str. 127—129
Družštvo slovenska narodnoosvobodilna udarna brigada, založil odbor XII., brigade pri občinskem odboru ZZB NOV Novo mesto 1971
Dolenjski odbor NOV in POS, odbor dolenjskega odbora NOV in POS, Ljubljana 1968
Drugi kongres KPS, Cankarjeva založba, Ljubljana 1949
Ferdo GODINA: *Podstenice so po krivici pozabljene*, Borec 1957, str. 408—411
Ivo GRAUL: *Podstenice, rojstni kraj LMS*, Komunist 21. VIII. 1959
Matevž HACE: *Efenki v spomin*, TV 15 — 4. XII. 1963
Janez HRIBAR: *Delež dolenjskih železničarjev*, Dolenjski list 8. X. 1959, št. 40 — 22. X. 1959, št. 42
Svetozar HUDALES: *Tehnika novomeškega okrožja*, Dolenjski list 21. VII. 1955, št. 29
Peter IVANETIČ: *Mlajši ste šli v boj, ste šli umret — za nas, za svobodo, za boljši svet*, Dolenjski list 11. IX. 1951, št. 37
Iz borb in življenja prvih štirih slovenskih brigad, izdal pripravljalni odbor za proslavo desetletnice ustanovitve prvih štirih slovenskih brigad, Ljubljana 1952
Janko JARC: *Kočevsko v narodnoosvobodilni vojni*, Zgodovinski časopis 1963, str. 43—92
Franci KOLAR: *Napad na Ajdovec*, Slovenski poročevalci 24. VIII. 1950, št. 201
Vilko KOLAR: *Tiskali smo Glas Dolenjske*, Borec 1959, str. 416—418
Jože KOŽAR: *Levstikov bataljon*, Borec 1955, str. 384
Jože KRALL: *Žužemberk v zgodovini narodnoosvobodilnega boja*, Tovariš 1948, str. 154—155
Janez KRAMAR: *Razvoj OF v Ljubljanski pokrajini 1941*, Borec 1961, str. 317—319, str. 401—403 in str. 472—473
Metod MIKUŽ: *Od Kočevskega zabora do I. zasedanja SNOO (SNOS) v Črnomlju*, Zgodovinski časopis 1963, str. 5—21
Metod MIKUŽ: *Pregled gospodarske dejavnosti v narodnoosvobodilni borbi v Sloveniji*, Zgodovinski časopis 1956/57, str. 217—287
Metod MIKUŽ: *Prvo osvobojeno ozemlje v Sloveniji*, Zgodovinski časopis 1951, str. 87—118
Metod MIKUŽ: *Zgodovina slovenskega osvobodilnega boja*, Prešernova družba, Ljubljana 1970
Mile PAVLIN: *Hiti, brigada petnajsta*, Borec 1953, str. 184—190
Mile PAVLIN: *1200 imen*, Borec 1961, str. 467—468
Mile PAVLIN in Nande ŽUŽEK: *Žužemberk nekdaj*, Borec 1957, str. 289—291
Janez PEROVŠEK-Pelko: *Naprej, slovenska narodnoosvobodilna brigada Fran Levstik*, Narodna armija, Beograd 1968
Stanko PETELIN: *Gradnikova brigada*, Knjižnica NOV in POS št. 7, Nova Gorica 1966
Ivo PIRKOVIČ: *Da odpadejo verige*, Ljudska pravica 31. VIII. 1957, št. 204 — 4. IX. 1957, št. 208
Ivo PIRKOVIČ: *Ilegalna tehnika v Novem mestu*, Dolenjski list 16. III. 1957, št. 11 — 30. III. 1957, št. 13
Radko POLIČ: *Sonce in ceste*, Zavod Borec, Ljubljana 1962
Radko POLIČ: *Žita zorijo*, Zavod Borec, Ljubljana 1961
Pomniki naše revolucije, Mladinska knjiga, Ljubljana 1961
Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije, Institut za zgodovino delavskega gibanja (IZDG), Ljubljana 1963
Proces proti vojnim zločincem in izdajalcem Rupniku, Rösenerju, Rožmanu, Kreku, Vizjaku in Hacinu, SKZ, Ljubljana 1946
Dušan SAVNIK: *Gubčeva pred Novim mestom v zimi 1943 in 1944*, Slovenski poročevalci 21. VIII. 1950, št. 198
Stane SEMIČ-Daki: *Najboljši so padli*, I., II. in III. del, Ljubljana 1971

Slavna pot Gubčeve brigade, izdal občinski odbor ZB NOV Trebnje 1964
Drago SUHI: *Peti bataljon*, Zavod Borec, Ljubljana 1964
Niko ŠILIH: *Kako so se oboroževali prvi dolenjski partizani*, Dolenjski list 11. IX. 1952, št. 37
Jože STOK-Korotan: *Odlöčilni boji enot VII. korpusa na Dolenjskem v januarju 1945*, Ljudska pravica-Borba 10. I. 1953, št. 1 — 14. II. 1953, št. 6
Tone ŠUŠTERŠIČ: *Kako smo popravljali orožje*, Borec 1954, str. 133—135
Ivan VASIČ: *Novomeška sokolska župa in njeni odnosi do OF*, Dolenjska prosveta 1953, št. 3, str. 70 do 71

Ivan VASIČ: *Za zapahi ječe na Cesti talcev*, Dolenjska prosveta 1953, št. 1, str. 5—6
Olga VIPOTNIK: *Gubčeva v Škocjanu*, Slovenski poročevalec 30. VIII. 1950, št. 206
Marjan VIVODA: *Nekaj spominov na ustanovitev OF v Novem mestu v letu 1941*, Dolenjski list 25. IV. 1952, št. 17 — 9. V. 1952, št. 19
Jože ZAMILJEN: *Šentjošt*, izdal odbor gorjanskega bataljona, Novo mesto 1969
Tina ZUPANČIČ: *Frata*, zbirka Dokazi št. 7, Ljubljana 1962
Žužemberk 1941—1945, Dolenjski list 26. VIII. 1950, št. 27 — 23. IX. 1950, št. 31
Žužemberške žrtve, Naša žena 1947, str. 55

Opombe

¹ Franček Saje: *Revolucionarno valovanje na Dolenjskem pod vplivom oktobrske revolucije*, Dolenjski list 8. I. 1958, št. 1.

² Metod Mikuž: *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917—1941*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1965, str. 82.

³ France Klopčič: *Zaton slovenske socialnodemokratske stranke 1919—1920*, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960/61, str. 82.

⁴ Prav tam, str. 91.

⁵ Alenka Nedog: *Tone Tomšič*, Zavod Borec, Ljubljana 1969, str. 24.

⁶ Vladimir Dedijer: *Josip Broz-Tito*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1953, str. 298.

⁷ Vlado Kozak: *Nekaj o delu Partije med kmečkim prebivalstvom v predvojni dobi*, Delo 1949, št. 5, str. 21—22.

⁸ Bogo Komelj: *Napredni tisk in Dolenjska*, Dolenjska prosveta 1954, str. 29—30.

⁹ Glej op. 5, str. 228.

¹⁰ Alenka Nedog: *Tito v Sloveniji*, Tito na čelu Partije, CZP Komunist, Ljubljana 1968, str. 145.

¹¹ Glej op. 5, str. 232.

¹² Glej op. 5, str. 247.

¹³ Janko Jarc: *Bela krajina v uporu*, Kronika 1953, str. 8.

¹⁴ Janko Jarc: *Kostanjevica in njena okolica v času narodnoosvobodilne vojne*, Kostanjevica na Krki, Kostanjevica 1953, str. 80.

¹⁵ Ker se je slovenska komunistična stranka še tik pred vojsko podpisovala z besedo »stranka«, uporabljam do zloma Jugoslavije besedo stranka.

¹⁶ Glej op. 5, str. 281.

¹⁷ Metod Mikuž: *Avtocesta — nadaljevanje NOB*, Borec 1958, str. 433—434; *Dokumenti ljudske revolucije IV*, IZDG, Ljubljana 1968, dokument 135.

¹⁸ Janko Jarc: *Tragedija na Lazah*, Borec 1954, str. 251—255.

¹⁹ Franček Majcen: *Tudi beseda je bila orožje*, Zavod Borec, Ljubljana 1968, str. 32—37.

²⁰ Ivo Pirkovič: *Vstaja pod Gorjanci*, odbor za proslavo 25-letnice gorjanskega bataljona, Novo mesto 1967, str. 19—20.

²¹ Prav tam, str. 21.

²² Drago Suh: *Smrt mladih partizanov*, Borec 1954, str. 195—196. (Maksa Petriča so ustrelili v Vavti vasi, kjer je tudi pokopan.)

²³ Glej op. 20, str. 23—25.

²⁴ *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov* (v nadaljevanju Zbornik) VI/2, dokument 78.

²⁵ Glej op. 20, str. 33—34.

²⁶ *Zbornik VI/2* — dok. 112.

²⁷ *Zbornik VI/2* — dok. 114.

²⁸ Radko Polič: *Čudežna pomlad*, Zavod Borec, Ljubljana 1960, str. 106.

²⁹ *Zbornik VI/3* — dok. 9.

³⁰ Jože Lužar: *Prve svobodne volitve v Šmarjeti*, Borec 1956, str. 411—412.

³¹ Tončka Majcen: *Začetek ljudske oblasti v podokrožju Šmarjeta na Dolenjskem*, Slovenke v narodnoosvobodilnem boju I, Zavod Borec, Ljubljana 1970, str. 266.

³² *Dokumenti ljudske revolucije II*, IZDG, Ljubljana 1964, str. 144.

³³ Krista Kelvišar: *Fant iz barak*, Borec 1962, str. 279—280.

³⁴ *Po zapisu Jožeta Klobčarja*, arhiv OO ZZB NOV Novo mesto.

³⁵ Stane Semič-Daki: *Spomini narodnega heroja*, Borec 1950, str. 223.

³⁶ Franček Saje: *Belogardizem*, str. 455.

³⁷ Šolska kronika Bela cerkev, rokopis.

³⁸ *Zbornik VI/3* — dok. 126.

³⁹ Janko Jarc: *Partizanski Rog*, Dolenjska založba, Novo mesto 1967, str. 80.

⁴⁰ Boris Kuhar: *Junak, ki je kljuboval diviziji*, Slovenski poročevalec 22. VIII. 1953, št. 171.

⁴¹ Edvard Kocbek: *Tovarišja*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1949, str. 39—40.

⁴² Prav tam, str. 219.

⁴³ Prav tam, str. 102.

⁴⁴ Bogdan Osolnik: *K spominom na Frato*, Dolenjski list 5. IX. 1952, št. 36.

⁴⁵ *Zbornik VI/2* — dok. 40.

⁴⁶ Glej op. 31, str. 264—265.

⁴⁷ Ing. Jože Levstik: *Organizirana gospodarska dejavnost*, Borec 1961, str. 675—676.

⁴⁸ *Zbornik VI/4* — dok. 35.

⁴⁹ *Dokumenti ljudske revolucije III*, IZDG, Ljubljana 1964, dok. 185 in 186.

⁵⁰ *Dokumenti ljudske revolucije IV*, IZDG, Ljubljana 1968, dok. 135.

⁵¹ *Podatki za zgodovino Žužemberka*, arhiv KO ZZB NOV Žužemberk, str. 6.

⁵² *Po zapisu Mimi Vorkove*, arhiv OO ZZB NOV Novo mesto

⁵³ Glavno poveljstvo NOV in POS se je januarja 1943 začelo imenovati Glavni štab NOV in PÖS, zato uporabljam odslej glavni štab namesto glavno poveljstvo.

⁵⁴ Ing. Jože Levstik: *Tragičen dan za dolenjske aktiviste*, Borec 1961, str. 352—354.

⁵⁵ Stane Semič-Daki: *Spomini narodnega heroja*, Borec 1951, str. 111—113.

⁵⁶ Glej op. 34.

⁵⁷ Dare Jeršek, Milica Kacin, Alenka Nedog: *Oris mladih gibanja 1941—1945*, CK ZMS, Ljubljana 1963, str. 52—53.

⁵⁸ Metka Lovrič: *Orožarske delavnice na Dolenjskem in Notranjskem*, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1965/1—2, str. 287—283.

⁵⁹ Glej op. 34.

⁶⁰ Vladimir Dedijer: *Dnevnik, II. del*, SKZ, Ljubljana 1950, str. 560—561.

⁶¹ Ivo Pirkovič: *Bilo je pod Gorjanci*, Slovenski poročevalec 5. I. 1951, št. 4 — 9. I. 1951, št. 7.

⁶² Glej op. 52.

⁶³ Ivo Pirkovič: *Orgije smrti v dolenjski metropoli*, Slovenski poročevalec 16. I. 1951, št. 13.

- ⁶⁴ Ing. Jože Levstik: *Spomladanski sprehod po Grčevju*, Borec 1951, str. 399—401.
- ⁶⁵ Glej op. 34.
- ⁶⁶ Vida Zavrl: *Iz novomeških zaporov*, Slovenke v narodnoosvobodilnem boju II — 1, Zavod Borec, Ljubljana 1970, str. 70.
- ⁶⁷ Po zapisu Miloša Jakopca, arhiv OO ZZB NOV Novo mesto.
- ⁶⁸ Magda Kleindienst, Milka Brodschneider, Anica Žnidar, Andrej Majstorovič: *Strahoten umor Valaniticeve družine*, Slovenke v narodnoosvobodilnem boju II — 1, Zavod Borec, Ljubljana 1970, str. 77—80.
- ⁶⁹ Ivo Pirkovič: *Orgije smrti v dolenski metropoli*, Slovenski poročevalec 2. II. 1951, št. 28.
- ⁷⁰ Glej op. 52.
- ⁷¹ Štefanija Ravnikar-Podbvešek: *Sv. Urh*, Zavod Borec, Ljubljana 1966, str. 461—462.
- ⁷² Glej op. 52.
- ⁷³ *Zbornik VI/10* — dok. 160.
- ⁷⁴ *Zbornik VI/11* — dok. 1.
- ⁷⁵ *Zbornik VI/11* — dok. 37.
- ⁷⁶ *Zbornik VI/11* — dok. 47.
- ⁷⁷ *Zbornik VI/11* — dok. 58.
- ⁷⁸ *Zbornik VI/11* — dok. 70.
- ⁷⁹ Josip Edgar Leopold: *Kartuzija Pleterje in partizani*, ČZP Naš tisk, Ljubljana 1953, str. 157.
- ⁸⁰ *Zbornik VI/11* — dok. 79.
- ⁸¹ *Zbornik VI/12* — dok. 6.
- ⁸² *Zbornik VI/12* — dok. 12.
- ⁸³ *Zbornik VI/12* — dok. 25.
- ⁸⁴ *Zbornik VI/12* — dok. 29.
- ⁸⁵ Iz arhiva RSNZ SRS.
- ⁸⁶ *Zbornik VI/12* — dok. 80.
- ^{86a} *Zbornik VI/12* — dok. 67.
- ⁸⁷ *Zbornik VI/12* — dok. 71.
- ⁸⁸ *Zbornik VI/12* — dok. 74.
- ⁸⁹ *Zbornik VI/12* — dok. 98.
- ⁹⁰ *Zbornik VI/13* — dok. 83.
- ⁹¹ *Zbornik VI/13* — str. 346, op. 7.
- ⁹² *Zbornik VI/13* — dok. 133.
- ⁹³ Glej op. 52.
- ⁹⁴ Hinko Bratož-Oki: *Dnevnik partizana II*, Zavod Borec, Ljubljana 1961, str. 226.
- ⁹⁵ Prav tam, str. 234—235.
- ⁹⁶ Prav tam, str. 236—237.
- ⁹⁷ Glej op. 57, str. 150.
- ⁹⁸ Radko Polič: *Sonce in ceste*, str. 243—245.
- ⁹⁹ Glej op. 52.
- ¹⁰⁰ Rudi Pušenjak: *Spomini proletarca*, Zavod Borec, Ljubljana 1963, str. 178.
- ¹⁰¹ Jože Žukovec: *Po skritih poteh in stezah*, Borec 1965, str. 348—352.
- ¹⁰² Ljudmila Pirc: *Mojo hčerko so umorili s celotnim aktivom SKOJ*, Slovenke v narodnoosvobodilnem boju II — 2, Zavod Borec, Ljubljana 1970, str. 1391 do 1393.
- ¹⁰³ Metod Mikuž: *Zaključni boji*, Borec 1958, str. 76 do 80.
- ¹⁰⁴ Jože Šmit, Rado Bordon, Albert Klun: *V prekomorska brigada*, Knjižnica NOV in POS št. 25, Nova Gorica 1969, str. 250—251.
- ¹⁰⁵ Franci Sterle: *Junak in njegova smrt*, Borec 1954, str. 154—155.
- ¹⁰⁶ Josip Ulčar: *Bitka pri Črni*, Koroška v borbi, izdala Zveza bivših partizanov Slovenske Koroške, Celovec 1951, str. 104—107.